V. Jan _ Tšingis-khaan

Originaali tiitel: В. Г. Ян ЧИНГИЗ-ХАН Москва 1956

Vene keelest tõlkinud Leo Metsar Kujundanud Peeter Morna

 Trükitud AS Pakett trükikojas ISBN 9985-9526-7-7

SALEM, LUGEJA!1

"Jahikull taevas on jõuetu tiibadeta. Inimene maa peal on võimetu hobuseta.

Kõigel, mis ka ei juhtuks, on oma põhjus, oheliku algus toob endaga kaasa selle otsa. Õigesti valitud siht läbi maailmatasandi-ke viib rändaja soovitud eesmärgini, kuid eksisamm ja muretus juhivad ta hukatuse soolakõrbe.

Kui inimene juhtub nägema midagi erakordset, nagu: tulemäe purskamist, mis hävitab õitsvad külad, rõhutud rahva ülestõusu kõikvõimsa valitseja vastu või seninägematu ning ohjeldamatu rahva sissetungi kodumaa pinnale — siis peab pealtnägija selle kõik paberile panema. Kui ta aga pole õppinud kunsti, kuidas pilliroo-otsaga jutustuse sõnu ritta lükkida, siis tuleb tal jutustada oma mälestused vilunud kirjutajale, et too kirjutaks loo vastupidavatele lehtedele õpetuseks lapselastele ja lapselapselastele.

Aga inimene, kes on vapustavaid sündmusi läbi elanud ja nendest vaikib, sarnaneb ihnuskoiga, kes mähib väärtasjad oma mantlisse ja matab need üksildasse kohta maha, kui surma külm käsi puudutab juba ta pead.

Ometi, kui ma olin teinud teravaks pilliroosule ja kastnud selle tindi sisse, jäin ma kõheldes mõttesse... Kas jätkub mul sõnu ja jõudu selleks, et tõetruult jutustada halastamatust rahvaste hävitajast Tšingis-khaanist ja tema metsikust malevast?... Kohutav oli metslaste sissetung põhjapoolsetest kõrbetest, kui maleva eesotsas kihutas nende punase habemega valitseja, kui maruvihased

sõdalased väsimatutel ratsudel tormasid mööda Maverannagrija Horezmi[2] rahulikke orge, jättes teedele tuhandeidpuruksraiutud surnukehasid, kui igal silmapilgul toimusid uued hirmuteod ja inimesed küsisid üksteiselt: "Kas lööb veel särama taevavõlv, mis on mähitud põlevate külade suitsu, või on juba jõudnud kätte maailma lõpp?"

Paljud käisid mulle peale, et ma paneksin kirja kõike, mida ma teadsin ning olin kuulnud Tšingis-khaanist ja mongolite sissetungist. Ma kõhklesin kaua... Aga nüüd ma tulin mõttele, et minu vaikimisest pole mingit kasu, ja ma otsustasin kirjeldada kõige suuremat nuhtlust, mille samast pole maa peal nähtud ei päeval ega ööl. See tabas kogu inimkonda, eriti aga rahuarmastavaid inimesi, kes töötasid sinu põldudel, õnnetustest kurnatud Horezm...

Siin katkeb mu jutt, et mitte liiga kaugele ette jõuda. Vanad inimesed võivad kinnitada, et kõik, mida ma olen kirjeldanud, on tõesti aset leidnud.

---

[1] ***Salem*** - tervist! Niisugused pöördumised lugeja poole on mongolite-eelse perioodi idamaiste autorite käsikirjadele tüüpilised.
Barhaanid - tuule toimel liivast moodustuvad rändluitcd kõrbes.

Visa ja kannatlik inimene näeb alustatud asja edukat lõppu, teadmiste otsija leiab need... "

ESIMENE RAAMAT SUUR-HOREZMIS VALITSEB RAHU

ESIMENE OSA DERVIŠI MANTLIS

Esimene peatükk KULDNE JAHIKULL

Meie asustatud maa sarnaneb laiali-laotatud vana luitunud mantliga. Ta kujutab enesest saart, mida uhub igast küljest ääretu ookean.

(Vanast araabia õpikust)

Varakevadel möllas Kara-Kumi suure tasandiku elutute barhaa-nide' kohal hilinenud lumetorm. Raevuselt sakutas tuul liivast läbi tunginud harvu jändrikke põõsaid. Valged helbed keerlesid maa kohal. Kuplikujulise katusega savionni kõrvale oli korratult ühte hunnikusse kogunenud kümmekond kaamelit. Kuhu olid kadunud karavani saatjad? Mispärast ei võtnud ajajad maha raskeid kandameid ega seadnud neid ridamisi maapinnale?

Kaamelid kergitasid aeg-ajalt oma hatuseid, lumiseid päid, nende nukrad nuuksatused sulasid kokku tuule ulgumisega. Kauguses helises kelluke... Kaamelid pöörasid pead sinnapoole. Nähtavale tuli must eesel. Tema taga, looma sabast kinni hoides, vantsis habemega mees, seljas pikk mantel ja peas kõrge

derviši müts[3] Meka külastamist kinnitava valge palverändaja-si-demega.

"Edasi, edasi! Veel kümmekond sammu ja sa saad oma õle-portsjoni. Vaata, mu ustav sõber Bekir, keda me kohtasime! Kus seisavad kaamelid, seal puhkavad ka nende peremehed, nende teenrid aga on süüdanud juba lõkke. Ja kas tõesti seal, kus lõkke ümber on kogunenud kümme inimest, ei leidu kamalutäit riisi-putru ka üheteistkümnenda jaoks? Hei, kes siin on? Õigeusuli-sed, vastake!"

Keegi ei vastanud. Mõrane kelluke juhtkaameli kaelas kolksatas kumedalt.

Eeslit ajades sammus lumine teekäija aeglaselt ümber madala savitaraga ehituse. Meisterlikult nikerdatud ornamendiga uksele oli teivas toeks ette pandud. Onnitagusel platsil, mida ümbritsesid barhaanid, asusid valgete ja mustade kivikestega hoolikalt kaunistatud vaikivate haudade read.

"Dervišš Hadži Rahim Bagdadi tervitab teid, selle vaikse oru igaveseks uinunud auväärseid elanikke!" pomises teekäija, pannes kõrkjatest varikatuse all eeslit köide. "Kus on selle vaikiva kogukonna valvur? Võib-olla on ta hurtsikus?"

Dervišš murendas kirjusse torbasse leiba ja köitis selle eeslile kaela.

"Annan sulle viimased toidujäänused, mu ustav sõber. Sulle on nad vajalikumad. Kui me öö jooksul ära ei külmu, kannad sina mind homme edasi. Mina aga soojendan end mälestustega sellest, kui palav oli meil õnnistusrikka Araabia palmide all."

---

[3] Dervišš - kerjus pärsia keeles. Dcrvišid moodustasid erilise kasti; nad ühinesid vennaskondadeks, mille eesotsas oli vanem ("pir" või "šcik"). Dervišid kandsid erilisi mantleid, mis olid tahtlikult paljude jämedate paikadega kaetud, ja vöö asemel ümber keha seotud nööri - vabatahtliku vaesuse tundemärki. Esialgu leidus derviššide seas silmapaistvaid poeete ja õpetlasi, kes tegelesid filosoofiliste küsimustega. Pärastpoole aga mandus derviššide kast šarlatanidcks, rahva rumaluse ja harimatuse ekspluateerijateks, kes ravisid haigeid lausumistc ja palvcsõnade abil, tegelesid ennustamisega, talismanide müügiga ja muude pettustega.

Dervišš viskas teiba eemale ja avas ukse. Hurtsiku keskkohas, kus tavaliselt ergab lõke, olid kustunud söed kaetud tuhaga.

10

Katus kaardus kuplina ülespoole ja lõppes suitsuavaga. Seinte ääres kükitasid neli meest.

"Rahu, heaolu ja lahedat elu teile!" ütles dervišš. Talle ei vastatud. Ta astus sammu ettepoole. Kükitajate liikumatus, vaikimine ja kahvatus sundisid mehe ukse juurde taganema ja välja lipsama.

"Hadži Rahim, sa ei tohi nuriseda. Neli koolnut ootavad, kes neid surilinasse mässiks. Sina aga, olgugi puruvaene ja näljane, oled siiski veel tugev ning jaksad mööda maailma lõputuid teid ringi hulkuda... Kõrval on terve karavan, mis on kaotanud oma peremehe. Kui ma vaid tahaksin, võiksin ma saada nende kaamelite omanikuks, kes on koormatud kallihinnaliste kandamitega. Aga tõeotsijale dervišile pole midagi vaja. Ta jääb vaeseks ja läheb lauldes edasi. Kuid tuleb ometi vaestele loomadele halastada."

Dervišš käis ümber kaamelite, harutas lahti nende köidikud, paigutas loomad üksteise kõrvale ja sundis nad põlvili laskuma. Pakkide hulgast leidis ta koti otradega ja puistas sellest mõne ka-malutäie iga kaameli ette.

"Kui keegi peaks küsima, kas Hadži Rahim on oma elu jooksul midagi head teinud, siis võiksid need kaamelid talle kooris laulda: "Dervišš söötis meid lumetormis ja seetõttu ei külmunud me ära.

Terve öö lamas dervišš kõrkjakool, selg surutud vastu eeslit. Viimane tukkus vaikselt, jalad keha ligi tõmmatud. Hommikul ajas tuul pilved laiali ja idas tuli nähtavale päike.

Kui dervišš silmas roosakaid kiiri, mis libisesid üle haudade, hüppas ta püsti:

"Teele, Bekir, lähme edasi!"

Ta tõstis koti odrajäänustega eesli selga ja heitis pilgu hurtsikusse. Neljast mehest, kes olid istunud seinte ääres, oli järele jäänud vaid üks. Pruunid avatud silmad olid tuhmid ega pilkunud.

"Kuhu on siis kadunud teised koolnud? Kas nad tõesti hauda puhkama heitsid? Ei, Hadži Rahim ei taha jääda siia; ta läheb edasi Horezmi linnadesse, sinna, kus on palju rõõmsaid inimesi, kus voolab tarkade jutt, värske nagu piim ja mesi."

11

"Aita mind, õigeusuline!" sosistas kähisev hääl. Istuva mehe laineline habe liigatas.

"Kes sa oled?"

"Mahmud..."

"Oled sa Horezmist?"

"Mul on kuldne jahikull."

"Tohoo!" imestas dervišš. "Õigeusuline mõtleb surres oma jahikullile! Joo vett!"

Suure vaevaga võttis haige kõrvitspudelist mõne lonksu. Ta ekslev pilk peatus dervišil.

"Mind haavasid raskelt... Kara-Kontšari[4] röövlid... Mu kolm teekaaslast ootasid õnnetut lõppu, keegi sulges kõvasti ukse ja me ei saanud välja... Kui sina, õigeusuline, jätad õigeusulise hätta, siis on see halvem mõrtsukatööst... - nii ütleb "õilis raa-mat"..."[5]

---

[4] Kara-Kontšar - must mõõk.

[5] Õilis raamat (mashari šerif) - nii nimetavad muhamedlased Koraani, müütiliste legendide ja õpetuste kogu, mille on koostanud muhamedi usu rajaja araablane Muhamed (570-632).

Ta hambad lõgisesid palavikuvärinas, käsi sirutus anuvalt derviši poole ja langes jõuetult alla. Haige vajus küljeli.

Hadži Rahim nööpis haige villased rõivad lahti. Rinnas mustendas haav ja sellest immitses verd.

"Tarvis on peatada verejooks. Millega teda siduda?"

Kõrval lebas oskuslikult kokkukeeratud paks valge turban. Dervišš hakkas seda lahti harutama.

Turbani õhukesest musliinist kukkus välja ovaalne kuldplaadi-ke. Dervišš võttis selle üles. Sellele oli peenelt vermitud väljasirutatud tiibadega jahikull ja sisse lõigatud kiri kummalistest tähtedest, mis sarnanesid piki jalgrada jooksvate sipelgatega.

Dervišš jäi mõttesse ja vaatas haiget tähelepanelikumalt.

"Seda inimest valgustavad tulevaste suurte vapustuste lõõmavad helgid. Näe, kus peitus elluärganud koolnu saladus," sosistas

dervišš. "See on vägeva tatari kagaani[6] paitsaa[7]. See kuldne jahikull tuleb alles hoida; ma anna selle haigele tagasi siis, kui ta on saanud tagasi oma mõistuse ning jõu," - ja dervišš peitis kuld-plaadikese oma laia vöö kurdude vahele.

Ta askeldas haigega kaua, enne kui jõudis õhukesest musliinist turbani mehe haavatud rinna ümber mässida. Seepeale läks ta onnist välja, ajas ühe kaameli jalule ja talutas ta ukse juurde. Dervišš sundis kaameli põlvedele laskuma, kandis haige välja, pani ta istuma hatuste küürude vahele ja sidus jõhvnööridega kinni.

Kui päike tõusis barhaanide kohale, sammus dervišš mööda sulavat lund vaevaltmärgataval stepirajal. Tema taga tippis kab-jakestega eesel ja eesli kannul astus rütmiliselt kõrge kahe küüruga kaamel. Abitult kiikus kaameli seljas kinniköidetud haige.

"Edasi, Bekir! Üsna pea jõuame Gurgandži[8], kus sind ootab sületäis kuiva ristikheina. Siin ähvardab oht. Küngaste tagant tormab välja röövel Kara-Kontšar ja teeb su peremehest orja; aga sinul nülib ta maha su musta naha. Kiiremini eemale siit!"

Teine peatükk NOMAADI JURTAS

Dželal ed-Din Mengburnõ, horezm-šahhi[9] troonipärijast poeg, pidas jahti Kara-Kumi liivaluidetel. Noort khaani saatsid valitud ratsudel kakssada uljast džigitti. Nad täitsid šahhi salajast käsku

- valvasid, et Dželal ed-Din ei põgeneks Horezmi piiridest. Dži-gitid liikusid poolkaares mööda steppi, katsusid ajada džeiraane[10] ja metseesleid küngasteaheliku juurde, kuhu teenrid oli aegsasti üles seadnud valge tipuga musta telgi ja valmistasid pidusööki kõikide jahist osavõtjate jaoks.

---

[6] Kagaan - "khaanide khaan", mongolite ja tatarlaste valitseja.

[7] Paitsaa - metallist või puust plaadike, millele oli sisse lõigatud Tšingis-khaani käsk; paitsaa oli vaba läbipääsu loaks mongolite valdustes. Paitsaa andis suuri õigusi: paitsaad omavatele isikutele pidid kohapealsed võimud abi osutama, andma hobuseid, tcejuhte ja toidumoona.

' Gurgandž (ehk Urgentš) - Horczmi pealinn, mis asus Amu-Darja alamjooksul ja purustati hiljem mongolite poolt.

[9] Horezm-šahh - Horezmi valitseja; XIII sajandi algul kõige võimsam muhamedlikcst valitsejatest.

[10] 1 Džeiraan - gasell, antiloobi liik.

Kevad oli puistanud liivaluidetele esimesi harvu lilli ja pimestava päikese käes sulasid kiiresti lumehangede jäänused. Kolmandal jahipäeval tõmbus taevas järsku tumedaks. Põhjast, Kiptšaki stepist[11], hakkas lõõtsuma külm tuul ja puhkes lumetorm.

Jälitades tulisel ronkmustal argamakil[12] haavatud džeiraan-sok-ku, eemaldus Dželal ed-Din oma kaaslastest. Ta nägi, kuidas sokk kergelt lonkas ja tagasi vahtis, kõrvad kikkis. Saak oli juba lähedal, kuid džeiraan raputas korra kõveraid sarvekesi ja põgenes uuesti steppi. Kangekaelne ja vihane khaan kihutas vahuleaetud täkul järele, laskmata silmist ta ees vilkuvat musta saba.

Lõpuks oli džeiraan noolest läbi lastud ja sadula külge seotud. Vahepeal muutus torm tugevamaks, lumi tuiskas teerajad kinni. Dželal ed-Din mõistis, et ta on eksinud ja võib hukkuda, kui torm kestab mitu päeva. Talutades hobust ratsmeidpidi enda järel, läks ta vastu tuult. Saabus öö. Surmani väsinud khaan keeras lahti sa-dulavaiba, kattis hobuse, ja pooleldi lummetuisanuna istus ta niiviisi kogu öö.

Tõusis päike. Tuul vaibus. Lumi hakkas sulama, barhaanide vahel voolasid ojakesed. Kaugusse vaadates märkas Dželal ed-Din signaaltorni - hagudest ja kontidest koosnevat küngast; see oli teetähiseks tasandikul, mis oli ühetaoline nagu meri. Khaan võttis suuna tornile. Savises orus asetses liivaküngaste vahel neli viletsat suitsunud jurtat.

14

Koerte pöörane haukumine ajas jurtast välja vana rännumehest turkmeeni. Koomale tõmmates õlgadele visatud kitsenahkset kasukat, tuli too väärikalt ratsaniku juurde ja puudutas külalislahkelt ratsutit.

"Kui mu maja ei paista sulle liiga viletsana, siis astu rahuga sisse, auväärne bek-džigitt!" ütles vanamees, rahatuna kallihinnalisest rõivastusest, paksust siidist tehtud vaarikapunastest kott-pükstest ja kõige rohkem majesteetlikust ronkmustast täkust, millisel võivad ratsutada üksnes sultanid.

"Salem! Kas sul otri on? Ma maksan kahekordse hinna."

"Kõrbes on leib kallim kui raha. Kuid haruldase külalise jaoks leidub kõike, mida ta tahab. Otrade asemel antakse su ratsule valitud nisu..."

Lähemast jurtast kostis käsikivi kärinat, millega naised nisu jahvatasid.

"Hei, teie seal! Võtke hobune!"

Kaks tütarlast, seljas tumepunased maani ulatuvad hamed, rinnal rahad ja hõbeehted kõlisemas, jooksid jurtast välja; nad varjasid oma nägu üle pea visatud poolläbipaistva kangaservaga. Tüdrukud võtsid kahelt poolt hobuse ratsmetest kinni ja viisid ta minema.

Khaan astus jurtasse. Seal oli soe. Keskel suitses tõrvastest juurtest lõke. Vildil seina ääres lamas selili keegi mees. Musta habemega hall veretu nägu ja rinnale kokkupandud käed kõnelesid lähenevast surmast. Katkendlik hingamine näitas, et selles jõuetus kehas võitleb elu meeleheitlikult surmaga.

Haige jalutsis istus habemik dervišš, peas valge sidemega, hadži1 tunnusega kõrge müts. Tema poolpaljale kehale oli tõmmatud arvukate eredate paikadega lai mantel.

"Salem aleikum!" ütles Dželal ed-Din ja laskus vildile haige kõrval. Silmadeni kaetud näoga orjatar roomas ligi ja tõmbas khaanil läbiligunenud rohelised saapad jalast. Dželal ed-Din päästis lahti nahkvöö kõvera mõõgaga ja pani selle enese kõrvale.

15

---

[11] Kiptšaki stepp - tohutu territoorium Dneprist ida poole kuni Semiretšjeni, kus elas rohkearvuline türgi päritoluga rändrahvas - kiptšakid. Vene kroonikates nimetatakse kiptšakke "polovetsidcks", Läänes kandsid nad "kumaanide" nime. Ungaris on olemas "Suur-Kumaania" ja "Väike-Kumaania", maa-ala, kus elavad XIII sajandil mongoli-ta-tari invasiooni eest põgenenud polovetside järglased.

[1] Argamak - puhtatõuline idamaine ratsahobune. ***(Tõlk)***

"Kes sa oled?" küsis ta dervišilt. "Otsustades su riiete järgi, oled sa näinud kaugeid maid."

"Ma käin mööda maailma ja otsin valede merest tõesaart..."

"Kus on su kodumaa ja kuhu sa lähed?"

"Mind hüütakse Hadži Rahimiks ja mu nimele lisati juurde veel sõna Bagdadi, sest ma õppisin Bagdadis. Minu õpetajateks olid kõige täiuslikumad, suuremeelsemad ja targemad inimesed. Ma õppisin paljusid teadusi, lugesin läbi palju araablaste, türklaste, pärslaste ning vanas pehlevi[13] keeles kirjutatud lugusid. Kuid peale kahetsuse ja patukoorma ei näe ma mingit muud jälge oma nooruspäevadest.

Dželal ed-Din kergitas umbusklikult kulmu:

"Kuhu sa siis lähed ja milleks?"

"Ma kõnnin mööda seda lamedat maakandikut, mis asub viie mere vahel, külastan linnu, oaase ning kõrbeid ja otsin inimesi, keda põletab vastupandamatute püüdluste tuli. Ma tahan näha ebatavalist ja põlvitada tõeliste kangelaste ning vagade inimeste ees. Praegu olen ma teel Gurgnadži, mis kuulduse järgi on Horezmi ning kogu maailma kõige ilusam ja rikkam linn, kus - nagu räägitakse - leian ma hiilgavate teadmistega tarku ja üliosavaid meistreid, kes kaunistavad linna kõrge kunsti näidistega..."

"Sa otsid kangelasi, kes jäädvustavad mõõgateraga lahinguväljadel oma vägitegusid?" ütles Dželal ed-Din ja jäi mõttesse. "Aga kas oskad sa kirjeldada kangelase vägitegu niisuguste leegitsevate sõnadega, et noormehed ja neiud laulaksid su laule, et neid kordaksid vahvad džigitid võitlusse tormates või raugad, astudes viimase sammu haua poole?"

Dervišš vastas värssidega:

"Olgu lauludest rikas kuulus pime Rudegi,[14]
ilusaid sõnu minagi sama palju tean.
16
Kogu maailmas värsid ta nime kuulsaks tegid,
mina aga stepikaaslastele laule kokku sean..."

Peremees tassis jurtasse khaani poolt tapetud džeiraani. Sellele oli nahk juba nülitud ja sisikond välja võetud.

"Luba tükk liha naiste kätte anda, et nad valmistaksid sulle õhtusöögi?"

"Kostitagu ennast kõik! Võtke kõik!" vastas Dželal ed-Din. "Ma ei ole beki juures püüdjaks. Ma ise olen bek ja beki poeg, ma pole kohustatud jahisaaki peremehele üle andma..." Ta tõmbas tupest kitsa kinžalli, lõikas džeiraani seljast mõned õhukesed li-haviilukad, pistis need kepikese otsa ning hakkas lõkkesütel küpsetama.

Peremees andis puhtaksroogitud džeiraani naistele üle, ise aga istus külalise kõrvale. Habet silitades hakkas ta esitama viisaku-seküsimusi:

"Kas oled terve? Kas sul on küllalt jõudu? Kas said sooja? Kas su vanemad on terved?"

Tavast kinni pidades esitas ka khaan mõned samasugused küsimused ja ütles seejärel:

"Ärgu pahandagu sind mu sõnad: kellele kuulub see telk ja kus ma asun?"

"Minu jurta asub päevateekonna kaugusel suurest karavaniteest, mis viib Nessa linna[15], mina aga olen lihtne rännumees, kes on kadunud suurde steppi ja keda kõik hüüavad Korkud-Tšobaniks[16]."

---

[13] [1] Pehlevi keel - üks vanadest pärsia keeltest. (***Tõlk)***

[14] Rudegi - IX sajandi suurim poeet; pärines Buhhaarast.

Jurta seina taga urisev koer pistis haukuma. Hakkas kostma karjatusi, nuukseid ja nuttu. Hobuse kabjaplagin lähenes ja vaikis. Vali hääl hüüdis:

"Kes on jurtas? Vasta, Korkud-Tšoban!"

17

Kolmas peatükk STEPIDŽIGITT

Vanamees tõusis üles ja läks välja. Vestluse sõnad kostsid hädavaevalt jurtasse.

"Miks ta siia sõitis?" kähistas ratsanik sosinal. "Või on ta sur-matund kätte jõudnud?"

"Kõik kolm on minu külalised."

"Ma vaatan, missuguse otsuse on kirjutanud Allah nende kahvatutele otsaesistele..."

"Sa ei tohi neid puudutada. Aga kust on pärit need sinu viis uut

orja?"

"Need on vilunud meistrid: vask-ja relvasepad. Nad läksid koos karavaniga. Ma tahtsin sellel karavanil "habemeid pügada", kuid šaitan[17] tõi kusagilt kohale kakssada džigitti, kes ajasid taga džeiraane kellegi suursuguse beki jaoks. Tuli kaamelid maha jätta, ajajad pagesid laiali, ja mina sain üksnes need viis meistrit kaasa tuua. Nüüd saadan ma nad edasi Mervi, kus müün nad hea hinna eest maha."

"Allah aidaku sind selles!"

Peremees astus koos uue külalisega jurtasse.

Tundmatu oli pikk noor mees, sirgete õlgade ja väga peenikese pihaga. Küljel kõlkus tal rohelises safiantupes pikk mõõk-kontšar. Kõrgete, peenikeste kontsadega kaameli-seemisnahksed kollased saapad, kõrge ümmargune lambanahast müts ja erilise lõikega must tšapan[18] näitasid, et ta on turkmeen. Seda kinnitas ka esile-kerkivate põsesarnadega otsustav tõmmu nägu.

"Tule lõkke juurde, istu!" kutsus peremees.

Ent külaline ei laskunud vaibale, vaid jäi seisma sissekäigu juurde. Ta silmad läksid suureks ja muutusid ümmarguseks nagu öökullil.

18

"Kes sa oled?" küsis Dželal ed-Din silmi tõstmata.

"Stepielanik..."

"Kas rändad sa loomadega ringi või muretsed endale ülalpidamist millegi muuga?"

"Ma pügan karavanikaupmeeste habemeid..."

Stepikommete järgi peeti niisugust vastust häbematuseks. Kui lõkke juures kohtutakse tundmatutega, olgu need ka viletsalt riietatud, peetakse kõiki võrdseteks, vahetatakse viisakuseküsimusi: tervisest, kariloomade olukorrast, sihtkoha kaugusest. Ilmselt noris turkmeen tüli.

---

15 Nessa - kunagine tugev muistne kindlus praeguse Ašgabati lähedal, mis purustati hiljem mongolite poolt ja mattus liiva alla.

16 Korkud-Tšoban - karjane Korkud.

17 1 Šaitan - saatan. (Tõlk.)

18 tšapan –üleriie, kaftan

Dželal ed-Din tõstis ja langetas pilgu, ja üksnes ta suunurk vä-ratas vaevumärgatavalt. Hakkab siis suursugune khaan lihtsa kõrberänduriga sõnasõda pidama?

"Peremees ütles, et sa otsid teed Gurgandži. Ma võin sind juhatada," ütles turkmeen mõninga vaikuse järel.

Dželal ed-Din oli vapper, kuid tema ratsu oli väsinud. Siin on ta väljaspool hädaohtu, teda kaitseb külalislahkuseseadus. Ent teel hakkab see turkmeen tema peale jahti pidama, niisamuti nagu tema ise hiljuti džeiraanile jahti pidas. Ja khaan vastas:

"Ma ei sõida praegu Gurgandži."

"Aga kes on see soiguja, kes lahkub meie kurvast maailmast?"

"Röövlite poolt haavatu," vastas dervišš. "Tõenäoliselt on see pöörase Kara-Kontšari kätetöö. Räägitakse, et see kõrbepanter ei halasta kellelegi."

"Kas sina arvad, et teised pole Kara-Kontšari paljaks röövinud?"

Dervišš vastas:

"Mida võin arvata mina, tühi pähkel, keda rännutuul kihutab mööda steppi!"

"Kara-Kontšar elab ligipääsmatus soolakõrbes, kus pole vett. Ta on tabamatu nagu sisalik, kes poeb liivasse, või nagu madu, kes lipsab kõrkjatesse. Keegi ei suuda temani jõuda, kuid tema tungib igale poole."

"Kes tegeleb röövimisega, see valmistab enesele kuulsusrikka lõpu: tema pea tõuseb kõikidest kõrgemale, teiba otsa pistetuna Gurgandži müüril," ütles ükskõikselt Dželal ed-Din, pöörates kepikest küpseva lihaga.

19

"Kara-Kontšar on öine vari, mis ajab taga kurjategijat," jätkas turkmeen. "Kara-Kontšar on kättemaksukinžall, vihapiik ja tasu-misemõõk. Nüüd on Kara-Kontšar üksi, tal pole ei poega ega venda. Saabub päev, mil ta saab surma, ja too koht, kus seisab tema jurta, jääb tühjaks. Kas see on kena?"

"See on kurb," ütles Dželal ed-Din.

"Aga varem olid Kara-Kontšaril halli habemega isa, julged vennad ja õrnad õed. Ent kui šahh Muhammedil on vaja sada hobust, sõidab ta koos kiptšaki sõjameestega meie rändlaagrisse ja võtab saja ratsu asemel kolmsada parimat täkku. Naistelt aga ki-sub ta maha hõbeehted, üteldes, et teeb seda karistuseks selle eest, et mingisugused rändajad röövisid kusagil paljaks ülbe kiptšaki khaani. Ja ehkki šahhil on lossis kolmsada naist, viib ta oma kiptšakkidega ära meie parima neiu, Gül-Džamali, kelle pärast tülitsesid sada džigitti, ja hoiab teda vägivaldselt oma lossis, nimetab teda kolmesaja esimeseks naiseks. Kas see on kena?"

"Ka see on kurb," ütles Dželal ed-Din rahulikult. "Kuid see, et sada džigitti lasksid rändlaagist ära viia parima neiu ja ei päästnud teda nende käest - see pole kena."

"Tollal polnud meie džigitte rändlaagris. Kiptšakid on kavalad ja valivad õige aja, millal meie juurde sõita."

"Kuula mu sõnu, džigitt," ütles Dželal ed-Din. "Sa räägid, et sul olid isa, vennad ja õed? Miks neid enam ei ole?"

"Valge habemega isa võtsid kinni šahhi timukad ja raiusid ta Gurgandži väljakul pikkamisi tükkideks, alustades jalapöidadest. Vennad põgenesid itta ja läände. Õed võeti kiptšaki ratsanike poolt kinni ja viidi minema. Kas see on kena?"

"Ka see pole kena," ütles Dželal ed-Din.

"Kus peaksin ma siis nüüd hulkuma päikese all? Mis jääb mul üle veel teha?"

Dželal ed-Din hakkas tuliselt rääkima: "Kui sa tahad, et valev mõõk sinu kätes välguks oma hõimu kaitseks, kui sa peale meelelahutuse karavaniteedel tahad korda saata kangelastegu ja saada meie rohelise lipu toeks, siis tule minu juurde Gurgandži, ja ma õpetan sind, kuidas oma nime kuulsaks teha."

20

"Kuula, bek-džigitt," vastas turkmeen, pühkides käisega raevukalt huuli. "Kui ma sõidan Gurgandži, siis hakkavad šahhi salakuulajad "džazussid" jooksma mu kannul nagu šaakalid, kuid ma ei vannu neile alla ja langen tapluses. Kas seda on vaja?"

"Seda ei juhtu," ütles Dželal ed-Din. "Kui sa sõidad Gurgandži Lääneväravate juurde, näed sa aeda kõrgete paplitega. Küsi väravavahtidelt: "Kas see on Tiljali uus loss ja aed? Viige mind peremehe juurde!" -ja sa näitad seda lehekest."

Dželal ed-Din tõmbas safranivärvi turbani voltide vahelt pabe-rilehekese, võttis nimetissõrmest kullast pitsatsõrmuse. Hõõguva oksaga tegi ta sõrmuse pitsati tahmaseks, niisutas süljega lehekese nurka ja surus sõrmuse selle vastu. Tahm jättis paberile ilusas sidekirjas kirjutatud nime. Ta keeras lehekese rulli, murdis selle keskelt kokku. Pressis põlve peal siledaks ja ulatas turkmeenile. Too surus lehekese huulte ning lauba vastu ja peitis selle vasest taevakarbikesse, mis rippus ta vöö küljes.

"Ma usun sinu sõnu, bek-džigitt, ma tulen. Salem!" - ja turkmeen kadus ukse-eesriide taha.

Peremees järgnes talle vaikides. Jurta ees, kus seisis tulel suur vaskkatel, istusid sulavast lumest märja maa peal räbaldunud hilpu-dega kaetud viis kurnatud orja. Kõigil olid käed selja taha kinni köidetud, kaelu soonisid silmused, millede otsad olid seotud jõhvidest arkaani[19] külge. Orjade kõrval seisis punakaspruun ratsu, hõbe-kütkega kenuskaela ümber, sadulakolju külge pingule tõmmatud ratsmetega. Vange hoidva arkaani ots oli sadulakolju ümber keritud.

Turkmeen istus ratsu selga.

"Edasi, võõrausulised tõprad! Kui te edasi ei vantsi, raiun teid tükkideks ja jätan raiped teele maha."

Viis orja tõusid üles ja hakkasid üksteise järel edasi komberdama. Turkmeen äigas nuudiga ja varsti kadusid kõik künka taha. Peremees tuli jurtasse tagasi.

"Auväärt külaline, kauguses ilmus nähtavale umbes sada džigitti, kes tulevad siia."

21

"Tean, need horezm-šahhi džigitid otsivad mind. Kuid kes oli see mees, kellega ma praegu rääkisin?"

"See," - ja peremees jätkas sosinal, otsekui kardaks ta, et turk-meen tagasi pöördub, "see on Kara-Kumi panter, karavaniteede hirm, kuulus röövel Kara-Kontšar, mõistku Allah tema üle kohut!"

Neljas peatükk HAKIM, ÕIGLASELT OTSUSTAJA

Pärast peatumist nomaadi juures läks Hadži Rahim kaks päeva mööda kitsast rada läbi kõrbe, suundudes põhja, oaasi poole Džeihuni[20] alamjooksul, kus asusid rahvarikka Horezmi linnad ja külad. Aeglaselt vantsis eesel ja rütmiliselt astus tema kannul kaamel haige kaupmehega, kes polnud ikka veel teadvusele tulnud. Dervišš leelutas araabia ja pärsia laule ja vaatas kaugusse. Ta ootas, millal hakkavad ometi lõpuks paistma Horezmi mošeede värvilised kuplid.

---

19 ' Arkaan - viskelin. (Tõlk)

20 1 Džeihun - Amu-Darja jõe nimetus XIII sajandil.

Kolmandal päeval muutus kitsas rada barhaanide vahel laiaks teeks ja tõusis kivisele kõrgendikule. Siit avanes vaade õitsvale, rõõmsailmelisele tasandikule, mis oli täis aedu, metsatukki ja nelinurkseid haljendavaid põlde. Kõikjal puude vahelt paistsid lamedate katustega majakesed, mustad suitsunud jurtarühmad ja rikaste kiptšaki khaanide kindlustega sarnanevad mõisad tornikestega nurkadel. Siin-seal kõrgusid nagu odad teravad minaretid ja nende kõrval helkisid mitmevärvilistest kahhelkividest mošeede kuplid. Veega üleujutatud nurmede nelinurgad särasid nagu suured peeglid. Nendel kõndisid poolpaljad, kaltsudes inimesed, ahelad jalgade küljes.

Dervišš peatus künkal.

"See maa on paradiisiks loodud," sosistas ta, "kuid temast on saanud pisarate ja piinade org. Viisteist aastat tagasi ma põgenesin siit, hing hirmu pärast kinni jäämas, vahtisin ümberringi nagu

22

kurjategija. Kes võib nüüd ära tunda päikesest põletatud mustas dervišis toda noorukit, keda oli ära neednud peaimaam[21]? Edasi, Bekir, varsti ööbime kõikide pealinnade pealinna, maailma kõige rikkama linna - Gurgandži väravate juures. Seal valitseb horezm-šahh Muhammed, kõige võimsam, kuid ka kõige julmem muhamedlaste valitsejatest..."

Dervišš hakkas jälle astuma. Teel tuli nüüd üha sagedamini vastu kahe rattaga kaarikuid, millede ette olid rakendatud suure-kasvulised pikkade sarvedega härjad, jalakäijad, nägusalt rõivastatud ratsanikke uhkesti ehitud ratsudel ja päikesest pruunistunud külaelanikke kõhnadel eeslitel; kõikjalt kuuldus lehmade ammumist, lammaste määgimist, ajajate hüüdeid.

Esimeses külas piirasid dervišši ümber pikkade valgete keppidega mehed:

"Mis mees sa oled? Kui sa oled omakasupüüdmatu dervišš, milleks tassid sa enese taga kaamelit? Läheme hakimi[22] juurde, ta loeb sulle ette su surmaotsuse."

Dervišš viidi õue, mida piiras kõrge savimüür. Laia vaibaga kaetud terrassil istus, jalad ristis, kõhetu sirge vanamees triibulises halatis. Tohutu lumivalge turban, hoolikalt soetud hall habe, karm, läbitungiv pilk ja aeglased liigutused panid värisema kõik, kes talle lähenesid, ja nad langesid silmili. Kõrval istus kummargil noor kirjutaja, pilliroosulg käes, ja ootas käske.

"Kes sa oled?" küsis hakim.

"Olen oma auväärt ema patune poeg, nime järgi Hadži Rahim ai Bagdadi, pühade bagdadi šeikide[23] õpilane. Ma käin mööda pikki teid ja otsin asjatult vagade inimeste jälgi, mida varjab külm haua-pimedus."

Vanamees kergitas umbusklikult kulmu ja vahtis üksisilmi dervišši.

"Aga kes on see haige kaameli seljas? Mispärast on ta ilma turbanita? Kas ta on õigeusuline muhamedlane või võõrausuline?

23

Mulle räägiti, et sina haavasid teda, röövisid ta paljaks ja müüsid maha kogu ta varanduse? Kas see on õige?" Dervišš tõstis käed taeva poole.

"Sina, kõikenägev taevas, oled mu ainuke kaitse! Mind paneb imestama keelepeksja, kelle elusisuks on üksnes võltsid kuulujutud! Mis on tal tegemist minu vaevanägemise ja kurbusega!"

---

[21] Imaam – muhamedi možee vaimulik

[22] [2] Hakim - piirkonna valitseja; esialgne tähendus: õpetatud seadusetundja.

[23] Seik - muhamedliku koguduse vanem

Hakim tõstis nimetissõrme paljutähendavalt üles ja sosistas:

"Jutusta mulle õiglaselt, mida sa sellest haigest tead?"

Siis jutustas dervišš kohtumisest paljaksröövitud karavaniga ja oma püüetest haavatu elu päästa.

Vanamees silus oma hõbedavärvilist habet ja ütles:

"Võib-olla on see haavatu väga suur mees ja tema käsi ulatub isegi päikeseni. Ma ise vaatan haiget." Pistnud paljad jalad tuhvlitesse, tuli ta terrassilt alla ja läks kaameli juurde. Teda ümbritsesid külaelanikud, kes karjusid üksteise võidu:

"Me tunneme seda haiget inimest. See on rikas kaupmees Mahmud-Jalvatš Gurgandžist. Ja kaamelilegi, näe, on tema oman-dimärk sisse põletatud. Mahmud-Jalvatši kahest-kolmestsajast kaamelist karavanid käivad Tavrises[24], Bulgaris[25] ja isegi püha Bagdadini."

Kui hakim oli elanike teated ära kuulanud, vaikis ta viivu, maigutas suud ja kuulutas tähtsalt oma otsuse ning kirjutaja märkis selle üles:

"Kuna teadlikud ja usaldustväärivad inimesed teatavad, et haige on väga väärikas kaupmees Mahmud-Jalvatš Gurgandžist, siis käsin ta ettevaatlikult kaameli seljast maha võtta, paigutada minu majja ja kutsuda arst-tabib, selleks et too hoolikalt raviks kaupmeest tervekstegevate rohtudega. Dervišš, kes oma hoolitsemisega haavatud õigeusulise eest saatis korda heateo, võib minna edasi ja temale peab päästetud kaupmees tasu andma. Kuna kaamel ei või kuuluda dervišile, siis jääb loom minu juurde, kuni tema peremees terveks saab. Kohtuotsuse ettelugemise ja pitseriga varustamise eest jääb minu käsutusse must eesel, kes kuulub dervišile."

"Kas panid kirja?" pöördus hakim kirjutaja poole. Too sosistas:

"Sulatõtt ütles mu isand!" Valitseja lisas:

"Õpetatud dervišš, võta minu kasinast varast üks dirhem[26]."

Hadži Rahim võttis vaskmündi, hõõrus sellega laupa ja puudutas raha huultega. Hoides seda pihkupigistatult, ütles ta:

"Sinu tarkus on suur, oo hakim, õiglaselt otsustaja. Sa vabastasid mu muredest haavatu, kaameli ja eesli pärast, kelle seljas mul ei tule sõita, kuid keda mul see-eest pole vaja ka toita. Mina, kõige tühisem hukkumisele määratutest, olen kergekaalulise mündi sarnane, mis libiseb annetaja heldest käest pimeda puukaussi. Ja kui sinu heldus on sama puhas kui sinu habemehõbe, siis muutub see vaskmünt kuldteenariks."

Hadži Rahim avas peopesa. Sellel hiilgas kuldmünt - teenar.

"Sulatõtt ütlen sulle, auväärt ülemus, et see maa, kuhu astub sinu jalg, ei näe kunagi ikaldust."

Hadži Rahim pigistas uuesti kämbla kokku ja seisis liikumatult. Valitseja ja kõik ümberolijad vaatasid sõnatult kord üksteist, kord derviši rusikasse surutud kätt, ja nende suud läksid ammuli.

"Ma andsin talle musta vaskdirhemi. Seda mäletan ma hästi. Kuid te kõik nägite just äsja tema käes kuldteenarit," ütles ülem. Ja kiirusega, mida keegi poleks oodanud alati väärikalt vanamehelt, tormas hakim derviši juurde ning klammerdus ta käe külge.

"Anna kuldteenar siia! Sellega pead sa maksma kohtukulud!"

Hadži Rahim avas peopesa ja ülem haaras mündi, kuid see oli jällegi vaskdirhem. Tähtis hakim puhus oma õlgadele ja läks pidulikult üles terrassile.

---

[24] Tavris - suur linna Põhja-lraanis.

[25] Bulgar - X- XIV sajandil rikas kauba- ja tööstuslinn, volga bulgaritc pealinn, mis asus Kaarna suubumiskohal Volgassc.

[26] ' Dirhem - hõbe- või vaskmünt; teenar - kuldmünt.

Hadži Rahim astus eesli juurde, võttis oma koti, viskas selle üle õla ja suundus ringi vaatamata edasi Gurgandži poole, karjudes täiest kõrist derviššide hüüdu:

"Ja-guu-uu! Ja-haak! La illahi illa-hu-u![27] "

25

Viies peatükk UNUSTAMATU JALGVÄRAV

"Kõik on jäänud samasuguseks, nagu oli palju aastaid tagasi," mõtles Hadži Rahim, nõjatudes vastu kõrget savitara Gurgandži üksildases põiktänavas. "Needsamad lamedate katustega majakesed aprikoosi- ja mooruspuude keskel, niisamuti keerlevad türkiissinises taevas parvedena valged tuvid ja veelgi kõrgemal nende kohal tiirlevad aeglaselt kaeblikult soigudes mustjaspruunid harksabakullid... Niisamuti ripuvad üle tara alla õitsva akaatsia valged oksad ja peidavad enese taha sellesama väikese unustamatu jalgvärava. Ta hallidel poolpehkinud laudadel võib veel märgata osavalt nikerdatud mustri ringe. Kunagi tuli sellest jalg-väravast välja tütarlaps, seljas roosad rõivad ja ümber oranživärviline sõba. Kus ta on? Mis temast sai?"

Jalgvärav avanes ja välja tuli nooruke tütarlaps, kes kandis pikka roosat rõivastust safranivärvilise sõbaga. Käes hoidis ta labidat. Pisut esiletungivad põsesarnad ja veidi kõõrdivaatavad silmad, rõivastuse lõige ja safranivärvilise liniku sõlm oleksid ütelnud asjatundjale, et see tütarlaps on türgi hõimust. Laulukest ümisedes puhastas ta oma aeda viiva harukraavi, ja vesi voolas savitara alt läbimurtud avausse.

Äkki ajas tütarlaps selja sirgu ja, varjates silmi ahta tõmmu käega, vaatas tänava lõppu.

Seal laulis keegi kõrge sillerdava häälega:

Öö saabub, mul ei tule silma und,
mind tähistaevast j oobumas näeb koidutund.
Kui silman noorkuusirpi, mulle meelde see
ta kulmukaare toob, mis nõiduslik.
On's see mu saatus? Minu elutee?
Ma tahan teada, mida toob mul' tulevik...

26

Põiktänava sügavuses ilmus nähtavale noor ratsanik, seljas tumeroheline tšekmen28, mis oli kireva vööga kõvasti kokku tõmmatud. Lambanahkne müts paremale kulmule lükatud, ratsutas ta aeglaselt mustjaskõrvil tantsiskleval täkul, lõi siis hobust nuudiga ja pistis tuhatnelja minema. Kui ratsanik tüdrukuni jõudis, peatas ta äkki oma ratsu.

Tütarlaps viskas labida kõrvale, põgenes õue ja lõi jalgvärava paukudes kinni. Ratsanik lükkas mütsi kuklasse ja ratsutas piki põiktänavat aeglaselt edasi.

Jalgvärav läks paokile ja tütarlaps vaatas välja. Kui ta oli vaadanud kartlikult kahele poole, tõstis ta labida maast ja kadus jälle.

Päikeselõõsast mustaks põlenud habemik derviš, peas teravatipuline müts valge hadži sidemega ja seljas mitmevärviline mantel, tuli üle tee, kõpsides valjult pika

---

27 [2] See araabia derviššide tavaline hüüd tähendab: "Jah, see on tema - õiglane, pole teist Allahit peale tema!

[28] Tšekmen - ilus mehe rõivastus (kaftan, kasakakuub).

sauaga nagu pime. Ta vaatas ringi, võttis ettevaatlikult ära jalgvärava külge rippuma jäänud roosa riideriba ja peitis selle põue.

"Jaa," pomises ta, "siin on kõik endiseksjäänud: seesama puu, üksnes veelgi kõrgemaks ja tihedamaks on ta muutunud, seesama jalgvärav - ainult tumedamaks on ta läinud ja viltu vajunud... Ja tütarlaps sarnaneb sellega, keda ma armastasin kuueteistkümne aasta eest, kuid see ta ei ole. Aga kus on see, kes seisis siin palju aastaid tagasi aprikoosikorvikesega ning oli ise sama tõmmu ja kena nagu aprikoos?! Kõik on jäänud endiseks. Näe, isegi seal vana torni kohal keerlevad kanakullid nagu varemgi. Ainult Hadži Rahim pole enam see..."

Dervišš koputas sauaga jalgvärava pihta. Vana karagatšipuust29 uksekese tagant kostis raugalikku köhimist. Lävele ilmus kõhetu ja küürus vananiees, peas lumivalge turban.

"Ja-guu-uu! Ja-haak!" hakkas dervišš laulma.

Vanamees vaatas teda rähmaste punetavate silmadega, kobas riidest kokkukeeratud vöö voltides ja tõmbas välja vana nahkse

27

rahapunga. Ta soris selles vahaste veretute sõrmedega ja võttis välja musta õhukese mündi.

"Allahile kiitus!" hüüdis dervišš, surus mündi laubale ja huultele. "Kes elab selles majas? Kelle eest võin ma saata palveid jumala poole?"

"Mina elan selles majas, kuid ta ei kuulu mulle, vaid sepp Karõ-Maksumile. Peaturul teavad kõik Karõ-Maksumi suurt sepapada ja relvatöökoda. Usuteenritele pole ta kunagi armuandi keelanud."

"Kuid missuguse nimega on saatus sind õnnistanud, imetegija?"

"Ära nimeta mind ülla sõnaga "imetegija". Mina olen šahhi vana kroonikakirjutaja Mirza-Jussuf ja võin lisaks ütelda ainult luuletaja värsi:

Ma elasin kui koormat kandev lojus,
ma oma laste ori, perekonna vang.
Loen sõrmedel ma üles, mis on minu –
mu hütt ning õnnetusi sadu tuhandeid!
Kuid pole lootust hädast lahti saada, ei!"30

"Ei, ei! Sa oled siiski imetegija," ütles dervišš. "Sa ohverdasid musta dirhemi ja kuna sinu armuandi põhjustas õilis südamesoov, muutus dirhem järsku täisväärtuslikuks puhtast kullast teenariks."

Vanamees kummardus dervišši tõmmu, linnujalaga sarnaneva kämbla kohale, millel lamas reljeefse kirjaga kuldteenar.

"Oma pika elu jooksul pole ma näinud imesid, milledest räägivad pühad raamatud. Kas tõesti suudad sina, dervišš, teha imesid või tahad sa nagu silmamoondaja turul naerda poolpimeda vanamehe üle."

"Kuid sa võid selle teenari proovile panna. Saada oma teener turule ja ta toob sulle terve korvitäie praetud kebabi[31], keedetud nuudleid, mett ning magusaid meloneid. Võib-olla jagad sa siis koguni seda küllust vaese teekäijaga, kes tuli siia otse kaugest Bagdadist?"

28

[29] Karagatš c. korgijalakas - tohutu suur paljude okstega varjukas puu, väga levinud Kcsk-Aasias. Temast saadakse väga vastupidavaid laiu laudu.
[30] Kessai (IX saj.) luuletusest.
[31] Kebab - roog, mis koosneb varda otsas küpsetatud peenekshakitud lihatükikestest.

"Tähendab, sa tulid kuulsast Bagdadist? Sel juhul astu mu majja ja jutusta, mida sa seal nägid, mina aga panen proovile su imestamisväärse teenari jõu."

Kuues peatükk ŠAHHI KROONIKAKIRJUTAJA

...Ta asus minu poole teele, hoolimata kaugest vahemaast meie eluasemete vahel, pikast teekonnast ja reisiõudustest.

(Ibn-Hazin, XI saj.)

Kollaste seemisnahksete saabastega lohistades suundus vanamees üle õue ja läks terrassile. "Tule minu järel, teekäija!"

Dervišš astus vanamehe kannul telliskivist põrandaga tuppa, mille seinte äärde olid maha laotatud kitsad vaibakesed. Riiulitel seinaorvas seisid kaks hõbekannu ja klaasist iraagi vaas. Toa võlvil, mis oli värvitud palkidest osavasti üles laotud, oli keskel avaus suitsu väljalaskmiseks. Nelinurkses süvendis toa keskel suitsesid sütepannil söed. Tagumise seina ääres seisid kolm avatud, rauaga ülelöödud kirstu ja nendes paistsid suured, kollasesse nahka köidetud raamatud.

Dervišš pani ukse juurde maha saua ja oma muud asjad. Siis võttis ta tuhvlid ära, läks vanamehe juurde, nõtkutas põlvi ja laskus jalakandadele.

"Bent-Zankidža!" hõikas vanamees käriseval häälel.

Sisse astus poisike, seljas kandadeni ulatuv triibuline halatt ja peas taevassinine turban. Pannud käed kõhule risti, kummardus ta ja ootas käske.

"Võta see kuldteenar. Anna see vanale Saklabile edasi ja seleta talle nii: "Mine turule, vanaisa Saklab, tollesse poodide ritta, kus istuvad hindudest rahavahetajad hõbe- ja kuldmüntide kastide ees.

29

Needsamad rahavahetajad müüvad ka vurrkanne ja täringuid mängu jaoks. Vali välja kõige hallima habemega ja palu teda see münt ära hinnata: kas on see ehtne, täiskaaluline kuldteenar?" Kui hindust rahavahetaja ütleb, et teenaris pole pettust, siis las ta vahetab selle hõbedirhemiteks. Kui Saklab hõbeda kätte saab, siis mingu ta sinna poodide ritta, kus reisijad võivad toidust mõnu tunda, ja ostku seda, mida sulle otsekohe üles loeb see auväärne tõeotsija."

"Mida peab teener ostma?" pöördus poisike derviši poole.

Too silmitses poisikest. Tema õrnad näojooned näisid kummaliselt tuttavatena. Kus on ta teda näinud? Dervišš ütles:

"Las teener võtab kaasa korvi ja ostab kõike seda, mida ta ostaks venna jaoks, keda ta palju aastaid pole näinud. Las teener ise valib."

Vanamees kutsus poisikese sõrmega viibates enese juurde ja ütles talle kõrva sisse:

"Kui Saklab turult tagasi jõuab, siis ärgu ta tulgu siia hilpharakana nagu tavaliselt, vaid tõmmaku enne selga minu vana halatt. Aga sina, kui oled andnud talle teenari, tule siia tagasi ja võta kaasa tindipott koos kalamuse1 ja paberiga. Sa hakkad otsekohe tema juttu üles märkima."

Poisike kadus ja oli varsti tagasi koos paberi ja kirjutusvahenditega.

"Ütle mulle, rändaja, esiteks oma nimi, kust sa pärit oled ja kuidas sa sattusid kuulsasse Bagdadisse?"

"Mind kutsutakse Hadži Rahim ai Bagdadi. Olen pärit väikesest asulast Basra lähedalt. Ma olen valmis vastama su kõikidele küsimustele, kuid enne luba mul puudutada teist küsimust, mille üle tunneb rahutust mu süda."

"Räägi," ütles vanamees.

"Bagdadis õppisin ma suures medressees2 kõige kuulsamate teadlaste juures. Üliõpilaste seas, kes koos minuga otsisid val-

' Kalamus - teravaks tehtud pilliroog, mida kasutati sule asemel.

2 Medressee - kõrgem vaimulik õppeasutus.

gust nende teadusetungalde juures, oli üks noormees, alati nukker ja vaikne: ta paistis silma innuka hoolsuse poolest. Kui ma talle ütlesin, et ma tahan endale ümber tõmmata "rännuvöö", võtta "reisisaua" ja minna kuulsasse Gurgandži, õilsasse Buhhaarasse ja imekaunisse Samarkandi, pöördus see noormees minu poole niisuguste sõnadega: "Hadži Rahim ai Bagdadi, kui sa satud horezm-šahhide rikkasse linna Gurgandži, siis mine kolmandasse tänavasse, otsi seal üles sepa ning relvakaupmehe Karõ-Maksumi maja ja uuri välja, kas on seal elus minu auväärsed vanemad? Jutusta neile kõik, mida ma teen Bagdadis. Kui sa saabud tagasi Bagdadi, siis sa pajatad mulle kõik, mida sa nendest teada said." Ma tõotasin talle seda ja asusin teele. Kuid ettenägematuste tuul ja katsumuste äike paiskasid mind maailma mitmesugustesse maadesse. Ma kõndisin India päikese kõrvetavate kiirte all, käisin läbi Tataria1 kauged kõrbed, jõudsin Suure müürini, mis kaitseb hiinlaste keisririiki tatarlaste röövretkede vastu; ma külastasin möirgava ookeani rannikut, tungisin läbi Tjan-Šani järskude lumemägede ja leidsin kõikjal eest muhamedlasi2. Nii möödus palju aastaid, kuni ma lõpuks sattusin Gurgandži, sellesse tänavasse, mida mulle juhatas mu bagdadi sõber. Ma leidsin nii maja kui ka jalgvärava lumivalge akaatsiapuu all, ja lõpuks vestlen ma sinuga, imetegija, kes tõenäoliselt mäletab seda noormeest. Ta elas siin, selles õues, ja lahkus viieteistkümne aasta eest Gurgandžist."

"Kuidas hüüti seda noormeest?" küsis vanamees karmilt.

"Seal, teadmiste kõrges palees, nimetas ta ennast Abu-Džafar ai Horezmi (Horezmist)."

"Kuidas sa julgesid lausuda seda nime, õnnetu!" karjatas vana mirza (kirjutaja) ning ta huuled kattusid vahuga. "Kas sa ei tea, et

' Tataria - kirjeldatud ajal nimetati nõnda Mongoolia ja Läänc-Hiina territooriumi, mida asustasid paljud türgi päritoluga rändhõimud, kes kandsid üldnimetust tatarlased.

2 Kcsk-Aasiast pärinevad sogdid (muhamedlascd) ja hiljem nende järeltulijad tadžikjd, silmapaistvad käsitöölised ja ettevõtlikud kaupmehed, levisid iidsetest aegadest peale piki suurt kaubateed Kcsk-Aasiast kuni Hiinani, kus leidus igal pool nende kaubanduslikke ja käsitööstuslikke asulaid.

ta on suurim patune! Hoolimata oma noorest east häbistas ta nii ennast kui oma vanemaid ja ei puudunud palju, et ta oleks tõuganud viletsuste kuristikku kõik sugulased."

"Kuid ta oli ju väga noor? Mida võis ta küll korda saata? Kas ta tappis kellegi või kippus suursuguse beki elu kallale?"

"See õudne Abu-Džafar paistis kahjuks maast madalast silma suure andekuse ning usinuse poolest. Ta õppis koos teiste õpilastega meie parimate õpetajate juures, püüdes jagu saada lugemisest, ilukirja kaunidusest kui ka suure raamatu Koraani sügavast mõttest. Ta saavutas kõiges suurt edu ja hakkas menukalt koostama värsse, milledes jäljendas Firdousit, Rudegit ja Abu-Saidi. Kuid tema värsid polnud teistele õpetuseks, vaid üksnes kergeusklike kiusatusse viimiseks... "

Vanamees jätkas sosinal:

"See õnnetu noormees muutus vabamõtlejaks. Ta laskus vaidlustesse hallihabemeliste uleemide' ning imaamidega, viis segadusse teisi lihtsameelseid kuulajaid. Kui imaam lõpuks tähendas: "Sa ei kõnni mööda teed paradiisi, vaid põrgu lõõmavasse kuristikku," vastas Abu-Džafar talle jultunult: "Tagane minust ja ära kutsu mind paradiisi! Kui sa jutlustad palvehelmestest, palvepaikadest ning karskusest, mõtlen ma, eks ole see ükskõik - kas minna Muhamedi mošeesse või Issa[2] kloostrisse, kus helistatakse kelli, või Moosese sünagoogi. Ma olen otsinud kõikjalt, kuid pole leidnud jumalat. Jumalat ei ole. Tema mõtlesid välja need, kes kauplevad jumala nimega. Minu valguseks, minu juhiks on Abu-Ali Ibn-Sina[3].". Siis needsid pühad imaamid ta ära ja käskisid kinni võtta. Nad tahtsid linnaväljakul ära lõigata ta mürgise keele ja mõlemad käed, et ta ei saaks enam sepitseda oma kõlvatuid värsse.

' Uleem - muhamcdlik õpetaja usuteaduslikus õppeasutuses.

2 Issa - Kristus.

' Abu-Ali Ibn-Sina - Buhhaarast pärinev silmapaistev õpetlane Xl sajandil. Ta nimi tehti Euroopas ümber Avicennaks. Uskmatuse ning mõtlemisvabaduse nõudmise pärast heideti ta Isfahanis vanglasse, kus ta ka suri. Ta jättis järele palju raamatuid loodusteaduste, meditsiini, alkeemia alalt ja oli muhamcdlikus Idas üks kõige julgemaid võitlejaid mõtlemisvabaduse eest. Tema meditsiiniline entsüklopeedia "Kaanon", mis tõlgiti ladina keelde, oli Euroopa arstide peamiseks käsiraamatuks keskajal.

Kuid Abu-Džafar lipsas mao osavusega minema. Algul arvati, et ta isa kaastundest varjab kusagil kurjategijast poega. Seepärast käskis horezm-šahh Muhammed ise, kui kuulis sellest asjast imaamide käest, isa kinni võtta, heita ta zindani' lutikapessa ja panna ta ahelasse, millel on kiri: "Igavesti, kuni surmani". Ja kui isa sureb, siis käskis šahh tema asemele istuma panna lähima sugulase, niikauaks kuni Abu-Džafar vabatahtlikult tagasi tuleb."

"Ja isa on seniajani vanglas?" küsis dervišš vaikselt. Tema pärani aetud silmad põlesid, kuid nägu muutus halliks nagu koolnul.

"Isa on surnud. Ta ei kannatanud välja keldri niiskust ja pimedust, kohutavaid puuke ning lutikaid. Horezm-šahhi käsku täites võtsid timukad kinni ta noorema poja Tugani, panid ta sama ahela kulgeja heitsid ta samasse keldrisse."

"Missugune kuritöö!" sosistas dervišš.

"Mul on sellest poisikesest Tuganist väga kahju," jätkas vanamees. "Ma kandsin tema eest palju hoolt. Ma ei soovinud, et Tugan astuks oma hukkaläinud vanema venna jälgedesse, ja katsusin teda valgustada. Tugan õppis minu juures lugemist ja kirjutamist, kuid teda köitsid rohkem käsitöö ja sõjamängud, ja ma panin ta õppima sepp Karõ-Maksumi juurde, kes näitas talle, kuidas oivalisi relvi valmistada. Nüüd täidab mul Tugani aset väike orb, orjatari tütar, Bent-Zankidža. Ta osutus väga andekaks lugemise, kirjutamise ja mitmesuguste värsside ning laulude meelespidamise peale. Aastatega on hakanud mu silmad pimedaks jääma, kõik paistab mulle kahekordselt ja ma näen ühe kuu asemel korraga kolme. Bent-Zankidžast sai mu abiline, kirjutaja. Ta märgib üles mu vestlused ja kirjutab ümber raamatuid. Näe, siin ta istub sinu ees, kalamus käes.",

Siis taipas dervišš, et taevassinise turbaniga ümberkirjutaja on seesama tütarlaps, kes natukese aja eest oli väljunud labidaga jalg-väravast.

Dervišš vaatles teda teraselt ja lõi silmad maha, julgemata küsida teise tütarlapse kohta, keda ta oli näinud siinsamas, kui oli

' Zindan - maa-alune vangla.

olnud kuueteistkümne aastane. Rahutust eemale peletades hüüatas dervišš:

"Kuidas pole sa siis imetegija? Sa õpetasid tütarlapsele lugemise ning kirjutamise peensusi, ja pärast seda on tal õigus mässida ümber pea turbanit niisuguse sõlmega, millega uhkustavad üksnes mirzad. Ma näen, et sinu majas hoolitsetakse väga teaduse eest."

Vanamees pani peened sõrmed vaheliti ja jäi vahtima dervišši üksisilmi, terase pilguga:

"Nüüd jutusta enesest, kas sa kavatsed veel kaua rännata?"

Dervišš raputas oma sasipead ja puuris vanameest mustade leegitsevate silmadega:

"Minu isaks on nälg, kes kihutab mind läbi kõrbe. Minu emaks on häda, kes on nutnud oma silmad peast kurbusest, et ta rinnas pole piima vastsündinu jaoks. Minu õpetajaks on hirm timuka mõõga ees. Kuid ma kuulen häält: "Ära hädalda, dervišš, sa oled alati teinud seda, mis on sinu vääriline.""

Vana mirza vangutas pead:

"Sind ehivad teadmised, ja sind võib hea meelega enesele kirjutajaks võtta iga kohtunik või piirkonnavalitseja. Ja ka mina võiksin su otsekohe võtta raamatute ümberkirjutajaks šahhi raamatukokku. Seal on ainulaadseid haruldasi raamatuid, milledest keegi ei tea isegi pealkirja, ja need tuleb ümber kirjutada, et nad inimkonnale kaduma ei läheks. Milleks sa hulgud mööda teid? Kas tõesti veetlevad sind rännakud, tolm, pori ja kivid jalgade all?"

Dervišš sõnas tumedalt:

"Mulle öeldakse: "Miks ei ehi sa oma kodu kirjude vaipadega?" Ent "mida teha lauludega siis, kui kostab kangelaste sõjahüüd? Kuis võiksin jääda keset õitsvaid roose nüüd, kui ratsu lahingusse viib?""[1]

Täis hämmastust laotas vanamees käsi:

"Missugustest sõdadest sa kõneled? Kes võiks ähvardada suurepärast sultanit, kõige tugevamat kõikidest muhamedlikest va-

1 Ibrahim Montesseri (X saj.) värssidest.

litsejatest? Ainult siis hakkavad leegitsema võõraste sõjaleeride lõkked, kui tal enesel tuleb tahtmine sõdida... "

"Idast läheneb hirmuäratav tulija see põletab kõik."

Vanamees raputas pead.

"Oh, ei! Sellest peale kui horezm-šahh mõõga tuppe pistis, on kõik vaikne nii Maverannagri orgudes kui ka Horezmi kuningriigi kõikidel piiridel."

Käratult tuli tuppa vana ori, jalgade ümber raske kett, mida vöörihm ülal hoidis. Ori tõi kohale korvi mitmekesise toiduga, mis oli imelise teenari eest ostetud.

Pikakasvulise vanamehe ärakurnatud keha kattis lühike vöödiline halatt. Ta pikad halliksminevad juuksed langesid õlgadeni. Ta laotas vaibale siidrätiku ning ladus sellele kakukesed, mandli-pirukad, asetas laiali tassikesed meega, aleppo pähklite, mandlite, rosinate, suhkrustatud melonilõikude ja muude maiustustega.

"Kas sa lubad natuke rääkida selle vana orjaga?"

"Räägi, lugupeetud rändaja."

"Kust sa pärit oled, isa?" küsis dervišš orjalt.

"Kaugelt, venelaste maalt. Ma elasin oma kalurist isa juures suure Volga jõe kaldal. Siinses keeles nimetatakse seda lüliks. Juba poisikesena võtsid mind kinni meie naabri Suzdali vürsti džigitid. Meie keeles on vürst seesama, mis teil khaan või

bek. Meie vürstid sõdivad isekeskis, ja kes keda võidab, see võtab peksasaanud vürstilt vangi nii mehi kui naisi, nii tüdrukuid kui lapsi. Hiljem müüb vürst kõik nagu lambad võõrale maale. Nii müüs vürst ka minu ja õekese bulgari kaupmeestele, kes viisid meid oma kaubalinna Biljari Kamaa jõe äärde, sealt aga kihutati kõik vangid, ja mind koos nendega, läbi kõrbe siia, Gurgandži. Aga kuhu müüdi õeke - ei tea. See oli ammu. Näe, juuksedki ripuvad mul juba valgete salkudena nagu vanal sokul, kuid ikkagi tahaksin näha koduküla kõrgel jõepervel. Ma olen õppinud rääkima turkmeeni ja pärsia keelt. Kui poleks siin teisi meie vange, oleksin ma emakeele hoopis unustanud. Omamaalasi kohtad vahel turul ja vahetad sõnakese omas keeles. Neid kõnnib siin palju, kõlistades ahelaid."

35

"Kuidas sind hüütakse?" küsis derviššš.

"Siin nimetatakse mind Saklabiks, aga meie vangid hüüavad vanaviisi "taat Slavkaks". Anna mulle andeks julge sõna eest," -vanamees kummardus derviši ees maani, "ma kuulsin, et sa käid mööda kaugeid maid ja võid nagu pühak vaskdirhemitest kuld-teenareid teha. Nii on sul naljaasi mind mu peremehelt vabaks osta. Osta mind vabaks ja ma hakkan sind truult ja ausalt teenima. Võib-olla lähed sa ka meie maale, venelaste juurde, ja võtad siis mindki enesega kaasa."

"Sa tahad mu orja ära meelitada?" ütles peremees kulmu kortsutades.

"Kuidas võin ma orjale mõtelda," ütles derviššš. "Ma ise elan vaeselt ja toidan end nisukamalutäiest, kui selle ulatab helde käsi."

"Küllap tuleb mul surra siin kaugel võõrsil," pomises Saklab ohates ja ütles valjusti: "Olge nii lahke, proovige meie dos-tarhani!'" Ta astus ettevaatlikult mööda vaipa, kandes kohale vask-kausi ja mustrilise kannu veega.

Mirza-Jussuf ja derviššš pesid kausi kohal oma käsi, kuivatasid neid tikanditega käterätiga ja asusid vaikides toidu kallale. Kui derviššš oli kõikidest roogadest maitsenud, lausus ta viisakaid tänusõnu ja palus luba lahkumiseks.

Tühjal tänaval seisis ta kaua puu varjus ja vaatles vana jalgvä-ravat.

"Ma ei saa enam näha seda maja, kus hea vanake õpetas mind kunagi hoidma pilliroosulge ja kirjutama esimesi tähti. Mul polnud kahju anda talle oma ainukest kuldteenarit üksnes selleks, et temaga vaid kauem koos olla ja kuulata tema kallist ning mulle nii lähedast häält... Aga nüüd jällegi teele!"

Mirza-Jussuf silmitses kaua ust, mille taha kadus kummaline võõras. Bent-Zankidža tuli sisse ja lausus:

"Mu hea vanaisake Mirza-Jussuf! Minu südames keerutab maona mõte, et see derviššš Hadži Rahim al Bagdadi sarnaneb väga

1 Dostarhan - kostitamine; samuti ka nägus laudlina, mis laotati peosöömingukss maa peale.

36

meie põgenenud vabamõtlejale Abu-Džafarile. Ta on vaid habemesse kasvanud, päikeselõõsast mustaks põlenud ja sul oli raske temas ära tunda endist poisikest..."

"Vaiki, või õnnetus tabab meie maja! Kas mina oleksin hakanud kõnelema jumalasalgajaga, kelle pühad imaamid ära needsid? Ära räägi mulle enam kunagi sellest juhuslikust külalisest. Meie elame niisugusel ajal, kus iga prao vastu on surutud õeluse kõrv ja see kuulab pealt, millest sosistavad me suud. Nii päeval kui ööl peavad meil alati meeles seisma poeedi sõnad: "Võimas on vaid vaikimine - kõik muu on üksnes mu nõrkus.""[1]

"Vaikida isegi sõprade ees? Kuid kas ei ütelnud seesama suur poeet: "Sule huuled kõigi teiste, mitte aga sõbra eest."? Kogu elu vaikida - ei! Parem surra, kuid laulu ja lõbusa naljaga!"

"Vaiki, vaiki!" karjatas vanamees. "Oh jumal, aita mind! Ma olen üksi! Öö kestab, kuid jutustus suurest horezm-šahhist pole veel lõpulejõudnud. Ma ootan temalt veel ikka üllaid kangelastegusid, kuid näen üksnes hukkamisi ega märka suuri tegusid. Ma kardan, et kangelane osutub kivist puuslikuks, mis on seest tühi, kus lendab kullakarva koi ja roomavad mürgised skorpionid... Allah, heida oma pilk minu peale ja valgusta mind!... "

1 Abu-Saidi (XI saj.) värssidest.

TEINE OSA VÕIMAS JA JULM ON HOREZMI ŠAHH!

Esimene peatükk HOMMIK LOSSIS

Teenistusel kuningate juures on kaks külge: esiteks - lootus leivale, teiseks - hirm oma elu pärast.

(Saadi, XIII saj)

Koidueelses hämaruses kõmpisid kolm imaami mööda Gurgandži kitsast tänavat. Ees läks teener tuhmi laternaga, mis oli tehtud õliga immutatud paberist. Vanamehed kergitasid aina laiade rõivaste pikki hõlmu, hüppasid üle veest sulisevate kraavikeste.

Pimedas oli tunda kord teravat vürtsiaroomi, mida hoovas suletud pipra-, ingveri- ja värvipoekeste juurest, kord vänget naha-haisu, kui imaamid möödusid sadulseppade poodidest, mis olid täis hobuserakmeid, sadulaid ja saapaid. Väljakul peatas neid kare hääl:

"Seiske! Mispärast kõnnite öösel ringi?"

"Kõigevägevama aimust meie, vaimulikud mehed, suure mošee imaamid, ruttame hommikupalvuseks padišahhi lossi."

"Minge rahuga!"

Kolm imaami läksid kõrge lossivärava juurde ja jäid seisma. Koputamine poleks aidanud ja pealegi oleks see olnud solvav.

38

Värav ise avanes pooleldi. Mõned ratsanikud ilmusid pimedusest ja kappasid tuhatnelja üle väljaku. Need kullerid kihutasid "kõige suurema ja kõige ettenägelikuma usu ning õigluse kaitsja" korraldustega mitmes suunas, milledest ei olnud teadlik keegi muu peale nende läkitaja.

Kivilt kivile astudes ületasid vanamehed suure veelombi ja läksid väravast sisse. Mööda laia õue kõndisid igas suunas šahhi sõjamehed. Kaks tunnimeest tundsid saabunutes ära jumalasulased ja andsid kõrvale tõmbudes neile teed. Kolm vanameest möödusid mitmest õuekesest. Unised valvurid avasid rasked väravad, kolistasid raudvõtmetega.

Lõpuks tuli nähtavale kahe poolega uks. Selle külgedel seisid odadele toetudes tardunult kaks rõngassärkides ja kiivrites sõjameest.

Ligiastunud teener tõstis kõrgele suitseva tähiga savist lambi ja ütles:

"Usukaitsja pole veel välja tulnud."

"Me ootame," vastasid kolm vanameest. Nad võtsid tuhvlid jalast, astusid vaibale, laskusid põlvili ja lõid enese ees lahti nahka köidetud, vasksete haakidega suured raamatud.

"Eile saatsid neli mässulist khaani oma alaealised pojad pantvangideks. Šahh korraldas pidusöömingu. Kaksteist lammast küpsetati ära," ütles üks imaam.

"Mis ta küll täna välja mõtleb?" sosistas teine.

"Kõige tähtsam on - igas asjas temaga nõus olla ja mitte vastu rääkida," ohkas kolmas.

Horezm-šahh Muhammed nägi und: ta seisab stepikingul, ja ümberringi - nii kaugele kui silm ulatub - tungleb tuhandeid ning tuhandeid inimesi. Taevas leegitseb loojangu pronkskiirtes. Nüüdki veel pimestav päike vajub kiiresti üksluise liivatasandi-ku taha.

"Elagu, elagu padišahh!" veerevad kõminal hüüded kaugel asuvatest ridadest. Inimesed painutavad pikkamisi selgija nende näod peituvad valgete turbanite taha.

Kogu rahvahulk langeb valitseja ette põlvili. Näha on vaid ha-latte, mis sarnanevad igavesti rahutu Horezmi mere' lainetega.

"Elagu padišahh!" kõlavad kajana viimased kauged hüüded ja kõik jääb vaikseks. Päike kaob ja stepp upub sinkjasse hämarusse, saabub vaikus. Kustuvas valguses näeb šahh, kuidas küürutõmbu-nud seljad roomavad ta poole, ronivad mööda kingunõlva üles.

"Aitab, tagasi!" käsutab šahh. Kuid seljad lähenevad igast küljest, loendamatud seljad triibulistes halattides, milledele on pu-nakaskollased vööd ümber seotud. Šahhile näib, et kõigil on põue peidetud teravaks ihutud noad. Inimesed tahavad ära tappa oma käskijat. Ta tormab ettepoole ja lööb lähemalolijat jalaga. Halatt tõuseb tiireldes õhkuja lendab minema nagu lind - selle all pole kedagi. Šahh lööb jalaga kõrvale teised halatid, nende all on samuti tühjus.

"Kuid nende seas on üks! Ta on ennast peitnud, et ligi hiilida ja virutada noaga minu südamesse, südamesse, mis elab ja tuksub vaid horezm-šahhide kuulsa suguvõsa õnneks ja vägevuseks."

"Aitab! Šahh käsib teid: lahkuge!" Hääl kõlab tumedalt, vaevukuuldavalt - ja kõik kaob. Ümberringi laiub stepp, tühi, hall ja tumm. Jäigad rohukõrred näivad kriimudena tardunud taeva taustal. Nüüd on šahh üksi, täiesti üksi kõrbes, ilma ratsuta. Kuid kusagil siin üsna lähedal, halli kingu taga lillakas lohus varjab ennast too üks, kes tahab teda tappa... Kõik ihkavad tema surma, kuid ainult üks on otsustanud ta elule lõpu teha. Kes see on?

Kaugelt kostab kajana rahva hüüd:

"Elagu Dželal ed-Din! Au horezm-šahhi vaprale pojale ning troonipärijale Dželal ed-Dinile!"

"Nad unustasid minu ja on juba valmis mu poja kätt suudlema? Sellele tuleb teha lõpp! Aitab! Ma litsun puruks tolle, kes astub mu teele - olgu see siis Bagdadi kaliif või minu sõnakuulmatu poeg! Aitab!... "

Viibides veel poolunes, kuulis šahh enese kõrval kahinat ja tundis, kuidas midagi külma puudutas ta nägu. Hirm ja kirglik eluja-

' Horezmi mereks nimetati XIII sajandil Araali merd.

nu sundisid teda korraga kogu oma jõudu pingutama ja üles hüppama. Šahh avas silmad ja hakkas ärevalt pimedatesse toanurkadesse vahtima.

Suurest koldest seinas' õhkus tuliste süte soojust. Sellejuures istus keegi. See oli metsik stepitütarlaps, kes eile siia toodi. Ta nihkus hirmunult kaugemale, varjas kätega oma nägu.

"Kes sa oled?"

"Allah on suur! Olen Gül-Džamal, turkmeenlanna kõrbest. Eile õhtul toodi sind unisena käe alt kinni hoides siia, ja niipea, kui sa pikali heitsid, jäid sa kohe magama. Ma kartsin sind. Sa korisesid ja oigasid unes nii õudselt, justkui hakkaksid surema. Sul matsid hinge öised "divid". Nad lendavad pimeduses jurtade kohal ja tungivad läbi ülemise mulgu sisse, et piinata neid, kelle südamel lasub mõrtsukatöö."

"Kuid mis sul käes oli?" - šahh pitsitas ta väikesi käsi.

"Mul on valus! Lase lahti!"

"Näita, mis sul käes oli?"

"Mul ei ole midagi ja polnud midagi. Tahad, ma laulan sulle meie stepilaulu ööbikust, kes armus roosi? Või jutustan muinasloo pärsia kuningapojast, kes nägi peeglis hiina vürsti tütre nägu?"

"Pole vaja muinasjutte ei roosist ega kuningapojast... Aa!... Näe, leidsingi kinžallitupe. Miks tulid sa noaga oma padišahhi juurde?"

"Jäta mind! Raugad õpetavad: "Ära löö hobust, kaotad sõbra"... "

Gül-Džamal libises ta käte vahelt välja ja jooksis eemale.

"Ai-ai! Sa kägistad mu! Ma kardan sind!"

Ta tormas madalast kahe poolega uksest väljaja põrkas kokku kahe teenijannaga, kes pealt kuulasid.

Raskelt hingates läks šahh kolde juurde. Ta punnis härjasilmades värelesid punased tulukesed. Ta koputas pillirookepikesega vaskkausi vastu: kahe poolega uksest tuli nähtavale vana kitseha-bemega teener ja langes šahhi ees silmili.

' XII sajandil ei tuntud Kesk-Aasias ahje ja tuld tehti kas keset tuba, millel oli tõmbe-avaus laes, või seinas asuvasse koldesse.

"Toimeta see tüdruk õhtul vaipade tuppa. Kas vekil ja suurvesiir[1] on siin?"

"Kõik ootavad sind, kõrgeauline, samuti ka "uudiste isand"[2] ja kolm imaami."

"Aga khaan Dželal ed-Din pole veel tagasi jõudnud?"

"Troonituge ei ole veel."

"Las ootavad. Too minu juurde basseiniruumi habemeajaja habet kaunistama ja pesijad selga pehmeks tegema."

Horezm-šahh läks kõrvaltuppa. Rähmaste punetavate silmadega kuivetuja küürus teener hakkas patju ning vatitekke kokku korjama ja neid seinanišši laduma. Vaibal läigatas midagi. Vanamees kummardus ja võttis üles elevandiluust käepidemega tera-vaksihutud kinžalli:

"See on turkmeeni nuga... Oo, need turkmeenlannad! Nende viha peab kartma nagu karakurti mürgiämbliku hammustust. Kas anda kohe vekilile üle või ära peita? Aga kes mind kiirustab?"

Šahh tõmbas pingumale avarate siidist kottpükste paela, mässis lihava kõhu ümber triibulise salli, pistis vöö vahele hõbetupe-ga noa, heitis õlgadele pika, brokaadiga kaetud sooblinahkse kasuka. Seinanišist võttis šahh ettevaatlikult osavasti kokkukeera-tud valge turbani ja lükkas selle harjunud liigutusega oma pikkadele poolhallidele käharatele.

Hinge kinni pidades kuulatas šahh ukse juures, pigistas noa külma käepidet.

"Ettevaatlik on alati valmis kallaletungi tagasi tõrjuma. Lossi käänuliste koridoride pimeduses võib mind ootamatult tabada ismailiidi3 käsi, kelle on saatnud mu verivaenlane, Bagdadi kaliif..."

"Oled sa siin, vekil?" küsis ta vaikselt. "Ma ootan juba ammu oma käskijat."

1 Vekil - lossi järelevaataja; suurvesiir (c. vesiir) - riigikantselei ja kõikide ametnike ülem.

2 Uudiste isand - riikliku posti ülem.

3 Ismailiidid – sii-itidest mõrtsukate, kägistajate sekt, väga võimas XIII sajandil, hiljem mongolite poolt hävitatud.

42

Šahh tõmbas puuriivi eest ja paotas ukse. Valgustatuna tuhmilt kahest õlilambist, seljad madalale painutatud, seisid siin ta lähemad aukandjad.

Toppinud paljad jalad jäikadesse, öö jooksul jahtunud tuhvlitesse, läks Muhammed järgmisesse tuppa. Seal ootasid teenrid. Üks hoidis savist lampi, teine - hõbekaussi, kolmas - kitsa kõvera kaelaga kannu. Nad aitasid šahhil pesta end basseini juures, kus vesi voolas auku kivipõrandas. Neljas teener ulatas väljasirutatud kätel pika, siidiga tikitud käteräti ja tõmbas käskija priskete jalgade otsa villased mustrilised kapukad.

Kuni horezm-šahh rõivastus, kandis vekil ette viimaseid uudiseid:

"Õues on väga külm. Kõik kattus valge härmatisega... Kolm imaami tulid lossi ja ootavad käske... Samuti ootab timukate ülem Džihan-Pehlevan... Eile õhtul jõudis Bulgarist pärale suur kolmesajast kaamelist karavan bulgari safiansaabaste partiiga ning saja vangistatud urussiga. Umbes kakssada orja suri teel, kuigi neid peaaegu iga päev toideti seesamiõliga ülevalatud hirsipudruga. Teise karavani olid enne seda turkmeeni röövlid paljaks riisunud. Tõenäoliselt on see Kara-Kontšari kätetöö."

"Ma purustan turkmeeni rändlaagrid! Kuid kõige rohkem häirivad mu rahu palverändajad Bagdadist. Kas pole olnud näha araablastest dervišše Bagdadist? Nad kõik on Bagdadi kaliifi maa-kuulajad, nad kõik soovivad mulle halba."

"Missugused kõlvatud inimesed võivad soovida halba vägevale usukaitsjale?"

"Niisugusteks on muutunud muhamedlased!"

Lõpetanud rõivastumise, võttis šahh ette oma tavalise teekonna, algul piki koridore, siis kivist treppi mööda. Vekil ja eunuhh läksid tõrvikuga ees ja avasid uksi. Šahh läks üles kivist lossitorni tippu.

43

Teine peatükk NUBAISKENDER SUURELE

Tasasel väljakul piki laskelävedega müüri seisid poolringis kakskümmend seitse noort khaani - Gura, Gazna, Balha, Bamijani, Termese ja teiste maakondade valitsejate pojad. Neid noormehi ja poisikesi pidas šahh range järelevalve all oma õukonnas pantvangidena, selleks et nende isad, feodaalsed khaanid, ei julgeks tõsta ülestõusumõõka. Kõigil noormeestel olid käes trummid ning kuljustega tamburiinid.

Siinsamas asusid ka pillimehed pikkade pasunate, oboede ning vasktaldrikutega. Kõrval seisid mõned horezmi maleva kõrgemad väepealikud.

Šahhi ilmudes pistsid kõik karjuma:

"Elagu palju aastaid võitmatu padišahh, usukaitsja, paganate hirm!"

Šahh heitis kõikidele sünge pilgu: "Aga kus on Timur-Melik?" "Olen siin, valitseja."

Pikk, alati lõbus Timur-Melik, Muhammedi alatine kaaslane tema sõjakäikudel, astus ettepoole, hoides kätest kahte poisikest: üks oli šahhi enese noorim poeg viimasest naisest, kiptšaki khaanitarist, teine - tema pojapoeg, Dželal ed-Dini ja turkmeen-lanna poeg. Timur-Melik asetas poisikesed šahhi juurde. Too kummardus oma poja üle ja näpistas teda hellitavalt põsest. Kuid pojapojalt küsis karmilt:

"Kus on khaan Džella ed-Din?"

"Isa sõitis kullidega jahile," ütles poisike. Ta mustad silmad vaatasid valvsalt valge turbani alt.

"Timur-Melik! Saata ratsanikud kolmes suunas ja otsida üles khaan Dželal ed-Din! Turkmeenid jätkavad karavanide ründamist. Nad võivad ka mu pojale kallale tungida."

"Saab tehtud, õnnistatu!"

Ülalt, just nagu pilve pealt, kõlas peenike hääl, mis sarnanes lapse omaga:

"Õnnis, kes on ärkvel! Õnnelik, kes ei maga!"

Küünlana taeva poole tõusva kõrge minareti tipp lõi särama kaugete mägede tagant väljavaatava päikese roosas kiirguses. Kõik linna majad olid veel mähitud hämarusevinesse.

Vanim noortest khaanidest ulatas horezm-šahhile trummi. Muhammed hüüatas:

"Au suurele Iskenderile!' Au maailma vallutajale! Iskender käis läbi kõik Iraani maad kuni Džeihuni ja Zeravšani2 kallasteni. Iskender on meile eeskujuks, ta on meie õpetajaks! Andkem talle au, mängigem kolmekordset mürisevat nubat."3

Hakkasid kõmisema tamburiinid ja trummid. Lõid kõlisema vasktaldrikud. Kostis pikkade pasunate kähisevat tuututamist ja vilepillide pirinat. Kolm korda tõstsid kõik kilinat ja kõlinat vapra makedoonlase auks. Kui kõik vaikis ja kumisev kaja veel kõr-getelt lossitornidelt vastu kaikus, hüüdis Timur-Melik:

"Me andsime väärilist au suurele rumilasele,4 Iskender Kahe-sarvelisele5. Rahu tema põrmule! Kuid oma lühikese elu jooksul suutis ta täita ainult poole sellest, mis tal ees seisis ära teha. Nüüd on meil uus Iskender, vägev Muhammed-sõdalane, Muhammed-väepealik, Muhammed - suure Horezmi impeeriumi looja! Pikendagu Allah võimsa islami maade käskija, šahh Muhammed Alla ed-Dini valitsusaega! Esitame vägeva šahhi auks kolmekordse nuba!"

Vaikses õhus hakkasid uuesti kõmisema tamburiinid, taldrikud, trummid ja pistsid raevukalt möirgama pikad pasunad.

Muhammed seisis laskeläve juures, karmi, ähvardava ning mõtliku ilmega, laiad õlad sirgu aetud; ja näis, et ta lumivalge turbani all rändasid tähtsad mõtted.

' Iskender Suur - Makedoonia Aleksander.

2 Zeravšan - "kuldne jõgi". Voolab välja Hissari mäeahelikust lõunapool Samarkandi. Ta veega niisutatakse kunstlikult Samarkandi ja Buhhaara põlde.

1 Nuba - Makedoonia Aleksandri (Iskcndcri) paraadlik muusikaline austamine (sõjaline serenaad), milline komme viidi ringkonnavalitscjate lossides ellu horezm-šahh Muhammedi käsul.

4 Rumilane - kreeklane.

5 Kahesarvelise nimetuse andsid Makedoonia Aleksandrile egiptuse preestrid, kuulutades ta jumalaks. (Tõlk)

"Rahu olgu teiega! Minge!" ütles horezm-šahh.

Käed kõhule kokku pandud, jooksid kõik tippival sammul kordamööda tema juurde; puudutanud huultega šahhi kasukahõlmu, taganesid nad ja kadusid pimedasse trepiavasse.

Viimasena lahkus Timur-Melik, kes hoidis kätest mõlemaid poisikesi.

"Dadaa[1] lubas mulle tuua elava džeiraani," rääkis šahhi pojapoeg.

"Aga mulle kingib padišahh jahipantri... selleks, et ta sööks ära nii sinu džeiraani kui ka sinu, ussipoeg!... "

Šahh laskus käsipõsakile laskeläve nukile. All kuhjusid korrapäratult lamedad katused. Loss koosnes paljudest madalatest hoonetest, mis olid seotud läbikäikudega üheks suureks, ebakorrapäraselt laiaks paisunud ehituseks. Seda ümbritses kõrge vana müür paksude vahitornidega. Liikumatud odadega tunnimehed paistsid selgesti kirgastuva taeva taustal.

Kaua vaatas šahh kaugusse, tohutusuurele laialipillatud linnale, mida kattis lamedate katuste kohalt tõusev suits. Seejärel peatusid ta silmad ühel lossiõuekesel, kus vana kõrge papli all valen-das jurta. Selles varjas end haaremi uus pärl, tõmmu turkmeen-lanna Gül-Džamal, kes oli hommikul šahhi juurest põgenenud. Tütarlaps ei tahtnud leppida hämarate lossikambritega ja nõudis enesele jurta, et elada nii, nagu oli harjunud stepis, nagu elavad lihtsad, suitsu järele lõhnavad turkmeenlannad. Tema ei taha üle kolida haaremisse, teiste "Eedeni rooside" juurde. Ta ei mõista ikka veel, kuidas peab käituma! Ega kuningannast ema Turkan-Hatun teda asjatult nii vihka.

"Ülbe tüdrukunähvits! Tõstis käe oma valitseja vastu! Küll ma vaatan, kuidas ta vingerdab ja vingub, kui vaipade toas tuleb ta juurde mu lemmikpanter!..."

Alt tornijalamilt kostsid hüüded. Hommikuses vaikuses kõlasid sõnad selgelt ning arusaadavalt:

1 Dadaa - meelitusnimi sõnast "isa".

"Kuulake, õigeusulised! Šahh Muhammed on taganenud islami seadustest ja võtnud omaks aliidide-šafiitide ketserluse[1]. Ta hellitab ketseritest pärslasi ja ümbritses ennast kiptšakkidest paganatega. Tema isa, šahh Tekeš oli aus turkmeen, kuid Muhammed sülitab turkmeenidele. Ärge uskuge teda!"

"Kes see seal ulub? Vekil, miks sa korda ei pea?"

Vekil kummardus sügavalt šahhi ees otsekui andestust paludes:

"Seda kisendab tornikeldris dervišš, seik Medž ed-Din. Teda ei kohuta ei ahelad ega vanglapimedus. Temasse suhtub eriti heatahtlikult sinu ülitark ema Turkan-Hatun. Kuid seik peab häbituid kõnesid oma padišahhi vastu. Eile kogunesid kõik linna der-višid väljale ja otsustasid üheskoos vangla juurde minna, et vabastada keldrist seda meeletut šeiki Medž ed-Dini."

Muhammed raputas vekili õlast.

"Molkus! Ütle kiiremini timukate ülemale Džihan-Pehlevanile, et ma usaldan selle mässaja tema tugevatesse kätesse... Ja et ta kiirustaks, enne kui meeletud dervišid tulevad ja šeigi vabastavad."

Horezm-šahh läks tornist alla ja astus vastuvõturuumi, mille seinu kattis punane kalev. Siin ootasid padišahhi kolm hallihabe-melist imaami. Heitnud ukse juures tuhvlid jalast, läks šahh toa keskele ja laskus vaibale. Jalad toppis ta siidise vatiteki alla, mis kattis soojuseava põrandas; seal asus sütepann tuliste sütega.

"Tulge lähemale, istuge, mu õpetajad!"

Kolm imaami, kes põlvitasid vaibaveerel, tulid ligemale, sosistades araabiakeelseid tänusõnu. Nad võtsid kõrvuti istet, peitsid jalad samuti teki alla.

"Alustage," ütles šahh. "Seletage, kas on minul, kõige vägevamal islamimaade valitsejal, õigus nõuda, et Bagdadi kaliif minule alluks? Ja seletage samuti, mida ma pean tegema, kui kaliif mulle ei alistu?"

Imaamid lõid lahti kaasatoodud suured vanad raamatud ja hakkasid laulva häälega kordamööda Koraanist tekste lausuma:

' Muhamedlus jagune kaheks peasektiks - sunniitide omaks, mida pooldavad türklased-osmanid, ja siiitide (ehk safiiride) omaks, mille pooldajateks on peamiselt pärslased (iraan-lased).

nad tõestasid, et horezm-šahh Muhammed on peale Allahi kõige kõrgem võim maa peal, et tal on alati õigus ja et iga tema käsk, iga tema sõna on püha...

Toas oli hämar. Nõrka valgust tungis sisse läbi ümmarguse võretatud akna, mis oli tehtud seina päris lae all. Pronksalusel õlilamp levitas värelevat valgust. Imaamid lugesid araabiakeelseid lauseid poollauldes, teksti vaatamata.

Šahhi taga seisis tähtsa ilmega "laudlina laialilaotaja", šahhi söömise peakorraldaja. Ühe sõna või kulmuliigutusega andis ta käske käratult mööda vaipa kõndivatele teenritele. Teine aukandja- "kätteulataja" - võttis peakokalt vastu hõbevaagnaid. Ustest vahtisid aukandjate näod, kes tunglesid seal šahhi soosingu ootuses.-

Must ori, hõberõngas ninas, asetas tekile laia madala lauakese. "Laudlina laialilaotaja" heitis lauakesele osava liigutusega siid-laudlina - dostarhani. "Kätteulataja" pani šahhi ette hõbekandiku tulise tee tassidega, kuhu oli lisatud soola ning lambarasva. Laudlinale asetas ta viinakese õhukesi kergelt pruunistunud kakukesi sisseküpsetatud rasvatükikestega ja napakesed sulatatud või, hapukoore ning meega.

Šahh kuulas imaamide juttu, jõi ühe tassitäie teise järel, sõi kakukesi peale. Soojenenuna sütepannist ning teest, nõjatus padišahh seejärel aegsasti valmispandud patjadele ja hakkas norskama. See oli märgiks, et valitseja on õpetatud imaamide seletustega rahul. Kõik eemaldusid käratult. Kadus laud ja dostarhan, aukandjad ja teenrid pugesid peitu. Üksnes must ori kükitas ukse juures ja ootas, millal ärkab islamimaade vägev valitseja.

Kolmas peatükk VIHA VÜRST

Gurgandžis tundsid kõik kõrget, sünget "igavese unustuse torni" peaväljakul šahhi lossi kõrval.

Madala rautatud ukse küljes rippus suur lukk. Võti kõlkus valvuri kaelas, kes istus siinsamas trepiastmel, toetanud lühikese

roostetunud oda vastu telliskivimüüri. Valvuri ees maas lebas vai-batükk, millele möödakäijad ladusid oma armuannid: puukausi hapupiimaga, kakukesi, sibulakimbu, peotäie vaskraha... Heldematele lubas valvur mõnikord tornile läheneda ja vangidega kõnelda.

Torni alumises servas mustendas mitu ümmargust võretatud auku. Keldrist kostsid tumedad hüüded. Kui oli kuulda möödaminejate samme, läksid hüüded keldris tugevamaks, avadest sirutati välja kondiseid käsi, mis haarasid õhku. Triibulises halatis lihtne külamees, luitunud sinine riidetükk pea ümber, ja mulla, tohutu suure lumivalge turbaniga peas, visanud valvurile raha, läksid sõnatult müüriava juurde ja pistsid leivatükke läbi võre sirutatud kõhetutesse, räpastesse pihkudesse. Siis muutusid hüüded tugevamaks ja oli kuulda nende needmisi, kes ei suutnud end aknani vedada.

"Annetage valgusest ilmajäetuile!"

"Ohverdage vana hame! Puugid teevad liiga!"

"Ai! Oo-oo! Sa astusid mulle silma!"

Põiktänava poolt kandus siia rahvahulga kõma. Väljakule tulid dervišid, peas kõrged mütsid, käes pikad sauad. Nad laususid kooris palveid; nende kannul lippasid uudishimulikud. Dervišid tormasid vanglaukse juurde ja asusid kivide ning sauadega

taguma, katsusid lukku maha lüüa. Mõned vahtisid keldri õhuaukudest sisse ja karjusid:

"Seik Medž ed-Din Bagdadi! Kas oled elus? Me tulime ülistama sind, usu- ning tõemärtrit! Otsekohe vabastame su!"

Maa-aluse ruumi sügavusest kõlas pikaldane karjatus ja kõik jäid kuulatades vait.

"Needku Allah julmi khaane, rahva rõhujaid! Tabagu tema vi-havälk toda, kes tõstab mõõga kaliifi vastu! Hukkugu kõik timukad ja röövlid!"

Dervišide poolt kõrvalelükatud valvur jooksis lossi. Sealt kihutasid juba kiptšaki ratsanikud. Nuutidega peksid nad rahvahulga minema, ja dervišid jooksid karjudes mööda väljakut laiali.

Ülal, lossi sissepääsuvärava kohal, laskelävede vahel, tulid nähtavale mõningad inimesed. Eespool seisis pikk mees, kes kandis punakaskollast triibulist halatti. Teised, käed vaikides kõhule

49

kokku pandud, ootasid aupaklikult ta käske. Kui horezm-šahh näitas end lossivärava kohal, siis oli see halb märk: ees seisis mingisugune hukkamine.

Väravast väljusid paarikaupa "džandarid" - šahhi timukad; rühikad, tugevad mehed, kes kandsid siniseid õlgadeni üleskääri-tud käistega hamesid, laiu kollaseid kottpükse, milledele olid tikitud punased mustrid. Nad hoidsid õlal suuri horasani mõõku ja moodustasid aheliku ümber väljaku, kui olid pealetikkuva rahvahulga eemale tõrjunud. Viimasena tuli peatimukas, "viha vürst" Mahmud Džihan-Pehlevan ("maailma rammumees"), pikk, kühmus, kuivetu, käed ripakil - kuulus kägistaja. Tema halatt oli topitud kollastesse seemisnahast kottpükstesse ja laia rihmaga kokku tõmmatud. Üle õla rippus vaibariidest kott. Selles.viib ta šahhile kõige tähtsama hukatu pea.

Väljaku keskel mustendas nelinurkne süvend, samas kõrgus lava ja selle lähedal seisid neli põikpuuga posti. Ahelate kolksudes tassisid kaks poolpaljast orja kohale pajuvitstest suure korvi ja panid selle lava kõrvale.

Vangivalvur keeras madala rautatud ukse lukust lahti. Peati-mukas koos paari abilisega läks alla maa-alusesse ruumi. Sealt kõlasid võikad karjatused, mille järel tekkis täielik vaikus. Timukad tirisid keldrist välja viisteist vangi. Nad kõik olid paremat jalga pidi ühise ahela külge needitud.

Poris mustaks püherdunud, räbalatega vaevalt kaetud, kauasest vangisolemisest pikaks kasvanud ning pulstunud juustega, klammerdusid hukkamõistetud üksteise külge ja vantsisid üle väljaku, kissitades silmi ereda päikese käes. Vanglauks prantsa-tas kinni. Raske lukk langes uuesti rippu ja maa-alusest ruumist hakkasid kõlama lakkamatud hüüded.

Mõlemal pool aheldatud surmamõistetuid sammusid valvurid. Üks hukatavatest, sassis juustekahluga nõder rauk, komistas ja kukkus maha, tõmmates enesega kaasa kaks naabrit. Nad aeti löökidega jalule ja kihutati edasi hukkamispaiga poole. Laval painutad nad küüru, suruti põlvili. Üks timukas haaras hukkamõistetu juustest kinni ja peatimukas, kes hoidis mõõka kahe käega, raius

50

pea ainsa hoobiga otsast, näitas seda vaikseksjäänud rahvahulgale ja viskas korvi.

Rahvahulgas küsiti: "Kes vahistatutest on dervišide peamees, Medž ed-Din Bagdadi?" Näljast ning haigustest kurnatud vangid sarnanesid üksteisega. Kui löödi maha neljateistkümnenda pea, kostis üle kogu väljaku ulgumine:

"Padišahh kõneleb! Padišahh käsib!"

Kõik vaatasid lossivärava kohal asuva rõdukese poole. Ülal seisev horezm-šahh lehvitas kirjut rätikut. See tähendas: "Hukkamine jätta! Šahh annab surmamõistetule armu!"

Peatimukas pühkis pikka mõõka punase kaltsuga ja hüüdis:

"Tooge sepp siia!"

Viieteistkümnes hukkamõistetu oli Tugan, Mirza-Jussufi kasvandik. Alles poisike, vaatas ta päraniaetud silmadega ringi, taipamata, mis on juhtunud.

"Kummardu padišahhi ees tema suure armulikkuse pärast!" ütles timukas, pööras poisikese näoga lossi poole ja painutas Tugani maani. Kohalolev sepp hakkas purustama ahelat Tugani jala ümbert.

"Pea kinni! Kuhu sa jooksed? Ma pole veel valmis!..." hüüdis sepp. Kui aga Tugan nägi, et ta pole enam surmamõistetute ahela külge needitud, kargas ta lavalt rahvahulga sekka. Tagapoolt kostsid hüüded, ent küürutõmbunud Tugan trügis rüselevate linnaelanike vahelt läbi, katsus kiiremini eemale pageda.

Väljak vangitorni läheduses jäi tühjaks. Valvur seisis ukse juures, toetudes roostetanud odale.

Piki müüri hiilis tütarlaps, kes oli silmini pikka linikusse mässitud. Ta tuli avause juurde torni allosas ja hõikas ettevaatlikult:

"Tugan! Relvasepp Tugan!"

Avausest pisteti välja kõhnad käed, kähisev hääl vastas: "Sinu Tugan jäi juba peast ilma! Anna söök meile, et me teda palves meelde tuletaksime."

Tütarlaps surus end vastu õhuauku ja kisendas meeleheitlikult: "Vasta, Tugan, kas sa oled elus?"

Maa-alusest ruumist kostis uus hädakisa:

51

"Anna see meile, mida sa talle tõid! Sinu Tuganil pole enam midagi vaja! Ta sööb praegu mõnuga paradiisiaias koos prohvetiga pilaffi..."'

Tütarlaps pani leiva ning meloni õhuaugust väljapistetud kätesse ja läks valvuri juurde.

"Ütle mulle, Nazar-boboo2: kas on õige, et poisike Tugan on surnud?"

"Kindlasti surnud. Ta viidi ju koos teistega hukkamisele..."

Valvur näitas käega väljakule.

Astus ligi vana dervišš, pistis mõned mündid valvurile pihku ja sosistas talle kõrva:

"Mispärast polnud hukatutute seas meie püha šeiki Medž edDin Bagdadid? Kas lükati hukkamine edasi või andis horezm-šahh talle armu?"

Valvur peitis raha keerutatud vöö voltidesse ja pomises:

"Valitseja sai šeigi peale vihaseks tema needmiste tõttu ja käskis ta hukata enne, kui dervišid ta vabastavad."

"Kuid ta on veel elus?..."

"Ei! Kui hukkamõistetud maa-alusest ruumist välja toodi, laskus sinna peatimukas Džihan-Pehlevan ja kägistas ise püha šeigi..."

Neljas peatükk KÜLGEÕMMELDUD VARI

Tõtta vastutulijat rõõmustama hea sõnaga. Võib-olla ei saa te enam kokku.
(Idamaa vanasõna)

Kui Tugan oli rahvahulgast välja trüginud, sattus ta mahajäetud tänavasse, mida palistasid katkematud saviseinad. Tänav juhtis ta kanali kallastele.

' Pilaff - hautatud lambaliha riisiga. (Tõlk)
2 Boboo - vanaisa.

Aeglaselt voolas tume sogane vesi kõrgele kokkukuhjatud mullavallide vahel. Pikkamisi liikusid edasi pikad kohmakad vened, koormatutena kaubapakkide, hagude, heina ja hunnikusse-kuhjunud lammastega.

"Sõidaks õige niisuguses venes kaugele võõrale maale... Aga kes mind sinna laseb, niisugust räpast, haavadega kaetut, poollagunenud hamega!"

Kalda lähedal kohendas liivane leetseljak. Tugan läks sinna -loputas puhtaks oma rõivad, pesi ennast, soojendas end päikese käes, puhkas, haaratud oma mõtetest.

"Kuhu minna surmamõistetul, kes on vanglast välja lastud? Kes võtab niisugust tööle? Linn on kitsas, kuid rahvast palju ja igaüks tahab teenida kausikese pilaffi..." Tugan vaatas oma jalga, mille küljes rippus ikka veel raske raudvõru pealkirjaga: "Igavesti, kuni surmani". "Minu vana Jussuf-Mirza ei taha kõneldagi vanglast tulnud sunnitöölisega; võib-olla üksnes Bent-Zankidža haletseb mind. Kuid kas julgen ma ilmuda tema ette, kaetuna paisetega nagu pidalitõbine?... "

"Siiski tuleb mul tagasi minna oma peremehe Karõ-Maksumi juurde. Ta laseb selle raudvõru lahti neetida."

Tugan hakkas hiilima mööda pikka tänavat, mille mõlemaid külgi palistasid poekesed ja kus müüjad istusid vaipadega kaetud eenditel. Kaubad rippusid avatud ustepooltel ja lebasid riiulitel piki seinu.

Ülalt niinmattidega kaetud tänav oli hämar. Pimestavad päikesekiired langesid längus triipudena, valgustasid kord roosa ning rohelise siidiga tikitud kollast saapapaari, kord ümmargust raudkilpi, millele oli vermitud hõbedaga kiri Koraanist, kord triibulisi kangaid, milliseid kaubitsejad rullisid lahti hundinahaga palistatud kaf-taniga nomaadi või eredates kirjudes riietes naistesalga ees.

Peremees Karõ-Maksumi sepapada oli seppade reas äärmine. Kõikjalt kostis vasarate paugutusi, raudplaatide plärinat. Siin valmistasid sepad relvi: kõveraid mõõku, lühikesi nuge, odaotsi.

Töötavate orjade - pärslaste ja urusside kehakatteks olid vaid kottpüksid ja läbipõletatud nahkpõlled. Kummargil alasite kohal,

toksisid nad väikeste vasaratega vaskkaussidele meisterlikke mustreid. Kähisevalt ähkides tagusid teised raskete sepahaamritega hõõguvat raudkangi. Nõgised poisikesed seisid lõõtsade juures, puhusid ääsides süsi lõkkele ja jooksid puuämbritega vee järele.

Paks ning laiaõlgne peremees Karõ-Maksum, halli habeme tutt punase värviga üle võõbatud, istus töölisi sõimates vaibatükiga kaetud savimuldril ja vastas möödakäijate tervitustele. Kaks orja tema kõrval - üks noor, põletusmärgiga laubal (selle-eest, et katsus pageda), teine vana, ükskõikse tahmunud näoga - tagusid väikeste vasaratega korrapäraselt raudtraadikimpu. Nad tegid kõige hinnalisemat tööd: tera sütele panemata töötasid nad "külmal viisil" välja kuulsat mustrilist damaskuse terast - "džauharit".

"Milleks sa siia tulid? Mine tagasi!" kisendas peremees. "Sa arvad ehk, et ma võtan enda juurde töökotta sunnitöölise, kes on olnud zindanis?"

"Luba mul võtta vasar, ma ise purustan raudvõru... "

"Selleks et sa rüvetaksid mu vasara oma kuritegelike kätega? Lase jalga, kuni ma pole sind veel pihtidega kõrvetanud!"

Täis viha teenimatu solvamise pärast, läks Tugan ära. Poisike oli valmis minema, kuhu jalad viivad. Ta hajameelne pilk peatus seina äärde istunud dervišil. Varikatuse niinmattide vahelt läbi-tunginud päikesekiir valgustas eredalt derviši kirevat mantlit, mis oli mitut värvi hilpudest kokku õmmeldud.

Summutatud häälel pühasid mõttesalme pomisedes, õmbles dervišš suure nõelaga roosat hilpu luitunud sinistele, rusketele ning rohelistele paikadele.

Tugan seisis, vaarudes pahameelest ja meeleheitest. Ta must vari hüples ja langes derviši põlvedele.

"Näed, poiss," ütles dervišš. "Ma õmblesin oma mantlile uue paiga ja paigale langes su vari. Koos paigaga õmblesin ma külge ka sinu varju. Nüüd oled sa kõvasti minu külge köidetud ja pead varjuna mu järel käima."

Poisike tormas derviši juurde ja istus ta kõrvale.

"Kas sa kõneled tõtt või pilkad? Ma teenin sind ja teen kõik, mida sa käsid, ainult ära tõuka mind eemale!"

Dervišš vangutas pead.

"Ma kuulsin, kuidas see ülbe peremees su minema kihutas. Mille pärast sa nukrutsed? Kas maailm on kitsaks jäänud? Saa minu kaaslaseks! Lähme siit koos "õilsasse Buhhaarasse". Ära jää kunagi sinna, kust sind ära aetakse, ja mine usaldava pilguga nende juurde, kes sind kutsuvad... Nüüd oled sa õmmeldud derviši mantli külge ja on alanud sinu uute rännakute aeg. Tule mulle järele, mu noorem vend!"

Sauaga kõpsides läks dervišš ees, tema taga vantsis longates kurnatud Tugan. Möödunud mitmest sepapajast, jäi dervišš tänavanurgal seisma. Seal oli platsike, kus tahmunud rändav sepp askeldas käsiääsi juures. Ta sarnanes nahaga üle tõmmatud luukerega. Kuid harjunud viisil töötasid peened käed vasara ning tangidega väikesel kantaval alasil, ja üksteise järel kukkusid kiirelt ning korrapäraselt veega täidetud puuanumasse sepa valmistatud mustad väikesed naelad.

"Hei, lugupeetud usta1! Kas sa oskad lahti neetida seda raud-võru ilma poisikest vigastamata?"

"Kui sa annad mulle kaks musta dirhemit, siis teen ma selle töö ära," ütles sepp, kummardudes võru kohale. "Heast tugevast rauast valmistab padišahh ahelaid oma vanglates. Kui sa annad mulle pealekauba veel hõbedirhemi, siis valmistan ma sulle sellest rauast suurepärase noa."

Dervišš võttis vöö vahelt rahapunga ja näitas vanamehele hõbemünti.

"Olgu nii, nagu sa ütlesid... Kuid kas sa näed võrul kirja: "Igavesti, kuni surmani"? Sa tee selline nuga, et see kiri jääks alles."

"Saad enesele niisuguse noa," pomises vanamees ja müksas Tuganit. "Pane jalg alasile!... " Sosinal lisas ta: "Võitle "igavesti, kuni surmani" šahhi ja ta timukate vastu!... "

' Usta - meister.

Viies peatükk HELDUS

Sauaga kõpsides läks dervišš Hadži Rahim mööda Gurgandži tohutu peatuni kitsaid tänavaid.

Siin olid häilitud, tulena kiiskavad, meisterlikult vermitud mustritega kaunistatud vaskastjate, -kausside, -kandikute ning -kannude müügiread. Oli ridu graveeritud vasklaternatega küünalde jaoks ja savikausside, -taldrikute ning -tassidega. Oli ridu

peenikeste hiina nõudega, valgetega ning taevassinistega, ja ka iraagi klaasnõudega, mis tekitasid puhta kõla.

Erilistest ridadest tõusis haruldaste palsamite - nii tervistavate kui ka lõhnastavate - hurmavat aroomi. Sealsamas müüdi hinnalisi arstimeid, niisuguseid nagu tanguudi rabarber, kastoor- ning roosiõli, soolakute rohttaimedest peeneks hõõrutud seebipulber "gassul", mis oli üheaegselt tervistav nahale, igemetele ning maole. Siin võis leida väärtuslikku lõhnastatud mulda, mida kasutati saunades pesemiseks, ja rohelist pärsia savi, mis võttis silmapilkselt karvad maha; juukseid karastavat buhhaara õli, millega võiti pead, ja tiibeti muskust; india ambrat ja uimastava hašiši tumedaid kuulikesi.

Tungides läbi kireva rahvahulga, kes voogas turul käratseva vooluna, peatus Hadži Rahim poekeste juures, otsekui armuande oodates. Kuid ta vaatles tähelepanelikult iga müüjat ja otsis kedagi.

Kui ta sattus ridadesse, kus olid välja pandud terved virnad puuvilla- ning kalevikangaid, siis tähtsad kaupmehed, kes istusid seal ristamisi asetatud jalgadega, viskasid talle vaskmünte ja ütlesid:

"Mine rahuga edasi!"

Nad kartsid, et derviši must käsi võiks puudutada "smitšuži" nimelist hõbedast siidkangast või kallihinnalist kuldbrokaati, mida kingiti austuse märgiks võimsatele ning suursugustcle bekkidele.

Selles reas nägi Hadži Rahim inimest, kes sarnanes tollele, keda ta otsis. See mees istus teiste kaupmeeste seas, siidpadjad ümberringi. Tema kõhnunud nägu - kahvatu nagu Samarkandi paber –

ja aukuvajunud mustad silmad kõnelesid läbipõetud haigusest. Kahelpool istuvad kaupmehed pöördusid tema pole erilise aupaklikkusega ja pakkusid üksteise võidu mandlikooke, küpsiseid, mees keedetud pähkleid ja pistaatsiamandleid. Kaupmees kandis kallist helehalli rõivastust ja kirevat siidturbanit. Ta hoidis käes taevassinist hiina tassikest teega. Tema nimetissõrmes sinas suur türkiis, mis toob tervist.

Dervišš peatus poekese juures. Kaupmehed viskasid ta almus-tekaussi mõne mündi, kuid dervišš seisis vaikides edasi.

"Mine rahuga!" ütlesid kaupmehed. "Sulle on juba antud."

Lõpuks pööras talle oma pilgu haige kaupmees. Tema mustad silmad läksid imestusest pärani.

"Mida sa minust tahad?" ütles ta.

"Kõneldakse, et sa oled võimas mees ja palju näinud oma eluajal, kui käisid karavanidega mööda maailma," ütles Hadži Rahim. "Kas sa võiksid mulle ühele küsimusele vastata?"

"Kui sa tahad, et ma seletaksin sulle pühasid raamatuid, siis on inimesi, õpetatud uleeme ning pühasid imaame, kes minust rohkem teavad. Mina olen kaupmees ja oskan vaid arvutada ning kalevit mõõta."

"Aitab, püha dervišš! Mine rahuga!" hüüdsid kaupmehed. "Me ju andsime sulle oma varandusest," - ja nad viskasid "kjaškuli'" veel mandlikooke ning pähkleid.

"Ei, ma ootan su vastust, seepärast et mu küsimus puudutab sind, auväärne kaupmees.",

"Kõnele!"

"Kui sul oleks olnud sõber, truu, ustav sõber, kes jagas sinuga nii muret kui ka rasket teekonda, nälgis koos sinuga ja talus kuumust ning lumetormi... kas sa peaksid temast lugu?"

"Kuidas niisugusest mitte lugu pidada?" ütles kaupmees. "Kõnele edasi."
Siis ütles dervišš kõikide poole pöördudes:

' Kjaškul - paadikesekujulinc kauss almuste jaoks, mis valmistati harilikult kookospähklist.

"Olgu valgusküllane teie ring, hommik rõõmus ja keelekaste magus! Vaadake meest, kes oli rikas ja sõbralik ja täis rahulolu, kellel oli õnnelik maja ning õitsev aed ja alatine pidusöömingute küllus. Kuid ma ei suutnud eneselt kõrvale kallutada vihase saatuse nuuti, viletsuse ning kadeduse õelate sädemete kallaletunge. Ja mustade õnnetuste piits kiusas mind senikaua, kuni sai tühjaks mu käsi, jäi hõredaks mu õu, kuivas ära aed ja kadusid laiali jootude sõbrad. Ja muutus kõik. Ma toitsin ennast nukrusest, mu kõht tõmbus näljast kokku ja mulle ei tulnud und, mis paneks õhetama kahvatu näo. Kuid mulle jäi üks sõber. Ta ei jätnud mind maha rännakutel, kus mu viletsaks pelgupaigaks oli kaljulõhe ja asemeks kivi, kui mu paljas jalg astus okkalisele laukapuule. Sõber tuli koos minuga kuulsasse Bagdadi linna, palvetajate pühasse varjupaika -Mekasse. Kogu aja kergendas ta mu vaeva, kandis mu pauna ja soojendas mind külmal ööl. Kuid õnneliku saatuse päev viivitas ega jõudnud kätte. Kui ma jõudsin Horezmi rikkale tasandikule, lahutas mind ootamatu kõu minu sõbrast ja ma olen nüüd viletsuse igavene vend ning pole mul peavarju magamiseks... "
Haige kaupmees küsis:
"Kuid mispärast sind lahutati sinu sõbrast? Sest kui ta on viibinud prohveti sünnimaal, võib ta kanda valget sidet, palverändaja tunnust - hadžit. Kes julges solvata nii teda kui ka sind?"
"Lahutamise põhjuseks oli üks kaupmees."
"Jutusta mulle temast."
"Ehkki ma olen õnnetutest õnnetuim, kuid teel leidsin ma veelgi õnnetuma - kaupmehe, keda olid haavanud röövlid ja kes oli ilma abita mahajäetud. Ma tegin, mida võisin. Sidusin kinni ta haavad, tahtsin ta tuua Gurgandži... ja hoidsin alles ta kuldse jahikulli..."
Tähelepanelikult kuulanud kaupmees võpatas ja katkestas dervišši:
"Ära räägi edasi! Me kõik teame juba, mis sai kaupmehest. See kaupmees istub ju sinu ees. Ma tahtsin sind ammu üles otsida, et oma tänu avaldada. Kuid kes on siis sinu sõber? Võib-olla ma suudan temagi viletsuste piinakambrist välja kiskuda?"
"Üksnes sina võid mulle sõpra tagasi anda. Ta ei tohi kanda valget sidet ega nimetada ennast hadžiks, seepärast et tal on saba taga nagu šaitanilgi. See on mu eesel. Ahne piirkonnavalitseja,

kelle juurde sa end ravima jäid, võttis ära mu eesli. Kui sa saad mulle muretseda teise, siis läheb täide kõik, mida ma soovin."
"Sa saad oma eesli. Ma ostsin ta Hakimilt ja ta on siin õues. Kuule, kas mitte tema ei kisenda ega tervita sind? Kuid sellest on vähe. Sa võid nüüd valida selles poes, mida vaid tahad: parimaid rõivaid, safiansaapaid ja riiet - võta kõik, mida sul tarvis läheb."
"Ma olen dervišš! Mul on kare villane mantel ja sellest on mulle küllalt. Kuid sinu helduse hõlmast haaran ma kinni vaid selleks, et sa paneksid riidesse mu hoopis palja varju. Vari järgneb mulle kõikjale ja tal pole midagi, millega katta oma kõhnaksjäänud keha."
Kaupmehed puhkesid naerma:
"Sa muudkui naljatad, dervišš! Kuidas saab siis riietada sinu varju?”

"Näete, ta seisab teie ees!" Ja dervišš näitas käega kerjuspoiss Tuganile, kes nõjatus vastu seina. Haige kaupmees lõi käsi kokku.

"Hassan," ütles ta liginenud teenrile. "Vii see poisike poodi, kus müüakse valmisrõivaid, ja pane ta riidesse nii, nagu sa paneksid ränduri, kes läheb pikale teekonnale." .

"Anda talle kõik?"

"Sa paned ta riidesse "sor-ta-pai" (pealast jalatallani) ja annad talle kõik: tšekmeni, särgi, kottpüksid, kapukad, saapad, vöö ja turbani. Aga sina, auväärne "džihan-gešt" ("maailmarändur"), tule täna õhtul minu poole. Hassan jutustab sulle, kuidas leida mu maja."

Teener juhtis derviši ning jahmunud Tugani poodi, kus rippusid mitmesugused rõivad: meeste, naiste ja laste omad. Ja kuigi teener Hassan soovitas valida kõige paremad, näitas dervišš vaid nendele, mis on teekonnal vastupidavad ning mugavad. Kui Tugan poest väljus, rõivastatud nagu Gurgandži elaniku poeg, sinine turban ümber pea mässitud, andis Hassan dervišile üle nahkse raha-
punga ja ütles:

"Minu peremees, auväärne Mahmud-Jalvatš, käskis sulle üle anda ka need viis kuldteenarit, et sa teekonnal millestki puudust ei tunneks. Peale selle ootab sind peremehe õuel sinu eesel sadulaga. Sa võid ta võtta ükskõik mis ajal. Tõenäoliselt osutasid sa mu peremehele suure teene. Ta on harva helde."

Õhtul külastas Hadži Rahim kaupmees Mahmud-Jalvatši. Too ootas teda suure aia keskel peituvas ilusas lehtlas. Kui nad olid joonud tassikese kullakarvalist teed ja teener eemaldus, küsis kaupmees sosinal:

"Missugusest kuldsest jahikullist sa täna rääkisid?"

Dervišš koukis oma vöö voltide vahelt kuldse plaadikese, millele oli nikerdatud jahikull, ja andis selle Mahmud-Jalvatšile. Too haaras selle tormakalt ja peitis põue.

"Pea meeles mu sõnu," ütles kaupmees, "Mis ka ei juhtuks, olgu see või maailmaplahvatus, kui sa kuuled minust, võid tulla julgelt mu majja. Ma aitan sind alati. Mida sa teed Gurgandžis?"

"Ma lähen siit homme Buhhaarasse. Ma kardan jääda siia, kus pea kohal varitseb alati mõõk, mis ei tee vahet, kas on too inimene süüdi või mitte, kelle peale ta langeb. Ei, parem rändaja sau ja pikk teekond."

Kuues peatükk KUNINGANNA TURKAN-HATUNI VANDENÕU

Niisuguse aruka naise ülemvõimu all, nagu oli Turkan-Hatun, pani sõjalise (kiptšaki) aristokraatia mõju peagi trooni autoriteedi vankuma. Kiptšakid võisid takistamatult laastata nende poolt hõivatud maid, kuigi nad ilmusid siia vabastajatena, ja muuta oma valitseja nime elanikkonna vihkamise objektiks.

(V. Barthold)

Arki' kahe poolega värav avanes, ja paar paari järel sõitsid nuumatud täkkudel välja ratsanikud, kes kandsid valgeid lambana-

' Ark - värviliste kahhelkividega kaunistatud kõrge võlvkaar, mis oli lossi paraadväravaks.

hast mütse, punaseid triibulisi kaftaneid ja kullast kiirgavaid kõveraid mõõku.

Tüse ja majesteetlik Horezmi šahh Muhammed, peas valge siid-turban sirendavate teemantniitidega, istus süngelt rikkalike kuld-rakmetega ehitud laiarinnalisel

punakaspruunil ratsul. Šahhi vaa-rikakarva brokaathalatt, kalliskividega üle külvatud vöö ning mõõk hiilgasid päikese paistel silmipimestavalt.

Horezmi valitsejale järgnesid kaks noort ratsanikku. Hõbedase kaelakütkega ronkmustal turkmeeni täkul istus osavalt tõmmu uljaspea. See oli turkmeenlanna poeg, šahhi troonipärija Dželal ed-Din. Tema kõrval ratsutas peenikestesse patsidesse põimitud pika musta lakaga kirjul teldril brokaathalatis poisike - šahhi ning kiptšaki vürstitari noorim ja armsaim poeg.

Edasi järgnesid Horezmi tähtsad aukandjad, kes ratsutasid uhkesti punaste sadulavaipadega kaetud hobustel.

Šahhi saatev tuhatkond jagunes kaheks. Üks osa, kes liikus ees läbi turu peatänava, ajas nuutidega laiali murruna kokkukogune-nud uudishimulikke. Teine pool šahhi džigittidest ratsutas rongkäigu lõpus.

Kõik vastutulijad langesid põlvili, painutasid pea maani. Neil polnud õigust suurima islamimaa valitsejat lähedalt vaadata. Kaupmehed, kui olid kuulnud pikkade nahkpasunate vapustavalt kähisevat möirgamist ning trummide mürinat, tassisid poodidest kiiresti välja vaipu ja laotasid need otse porri šahhi sõiduteele.

Šahh Muhammed oli ustavushüüete ning ülistustega harjunud. Ta ükskõikne pilk libises mööda loendamatuid triibulisi selgi, mis olid kummardunud ta punakaspruuni ratsu kapjadeni. Tema tursunud näolt ei saanud mitte midagi välja lugeda. Turbani valevus rõhutas eriti eredalt ta suurt musta habet.

Kahelpool teed šahhi ema Turkan-Hatuni lossi sissesõiduvära-va ees seisid valitud kiptšaki sõdalased kuulsates horezmi rõngassärkides, milledest nooled läbi ei tunginud, peas ninajuurele alla lastud näokattega kiivrid, käes pikad nõtked odad.

"Elagu ja valitsegu võitmatu šahh Muhammed!" mürisesid sõdalaste hüüded, mida kordas rahvahulk; inimesed jooksid põiktänavalest kokku ja ronisid üles katustele ning savimüüridele.

61

Muhammedi hämmastas, et vastu tavalist kommet, oli kiptšaki sõdalasi liiga palju, mitu korda rohkem kogu tema kaitsesalgast. Milleks olid nad kokku kutsutud? Kas ei peitu siin lõks? Kas mitte tagasi pöörata, enne kui on hilja? Ei, milleks kahtlused! Kas tõesti võib lihane ema oma pojale lõksu üles seada? Kas ei jätnud ta pärast isa, šahh Tekeši surma emale kogu võimutäiuse, mis on võrdne tema enese omaga? Kas pole kiptšaki sõdalased, kes on pärit ta ema Kanglide sugukonnast, võtnud kõikidest šahhi sõjakäikudest osa ja viinud rändlaagritesse tagasi jõudes kaasa rikkaliku saagi, millest nende isad ei osanud unistadagi? Edasi!

Muhammed sähvas värava ette peatuma jäänud ratsule nuudiga ja too sööstis kahe hüppega siseõue.

Pidulikes halattides kiptšaki vanemad võtsid ratsu valjastest kinni. Horezm-šahh hüppas sadulast mahalaotatud sametliniku-le. Oma aastatest hoolimata sirge ning tugev, läks ta astmeid pidi üles peenikeste nikerdatud sambakestega terrassile, möödus painutatud selgadest ja astus jahedatesse lossiruumidesse. Ta ette ilmus neeger, kuldne rõngas ninas.

"Kuningannade kuninganna tuleb sulle vastu! Salem, majesteet!" Neeger lükkas eesriide lahti ja hüüdis kõrgel häälel: "Maailma majesteet! Usukaitsja! Islami mõõk!"

Šahh tegi paar sammu ettepoole. Poleeritud puuseintega ning võretatud akendega hämaras toas helendas väike kuldbrokaadis kujuke. Mõlemal küljel põlvitasid kangestunult poolringis kakskümmend kõige suursugusemat kiptšaki khaani. Muhammed pani käed vaheliti rinnale, kummardus, tõttas tippival sammul ema juurde ja sosistas:

"Salem, Turkan-Hatun, vooruse valgus, õigluse eeskuju!"

Brokaatvoldid lõid kahisema. Ümmargune turban jaanalinnu-sulgedest tutiga puudutas peaaegu põrandat, siis tõusis jällegi.

"Vaene, õnnetu lesk, sinu ema, tervitab maailma vägevat valitsejat. Tee mulle seda au ning rõõmu, istu mu kõrvale."

Muhammed ajas end sirgu, tõstis pilgu ja nägi enese ees paksult valgeks ning punaseks mingitud väikest nägu ja musti torkivaid silmi, milledest värelesid punased tulukesed. Jalad enese alla

62

tõmmanud, istus Turkan-Hatun kaheksakandilisel kuldtroonil, mis sarnanes kandikuga; Muhammed kui maa valitseja oleks pidanud istuma ema kõrval, kuid troonil polnud ruumi. Kõik võttis enese alla Turkan-Hatuni brokaatrõivastus ja šahh laskus kõrvalasuvale vaibale. Seda Turkan-Hatun ootaski, soovides oma kiptšakkidele näidata, et horezm-šahh istub temast madalamal.

Muhammed tõstis peopesad, luges palve ja silitas sõrmeotstega habet. Sosinal kordasid kõik kohalolijad palvesõnu.

Turkan-Hatun hakkas kõnelema lipitseval, õrnal häälel, raputades pead, ja brokaadilasu lõi selle juures rütmiliselt kahisema ja suled võbisesid turbanil:

"Ma kutsusin sind, minu suurim, minu palavasti armastatud poeg, et arutada koos tähtsaid asju. Need puudutavad meie kuulsusrikka horezm-šahhide suguvõsa õnne ning heaolu ja sulle ustavate kiptšaki khaanide saatust. Tuleb kaitsta meie trooni, meie võimu ning meie sõpru!"

Toas oli vaikne. Üksnes läbi võreakende pilude kostis väljast kaugete hüüete kõminat: "Elagu horezm-šahh!"

"Ma kuulan sind, minu ülitark ema!"

"Minu tagasihoidliku onnini on jõudnud kuuldused, nagu oleksid sa valmis uuteks sõjakäikudeks kaugetesse maadesse. Jällegi hakkad sa oma suurepärasel ratsul kihutama mööda lahinguvälju. Kuid kes suudab enne tähtaega lugeda kõigevägevama ettekirjutusi, mis on märgitud tema saatuse raamatusse? Kui sa hukkud võitlusväljal märtrina õige usu eest ja lendad kui välk otse paradiisiaedadesse, siis võib siin ilma sinu võimsa käeta ette tulla rahutusi - hoidku meid Allah nende eest! Aga kuna meie uhke pojapoeg Dželal ed-Din eelistab sosistada turkmeenidega ja valmistub kõiki meid, kiptšakke maha tapma, siis tuleb mõtelda sellele, kas ei peaks nimetama Dželal ed-Dini asemele õigeaegselt teise isiku, kes valitseks Horezmi maade üle?"

"Targad sõnad! Kallihinnalised kui teemandid!" hüüatasid kiptšaki khaanid.

"Seepärast," jätkas kuninganna, "kui ma olin pidanud nõu just nende samade suursuguste khaanidega meile lähedase kiptšaki

63

rahva hulgast, otsustasin ma, mu kallis poeg, anda sulle edasi kõikide kiptšakkide üksmeelse palve, et sa määraksid troonipärijaks oma noorima poja Kutb ad-Din Ozlag-šahhi, sinu lemmiknaise, kiptšaki vürstinna poja. Dželal ed-Din aga saada valitsema kõige kaugemaid maid, - ta on lakkamatuks ähvarduseks nii sulle kui meile kõikidele!"

Kõik jäid vait ja ootasid, mida ütleb šahh Muhammed. Too vaikis, keerutas mõtlikult siidise habeme kiharat väriseva sõrme ümber.

"Kui sa aga keeldud, siis lähevad kõik kiptšakid jalamaid Horezmist ära oma steppidesse ja mina kui viimane kerjus asun rännakule koos nendega... "

Nähes, et Muhammed ikka kõhkleb, pööras Turkan-Hatun pea teisale. Tema selja taga seisis ta noor mõisate valitseja Muhammed ben-Salihh, endine guljan (vanemteener), kelle Turkan-Hatun oli määranud kõrgele ametikohale noormehe ilu

tõttu. Valitseja mõistis väikese käekese žesti, väljus toast ja tuli otsekohe tagasi, hoides käest brokaathalatikesse rõivastatud seitsme-aastast poisikest.

"Siin on teie uus troonipärija," hüüatas Turkan-Hatun käskival, teraval häälel. "Teatan kiptšaki khaanidele, hekkidele, sõda-lastel ning lihtrahvale, et horezm-šahh on nõus nägema temas troo-nituge."

Kõik khaanid hüppasid püsti, haarasid poisikese kätele ja tõstsid ta mitu korda üles.

"Elagu, elagu meie verest kiptšaki sultan!"

Muhammed tõusis, võttis poisikese kätele ja pani ta oma vanaema Turkan-Hatuni kõrvale istuma.

"Kuulake, bekid," ütles Muhammed. "Nagu te näete, täitsin ma teie soovi. Nüüd täidate teie minu palve. Minu vana vaenlane Bagdadi kaliif Nassir on hakanud jälle sepitsema vandenõusid minu vastu ja ässitama ülestõusudele mulle alluvaid rahvaid. Senikaua pole Horezmis rahu, kuni kurjategija Nassir pole kukutatud. Siis saab kaliifiks meie poolt määratud ning meile ustav jumalasulane. Seepärast ei peatu ma enne, kui olen purustanud kaliifi maleva ja torganud oma odaotsa Bagdadi pühasse mulda."

64

Kõige vanem kiptšakkidest, poolpime kuivetanud vanamees kitsa halli habemetutiga, ütles:

"Nagu üks mees pöörame me kõik oma hobused sinna, kuhu näitab sinu võimas käsi. Kuid enne on meil tarvis rahustada oma rändlaagreid, aidata ehmunud sugulasi. Kiptšaki steppidest kihutasid siia käskjalad. Kõneldakse, et idast olevat meie maale tulnud tundmatud inimesed, metsikud paganad, kes pole kuulnud pühast islami usust. Nad ilmusid koos karjade, kaamelite ning vooridega. Nad võtsid enese alla meie karjamaad, kihutavad sealt minema meie rändlaagrid. Tuleb tõtata meie steppi, maha tappa need paganad, võtta ära nende karjad, aga naised ja lapsed jagada meie sõdalaste orjadeks."

"Vii malev meie steppi!" kisendasid khaanid.

Kirjutaja-mirza tuli horezm-šahhi juurde, kalamus käes, ja laskus ta ette põlvili, ulatades täiskirjutatud paberilehe.

"Mis asi see on?" küsis Muhammed.

"Majesteedi ukaas pärimise üleandmise kohta sinu kõige armastatumale noorimale pojale Kutb ad-Din Ozlag-šahhile. Ajutiselt, kuni tema täisealiseks saamiseni, jääb Horezmi valitsejaks ja noore troonipärija eeskostjaks tema vanaema, sinu ema, kuninganna Turkan-Hatun. Ja troonipärija kasvatajaks ning Horezmi suurvesiiriks määratakse kuninganna mõisate valitseja Muham-med ben-Salihh."

"Senikaua aga kui meie valitseme, võid sina, mu vägev poeg, võitmatu horezm-šahh Muhammed käia oma malevaga läbi terve maailma ja võidelda, kellega tahad," ütles Turkan-Hatun.

Muhammed kirjutas ukaasile lugemata alla ja andis pilliroosule oma emale. Too võttis kalamuse ja kirjutas hoolikalt suurte tähtedega:

TURKAN-HATUN, MAAILMA VALITSEJA, KOGU MAAILMA NAISTE KÄSKIJA

Sahh Muhammed vaatas ringi, otsides oma vanemat poega Dželal ed-Dini. Ta kartis viimase pilku kohata. Kuid Dželal ed-Din oli ära. Vekil sosistas horczm-šahhile kõrva:

65

"Kui khaan Dželal ed-Din nägi niipalju kiptšaki sõdalasi, ütles ta: "Mina pole oinas, et minna kiptšaki tapamajja.", keeras kõrvale ja kihutas minema nagu tuul."

Seitsmes peatükk HAAREMI VANG

Vckili õlgadel lasus raske ülesanne - hoolitseda horezm-šahhi kolmesaja naise "hea tuju" eest. Tema kohustuste hulka kuulus ka nende käitumise jälgimine ja häirivate kergemeelsuse tundemärkide puhul sellest ettekandmine isiklikult Horezmi valitsejale.

Kui vekil oli saanud šahh Muhammedilt käsu välja selgitada turkmeeni steppidest siia toodud tütarlapse mõtted, õhkamised ning pisarad, kutsus ta kohale ennustajamoori Ilan-Tortši (Ussi-naha), kes oli vilunud naiseliku kavaluse salasepitsuste lahtiharutamises. Ta oli ka loitsija ning soolapuhuja ja lõbusate ning jubedate muinaslugude jutustaja.

Kui Ussinahk oli ära kuulanud vekili segase kõne, sai ta aru, et viimast teevad rahutuks kolm küsimust: kas pole stepis uljast džigitti, kelle järele noor Gül-Džamal õhkab, kas peab neiu salajasi läbirääkimisi vabadustarmastavate turkmeenidega ja kas oli tal kinžall tol ööl, mille ta šahhi juures mööda saatis.

"Sain kõigest aru," ütles Ussinahk ja pani peopesad ligistikku.

Vekil puistas talle mõned mündid.

"Kuid nende hulgas ei näe ma ühtegi kuldraha?"

"Too tähtsaid uudiseid, saad kulda..."

Kõhn ning tõmmu vana loitsija, kõrvades suured hõbedased rõngad, läks haaremi uue pärli õueväravast sisse ja seisatas seal. Mustade vidutavate silmadega vaatles ta väikest õuekest, mida ümbritsesid kõrged müürid. Nagu oli tavaks teistegi šahhi naiste õuedes, kulges üht külge pidi pikk akendeta ühekorruseline ehitus terrassiga, kuhu väljusid viis avatud kahe poolega ust. Õue keskelt voolas läbi ojake ja suubus ümmargusse basseini. Külgedel õitsesid lopsakalt kaks roosipeenart. Kõrge haralise papli all õue sügavuses,

müüri juures seisis üksik nägus turkmeeni jurta, mis oli valge vildiga kaetud ja värviliste nööridega pingule tõmmatud.

Triibulist mantlit kohendades läks Ilan-Tortš basseini juurde. Väike, väga tõmmu tütarlaps pikerguste mustade silmadega istus kiviastmel. Ta võttis taevassinisest kašgari tassikesest keedetud riisiteri ja viskas neid tillukestele hõbedastele kokredele. Ilan-Tortš langes kiviplaatidele, suudles vaarikavärvi hameveert ja alustas madala laulva häälega:

"Salem sulle, üliarmas Lillenaeratus! Lase suudelda oma helkivaid käsi, puudutada su varju!"

Loitsija istus tütarlapse kõrvale. Õrnus-, vaimustus- ning meelitussõnad jooksid katkematu, harjunud vooluna, kuid ta ise mõtles: "Mispärasi küll padišahh temasse armus? Ta on väike, tõmmu nagu aprikoos, temal pole šahhi haaremi teiste kaunitaride lopsakust ega lihavust. Tõepoolest, meie valitsejate tujud on piiritud!"

"Mida praegu stepis kõneldakse?" katkestas teda Gül-Džamal.

"Hiljuti saatis üks stepikhaan mulle kaameli järele, et ma arstiksin ta teiseks kurbusest armastatud tütarlapse pärast. Seal tuletavad sind kõik meelde; kõik nimetavad sind õnnelikuks. Räägitakse, et Horezmi šahh armastab kõikidest oma naistest kõige rohkem meie turkmeenia kaunitari; ta pani talle kõikidesse sõrmedesse sõrmused kividega, mis paiskavad laiali taevassiniseid sädemeid, püstitas valge jurta

pärsia vaipadega ja saadab talle iga päev oma köögist praetud faasaneid ning pistaatsiamandlitega täidetud parte... "

"Mind nimetatakse ainult padišahhi naiseks, kuid ma olen kolmesaja esimene naine! Parem tahaksin olla lihtsa džigiti naine. Stepis kadestatakse mind, kuid mina igatsen tuule järele, mis kannab mööda Itara-Kumi koirohu- ning kanarbikulõhna. Siin valutab mul pea šanhi köögi lakkamatust kärsahaisust. Milleks mulle valge jurta, ma ei näe midagi peale selle halli seina, tunnimeestega vahitorni ja vana papli? Korra tahtsin ma puu latva ronida, et näha steppide helesinist avarust, kuid eunuhhid tirisid mu alla. Pärast lõikasid nad isegi kiigenöörid läbi. Ütle, kas see on siis õnn?"

"Oh, kui minul oleks sajaski osa sellest, mis on sinul, ma oleksin õnnelik. Kuid mulle ei anna keegi pistaatsiamandlitega täidetud parte!"

"Tüdrukud," hüüdis Gül-Džamal, "pange dostarhan valmis. Ja sina, naine, ennusta mulle."

Kaks orjapiigat jooksid valge jurta juurde. Tuli vana turkmeen-lanna, pea ümber punane side, millele olid hõbemündid külge õmmeldud, ja laskus maapinnale. Terase pilguga jälgis ta loitsijat.

Ussinahk laotas kiviplaadile safrankollase rätiku ja puistas punasest kotikesest välja kamalutäie valgeid ning musti ube. Peene luukepikesega vedas ta laialipuistatud ubade kohal ringe ja kõneles arusaamatuid sõnu rändrahva ljulide' keeles. Ajades mustad tulised silmad pärani ja lastes helesinistel silmavalgetel ringi käia, hakkas ta kähiseval sosinal seletama.

"Näe, mida kõnelevad oad, nagu õpetasid mind vanad inimesed. Stepis on džigitt, olgugi noor, kuid suur vägilane. Kohtab tiigrit - ei karda, laseb talle noole kerre. Kohtab kümmet röövlit - tormab neile esimesena kallale ja raiub kõik tükkideks. See džigitt piinleb sinu pärast, ei maga öösel, kuulab ainult laulik-bahši armastuslaule ja vahib taeva... "Tema silmad," ütleb ta, "on nagu need tähed." Ma näen, sa ohkad? Kas ma siis õigust kõnelen?"

Gül-Džamal võpatas. Hamele õmmeldud kuld- ja hõberahad lõid kõlisema. Ta võttis ühe mündi ja tahtis seda ära rebida, kuid raha ei andnud järele.

"Ene-džan, too käärid!"

Ilan-Tortš sosistas lipitsevalt:

"Aga kus on sinu väike valge peaga noake? Stepineiuna kandsid sa seda alati vööl."

Ärevusvari libises üle Gül-Džamali näo. Vana turkmeenlanna tõusis väärikalt ja tõi jurtast suured vaibalõngade pügamise käärid. Gül-Džamal lõikas hame küljest õhukese kuldmündi ja pigistas selle loitsija tõmmusse pihku.

1 Ljulid - üks Afganistani nomaadhõimudest.

"Sa lõid praegu muinasloo igatsust tundvast džigitist. Miks sa ei lausu ta nime?"

"Oad ei ütle mulle seda. Ainult sinu süda võib nimetada meeletult armunu nime."

"Kiptšakid vedasid mu vägivaldselt siia padišahhi haaremisse, kui stepis paljud džigitid tülitsesid minu pärast. Kuid kas siis vanad küsivad meilt, tütarlastelt, kelle poole meie süda hoiab?"

"See kirju harakas ajas kõik sassi," katkestas vana turkmeen-lanna pahaselt. "Padišahhi naistel võib südames olla vaid üks nimi - meie käskija, horezm-šahh Muhammedi oma, kes on ülikaunis nagu Rustem' ja vapper kui Iskender. Ja iga naine lossis elab vaid temale ja mõtleb vaid temast. Ära kuula seda salakavalat naist,

Gül-Džamal!"

Jalgvärava kaudu tuli õue tüse eunuhh, tohutusuur valge turban peas, ja viipas loitsijale. Viimane jooksis kõikvõimsa haaremivahi juurde ja hakkas temaga sosistama. Kui ta tagasi tuli, langes ta kiviplaadile, puudutas sõrmedega Gül-Džamali rõivaveert ja ütles:

"Andesta mulle, nurjatule. Praegu nõudis mind uue kroonprintsi Ozlag-šahhi ema enese juurde ennustama. Pole aega rahulikult istuda..." Ta suudles veelkord saadud kuldraha ja kadus eunuhhi kannul jalgvärava taha.

Kaheksas peatükk KURBUSE KULLER VÕIB TUUA RÕÕMU

Riigiasjadega tegeles horezm-šahh ühes kõige kaugemalasuvas ruumis. "Seintelgi on kõrvad," - kuid neid ei saanud olla selles akendeta toas, mis oli üle tõmmatud vaipadega ja mis sarnanes kaevuga, kus ainult kõrgel laeavauses säras öösel täht. Siin ei kartnud šahh nelja silma all vestelda peatimukaga või kuulata lossivekili käest oma arvukate igavusttundvate naiste uutest tem-

1 Rustem - iraani rahvaeepose kangelane.

pudest. Siin andis šahh sosinal käske: kägistada salaja ettevaatamatu khaan, kes kõneles peol jultunud sõnu oma käskija kohta, või saata kinnimässitud nägudega ratsanikud vana ihne beki mõisa, kes pole enam-ammu valitsejale kuldmüntide vaagnat toonud. Mõnigi kord pärast šahhi salajast vestlust vaipade toas langes koidikul kõrgest tornist alla meeleheitliku kisaga keegi tundmatu ja jäi lömastatult kividele lebama. Mõnigi kord, poolkuu ähmases valguses, heitsid timukad lootsikust käredavoolulise Džeihuni tumedasse vette kottides vingerdavaid inimesi, kes olid šahhile vastumeelsed. Pärast seda kaikus jõe laia avaruse kohal laul:

Kevadel su aedades ööbikud laulavad,
Punased roosid tuules peenardel hõljuvad.

Ja sõudjad laulsid kaasa kordusriimi:

Oo, me kaunis Horezm!

Sel õhtul istus Muhammed süngena, sõnakehvana, lossivekil aga kandis talle ette, missugused isikud olid külastanud päeval tema peoga, khaan Dželal ed-Dini.

"Sinna ratsutasid ülikaunitel pikajalgsetel täkkudel kolm turkmeeni. Üks neist peitis oma nägu, varjates seda rätikuga. Pandi tähele, et ta on noor, sihvakas ja et ta silmad on terased kui kanakullil."

"Miks sa teda kinni ei pidanud?"

"Lähedases metsasalus ootas teda terve salk, umbes nelikümmend hulljulget turkmeeni uljaspead. Kuid turul Merdani tšaihanaas1, kuhu turkmeenid harilikult sisse astuvad, kuulis minu inimene, kuidas mitmel korral nimetati Kara-Kontšari nime... "

"Kara-Kontšar, karavanide kõu!"

"Küllap vist, hazret2. Kuid kas võib uskuda, et troonipärija..." "Ta pole enam troonipärija."

1 Tšaihanaa - tccmaja (Kesk-Aasias, Iraanis). (Tõlk.)

2 Hazret - valitseja.

"Šahhi huulte läbi kõneleb Allah! Kuid siiski on raske uskuda, et isegi lihtne bek alanduks vestluseni karavaniteede röövliga... "

"Mida küll peab kuulma meie äreval ajal!"

"Kas valitseja ei leia, et kui Dželal ed-Din sõidaks kaugemale, näiteks prohveti hauda kummardama pühasse Mekasse, et siis lõpeksid tema sosistamised turkmeenidega?"

"Ma määrasin ta kauge Gazna valitsejaks India piiri äärес. Kuid küllap ta kogub sealgi mässulisi khaane enese ümber ja hakkab neid meelitama, et nad võtaksid osa sõjakäigust Hiinasse. Ja pärast seda laguneb Horezm nagu noaga lõhki lõigatud arbuus. Ei, las Dželal ed-Din jääb siia, minu hõlma alla, et ma võiksin tal alati silma peal hoida."

"Tark otsus!"

"Kuid kuule sa, vekil, sabaliputaja! Kui ma veelkord kuulen, et röövel Kara-Kontšar kihutab vabalt ringi Gurgandžis nagu oma rändlaagris, siis pistetakse su kustunud silmadega pea teibasse Dželal ed-Dini lossi ette..:"

"Hoidku meid Allah selle eest!" pomises vekil ukse poole taganedes.

Sisse tuli vana eunuhh.

"Vastavalt kõige kõrgema käsule jõudis hatun Gül-Džamal sinu ruumidesse ja ootab sinu korraldusi." Šahh tõusis otsekui vastu tahtmist. "Sa tood ta siia vaipadetuppa..."

Šahh läks koridori, astus kummargile tõmbudes kitsast uksest sisse ja hakkas mööda keerdtreppi üles minema. Väikeses kambrikeses surus ta end vastu kitsa akna mustrilist puuvõret ja hakkas vaatlema, mis sünnib vaipadetoas.

Vana habemeni eunuhh, kühmus selja ning laiade puusadega, mille ümber oli mähitud kašmiri sall, avas nikerdustega kaunistatud ukse. Käes hoidis ta hõbedast küünlajalga nelja sulamalöönud küünlaga.

Eunuhh heitis pilgu väikesele, kirevasse kangasse mähkunud kujule ja ohkas kaastundlikult.

"Noh, lähme edasi!" piiksus ta peene häälega.

71

Ta lükkas kõrvale raske eesriide ja tõstis küünlajala kõrgele. Gül-Džamal lipsas läbi, tõmbus küüru, otsekui ülalt hoopi oodates, jättis tuhvlid ukse juurde ja tegi kaks sammu ettepoole.

Punaste buhhaara vaipadega ületõmmatud kitsas tuba näis mängukannina. Lagi kadus kõrgel pimedusse.

Eunuhh läks välja. Kolksatades pöördus ukse võti. Kõrgel seinas lõi helendama keerulise võremustriga poolümmargune aken - tõenäoliselt pani eunuhh sinna küünla. Vastasseinas mustendas samasugune mustriline aken. Kas ei piilu sellest keegi?

Gül-Džamal oli kuulnud lossi keelepeksu mingisugusest vai-padetoast. Haareminaised jutustasid, nagu kägistaks selles toas timukas Džihan-Pehlevan surnuks naisi, keda süüdistati ebatruuduses, ja nagu jälgiks horezm-šahh seda läbi mustrilise akna üleval seinas. Kas ta polegi sattunud sellesse vaipadetuppa?

Gül-Džamal käis toa läbi. Põrandal lebasid mõningad väikesed vaibad, mis laotati harilikult maha palvetamise ajaks. "Ilmselt mähitakse surmamõistetud naine niisugusesse vaipa, kui teda öösel lossist välja kantakse."

Ta viskas nurka värvilisi siidipatju, laskus nendele, valvsana, võpatudes iga kahina puhul.

Järsku liigatas ukse ees rippuv vaip ja selle alt tuli nähtavale kiskja pea. Ähmases hämaruses sirasid ümmargused silmad roheliste sädemetena.

Gül-Džamal kargas jalule, liibus vastu seina. Mustade täppidega kollane kiskja libises käratult tuppa ja heitis maha, koon käppadele pandud. Pikk saba peksis vääneldes vastu põrandat.

"Panter!" mõtles Gül-Džamal, "Jahipantcr, inimsööja! Kuid turkmeenlannad ei alistu võitluseta." Ta laskus põlvile, haaras laiali-laotatud vaibaservast. Urisedes hakkas panter ligemale roomama.

"Ai-ai! Appi!" karjus Gül-Džamal ja kergitas vaipa. Kiskja tugev hüpe paiskas ta pikali. Neiu tõmbus kerra, puges vaiba alla peitu. Käppadega tagudes katsus panter paksu kangast puruks käristada.

"Appi! Mu viimane päev on käes!" kisendas Gül-Džamal. Ta kuulis tugevat kloppimist uksele ja sõnelevaid hääli. Inimeste

72

hüüded ja kiskja möirgamine kõlasid valjemalt... Siis vaikis kära... Keegi viskas vaiba kõrvale...

Pikk kõhn džigitt, mustast lambanahast müts peas, meelekohast kuni lõuani lõhki rebitud põsega, seisis tütarlapse kõrval ja pühkis vaibaservaga kontšari-mõõka. Vana eunuhh, kes oli klammerdunud džigiti varruka külge, katsus teda minema tirida.

"Kuidas sa julgesid siia keelatud ruumidesse sisse tulla? Mida sa oled teinud, õnnetu? Kuidas sa julgesid surnuks raiuda padi-šahhi lemmikpantri? Käskija pistab su teiba otsa!"

"Kasi minema, silelõug! Või ma raiun ka sinu pea otsast."

Gül-Džamal tõusis istukile, kuid vajus uuesti jõuetult patjadele. Panter lamas toa keskel ja hoidis nagu käppade vahel oma maharaiutud pead. Tema keha tõmbles veel.

"Oled sa elus, hatun?"

"Aga sina oled kõvasti haavatud, julge džigitt? Mööda su nägu voolab veri."

"Ah, tühi asi! Arm põiki üle näo on sõjamehe ehteks." Tuppa jooksis valveülem Timur-Melik. Uksele kogunes trobikond sõjamehi.

"Kes sa oled? Kuidas sa lossi sattusid? Kuidas sa julgesid tunnimehed maha lüüa? Anna relvad ära!"

Kiirustamata pistis džigitt mõõga tuppe ja vastas rahulikult:

"Aga kes sina oled? Kas mitte valveülem Timur-Melik! Salem sulle! Mul on vaja näha horezm-šahhi talle äärmiselt tähtsa asja pärast. Halvad sõnumid Samarkandist."

"Kes on see jultunud mees!" müristas võimas hääl. Vaipade tuppa astus pikal sammul horezm-šahh, kämmal kinžalli käepidemel.

"Salem sulle, vägev šahh!" ütles džigitt, pannud käed rinnal vaheliti ja kummardudes kergelt. Seejärel ajas ta end järsult sirgu. "Sa viidad siin naljadega aega ja hirmutad stepikassidega nõrku naisi, kuid maailmas sünnib tähtsaid asju. Ma kohtasin karavani-teel kullerit Samarkandist. Ta ajas hobuse surnuks ja jooksis jalgsi edasi, kuni kokku varises. Nagu meeletu kinnitas ta: "Samarkandis on ülestõus. Kõik kiptšakid tapetakse ja riputatakse üles puude otsa nagu lambakered lihunike poodides." Ülestõusnute

73

eesotsas on su väimees, sultan Osman, Samarkandi valitseja. Ta tahtis tappa ka sinu tütart, kuid too sulges end koos saja hulljulge džigitiga kindlusse ja lööb tagasi ründajaid päeval ning ööl. Siin kiri su tütrelt... "

Horzem-šahh rebis džigiti käest punase pakikese ja avas selle kindžalliotsaga.

"Ma neile näitan ülestõusu!" pomises ta, katsudes tuhmis valguses kirja läbi lugeda. "Samarkand on alati olnud mässajate pesa. Kuule, Timur-Melik! Viivitamatult kokku kutsuda kiptšaki väesalgad! Ma lähen Samarkandi. Seal ei jätku papleid ning

nööri, et puua üles kõiki, kes julgesid kätt tõsta Allahi varju vastu maa peal... See naine vii ära ta valgesse jurtasse ja kutsu talle arst... Džigitt, kuidas sind hüüda!"

"Kah asi, mida küsida! Niisama üks väike džigitt suures kõrbes!"

"Sa tõid mulle halva sõnumi ja vana kombe kohaselt pean ka kurbuse kullerit surmaga nuhtlema. Peale selle raiusid sa surnuks mu lemmikpantri. Missugune surmanuhtlus sulle määrata - ma ei tea... "

"Mina tean seda, valitseja!" hüüatas Timur-Melik. "Luba minul ütelda."

"Kõnele, vapper Timur-Melik, ja kuuluta see minu nimel jultunud džigitile."

"Sõja asjus viivitada päev ja isegi tund - tähendab lasta käest võit. Džigitt näitas üles suurt agarust ja tõi sinu kõrgusele tähtsa ning hea kirja. Selles kõneldakse, et su tütar on elus ja tõrjub vapralt tagasi vaenlaste kallaletunge, nagu oleks ta ise sõdalane. Sina, mu suur padišahh, kihutad nüüd Samarkandi ja jõuad veel päästa oma vapra tütre hukkumisest. Niisuguse teene eest andestab šahh džigitile üheksa korda üheksa kuritööd. Ja tapetud pantri asemele saab horezm-šahh teise, veelgi raevusema pantri - näe, sellesama hulljulge džigiti, ja nimetab ta sadakonnaülemaks saja turkmeeni ratsaniku üle, keda džigitt enesega kaasa toob. Nad astuvad sinu ihukaitseväkke... "

Horezm-šahh seisis hämmastunult ja keerutas teemantsõrmu-sega sõrme ümber oma musta habemekiharat.

74

"Jahikull teelt kõrvale ei keera, horezm-šahh kahte erinevat sõna ei lausu," ütles džigitt väärikalt. "Kuhu käsid viia turkmeeni tütarlapse?"

Džigitt kummardus ja tõstis lebava Gül-Džamali ettevaatlikult üles. Lävel peatus ta silmapilguks, pikk, kõhn ning sünge, ja ütles horezm-šahhi poole pöördudes nagu võrdne võrdsele:

"Salem sulle Kara-Kontšarilt, sinu karavaniteede äikeselt!" ja läks uhkelt edasi.

Šahh vaatas Timur-Melikit ega teadnud, kas vihastuda ta peale või tänada. Timur-Melik naeris valjult:

"Siiski, missugune vahva uljaspea. Sina aga, valitseja, kõnelesid veel, et turkmeenidele ei maksa loota. Jaa, niisuguste džigitti-de malevaga alistaksid sa kogu maailma."

Möödus mõni päev. Kui ahtake poolkuusirp jäi rippuma ööpimeduses minareti kohale, libises mitu käratut varju lossist mööda põiktänavasse ja jäi seisma seal, kus vana papli oksad rippusid üle müüri alla.

Konksuga jõhvredel visati müüriharjale. Üks vari ronis üles. Valge jurta kohal keerles suits, lõhedest paistis valgust. Öökulli huike peale väljus jurtast rätikusse mähkunud naine.

Pimeduses oli kuulda sõnu:

"Kõik turkmeenid on vennad! Salem! Kas hatun Gül-Džamal on terve?"

"Mina olen ta teenija. Häda meile! Möödas on juba kolm päeva, kui horezm-šahh sõitis minema oma malevaga, et maha suruda ülestõusu Samarkandis. Lossi järele vaatab nüüd raevuse vanaeide, šahhi ema Turkan-Hatuni terav silm. Ta käskis viia meie Lillenaeratuse lossi kivitorni ja pani sinna kahekordse valve! Ta ütles, et Gül-Džamal jääb torni kuni surmani."

"Sa hiili ta juurde. Säh, kuldteenar eunuhhile, ja säh, veel kaks valve jaoks. Anna Gül-Džamalile edasi: las ta ütleb šahhi emale, et ta tahab lugeda palvet püha šeigi haual, mis asub linna taga suurel teel. Turkan-Hatun ei julge talle palvetamist keelata, aga kui ta linnast välja sõidab, teeb Kara-Kontšar, mida vaja."

75

Vari ronis uuesti müüriharjale ja kadus pimedusse. Teenija sosistas:

"Pole maailmas õelamat ning kavalamat Turkan-Hatunist! Kui tema tahab kedagi välja süüa - kes suudab temaga võidelda?"

Üheksas peatükk PÕLUALUSE TROONIPÄRIJA AIAS

Siin on ratsu ja siin on mu relvad! Need on mulle aiapeo asemel.
(Ibrahim Montesser, X saj)

Timur-Melik oli vilunud sõdalane, kes oli näinud küllaltki palju lahinguid. Ta ei kartnud hädaohtu. Mitmel korral oli tõusnud ta kohale vaenlase mõõk, puurinud oda läbi ta kilbi, tunginud nooled rõngassärki; teda oli rebinud panter, taga ajanud tiiger, tema kohal oli heljunud surm, kattes silmi musta pilvega. Mis võis teda veel kohutada? Seepärast siirdus Timur-Melik horezm-šahhi viha kartmata Tijali linnatagusesse aeda, et külastada selle omanikku, horezm-šahhi põlualust poega Dželal ed-Dini.

Ta leidis noore khaani tiheda aia sügavuses. Dželal ed-Din istus mõtetes üksinda vaibal. Ta tõusis kergelt jalule ja läks külalisele vastu.

"Salem sulle, vapper Timur-Melik! Ma kutsusin enese juurde mõned sõbrad, kuid enamik saatis juba oma kahetsusavaldused, teatades, et nad ei saa haiguse tõttu siia sõita. Ainult kolm rännumeest stepist ja sina, Timur-Melik, ei kartnud külastada kauge Gazna põlualust valitsejat. Muidugi ei saa ma Gaznat kunagi näha."

"Šahhi tahe on püha," ütles Timur-Melik vaibale laskudes.

"Kas olen siis mina süüdi," jätkas Dželal ed-Din mõtlikult, "et sündisin turkmeenlannast, kuid kõik kiptšakid tahavad troonipärijaks kiptšakki? Olgu pealegi kiptšak, kuid lasku isa mind sõita lihtsa džigitina piirile, kus toimuvad pidevad kokkupõrked. Ma

76

armastan tulist ratsut, helkivat mõõka ning stepituult ja ma ei taha raukade laule ning lugusid kuulates vaibal vedeleda."

"Kuid sõda käib ju meie ümber," ütles Timur-Melik. "Kiptšaki bekid paluvad horezm-šahhi malevaga nende steppidesse liikuda. Sinna on tulnud idast tundmatu rahvas. Ta võtab ära meie maa, ajab headelt karjamaadelt minema kiptšaki karjad... "

"Oleks parem, kui isa kihutaks kõik kiptšakid Horezmist minema ja hakkaks ilma nendeta valitsema," tähendas Dželal edDin. "Kiptšakid on muutunud hellikuteks ning kõlvatuteks. Raskel minutil reedavad kiptšakid mu isa."

"Miks sa seda arvad?" küsis Timur-Melik.

"Kui šahh ei usalda Horezmi rahvast ja annab võimu ning korra kaitsmise võõramaalstele-kiptšakkidele, siis sarnaneb ta tolle peremehega, kes paneb stepihundid oma lambaid valvama ning pügama. Varsti pole tal ei villa ega lambaid, ja ka tema ise langeb huntide söödaks."

Dželal ed-Din heitis pilgu eemalseisvale guljamile ja kergitas kulmu. Too astus ligi ja kummardus.

"Meil on valmistatud suur dostarhan paljudele külalistele, kuid neid ei tule. Pane teele vahisalk väljaja küsitle kõiki, kes mööda sõidavad. Otsi nende seast niisuguseid inimesi, kes lõbustaksid mu meelt, ja too nad siia. Ning sea mu lemmiktäkud minu ette: kui kutsutud külalised ei saabunud, siis kostitan ma oma hobuseid ning kerjuseid maanteelt... "

"Sa kutsusid mind, siin ma olen!" kõlas rahulik hääl. Aia põõsaste vahelt väljus pikk sale turkmeen, suur lambanahast müts peas. Käed rinnale vaheliti pannud, kummardus ta.

"Mul on rõõm sind näha, kõrbepanter Kara-Kontšar. Tule ja istu me kõrvale."

Ali-Džan, kümnekonnaülem Horezmi idapiiri väikesest kantsist, kihutas koos viie džigitiga piki suurt karavaniteed. Ta peatus teel väga lühikest aega, ainult selleks, et hobuseid sööta. Ali-Džan kartis, et ta ei suuda oma ebatavalist vangi Gurgandžini vedada.

77

Vastutulevad teekäijad jäid seisma, pärisid, missugune ohtlik röövel on kinni nabitud. Ratsanikud kappasid kõrval, heitsid pilke kinniseotud näkku. Kuid Ali-Džan äigas nuudiga neile, kes lähedale tulid, ja uudishimulikud põikasid kõrvale.

Juba oli sõidetud kahe kanali koolmest läbi, mindud üle ritvadest ning okstest vankuva silla. Juba vilkusid kauguses paplite vahel Gurgandži mošeede ning minarettide taevassinised kahhelkivid. Teeristmikul panid Ali-Džanil tee kinni kuus vabarnavärvi kaftanites ratsanikku, kes istusid ronkmustadel valgete rakmete-ga hobustel.

"Seis, džigitid!"

"Teelt ära!" karjus Ali-Džan. "Usukaitsja nimel, ärge pidage kinni inimesi, kes ruttavad tähtsas asjas divan-arzisse'."

"Teid meil just vaja ongi. Horezm-šahhi poeg Dželal ed-Din käsib teid teelt kõrvale pöörata ja ilmuda otsekohe tema juurde aeda."

"Me peame sõitma, kusagil peatumata, otse Gurgandži oma ülema Timur-Meliki juurde... "

Kuid ratsanikud hoidsid kõvasti kinni Ali-Džani ratsu valjastest.

"Timur-Melik ise on praegu siin aias, istub beki kõrval ja mõlemad kuulavad laule. Keera kõrvale, üteldakse sulle! Mis sa rabeled? Sinu vang ei kärva, kuid Dželal ed-Din kingib sulle kasuka, söödab pilafiga ja annab kamalutäie hõbedirhemeid. Missugune pilaff on bekil! Niisugust pilavi ei saa mitte kusagil maitsta!"

Ali-Džan tundis meeldivat lambarasvalõhna ja hüüdis džigittidele:

"Pidage kinni! Keerake sellesse mõisa. Siin saame tunda õndsust!"

Džigitid käänasid koos kinniseotud vangiga teelt kõrvale, möödusid süngetest tunnimeestest kõrge värava juures ja sõitsid esimesse õue. Ähmases videvikus lõõmasid kuues ridamisi asetatud koldes kõrged purpurpunased leegid. Nende kõrval kõndisid naised vaarikavärvi riietes. Lõkete punases valguses näisid nad lee-gitsevatena.

' Divan-arz - riigikantselei.

78

Ratsanikud hüppasid hobustelt ja köitsid need postide külge. Vang jäi sadulasse. Tema ratsu tammus paigal, raputas pead ja sirutas end teiste hobuste poole, kelledele džigitid olid heinasületäisi ette visanud. Naised jooksid kokku, ümbritsesid vangi, pa-nid imeks tema ebatavalist väljanägemist.

Ta oli jõhvnööridega hobuse selga seotud. Pikk sinine rõivastus punaste riideribadega, mis olid õmmeldud käisele, ja lame ülespainutatud servadega viltmüts kõnelesid mingisugusest võõrast hõimust. Meelekohtadelt langesid õlgadele kaks sõlmekec-ratud musta patsi nagu kaks pühvelhärjasarve. Liikumatult ühte punkti vahtivad kõõrdsilmad näisid metsikutena. Jõugus sosistati:

"See on ju koolnu!"

"Ei, hingab veel. Kõik paganad on visa hingega."

"Järgne mulle!" ütles teener Ali-Džanile. "Too see värdjas enesega kaasa."

Ali-Džan päästis vangi hobuse lahti ja juhtis ta ettevaatlikult rada pidi läbi varjulise aia, kus noored virsikupuud vaheldusid kõrgete karagatšide tumerohelise läbitungimatu lehestikuga.

Kiirelt voolava veega kraavike piiras väikest lehtlat. Selle ees seisis reas kaksteist täkku - kuus ronkmusta ja kuus kuldpruuni, läikiva siidja karvaga, siledaks soetud lakkadega, milledesse oli punutud vaarikavärvi linte. Iga täkk oli seotud ketiga madala posti külge. Kaks džigitti käisid täkkude ümber vasksete kandikutega ja söötsid neid käest meloniviilakutega.

Ali-Džan oli nii rabatud ratsude ilust, nende tulistest silmadest ja luigekaeltest, et ta ei märganud kohe inimeste rühma istumas vana tohutusuure karagatši all.

Pärsia vaibaga kaetud platsike oli täis pandud hõbedasi vaagnaid ja iraagi klaasvaase. Nendel kirendasid mitmesugused suhk-ruküpsised', kompvekid, värsked ja kuivatatud puuviljad ning muud maiustused. Mõned mehed olid sinna poolringis aset võtnud. Eraldi istus tõmmu noormees, kes kandis india turbanit ja

' Tollal oli suhkur, mida valmistati india ja egiptuse suhkrupilliroost, luksustoiduks.

musta tšekmeni. Kõik pöördusid aupaklikult tema kui peremehe poole. Platsikese lähedal pingutasid endid kõigest jõust muusikamehed: ühed tõmbasid poognatega, teised mängisid roopillidel, kaks tegid tamburiinidega tumedat põrinat, täites aia uimastava muusika tujukate helidega.

"Gelübsen, gelübsen!"[1] ütles tõmmu noormees ja kargas hoogsalt jalule. Tema järel tõusid ka kõik teised. Ta läks liikumatu vangi juurde. Ali-Džan mõistis, et see on šahhi poeg Dželal edDin.

"Kas sina püüdsid ta kinni? Kust sa ta leidsid?"

"Ma kohtasin teda stepis Otrari lähedal. On aga tugev, on aga turske, hädavaevu suutsin ta kinni siduda!"

"Kes ta on? Missugusest hõimust? Mida ta rääkis?"

"Ta ei taha vastata. Vaikib."

"Kuid elu põgeneb ta näost. Ta on suremas?"

"Ei tea, kõrgeauline khaan. Ma kihutasin kõigest jõust, et tuua ta elusana horezm-šahhi silmade ette."

"Sa vaevasid ta kappamisega ära. Ta tuleb kõnelema panna."

Dželal ed-Din lõi käsi kokku. Ilmus teener.

"Kutsu arst Zaban, las ta tuleb kõigi oma pudelikeste ning rohtudega. Ütle - inimene sureb."

"Otsekohe, mu khaan!"

Vangisse hakkas elu tulema. Tema silmad laienesid, avatud suust kostis äkki tume hääl ja ta pistis karjuma, püüdes end nööridest vabastada.

"Mida ta karjub?" küsis Dželal ed-Din.

Ali-Džan seletas:

"Ta näeb sinu ratsusid ja on vaimustuses. "Head ratsud! Ilusad ratsud! Kuid siia nad ei jää. Nad kõik satuvad võitmatu Tšingis-khaani hobusekarja. Tema üksi hakkab sõitma su ratsudega!""

"Kuidas võid sa selle pagana sõnadest aru saada?"

"Ma käisin varem karavanidega Hiinas, külastasin tatarlaste rändlaagreid. Seal ma õppisin nende keelt kõnelema."

1 Gelübsen, gelübsen! - tule lähemale, astu ligi.

"Aga kes on see võitmatu Tšingis-khaan? Mispärast ta võitmatu on? Kuidas see pagan julgeb nii jultunult rääkida?" vihastus Timur-Melik. "Üksnes horezm-šahh Muhammed on kõikide rahvaste võitmatu käskija. Ma raiun selle vangi tükkideks, kui ta veel nõnda kõneleb."

"Las ta kõneleb, mida tahab," katkestas Dželal ed-Din, "kuid meie pinnime tema käest välja kõik, mida ta sellest võitmatust tatarlaste juhist teab."

Aiapõõsaste tagant kuuldus peenikest häält. Keegi tuli kiiresti lähemale, vuristades rutakalt:

"Ehtigu Allah kõiki muhamedlasi niisuguste voorustega, nagu on õigeusuliste käskija pojal, kõige kõrgeaulisemal ning vapramal Dželal ed-Dinil. Helkiva mõõga ning maailma kõige kaunimate ratsude valdajal! Ning langegu tema mõõk karistava kõuena kõikide islami vaenlaste peade peale... "

Väike pika habemega mees, tohutusuur turban peas, tuli kiiresti mööda teerada. Käes hoidis ta nahkpauna ja suurt savipudelit. Mitmesugused vöö külge riputatud arstiriistad, noakesed ning pudelikesed kõlisesid iga ta liigutuse puhul. Ta astus Dželal ed Dini juurde ja kummardus maani.

"Sinu arm kiskus mu välja õnnetuste kurgust. Sinu rikkalikud helded annid tõid mu sinu uste juurde. Mulle öeldi praegu, et ma pean päästma surija... "

Arsti ilukõnevool katkestati Dželal ed-Dini ühe käeliigutusega.

"Arst Zaban! Las sinu hääl puhkab, kuid sa vaata seda haiget meest ja vala tema peale välja kogu oma teadmiste ülitarkus ning oma pudelikeste kõik arstirohud. Katsu ta ellu äratada."

"Ma olen sinu teener, ma olen sinu ori. Mida ma oma khaanilt kuulen, seda ka,täidan!"

Väike arst hakkas korraldusi tegema. Teenrid päästsid vangi köidikutest ja võtsid ta hobuselt maha. Ta seisis vaevalt püsti; jalad harkis, tardunud sellesse asendisse, nagu ta sadulas oli. Puudutades võõramaalast vastikustundega ja pobisedes palveid, võtsid teenrid arsti näpunäidete järgi vangil rõivad seljast ja panid ta laialilaotatud vildile. Ta lebas alistunult, minestuses, pahupidi silmadega.

81

Nõiasõnu lausudes hakkas arst haige rinda läbipaistva õliga kastma ja luulusikakesega maha kaapima vaklu, milledega kuivanud haavad olid üle puistatud nagu riisiteradega.

"Ussid on juba haavadesse siginenud... Kuid pühas raamatus on öeldud: "Niipalju kui Allah lõi haigusi, niipalju lõi kõikteadja ka rohtusid, et neid haigusi ravida.""

Kui haavadest hakkas nirisema verd, pani arst neile õliga läbi-immutatud vatti ja käskis kogu keha lappidega kinni mähkida.

"Oo kõrgeauline khaan! Oo minu käskija!" ütles ta Dželal edDini poole pöördudes. "Ma olen araabia kõige õpetatum arst -"kadahh", eriteadlane silmahaiguste' ning kae eemaldamise alal, kes on uurinud rumilase Hippokratese raamatuid, pannud paika nihestusi, ajanud ära surma. Ma olen sinu ori ning teener ja sõltun sinu armust. Käse anda kannutäis vana veini, et ma võiksin valmistada arstimit. Pärast minu ravimist hakkab haige kõnelema ja kõneleb päev või kaks, pärast seda aga ta sureb või saab terveks, nii nagu seda määrab Allahi tahe... "

Kui arst oli saanud veini ja seganud sellesse mitmesuguseid pulbreid, jõi ta ise arstirohtu ja jootis seda ka haigele, kes tuli meelemärkusele ja hakkas kõnelema.

Palavikuliselt lõkendava näoga vang laulis ning karjus alguses arusaamatuid sõnu, hiljem aga hakkas kõnelema soravalt rütmilist juttu, otsekui kannaks ette värsse. Ali-Džan kuulas tähelepanelikult ning tõlkis.

"Ülikaunis, rõõmus on mu kodumaa, ja pole temast paremat," kõneles vang, põlevad silmad kaugusesse suunatud. "Kolmkümmend kolm liivalagendikku on laotunud piirist piirini roosade mäeahelikkude vahel. Kuulus võidusõiduhobune ei suuda nende ümber ringi kapata. Kõrges lopsakas rohus käivad möirates metsikud kiskjad, kihutavad seitsekümmet värvi antiloobid, laulavad kõlavahäälelised linnud. Türkiissinises taevas lendavad valged luiged ja haned. Kõigil on aset minu kodumaa steppides, ainult minu vaesel rändlaagril pole paika. Tugevad hõimud oma ahnete

' Tollal oli arstiteadus araabia õpetlaste juures väga kõrgel tasemel.

khaanidega võtsid meilt ära rohelised karjamaad, kus hulguvad nüüd võõraste lihavad hobuse-, härja- ning lambakarjad... Aga minu vaese, nõrga rändlaagri jaoks jäid vaid kivised kõrbed ja kaljused mäekurud. Seal jäid karjad hõredaks ning kängu, ratsud kõhnusid ja lõid nõrkusest tuikuma. Kõiges on süüdi ülbed khaanid ja nende peakagaan Tšingis-khaan, punahabe, võitmatu, kes viib mongolite rahva teistesse maadesse, et röövida paljaks maailma.

"Missugust Tšingis-khaani ta meelde tuletab?" küsis Dželal edDin.

Ali-Džan tõlkis küsimuse. Vang hüüatas:

"Kes ei tunneks Temutšin Tšingis-khaani! Ma lahkusin tema juurest. Ta ei andesta nendele, kes julgevad seista tema ees ilma orjaliku seljaküürutamiseta! Ta maksab kätte alistumatutele, ta jälitab neid, kes on võidelnud millalgi tema vastu, ja notib maha niisuguse mehe terve sugukonna kuni viimase rinnalapseni."

"Kes sina siis oled? Mispärast kõneled sa nii julgelt Tšingis-khaani vastu?"

"Ma olen vaba mergen' Gurkan-bagatur. Ma olen iseenda khaan, iseenda nuker-ihukaitseväelane[2] ja ma jätsin maha Tšigis-khaani maleva sellepärast, et see hapu näoga vanamees käskis murda selgroo minu isal ja vennal, sellepärast et punase habemega kagaan võtab kinni kõige kaunimad tütarlapsed ja teeb need oma orjapiigadeks, sellepärast et ta ei kannata maa peal mingit teist tahet peale oma kagaani tahte. Ma sõidan maailma otsa, kus elavad vaid metsloomad ja samasugused vabad kütid nagu minagi, ma hakkan elama seal, kuhu ei pääse õela Tšingis-khaani nukerid."

"Kus on Tšingis-khaan praegu? Mida ta kavatseb?" küsis Dželal ed-Din.

"Praegu sarnaneb Tšingis-khaani riik järvega, mis on ääreni täis vett ja mida hoiab pais hädavaevalt tagasi. Tšingis-khaan on valmis ning kõik sõdalased on ihunud teravaks mõõgad ja oota-

' Mergen - kütt.

2 Nuker - sõjamees khaani isiklikus družiinas.

vad ainult käsku, et õhtupoolsete maade kallale tulla. Nad kihutavad siia teie maid paljaks röövima."

"Me jätame selle vahva mehe siia, meie juurde elama," ütles Timur-Melik. "Ta abiellub turkmeenlannaga, püstitab oma jurta kohkumatu Kara-Kontšari rändlaagrisse ja hakkab vaba mergen-kütina hulkuma mööda Karakumi."

"Kuid kes on see Tšingis-khaan?" küsis Dželal ed-Din. "Need jutud teevad mind rahutuks. Tema kohta tuleb kõik välja uurida."

"Andesta mulle, kõrgeauline khaan," ütles Timur-Mclik tõustes. "Ma pean sõitma divan-arzisse koos selle vangiga. Ma pärin temalt kõik järele selle jõhkardi Tšingis-khaani kohta."

"Andesta ka mulle, kõrgeauline peremees," ütles Ali-Džan. "Minu džigitid sõid oma isu täis sinu magusalt dostarhanilt ja hobused said rikkalikku sööta. Nüüd

rõõmutseb meie hing, mis on tundnud õndsust. Luba ka meil edasi liikuda ja viia see nurjatu pagan Gurgandži, kindlusesse."

"Hoš! (Hästi!)" vastas Dželal ed-Din. "Guljam, anna džigitile uus, lambanahkne kasukas."

Ali-Džan kummardas sügavalt ja ütles:

"Linnule - lend, külalistele - salem, peremehele - austus, džigitile - teekond!"

KOLMAS OSA LAHING IRGIZI JÕEL

Esimene peatükk SÕJAKÄIK KIPTŠAKI STEPPI

Afrosiab hüüdis: "Ma lähen sõtta! Värvige hennaga[1] mu ratsu saba!"
(Vanast pärsia laulust)

Raevukalt kihutas horezm-šahh Muhammed Gurgandžist Samarkandi. Ta otsustas halastamatult kätte maksta oma väimehele Osmanile ning elanikele, kes julgesid oma šahhi vastu mõõka tõsta.

Muhammed piiras linna sisse ja teatas, et notib maha sõnakuulmatuse pärast kõik kuni viimase rinnalapseni ja hävitab isegi välismaalased. Tõkestanud palkidega kitsad tänavad, võitlesid samarkandlased kaua. Lõpuks ilmus horezm-šahhi juurde khaan Osman, kes palus linnale armu heita. Osman ilmus Muhammedi ette, hoides käes mõõka ning valget surilinatükikest. Sellega väljendas ta täielikku alistumist ja valmisolekut, et ta selle mõõgaga hukatakse. Horezm-šahh muutus leebeks, nähes väimeest Osmani, kes langes tema ette silmili maha, ja oli nõus talle andestama. Kui linn alistus, tuli šahhi juurde tagasi tema tütar Han-Sultan,

1 Henna - punane värv, millega idamaal värviti peopesasid, halle habemeid ja sõjakäigul ratsu saba.

kes oli kaitsnud end vapralt mässuliste poolt piiratud kindluses. Tema ei tahtnud mehele andeks anda ja nõudis ta surma. Osman hukati öösel. Hävitati ka kõik ta sugulased koos lastega, nii et sai otsa Samarkandi valitsejate igivana karahaniidide' suguvõsa.

Kiptšaki khaanid, kes olid tulnud koos horezm-šahhiga, õiendasid julmalt arveid Samarkandi elanikkonnaga. Nad hävitasid üle kümne tuhande elaniku ja tahtsid jätkata veresauna ning linna riisumist, siis aga segas end vahele olgugi julm, kuid ettevaatlik šahhi ema Turkan-Hatun ja veenis kiptšaki khaane tapatalguid lõpetama.

Pärast seda tehti Samarkand horezm-šahhi pealinnaks. Šahh asus suurt lossi ehitama.

Kiptšaki khaanid nõudsid horezm-šahhilt, et ta viiks oma maleva nende steppidesse puruks lööma idapoolsetest kõrbetest saabunud tatari hõimu - merkiite[2], kes tõrjusid kiptšaki rändlaagreid eemale. Šahh põhjendas oma äraütlemist riiklike murede ja lossi ehitamisega. Siis pöördus šahhi poole sellesama palvega ta ema Turkan-Hatun.

Nagu vana kotkaema kaitseb oma paljaskaelseid poegi kalju tipul asuvas kättesaamatus pesas, vahtides terasel pilgul kaugele steppi, nii kaitses ka Turkan-Hatun, kõige salakavalam ning ettevaatlikum naine, šahhi trooni alati rahulolematu

elanikkonna hädaohtlike mässude vastu, salakavalate khaanide äraandmiste ning reetmiste ja nende salasepitsuste vastu. Hädaohu minutil saatis ta oma süngest ligipääsematust lossist Gurgandžis teele talle ustavad kiptšaki väesalgad, et tükkideks raiuda igaüht, kes julges kätt tõsta ta poja, võitmatu horezm-šahhi majesteetlikkuse vastu. Kuidas võis siis horezm-šahh oma ettevaatliku ema kutset mitte kuulda võtta?

' Karahaniidid - türgi dünastia, kes sai Samarkandis võimule X sajandil, kui Kesk-Aasiasse tungisid türgi hõimud ja võtsid oma valdusse ülcsharitud maad Sõrdarja ja Amudarja vahel. Karahaniidide dünastia valitsusaeg oli Maverannagrile kultuurilise regressi ning khaaniliku rõhumise epohhiks, mille tulemusena puhkesid mitmel korral rahutused rahva hulgas.

Tatarlased - paljude türgi päritoluga rändhõimude üldnimetus, kes olid Tšingis-khaani poolt alistatud. Merkiidid - üks nendest hõimudest.

Järgmise aasta varakevadel saabus Muhammed Gurgandži ja läks siit suure ratsamaleva eesotsas sõjakäigule. Kümne päeva jooksul väljus linnast kümme väesalka. Igas väesalgas oli kuus tuhat ratsanikku. Koormakandjad varuhobused vedasid otra, nisu, riisi, õli ning burdjukke' kumõssiga.

Horezm-šahh armastas sõja hiilgust, lahingutrummide põrinat ning kõminat, sõjapasunate kähisevat ulumist, mis kutsusid retkele. Kümnete tuhandete ratsanike ees kappas laiarinnaline kõrb ratsu, vehkides punaseks värvitud sabaga. Ratsul hiilgas kuldne hoburakend, särasid ehtsad kalliskivid ja jalgade küljes tilisesid hõbekuljused. Kes ei tundnud Horezmis kõrbi hobust, kelle seljas istus musta habemega ratsanik, peas teemantniitidega ehitud lumivalge turban!

See ratsanik - islami kaitsja, õigeusu sammas, paganate äike - läkitas oma tahte-ja vihavälke isegi Bagdadi kaliif Nassarile, prohveti järglasele. See ratsanik - horezm-šahh Alla ed-Din Muhammed oli nihutanud oma riigi piirid nende kõrbeteni, kus polnud käinud isegi võitmatu maailmavalitseja Iskender-Rumi.

Malev venis kümne päevateekonna pikkuseks. Iga kolonn, mis koosnes mitmest tuhandest ratsust, jõi peatuspaikades kõik kaevud kuivaks. Alles ööpäeva järel korjus nendesse uuesti vett.

Esimeses väesalgas kappasid maakuulajad. Horezm-šahh sõitis koos teise salgaga. Sellega läksid ka nobejalgsed kaamelid, kes olid koormatud telkide, katelde ja šahhi köögi ohtrate varudega.

Viimases, kümnendas väesalgas sõitis koos alati rahutute ning alistumatute turkmeenidega šahhi põlualune poeg Dželal ed-Din. Turkmeenid olid vaenujalal kiptšakkidega ega andestanud neile nende upsakust ning ahnust. Turkmeenid läitsid lõkked laiade ringidena ja korraldasid õhtuti nende ümber sõjatantse; leelutades sõjalaule ja vehkides ringtantsudes peade kohal kõverate välkuvate mõõkadega.

' Burdjukk - loomanahast kott veinide ja muude vedelike hoiuks ning veoks. (Tõlk.)

Tee viis Horezmi mere rannale. Kui väesalgad olid ületanud Seihuni[1] jõe, jõudsid nad kitsa Sarõ-Tšaganaki lahe äärde. Šahh käskis siin peatuda. Ta ootas teateid ettesaadetud maakuulajatelt, ise aga ratsutas samal ajal jahikullidega piki türkiissinise mere rannikut ja pöördus laagrisse tagasi tapetud pardi- ning kure-pundardega.

Maakuulajad kandsid ette, et merkiitide hobustekarju oli märgatud põhja pool, Irgizi jõe alamjooksul, selle suubumiskohal Tšelkari järve. Horezm-šahh ootas, kuni kõik väesalgad järele jõudsid, kutsus nende ülemad kokku ja seletas nõupidamisel

pealetungi plaani. Kogu malev läheb kolmes osas. Šahh ise asub keskmises osas, mis annab viimase, otsustava hoobi. Vasaku tiiva ülemaks on kiptšaki khaan Turgai, paremat tiiba juhib horezm-šahhi poeg Dželal ed-Din. Muhammed tahtis proovida, kuidas näitab end sõnakuulmatu ning enesekindel poeg võitluses.

Laagrisse ratsutas kuller Gurgandžist ja tõi pakikese šahhi ema Turkan-Hatuni käest. Vekil ja mirza läksid šahhi kannul ta telki. Muhammed lõikas kinžalliga pakikese lahti. Selles oli vaarika-värvi siidkotike. Surunud kotikese laubale ja huultele, avas horezm-šahh selle. Seal oli kiri, kirjutatud suurte tähtedega kitsale paberirullile[2].

Suurimale, usu ning õigluse õnnistatud kaitsjale, Alla ed-Din Muhammedile, horezm-šahhile - kaitsku Allah sinu valitsemist! - salem!

Kõikide mošeede kõik imaamid saada vad iga päev viis korda palveid kõrgeima looja poole, kellel on võim kõikide üle, et ta pikendaks su valitsusaega ja annaks sulle võidu vaenlaste üle! Sündigu see nõnda!

Turul võeti kinni dervišš, kes oli saadetud siia Bagdadi kaliifi poolt. Dervišš jutlustas kergeusklikkudele lihtsameelsetele, et Allah nuhtleb meie armastatud šahhi selle eest, et tema

1 Seihun - Sõrdarja jõe nimetus XIII sajandil.

2 Sellal oli Samarkand kuulus paberitöötlemise poolest; Samarkandi paberit veeti ka teistesse maadesse.

88

olevat võtnudpärslastelt üle nende jumalavallatu usu, ja karistuseks selle eest torma vat Horezmi jadžudžide ning madžudžide' paganarahvas ja purustavat meie riigi. Lobiseva derviši võttis kinni timukate ülem Džihan-Pehlevan ja pärast piinamist tulise rauaga poos ta mehe turuväljakul üles, kui oli lõiganud tal enne keele suust.

Tuhanded inimesed nägid seda hukkamistja see hirmutas neid. Kõik muu on heas seisukorras. Kestku rahu ja heaolu sinu riigis palju aastaid!

Turkan-Hatun - kogu maailma naiste käskija.

Hommikul vara asusid väesalgad kiirsammul teele ja jõudsid kahe päevateekonna järel Irgizi jõeni.

Stepp haljendas värsketest kevadistest võsudest. Tavaliselt kõrbenud ning surnud liivatasandikul kirendasid kenasti kollased ning lillad võhumõõgad ja punased tulbid. Päike kord soojendas pimestavate kiirtega, kord peitus vihmapilvede taha.

Irgizi jõgi oli veel nõrga rabeda jääga kaetud. Jääd mööda voolas vesi. Tumedad loigud ning lahvandused ei lasknud vägedel teisele kaldale pääseda.

Horezm-šahh käskis väesalkadel ootama jääda, peita end nõgudesse kõrkjate taha. Muidu võivad merkiidid neid märgata ja kaugemale stepitasandikele minna.

Lõkkeid süütamata puhkas malev kaks päeva. Teisel ööl tekkis taeva arusaamatu valgus. Purpurpunane, otsekui hõõguv taevas ei tahtnud mähkuda pimedusse ja tähed ei ilmunud nähtavale. Näis, nagu kestaks õhrueha koiduni.2 Šeik-ul-islam3, kes oli malevaga kaasas, seletas, et see on Allahi märk, mis kuulutab ette horezm-šahh Muhammedile langevat suure kuulsuse aupaistet.

Kui jõgi vabanes jäält, leidsid luurajad koolmekohad üles ja kõik väesalgad läksid üle teisele kaldale.

1 Jadžudžid ning madžudžid - tundmatu rahva nimetus, mis esineb sageli idamaa muinasjuttudes.

2 Sellest atmosfäärinähtusest, mis sarnanes virmalistega, kõnelevad kõik tolle aja kroonikad.

3 Šeik-ul-islam - muhamedi vaimulikkonna kõrgeim juht.

89

Paiguti kinkudega kaetud stepp laius vaikivana ning salapärasena. Määrates suunda vaevumärgatavate radade järgi, liikusid väesalgad itta. Nad hoidusid tihedamalt kokku, valmistusid juba peatseks võitluseks.

Ühes orus, kiviste mäeahelike vahel, paistsid mustad jurtad. Need olid ilmselt kiire põgenemise tõttu maha jäetud. Piki teed vedelesid vilditükid, naiste rõivad ja vanad vaibad. Sealsamas lebas ka inimene kahe musta patsiga kõrvade kohal ja kollase pilusilmalise näoga. Tema luitunud, kandadeni ulatuv sinine rõivastus oli puruks raiutud. Eemal vedeles külilikukkunud kahe rattaga kaarik.

Luurajad, kes olid tõusnud üles kingule, osutasid küljele. Malev hargnes poolringiks ja pöördus sinnapoole.

Ratsanikud läksid üle traavile ja pidasid hobused uuesti kinni. Nende ees laius hall tasandik, mis oli nagu tumedate nartsudega üle külvatud. Mööda tasandikku hulkus hobune, saduldatud, kuid ilma ratsanikuta.

"Lahinguväli!" rääkisid sõdalased. "Igavese Allahi abiga on nende eludele ots peale tehtud."

"Kes siis aitas neile otsa peale teha? Kes kiskus meie kätest saagi? Kus on nende karjad, nende ratsud, kaamelid?"

Väesalgad võtsid suuna üle laipadega täiskülvatud välja. Mõõkadega puruksraiutud, nooltest ning odadest läbipuuritud kehad näisid kaugelt nartsudena. Nad lebasid üksikult ja kümnete kaupa. Mõnedelt olid rõivad ning jalanõud maha võetud.

Ratsanikud valgusid välja mööda laiali, korjasid üles - kes mahapillatud mõõga, kes ümmarguse kilbi või oda.

Horezm-šahh sõitis mõtlikuna mööda väljaja keerutas sõrme ümber musta habemekiharat. Talle lähedased isikud kõnelesid vaikselt isekeskis:

"Siin on olnud kõva lahing. Mitu tuhat merkiiti on langenud. Kellelegi neist pole armu antud, haavatud on surnuks löödud. Keegi ratsamees kihutas kohale ja hüüdis: "Ma leidsin elusa merkiidi. Ta võib rääkida."

Horezm-šahh ajas hobuse galoppi jooksma. Tema järel kihutas saatjaskond.

90

Merkiit isus kingu jalamil. Ta kõrval kükitasid kiptšakid ja küsitlesid teda. Pea oli merkiidil laubast kuklani habemenoaga puhtaks aetud ja verine.

Horezm-šahh peatas järsku hobuse.

"Mida ta räägib? Missugusest hõimust ta pärit on? Kes neid tappis?"

Soigudes ja nuttes hakkas merkiit jutustama:

"Meie rahvas oli suur rahvas, kuid teda pole enam! Meid kutsuti merkiitideks. Meie khaaniks oli Tuktu-khaan... Ta põgenes koos pojaga, Holtu-khaaniga, kuulsa kütiga: keegi ei suutnud temast täpsemini ning kaugemale nooli lasta. Mõlemad khaanid kõnelesid lihtsatele sõdalastele: "Põgenege koos meiega punahabe Tšingis-khaani viha eest: ta otsustas merkiitide hõimu koos juurtega välja kitkuda... Läänes, soolajärvede taga laiuvad Kiptšaki stepid kuni mereni. Seal leidub kohta meilegi. Me leiame palju rohtu, mida armastavad härjad, ja tihedaid kõrkjaid; seal lähevad meie kariloomad jälle lihavaks ja hakkavad siginema. Kiptšakid ei keela meile oma armu ja lubavad meil koos enestega ühest katlast süüa ja ühest burdjukist juua..." Nii rääkisid khaanid. Mis jäi meil teha? Meie taga ähvardas surm, ees ootas vaba voli ja rõõm. Kuid meie kannul kihutasid kaks õelat peni, ninad meie jälgedes. Neid penisid ässitas

punahabeme vanim poeg -Džutši-khaan, ja neid penisid hüütakse Subudai ja Tohhutšari-noion...' Me põgenesime nii kiiresti, nagu suutsime... Me tahtsime, et meie hobuste jäljed läheksid kaduma kivisel pinnal ning punases liivas. Kuid ratsud olid kõhnaks jäänud, nende kabjad lõhenesid ja neil polnud enam endist väledust... Tulivihastena tungisid meile kallale mongolid.[2] Me ei saanud ennast kuhugi päästa, kui meie peale langesid kakskümmend tuhat mongoli ratsanikku. Irgizi jõgi oli üle kallaste tõusnud, mööda vett ujusid jääpangad, hobused vajusid vettinud maa sisse... Pole enam suurt

' Subudai-bagatur ja Tohhutšar-noion - silmapaistvad mongoli väejuhid, kes võtsid hiljem osa Kalka lahingust.

2 Mongolid - türgi hõim, kuhu kuulus Tšingis-khaan.

merkitiide rahvast! Ühed langesid mongolite poolt tükkideks raiutuna sellel väljal, teisi ajavad nad vangipõlve... Ruske Tšingis-khaan irvitab, istudes oma kollases jurtas vildimäe otsas! Kadunud on merkiitide muistne kuulsus! Ellu jäi vaid üks äraandja merkiitide soost, noor khaanitar, kaunitar Kulan! Tšingis-khaan tegi ta oma viimaseks naiseks... " Kiptšakid hakkasid karjuma:

"Vii meid nende röövlite juurde! Me õiendame nendega arved! Nad pole kaugel! Nad ei saa kiiresti ajada härgi ning vange. Me võtame neilt saagi... "

"Me jõuame neile varsti järele!" ütles horezm-šahh ja käskis pasunapuhujatel kokku kutsuda välja mööda laialivalgunud ratsanikke, kes kiskusid tapetud merkitiide seljast rõivaid.

Teine peatükk LAHING TUNDMATU HÕIMUGA

- Kas sa tead, isake, mida ütles Zal vägilasele Rustemile: "Kunagi ei tohi vaenlast tühiseks ja abituks pidada."

(Vanast pärsia laulust)

Malev liikus edasi kogu öö. Tehti vaid kaks lühikest peatust, et hobuseid sööta.

Hommiku eel mattus stepp uttu. Üksikud väesalgad kaotasid üksteist silmist. Huntide ning šaakalite ulumist jäljendades huik-lesid luurajad peenikeste kaeblike häältega.

Värske tuul ajas puruksrebitud udupilved laiali. Silmapiiri kuld- . sel taevaribal tulid nähtavale kinkude harjad. Nende all vilkusid loendamatud lõkketuled ja üha selgemaks muutusid ratsanike, kaamelite ja tohutukõrgete ratastega, kraami täislaotud vankrite grupid.

See oli tundmatu hõimu laager. Seal oldi horezm-šahhi maleva lähenemist juba märgatud. Tulid nähtavale kolmkümmend ratsanikku,

kes ilmusid äkki hajuvatest uduriismetest välja. Nad hoidusid kolme eraldi kümmekonda. Esimesed längus päikesekiired valgustasid nende pikki siniseid rõivaid, raudrüüsid ja -kiivreid. Nad istusid väikestel jämedajalgsetel ning pikalakalistel hobustel. Koos eesmise kümmekonnaga ratsutas kõrgel turkmeeni täkul valge habemega muhamedlane, kes kandis valget turbanit ning vaarikavärvi kasukat, millele olid tikitud kollased lilled. Vanamehe kõrval sõitis ratsanik, käes oda, mille tipus oli valge hobusesaba.

"Salem teile," karjus vanamees, "Ka mina olen muhamedlane! Lubage mul kõnelda teie ülemjuhatajaga, Allah kaitsku teda!"

"Väejuhatajaid on meil malevas palju, kuid ülemaks on üksainus, maailma äike, islami mõõk, horezm-šahh Alla ed-Din Muhämmed."

Vanamees tuli hobuselt maha. Pannud käed rinnal vaheliti, kergelt kühmas, läks ta tolle koha poole, kus oma suurepärasel ratsul hiilgas Horezmi šahh, keda ümbritsesid nägusalt rõivastatud vaikivad khaanid.

"Mongoli maleva käskija, suur-noion1 Džutši-khaan, Hommikumaade valitseja Tšingis-khaani poeg, käskis mul, tema tõlgil, tervitada Õhtumaade võimsat valitsejat, Alla ed-Din Muhammedi, pikendagu Allah sinu valitsusaega saja kahekümne aastani! Ta ütleb sulle: salem!"

"Salem!" sõnas šahh.

"Khaan Džutši küsib, mispärast käib šahhi vapper malev mongoli maleva kannul, liikudes nii kiiresti terve öö."

Vanamees ootas vastust. Kuid šahh vaatas musta habet silitades mongoli saadikut teraselt ähvardava pilguga ja vaikis.

"Khaan Džutši käskis veel ütelda, et tema isa, võitmatu valitseja Tšingis-khaan, andis oma väejuhtidele Subudaile ja Tohhutšarile käsu karistada mässulisi merkiite, kes pagesid minema khaani voli alt. Mongoli väed hävitasid need ja lähevad tagasi kodusteppidesse... "

' Noion - vürst.

Vanamees vaikis mõne hetke, puuris pilguga šahhi muutumatut karmi nägu, siis jätkas:

"Tšingis-khaan, valitseja kõikide rahvaste üle, kes elavad vilt-jurtades, käskis meil kõigil sõbralikult ümber käia muhamedi vägedega, kui me peaksime neid kohtama. Sõpruse märgiks lubab Džutši-khaan šahhiliku majesteedi vägedele anda osa vallu-tatud sõjasaagist ja vangivõetud merkiitidest orje."

Siis lõi šahh ratsut nuudiga. Kõrb hobune hakkas tantsima, tagasihoituna Muhammedi tugevast käest. Ja šahh lausus kuulsad sõnad, millised ta õuekroonik Mirza-Jussuf sealsamas kirja pani "Šahhi mõtteterade ja kangelastegude ning lahingute väli-vihikusse":

"Ütle oma ülemusele: kui Tšingis-khaan ei käskinud sul minuga võidelda, siis mind käsib Allah teisiti - kallale tungida teie vägedele! Ma tahan ära teenida kõikvõimsa Allahi armu teie, roo-jaste paganate hävitamisega!"

Jahmunud tõlk kangestus, jäi horezm-šahhi sõnade üle järele mõtlema, kuid Muhammed oli juba keeranud hobuse kiirelt võit-luskorda rivistuva maleva suunas.

Tõlk pöördus tagasi mongoli ratsanike juurde, istus hobusele ja kogu mongolite rühm sõitis oma maleva sihis. Mõne sammu sõitsid nad aeglaselt, siis aga liibusid vastu hobuste lakkasid ja kihutasid tuhatnelja oma laagri poole.

Algas äge taplus.

Vaevalt oli muhamedlasest vanamees mongolite laagrini kapanud, kui sealt eraldusid mõned salgad, kes suundusid aeglaselt vastu horezm-šahhi vägedele, ja peatusid lamedatel kinkudel.

Horezm-šahh andis khaanidele käsu:

"Malev jaotada kolmeks osaks: paremaks, vasakuks tiivaks ja keskpaigaks. Mõlemad tiivad peavad mongolite laagri ümber haarama, et sealt keegi ära ei lipsaks. Keskkoht, kus mina asun, jääb tagavarajõuks. Ma paiskan selle sinna, kus on vaja abi

või otsustavat lööki. Otse meie peale vaenlased ei torma. Ja kui tormavadki, seda parem: nad vajuvad tümasse soolakusohu."

94

Šahh tõusis kingu tipule. Kaugele laius stepp - tulevane võit-luskoht. Šahh tuli ratsult maha ja laskus vaibale. Dostarhandži laotas laiali siidiga väljaõmmeldud rätiku, asetas sellele kandikud kakukeste, rosinate, kuivatatud melonitega. Ta kallas tassidesse kumõssi ja jagas need laiali noortele bekkidele, kes saatsid horezm-šahhi sõjakäigul, et õppida sõjakunsti.

Välejalgsed kaamelid toidumoonaga laskusid põlvili. Dostarhandži jagas korraldusi, tõi välja koos teenritega kuldkan-nusid ja -vaagnaid ning kõige valitumaid toitusid, et kosutada horezm-šahhi sõjakäigust kurnatud jõudu.

Paremat tiiba juhatas horezm-šahhi põlualune poeg Dželal edDin. Ronkmust täkk viis ta tuhatnelja barhaani tipule. Noor khaan silmitses võitlustasandikku, varjates väikese käega kitsaid musti silmi päikese eest.

"Kutsu siia Kara-Kontšar!" hüüdis ta džigitile.

Noor rässakas turkmeen, seljas punane kaftan, kappas künkalt alla ja pöördus tagasi koos kõhna ratsanikuga, kes kandis musta lambanahast mütsi ning musta mantlit. Kara-Kontšar sõitis Dželal ed-Dini juurde, kummardus ta poole ja hakkas tähelepanelikult ta sõnu kuulama. Khaan seletas tulevase lahingu plaani. Kara-Kontšari kullinägu ei väljendanud mingit ärevust, üksnes tumepruunides ümmargustes öökullisilmades süttisid lõbusad tulukesed.

"Kas näed seda soolakusood?" küsis Dželal ed-Din. "Selles peitub meie hukatus ning kordaminek. Tatarlasi pole kuigi palju. Meid on kolm korda rohkem. Kuid asi ei seisa rohkuses. Kas võin ma usaldada meie sõdalasi? Surevalt merkiidilt sain ma teada, et mongoleid on kokku kakskümmend tuhat. Tähendab, kui nad meie tiiva vastu saadavad poole, siis on see vaid kümme tuhat. Meil on üksnes turkmeene kuus tuhat ja kara-kitailasi viis tuhat. Kuid kara-kitailased alistusid padišahhile puuduse ning nälja tõttu. Nad ei tulnud sõjakäigule võitlema, vaid käsi soojendama võõraste lõkete ääres. Ma lasen neil eestvedajatena ette minna. Nad lähevad meelsasti, et vaid kiiremini tatarlaste voorideni jõuda. Kuid toosama merkiit nimetas tatarlasi "maruvihasteks tiigriteks". Lahingus löövad tatarlased kara-kitailasi nagunii ja tormavad meie

95

kallale. Siin tuleb neile vastu astuda päris raevukalt, lüüa neid küljelt ja ajada nad tümasse soolakusohu. Seal vajuvad nad sisse ja me raiume nad tükkideks. Pärast seda tormame minu isa päästma. Padišahh peab unustama magusa hingerahu ja praetud pardid... Hei, džigitid, kapake turkmeeni khaanide juurde ja ütelge, et täna viib neid lahingusse Karakumi panter Kara-Kontšar."

Kuus džigitti kihutasid kinkudele laiali läinud turkmeeni väesalkade kõikidesse soppidesse. Kui vägi kuulis Kara-Kontšari nime, virgusid kõik ja hakkasid sumisema. Kes polnud siis kuulnud Kara-Kontšari, Horasani ning Astrabadi kõue nime! Keegi ei teadnud aimatagi, et see vaikiv must ratsanik pikakoivalisel ruskel hobusel on Karakumi lagendike kohkumatu ning tabamatu džigitt.

Kara-Kontšar ratsutas turkmeenide juurde ja kutsus välja mõned ratsanikud; ta kirjeldas neile lühidalt lahinguplaani ning viis kolm tuhat ratsanikku künka taha, kus ta peidus olles pidi ootama tatarlasi.

Dželal ed-Din lendas ronkmustal täkul tuulekiirul kara-kitailaste juurde. Viltkaftanites, väikestel karvastel hobustel, ootasid need korratu jõuguna, lühikesed odad püsti.

"Uljad kara-kitailased!" karjus neile Dželal ed-Din. "Teie mägipantrid, teie vapraimad lahingus! Seal teie ees on argade hulkurite laager. Nad röövisid meie rikkaliku saagi nagu öised vargad. See kuulub üksnes meile, selle stepi peremeestele. Tungige neile kallale ja võtke laagrist kõik, mida tahate!"

Kara-kitailased hakkasid liikuma ja traavisid tatarlaste laagri poole. Nende kohale tekkis tolmupilv, ja mida kiiremini ratsanikud edasi kappasid, seda valjemaks läksid nende metsikud hüüded, muutudes lakkamatuks möirgamiseks.

Horezm-šahh Muhammed istus mugavalt vaibal, sooblinahkse kasuka hõlmad lahti löödud, ja näris tugevate valgete hammastega metspardi koiba. Teist koiba näsis šeik-ul-islam, ainus šahhi kaaskonnast, kellel oli au istuda väikesel vaibal padišahhi vastas. Isegi šahhi kõikide sõjakäikude kaaslane Timur-Melik, šahhi lemmik,

96

"tema mõõga käepide ja tema rahu kilp", isegi too seisis, käed kõhul ristamisi, ja kuulas Muhammedi sügavamõttelist vestlust val-gehabemelise vaimulikkonna peamehega, kes oli soovinud šahhi sõjakäigul saata, et talle kogu aeg Allahi käest võitu paluda.

Horezm-šahh naljatas, heites vahetevahel pilke vaenlase poole, kes oli koondunud steppi üksikute salkadena. Vaikses hommi-kuõhus oli selgelt näha, kuidas ratsanikud hoogsalt üksikute väeosade vahel kihutasid, kuidas välgatasid nende ümmargused metallkilbid.

Üks rühm mongoli uljaspäid tormas ette. Nad põrkasid kokku kiptšaki džigittidega... Välkuvad mõõgad lendasid kõrgele ja langesid alla! Üks sõdalane kukkus; hobune sadulaga, mis oli libisenud talle kõhu alla, kihutas kohmakate hüpetega mööda steppi, tagant üles lüües.

Seejärel algas pealetung. Mõned kiptšakkide ratsasalgad kihutasid mööda kollast tasandikku.

Šahh pani pardi ära ja hüüdis:

"Bekid, tungige peale! Allah on teile abiks!"

Šahhi käsul hakkasid kiptšaki salgad pikaks venima nagu kõverdatud käed, et mongoleid ümber haarata. Kuid mongolid ei püüdnudki sulguvast rõngast välja libiseda.

Laagrist eraldus esimene mongolite salk. Tuhat koondrivis ratsanikku, saja mehe kaupa reas, sööstsid ettepoole väikestel karvastel hobustel, kes olid kaetud raud- ning nahkrüüdega. Nad pidid paratamatult läbi murdma kiptšakkide korratust, vankuvast ahelikust, mis oli mööda steppi pikalt välja venitatud.

"Khuu-khuu-khuu-khuu!" kostis mongolite loomalik röökimine. Laagrist eraldus teine tuhat ja veeres mööda steppi. Päikese käes lõid ereda helgiga leegitsema teraskiivrid, metallkilbid ja kõverad mõõgad.

Šahh nägi künka tipult, kuidas mongoli maleva üldisest massist eraldus salk salga järel, kihutades vastupandamatult edasi kähisevate hüüetega: "Khuu!"

Kiptšakid hakkasid sagima. Kaugeim salk pöördus laagri poole mongoli voore röövima. Kuid laagrist eraldus veel üks tuhat ja

97

kihutas niisama kergelt ning ühtlaselt kõrvale ja lõikas kiptšakkide tee läbi. Mõlemad salgad põrkasid kokku.

Lahingupaik mattus tolmupilve. Sealt tungisid välja üksikud kiptšaki ratsanikud ja kappasid hobuse kaela vastu liibudes steppi.

"Selletaolist pole ma kunagi näinud!" hüüatas šahh püsti tõustes. Ärevalt mässis ta habemeotsa sõrme ümber, puurides pilgu kaugusse.

Neli mongolite salka suundusid üksteise järel korrapärases rivis keskpaika ülesrivistatud šahhi vägede poole, tollele künkale, kus asus Muhammed ja tema kaaskond.

Üha lähemalt kostsid mongolite röögatused "khuu-khuu-khuu!".

Kes suudab peatada seda laviini? Muhammed vaatas ringi. Timur-Melikit polnud enam ta kõrval. Hüpanud ratsule, kihutas too lahinguvälja poole.

Parimad, kogenud kiptšaki salgad sööstsid mongolitele vastu. Viimased peatusid vaid mõneks silmapilguks, et raiuda endile läbipääs, ja kihutasid edasi kingu poole, kus seisis Muhammed.

"Ratsu!" röögatas šahh. "Ratsu!" ja ära ootamata, kuni teda kuuldakse, lippas ta kärmelt kingujalamile, kus kaks hobusepoissi hoidsid valjastest punase sabaga kõrbi täkku.

Šahh hüppas hobuse selga ja tormas steppi. Tema järel sööstsid ta lähikondlased, kõlistades raudrüüde, hoburakmete ning kellukestega.

Künkale jäi kägardatud vaip vaskvaagnate, kuldtassikeste ning laialipillatud maiustustega. Tuul sakutas kireva siid-dostarhani otsa. Ainult üks šahh lähikondlastest ei jõudnud põgeneda. See oli halli habemega šeik-ul-islam. Ta kukkus hobuse seljast maha, kui kogu kaaskond Muhammedile tuhatnelja järele kihutas. Imaam ronis üles kingule, kohendas vaipa ja laskus põlvili. Ta kobas oma lumivalge turbani musliinvoltides ja tõmbas välja ovaalse kuld-plaadikese.

Kui künka juurde ratsutasid mongolid, läksid kolm pealikut ja vana tõlk selle tipule. Üks oli noor, sünge näoga, mustade silmade ja kitsa musta habemega, mille ots oli patsikeseks punutud ja vasaku kõrva taha heidetud. Teine oli vana tüse ning paks mongol

98

kõverakstõmbunud parema käega. Põiki üle ta näo jooksis purpurne arm, mille tõttu üks silm oli kinni pigistatud, kuid teine, jõllitav, silmitses uurivalt kõike ümberolevat. Kolmas oli pikk, kõhn, üleni terasrüüga kaetud. Need olid Tšingis-khaani vanim poeg Džutši ja kaks, juba Hiinas kuulsaks saanud väejuhti -ühesilmaline Subudai-bagatur ja kõhn Tohhutšar-noion. Imaam palvetas endiselt keskendunult ja tegi maani kummardusi. "Ta on jumalasulane," ütles tõlk. Imaam tõusis püsti, pani käed rinnale ja tuli väikeste sammukestega ühe mongoli juurde, selg kühmus.

"Juba kolm aastat olen ma maailma käskija Tšingis-khaani ustav teener," ütles ta alandlikult ja ulatas mongolile kuldplaadikese. "Iga kuu olen ma saatnud karavanidega kirju esimese mongoli valveposti ülemale Hiina suurel teel. Nüüd palun ma end võtta teie juurde mongoli malevasse teenistusse. Ma ei taha Horezmi tagasi pöörduda... "

Tõlk pani imaami sõnad ümber. Džutši-khaan võttis hooletult kuldplaadikese...

"Väike paitsaa jahipistrikuga..." tähendas ta, jätkates tähelepanelikult stepi vaatlemist, kus kappasid ratsanikud mitmes suunas. Ta andis kuldplaadikese šeik-ul-islamile tagasi ja ütles:

"Ei! Sa oled meile vajalik seni, kuni sa soojendad end oma valitseja südame juures. Sõida tagasi oma kergeuskliku šahhi juurde ja saada meile jälle ustavaid kirju."

Ja mongolid unustasid imaami otsekohe. Taplus lähenes kin-gule. Dželal ed-Dini turkmeenid paiskasid vasaku tiiva mongolid uppi, osa raiusid surnuks, ülejäänud ajasid sohu.

Kõik kolm mongoli pealikut ruttasid tuhatnelja kingult alla.

Võitlus jätkus õhtuni. Turkmeenid ja kara-kitailased sööstsid vasakule tiivale ning ründasid mongoleid. Nad võitlesid üksikute salkadena. Monglid paiskusid vahel laiali ja tormasid põgenedes kõrvale, vahel püörasid äkitselt hobused ümber ja tungisid maruliselt jälitavate turkmeenide kallale, et pärast seda jälle põgenema pista. Videviku saabudes kihutasid mongolid ühekorraga oma laagrisse.

99

Horezm-šahh pöördus tagasi kingule ja veetis seal äreva öö. Ümberringi heitsid kiptšaki sõdalased magama oma ratsude kõrvale, kui olid need arkaanidega kinni sidunud.

Kauguses võbises taevas purpurpunastestpahvakutest, peegeldades mongolite lõkete leeke. Tuled põlesid kogu öö. "Mongolid valmistuvad hommikuseks lahinguks," rääkisid kiptšakid. Igast stepi sopist kostis oigeid ning appihüüdeid - selles lahingus langes haavatute ja surnutena rivist välja pool kiptšaki malevast.

Dželal ed-Din püüdis horezm-šahhi veenda:

"Taganeda praegu, kui mongolid meie malevale midagi teha ei suutnud, see tähendab hävitada oma kuulsust. Nad kindlustavad end praegu laagris... Tähendab, tuleb otsekohe, sel ööl, vargsi läheneda, äkitselt kallale tungida ja neid maha nottida!"

"Ma jätkan võitlust homme," ütles Muhammed ja mähkis enese sooblinahksesse kasukasse.

Kui längus päikesekiired hakkasid mööda steppi jooksma ja kinkudest langesid pikad varjud, liikus kolme ossa rivistatud horezm-šahhi malev uuesti mongolite poole.

Kuid nende laager suitsevate lõkete taga oli tühi: selles polnud ainsatki mongoli sõjameest. Maas vedelesid üksnes metsikult puruksraiutud merkiitide surnukehad ja komberdasid ringi mõned lombakad kaamelid.

Mongoleid taga ajama saadetud turkmeenide salk jõudis õhtuks tagasi:

"Mongolid liikusid nii kiiresti hommiku poole, et me nägime vaid kaugusse kanduvat tolmupilve."

"Nad on tublid sõdalased, ma pole niisuguseid veel iialgi näinud!" ütles horezm-šahh ja käskis oma maleval hobused ümber pöörata.

"Need olid esimesed maakuulajad," ütles šahhile Dželal edDin. "Nad pöörduvad tohutu malevaga tagasi. Me peame otsekohe neile järele minema, neid jälitama, välja selgitama, mida nad kavatsevad teha, ja ise kiirelt sõja vastu valmistuma... "

"Sa räägid nagu kogemusteta noormees," vastas Muhammed. "Mongolid ei julge enam iialgi mulle kallale tungida!"

NELJAS OSA VAENLASED PIIRIL

Esimene peatükk MONGOLI MALEV ON VALMIS RÖÖVRETKEKS

See kuningas paistis silma äärmise julmuse, terase mõistuse ning võitude poolest. (Pärsia muinasjutust)

Musta Irtõši ülemjooksul, üksiku kurgaani jalamil keset rohelist steppi, seisis kollane siidtelk. Tšingis-khaan oli selle Hiina keisrilt ära võtnud. Telgi taga seisid kaks suurt mongoli jurtat, mis olid valge vildiga üle tõmmatud: ühes jurtas elas Tšingis-khaani viimane naine, noor Kulan (mongolite poolt tapetud merkitiide khaani

tütar) ühes oma väikese poja Külkaniga. Teises jurtas elasid seitse teenijat - hiina orjapiigat.

Platsikesel telgi ees põlesid tuled kividest kokkupandud altaritel. Nende tulede vahelt pidid läbi minema kõik, kes tulid kummardama suurkagaani. "Tulega," seletasid samaanid, "tehakse kuritegelikud kavatsused puhtaks ja kihutatakse minema õnnetust ning haigust toovad õelad "divid", kes tiirlevad nähtamatult kurjasepitseja ümber."

Vana peašamaan Beki ja neli noort samaani, teravatipulised viltmütsid peas ning valged avarad mantlid seljas, kõndisid altarite

ümber, lõid peopesadega suuri kuljustega käsitrumme ja raputasid kurinaid. Ulgumise sekka hüüdsid nad palvesõnu ja viskasid tulle tõrvaseid oksi ning kuivatatud aromaatseid lilli.

Telgi ühel küljel seisis kuldaia külge köidetud valge Seteri nimeline täkk. Tal olid lõõmavad silmad ja hõbevalge karv mustal nahal. Tema selga ei pandud iialgi sadulat ja ükski inimene polnud ta seljas istunud. Tšingis-khaani sõjakäikude ajal - samaanide seletust mööda - sõitis sellel lumivalgel ratsul nähtamatu, võimas sõjajumal Suldee, mongolite maleva kaitsja, ja viis neid suurtele võitudele.

Telgi teisel küljel seisis köies alati saduldatud laiarinnaline Naiman, Tšingis-khaani armas lahinguratsu, mustade jalgade ning sabaga ja piki selga kulgeva musta vöödiga põdravõik- metsikute stepihobuste järeltulija.

Ratsu Seteri kõrvale oli kinnitatud kõrge bambusvarras Tšingis-khaani kokkukeeratud valge lipuga.

Kurgaani ümber asusid valves ihukaitseväelased, turgaudid, kes kandsid soomusrüüsid ja raudkiivreid: nad valvasid, et ükski elusolend ei läheneks suurkagaani telgile. Üksnes need, kellel olid erilised, tiigripea kujutisega kuldplaadikesed - paitsaad -, võisid mööduda turgaudide vahipostide tunnimeestest, et läheneda kollase siidtelgiga kurgaanile.

Pisut kaugemal stepis paiknesid laia rõngana mustad tatari jurtad ja punakaspruunid tanguudi telgid. See oli Tšingis-khaani isiklik kurenn', peatuskoht tuhandele valitud ihukaitseväelasele - ratsanikele valgetel hobustel. Sellesse kaitsesalka kuulusid ainult kõige suursugusemate khaanide pojad; nendest valis kagaan välja kõige taibukamad ning ustavamad ja määras need salkade pealikuteks.

Veelgi kaugemal laiusid teised kurennid; nad kulgesid üle tasandiku ja kadusid tiheda metsaga kaetud mägede varju. Stepis kurennide vahel karjatati kaameleid ning mitmekarvalisi hobuse-

' Kurenn - mongoli sõnast "kurenn", mis tähendab jurtade ringi rändlaagri pealiku jurtaga keskel.

karju. Huigates kihutasid ringi hobusepoisid, vehkides arkaani-dega, ja jälgisid, et erinevate karjade hobused segi ei läheks ega ligineks varssadega märakarjadele.

Enne muhamedlaste maale teele asumist läkitas mongolite valitseja Buhhaarasse, horezm-šahh Muhammedi juurde saatkonna rikkalike kingitustega. Selle saatkonna etteotsa pani ta endale ustava muhamedlase Mahmud-Jalvatši, Gurgandžist pärineva rikka kaupmehe, kes olid saatnud varem Kcsk-Aasiast karavane Hiinasse. Talle anti käsk välja uurida, mida tehakse läänepoolsetes maades, missugused on seal malevad ja kas Horezmi šahh on sõjaks valmis. Ühtaegu saatis Tšingis-khaan sinna palju salakuulajaid.

Teine peatükk IDAMAADE VALITSEJA SAATKOND

Nende rõivaste voltides oli veel säilinud kaugete maade lillede aroomi.
(Pärsin muinasjutust)

Purustatud Samarkand sai viimase Horezmi šahhi ajutiseks pealinnaks. Oma võidu tähistamiseks vabadustarmastavate samarkandlaste üle püstitas Muhammed sinna kõrge mošee ja asus lossi ehitamisele. Ta pidas end nagu varemgi suureks vallutajaks, kes Iskender Kahesarvelise moodi peab liikuma talle ustavate kiptšakkide malevaga maailma otsaja nihutama horezm-šahhide valduste piirid Viimase mereni', mille taga algab pimedus. Ta pidas oma peamiseks ning ohtlikuks vastaseks Bagdadi kaliif Nassiri, kes ei tahtnud Muhamedile loovutada kõikide muhamed-laste peamehe nimetust. Esiteks tuleb purustada Nassir ja torgata odaots Bagdadi pühasse mulda selle peamošee ees, siis aga hobused ümber pöörata ja liikuda itta, et vallutada kauget, oma rikkuste poolest kuulsat Hiinat.

' Tollal peeti maailma saareks, mida ümbritseb ääretu meri.

Muhammed kogus suure maleva. Rohelist lippu lehvida lastes suundus ta läbi Iraani Bagdadi, araabia kaliifide pealinna poole.

Kuid varsti hukkus šahhi maleva eelvägi, kellel polnud sooje rõivaid, Iraani mägedes, kus ta jäi lumetormi kätte; kaotanud jõu, notiti eelvägi jumalavallatute kurdide poolt maha. See õnnetus peatas Muhammedi ja ta hakkas kahtlema kaliifi vastu alustatud sõja hädatarvilikkuses. "Kas pole see jumala viha?" mõtles ta ja pöördus Buhhaarasse, kuhu ta ajutiselt pani ära "oma rännusaua".

Siia saabus Jänese aasta (1219) sügisel suur saatkond mongolite, tatarlaste, hiinlaste ning teiste idas elavate rahvaste suurkagaani, Tšingis-khaani juurest. Horezm-šahh oli sunnitud uuesti tatarlastega tegelema hakkama.

Šahhi lossi kõrge värava juurde sõitsid kirjudel stepiratsudel Tšingis-khaani saadikud - kolm muhamedlast kõige rikkamate kaupmeeste hulgast, kes läkitasid igal aastal Horezmi kauba-karavane Aasia mitmesugustesse paikadesse. Need kaupmehed, kes pärinesid kolmest suurest linnast - Gurgandžist, Buhhaarast ja Otrarist1 - olid juba ammu Tšingis-khaani teenistuses. Niisugused rikkad kaupmehed moodustasid tavaliselt kaubakom-paniisid ja võtsid raha hoiule neilt, kes soovisid kaubanduses õnne katsuda. Nende käske äritehingute alal raha väljamaksmise kohta tohutu suurte summadena täideti viivitamata kõikjal, nii kaugel idas kui ka kaugemates läänemaades, ja maksmine nende järgi toimus kiiremini kui maksude laekumine va-litsejate kassadesse.

Kingitused Horezm-šahh Muhammedile toodi kohale sajal kaamelil ja ühel eredaksvõõbatud kaarikul, mille ette oli rakendatud kaks pikakarvalist jakki. Rahvas seisis tänaval tiheda murruna

• Otrari linn oli kuni mongolite sissetungini üks tähtsamaid Kesk-Aas.a linnu Soe purustati 1219 aastal Tšingis-khaani poolt, elanikud hävitati peaaegu viimseni. Hiljem ehitati linn uuesti üles ja tema nimi esineb Kesk-Aasia ajaloos, kuid endist rahvankkust ja jõukust ei suutnud ta enam saavutada. Praegu on see tohutu vallide ning küngaste mass, mille alla on maetud pikkamisi hääbunud linna varemed.

saatkonna valdusesse antud linnatagusest lossist kuni šahhi väravavõlvini. Nende kaupmeeste sellid, kes olid rõivastatud nägusalt ühesugustesse hiina siidist halattidesse, võtsid kaamelite seljast pakid maha, tegid need lahti ja kandsid ebatavalised, haruldased kingitused lossi vastuvõtusaali.

Kingituste seas oli seninähtamatut värvi väärismetallide kange, ninasarvikute sarvi, kotikesi muskusega, punaseid ja roosasid koralle, graveeringutega tassikesi jaspisest ning nefriidist, kallihinnalise targu-riide tükke, mida kooti valgete kaamelite karvadest ja kingiti vaid khaanidele, kullaga tikitud siidriiet, ämbliku-võrgu-taoliselt kerge ning läbipaistva kanga tükke. Lõpuks kandsid sellid sisse Hiina mägedest pärineva tohutu, kaamelikaela-suuruse kullatüki. See kuld oli kohale veetud kaarikul, mille ette olid rakendatud jakid.

Horezm-šahh võttis saadikud vastu, istudes viimase karaha-niididc soost sultan Osmani vanaaegsel troonil. Šahh oli brokaat-rõivastes nagu teda ümbritsev kaaskondki; ta istus mõtlikuna ja ükskõiksena, silmalaud poolkinni. Tema pilk eksles kaugel, kok-kutulnute peade kohal. Trooni kõrval seisis suurvesiir ja tunglesid murruna riigi kõrgeimad aukandjad.

Kolm saadikut kummardasid maani, laskusid põlvili ja jutustasid ära oma tuleku põhjuse. Vanim saadik, pikk ja tüse Mahmud-Jalvatš, alustas:

"Vägev Tšingis-khaan, kõikide mongolite käskija, läkitas meie erakordse saatkonna, et sõlmida sõpruse, rahu ning heasoovliku naabruse sidemeid. Suurkagaan saadab horezm-šahhile kingitusi ja oma tervitused ja ta käskis meil teatavaks teha ta järgmised sõnad..." Mahmud-Jalvatš andis teisele saadikule üle pärgamen-dirulli, mille külge oli kinnitatud valge nööriga sinine vahapitser.

Teine saadik Ali Hodža ai Buhari luges:

Minule pole teadmata su kõrge auaste ega su vägeva riigi määratu suur maa-ala. Mulle on teada antud, et sinu šahhilikku majesteetlikkust austatakse maailma enamikes riikides. Seepärast pean ma oma kohuseks tugevdada sõprussidemeid sinuga,

105

Horezmi šahh, kuna sa oled mulle sama kallis kui armastatud poeg' minu poegade seas...

"Poeg? Kuidas sa ütlesid - poeg?" hüüdis šahh virgudes. Ta pani peopesa kinžalli luupidemele vöö vahele ja puuris, kummargil olles, kõnelejat silmadega.

Samuti tead sa, "jätkas saadik häirimatult, "et ma alistasin Hiina keisririigi, vallutanud tema põhjapoolse pealinna, ja samuti liitsin oma aladega tolle maaosa, mis asub sinu valduste naabruses. ..

Šahh vangutas pead ja hakkas musta habemekiharat teemant-sõrmusega näpu ümber mässima.

Sa tead paremini kui keegi teine, et mulle kuuluvad maad on minu võitmatute sõdalaste laagriteks ja täis hõbedakaevandusi. Minu laialdastelt maa-aladelt saadakse külluses kõiki produkte. Seepärast pole mul mingit vajadust üle oma piiride minna selle sihiga, et enesele saaki hankida. Vägev šahh, kui sa pead tulusaks, et kumbki meist avaks mõlema poole kaupmeestele vaba ligipääsu oma maale, siis on see kasulik meile mõlemale, ja me mõlemad leiame sellest suurt rahuldust.

Kõik kolm kaupmeest ootasid vaikides muhamedlike õhtumaade käskija vastust nomaadliku hommikumaa valitseja kirjale. Horezm-šahh istus endistviisi liikumatult. Heitnud pilgu suurve-siirile, viipas ta laisalt käega, mida ehtisid kuldkäevõrud.

Pidulikult võttis suurvesiir vastu Tšingis-khaani läkituse. Ta tõstis silmad Muhammedile, ja too äigas uuesti käega, otsekui eemale peletades tüütut kärbest. Vesiir kummardus ja ütles vaikselt vanemale saadikule Mahmud-Jalvatšile:

"Kõrgeim vastuvõtt on lõppenud. Padišahh osutab nüüd suurt lahkust teistele, võttes vastu pakilisi palujaid."

' Tolleaegsete idamaiste arusaamade järgi võis ühe riigi valitseja nimetada pojaks ainult niisugust teist valitsejat, kes oli tema suhtes alluvas vasallisõltuvuses.

Kolm saadikut tõusid ja taandusid aupaklikult, ümber pööramata sissepääsuni, mille järel nad läksid järgmisesse vastuvõturuumi. Siin jõudis vesiir neile järele ja sosistas Mahmud-Jalvatšile:

"Oota mind keskööl!"

Kolmas peatükk ŠAHHI ÖINE VESTLUS SAADIKUGA

Ära räägi, et oled tugev - satud veelgi tugevamale. Ära räägi, et oled kaval - satud veelgi kavalamale.

(Kirgiisi vanasõna)

Öösel juhtis vaikiv teener Mahmud-Jalvatši välja linnatagusest lossist, kus peatusid mongoli saadikud. Vana plataani all ootasid ratsahobused. Kuuvalgel tundis Mahmud-Jalvatš ratsanike seas suurvesiiri.

"Sa järgned mulle," ütles vesiir. "Istu ratsule."

Pimedaid põiktänavaid kaudu ratsutasid nad läbi kogu vaik-seksjäänud Buhhaara ja peatusid rauduksega müüri juures. Kokkulepitud koputuse peale paotus uks käratult. Seal seisis sünge sõdalane, kes kandis rõngassärki ning kiivrit ja näis kuuvalguses hõbedast valatuna. Vesiirile järgnedes läks Mahmud-Jalvatš läbi aia, mille basseinides suikusid luiged ja vee kohal asuvates lehtlates kuuldus naiste häälte sosinat.

Ta tõusis kummalise lehtla terrassile. Raske eesriide taga leidus väike tuba, mille seinad olid kaetud mustriliste kangastega. Kõrgetes hõbedastes küünlajalgades põlesid pragisedes jämedad vahaküünlad. Siidpatjadel istus šahh Muhammed, seljas kirev kašmiirriidest halatt.

"Istu lähemale," ütles šahh, kui oli ära kuulanud külalise tervitused. "Ma tahan sinuga kõnelda nelja silma all mulle tähtsatest asjadest. Sa kuulud minu alamate hulka - sa oled ju pärit Horezrnist, minu linnast Gurgandžist? Sa oled õigeusuline

muhamedlane, aga mitte mõni jumalavallatu pagan, ja sa pead mulle otsekohe tõendama, et sa asud hinge, mõistuse ning tegudega kõikide õigeusuliste poolel ega ole ennast islami vaenlastele maha müünud."

"See kõik on õige, mu padišahh! Ma pärinen Gurgandžist," vastas Mahmud-Jalvatš, langedes Muhammedi jalgade ette põlvili. "Ma kuulan aupaklikult ja kartusega šahhiliku majesteedi sõnu ja mul on hea meel teenida islamimaade valitsejat kogu oma eluga."

"Kui sa vastad õiglaselt kõikidele mu küsimustele, siis tasun ma sulle heldelt. Säh sulle pant, et mu lubadus täidetakse," - šahh rebis kuldkäevõrust suure pärli ja ulatas selle saadikule. "Kuid pea meeles: kui selgub, et sa oled valelik ning äraandja, siis ei näe sa juba homme päikest."

"Mida ma pean tegema? Ma kuulan sõna, padišahh!"

"Ma tahan sinu käest teada saada kõike tatari kagaani Tšingis-khaani kohta. Ma tahan, et sina oleksid ta juures minu silmaks ning kõrvaks. Ma tahan, et sa saadaksid mulle ustava inimesega kirju, teataksid kähku, mida teeb Tšingis-khaan, mida ta kavatseb ette võtta, kuhu valmistab sõjakäiku. Vannu, et sa täidad selle."

"Allah on tunnistajaks, et ma teenin nüüd ja igavesti sind, minu padišahh!" ütles Mahmud-Jalvatš ja puudutas kätega habet.

"Sa viibid siin veel ööpäeva, et jutustada mu kroonikakirjuta-jale Mirza-Jussufile kõik, mida sa tead Tšingis-khaanist, kust ta ilmus, missuguseid sõdu ta on pidanud ja kuidas ta sai kõikide tatarlaste valitsejaks."

"Ma jutustan seda, mu valitseja!"

"Tšingis-khaan kinnitab, et ta olevat praegu võimsa Hiina valitseja ja et ta vallutas isegi selle pealinna. Kas on see tõepoolest nii või on see kõik tühi hooplemine?"

"Vannun, et see on puhas tõde!" vastas Mahmud. "Nii suure tähtsusega asi ei saa saladuseks jääda. Varsti, valitseja, veendud sa, et see kõik on tõsi."

"Oletagem isegi, et see on nii," ütles šahh. "Kuid sina tead, kui hiiglasuured on minu valdused ja kui arvukad on minu malevad? Kuidas siis julges see kiidukukk, karjapidajast pagan, nimetada

mind, kõikide muhamedlaste vägevat käskijat, oma pojaks?" Tugevate kätega haaras šahh saadiku õlgadest kinni ja tõmbas ta enese ligi, puurides Mahmudi terava pilguga. "Ütle otsekohe, kui tugev on tema sõjavägi?"

Mahmud tundis horezm-šahhi kõnes varjatud raevu. Kartes tema viha ja surmanuhtlust, pani Mahmud käed rinnale ja vastas aupakliku alandlikkusega:

"Võrreldes sinu arvutute võidukate vägedega on Tšingis-khaani malev nagu suitsujoake kottpimedas öös!..."

"Õigus!" hüüatas šahh ja tõukas saadiku eemale. "Minu malevad on loendamatud ning võitmatud! Seda teab kogu maailm ja sa seletasid mulle selle hästi ära... Päeva pärast saad sa minu vastuse tatari padišahhile. Kuid sulle ja sinu mongolitest ärikaaslastele annan ma kõik soodustused ning eesõigused nii kaupade müügiks ning ostmiseks kui ka vabaks läbipääsuks muhamedlikel maadel. Nüüd mine koos minu vekiliga; ta viib su ümmargusse tuppa, kus ootab mu kroonikakirjutaja, vana Mirza-Jussuf."

Horezm-šahh noogutas armulikult pead ja lõi mõne korra käsi kokku.

Neljas peatükk MIDA JUTUSTAS SAADIK TŠINGIS-KHAANIST

Ei maksa rääkida kellestki halba ta äraolekul, sest maa võib talle seda kõik edasi anda.

(Idamaine kõnekäänd)

Vekil palus mongoli saadikut talle järgneda ja juhtis ta läbi kõverate ning keeruliste koridoride ümmargusse kõrge kupliga tuppa. Seinte ääres seisid mustad rautatud kirstud. Kitsastes niššides lebasid riiulikestel tolmunud paberirullid.

"Šahhi raamatukogu!" otsustas Mahmud-Jalvatš ja rahunes mõnevõrra. Ta oli kartnud, et satub niiskesse keldrisse, kus teda hakatakse üle kuulama ja piinama.

109

Vaibal istus kõhetu, kühmus vanake lumivalge habeme ning punetavate rähmaste silmadega. Tema kõrval kummardus pabe-rivirna kohale armsa, õrna näoga noor kirjutaja, kes sarnanes tütarlapsega.

Vekil viitas pakilistele kohustustele ja lahkus.

Pikk tüse saadik, kes kandis osavalt kokkukeeratud turbanit ning punast siidhalatti, jättis rohelised tuhvlid sissepääsu juurde ja tuli väärikalt vanamehe poole, kes oli tervitussõnu lausudes püsti tõusnud. Pärast tema kutset laskus saadik põlvili. Mõlemad pomisesid palvesõnu, tõmbasid pihkudega mööda habet ja vahetasid küsimusi tervise kohta. Saadik hakkas rääkima:

"Suur padišahh käskis mind jutustada sulle kõik, mida ma tean tatari valitsejast. Tema juures olen ma tavaliselt tõlgiks, praegu aga täidan saadiku kohustusi... "

"Ma kuulan sind kõige hoolikamalt, meie auväärne ning haruldane külaline. Mulle andis suur padišahh sellesama käsu: uuri tema käest välja meie kodumaale kasulikke teateid ja kirjuta kõik kuuldu lossi salajasse kroonikaraamatusse."

Mahmud-Jalvatš langetas silmad ja jäi tükiks ajaks vait. "Kõike, mis ma ütlen," mõtles ta, "saavad mõne päeva pärast teada kõik lossi keelepeksjad. Kuidas pääseda šahhipoolse hädaohu eest, kes vihastub, kui ma midagi tähtsat ei ütleja tatarite suurkagaani raevust, kes sellest öisest vestlusest teada saab? Tšingis-khaani salakuulajad on juba tunginud kõikjale... "

Teinud kurva, mureliku näo, hakkas saadik sõrmitsema pärlmutrist palvehelmeid paelal, mis oli tal ümber vasaku käe keritud.

"Ma jutustan paljudest asjadest, mida mõistus keeldub uskumast," ütles ta. "Nii kaugel on nad kõigest tavalisest. Isegi mina ei suuda sageli uskuda, et need jutustused on õiged. Aga kui ma ütlen, et need kõik on valed, tahad sa ikkagi teada, mis valed need on? Seepärast ma räägin sulle, mida olen kuulnud. Kõik inimesed eksivad. Kui keegi hakkab kinnitama, et ta ort ilmeksimatu, siis temaga ei maksa rääkidagi!"

110

Mahmud-Jalvatš peatus ja kergitas kulme, jälgides hämmastusega, kui kiirelt noor kirjutaja tema sõnad üles märkis. Kergelt jooksis pilliroosulg mööda paberilehte ja sõna asetus sõna kõrvale ühtlase reana, ilusas araabia sidekirjas.

"Miks see noormees kõik kirja paneb? Ma pole ju tatarlastest veel üldse rääkima hakanudki!"

"See pole noormees," vastas kroonikakirjutaja Mirza-Jussuf. "See on tütarlaps Bent-Zankidža... Ma hakkan pimedaks jääma ja mu käsi väriseb. Kuid lapselaps tuli mulle appi. Ta kirjutab nii kergelt ja ilusasti, justkui parim araabia kalligraaf. Kuid ma pole kindel, et see tütarlaps kauaks mu abiliseks jääb. Ta sepistab juba laule "mustade silmade rõõmust" ning "sünnimärgist põsel". Seepärast ma kardan, et ta mu varsti maha jätab... Siis tuleb mul käed rinnale risti panna ja pikali heita näoga püha kivi' poole... "

"Ma ei jäta sind maha, vanaisa!" ütles tütarlaps silmi tõstmata ja jätkas kirjutamist.

Vanamees pöördus uuesti saadiku poole:

"Padišahh tõotab sulle kõrget tasu kõige eest, mida sa ütled, kõige tähtsa eest, mida meil on kasulik teada. Oleks kurb, kui islamimaa meie muretuse tõttu ootamatult tugevate vaenlaste rünnaku alla satuks! Sa oled ju õigeusuline nagu meie kõik? Kas oskad sa meid õigel ajal hoiatada? Suur tasu ootab sind... "

"Mulle pole midagi vaja!" ütles saadik ohates. "Kõikide minu poolt talutud vaevade eest rännakutel mööda maailma olgu tasuks jumalakartlike õigeusuliste

palved minu eest, et ma ärkaksin viimasel kohtupäeval surnust ülestõusnud õigeusuliste seas!"

Üle tütarlapse huulte libises pilkav muie. Ta heitis umbuskliku pilgu saadikule, selle hästitoidetud kehale ning kuldsõrmustega kätele. Saadik vaikis, mõeldes järele iga sõna.

"Sündigu nõnda!" lausus osavõtlikult elatanud kroonika-kirjutaja.

' Püha kivi - suur must meteoriit, mida säilitatakse muhamcdlastc religioosses keskuses Mekas ja austatakse palverändurite poolt imetegeva jõu tõttu, mida arvatakse kivil olevat.

Pikkade hallide juustega kõhetu orjast teener tõi hõbekandiku mitmesuguste maiustustega ja asetas selle külalise ette. Ta kallas savikannust hõbepeekrisse tumepunast veini.

"Proovi vana veini lossikeldrist," ütles kroonikakirjutaja. "Esimene, mida meil on tähtis teada - mis rahvad on need mongolid ja tatarlased? Kus nad elavad? Palju neid on? Missugused sõjamehed nad on? Nad ilmusid meie piiridele nii ootamatult, otsekui kohutavad jadžudžid ning madžudžid, kes heideti välja maa tulisest põuest salakavala Iblise' poolt."

Saadik hakkas seletama:

"Nii mongolid kui ka tatarlased on stepielanikud; nad elavad kõrvuti kaugetes hommikupoolsetes maades ja pole paikse eluga harjunud. Nende laialdased maad kujutavad enesest rohurikast ning veevaest kõrbe, mis kõlbab hobusele, lambale ning kaameli- . le, kuna need kariloomad vajavad palju rohtu ja vähe vett.

Kroonikakirjutaja katkestas saadikut:

"Meil on tähtis teada, kas on nad meile hädaohtlikud kui sõjavägi?"

"Ma oleksin islami äraandja ja alatu valetaja, kui ma ütleksin, et mongolid ja tatarlased on meile vähemohtlikud naabrid kui jadžudžid ning madžudžid... "

"Päästku meid Allah!" hüüatas vanamees Mirza-Jussuf. "Nad on sündinud sõjamehed. Sada aastat tülitsevad nad üksteisega, üks hõim teise hõimu vastu... Mingisugusel tatari khaanil on täna tuhat hobust, tohutusuur lambakari ja sadu poolpaljaid karjuseid, kes on alati rahulolematud, alati näljased, seepärast et igal karjusel on näljane naine ja näljased lapsed... Kui khaan näeb, et tema karjused on muutunud kannatamatuteks ja röögivad kui loomad, annab ta neile käsu: "Lähme naaberhõimuga sõdima! Me tuleme tagasi täissöönutena ning rikastena!", khaan siirdub oma karjustega sõjakäigule... Kuid tapatalgud lõpevad sellega, et vahel müüakse seesama khaan, puupakk kaelas, koos oma kariloomade ning karjustega maha, neli dirhemit pea eest. Ja neid ostab ära kolmas naaberkhaan või kaupmehed, orjade ülesostjad... "

' Iblis - kurjuse, salakavaluse ning pimeduse vaim, keda mainitakse Koraanis.

"Milleks sa seda kõike jutustad?" ütles kroonikakirjutaja etteheitvalt. "Meil pole tähtis teada orjadest või muudest niisugustest pisiasjadest, vaid tatari kagaani malevast, selle relvastusest, tema sõjameeste arvust ning sõjalistest omadustest."

Saadik jõi kiirustamata lonksu veini.

"Selleks et minna mäe juurde," ütles ta, "tuleb mõnikord minna esiteks ringi ettejuhtuvatest jõgedest, järvedest ning soolakutest... "

"Auväärne külaline, ära jutusta meile esiteks soolakutest, vaid tatari padišahhist."

"Hea, aromaatne vein on padišahhi keldrites!" jätkas Mahmud-Jalvatš häirimatult. "Soovin, et ta valitseks ilma mureta elu lõpuni... Sõjakate tatari khaanide seas paistis silma üks, nimega Temutšin, erilise lahinguõnnega, julmusega vaenlaste ning heldusega poolehoidjate vastu ja hoogsusega rünnakutes. See khaan Temutšin olevat varem küllaltki näguripäevi näinud. Jutustatakse, et noormehena on Temutšin isegi ori olnud ja kõige raskemaid töid teinud vaenuliku hõimu sepapajas, puupakk kaelas.' Kuid ta tappis ahelaga valvuri, põgenes sealt ja saatis hiljem palju aastaid sõdades mööda, taotledes võimu teiste khaanide üle... Ta oli juba viiekümne aastane, kui khaanid kuulutasid ta suurkagaaniks ja tõstsid "valgele auvildile" lootuses, et ta hakkab täitma kõige suursugusemate khaanide soove... Kuid Temutšin allutas kõik oma tahtele, võttis endale uue nime - "Tšingis-khaan", mis tähendab "taeva poolt läkitatu", purustas ning orjastas kangekaelsed hõimud ja nende juhte keetis elusalt ära kateldes... "

"Kui õudne see on!" õhkas kroonikakirjutaja. "Kuid sa jutustad kohutavaid muinaslugusid ega räägi suure tatari valitseja malevast!"

Saadik jõi veel peekritäie veini ja kroonikakirjutaja silmitses teda juba hirmuga. "Lossi vein on kange... Kas jõuab saadik jutustada kõike, mida horezm-šahhil vaja, või jääb ta enne magama?" Kõhetu teener kallas jällegi veini hõbepeekrisse.

' Noorpõlves elas Tšingis-khaan viletsuses ning puuduses, võeti naaberhõimu poolt vangi ja viibis kolin aastat raskes orjuses.

113

"Malevast ma just räägingi," kostis saadik rahulikult. "Sellest päevast peale, kui Tšingis-khaan kuulutati suurkagaaniks, muutusid kõik tatarlased, kes varem olid üksteisega vaenujalal, tema ühtseks sõnakuulelikuks malevaks. Ta ise jaotas tatarlased tuhat-kondadeks, sadakondadeks ning kümmekondadeks, ja määras neile ise tuhatkonnaülemad, sadakonnaülemad, kümmekonnaülemad, kukutades sugukonnakhaanid, kui ta neid ei usaldanud. Samuti kuulutas ta käskjalgade kaudu välja uue seaduse, mille järgi ükski nomaad ei tohi teise nomaadiga vaenujalal seista, teist nomaadi röövida või petta. Iga niisuguse üleastumise eest järgneb talt üks karistus - surm!"

"Kuid kas lubab Tšingis-khaani seadus röövida ning petta teisi inimesi, kes pole tatari hõimust?"

"Muidugi!" ütles saadik. "Seda peetakse nende juures isegi eriliseks vooruseks: röövida, paljaks varastada või tappa teist inimest, kes pole tatari hõimust."

"Mõistan," sosistas kroonikakirjutaja. "Kuid mida ütlesid lihtsad karjapidajad? Kas nende nälg jäi vähemaks?"

"Tšingis-khaan kuulutas, et talle alistunud hõimud moodustavad maailmas ainsa taeva poolt äravalitud rahva, et nüüdsest peale kannavad nad nime "mongolid", mis tähendab "võitjad"... Kõik ülejäänud rahvad maa peal peavad muutuma mongolite orjadeks. Tšingis-khaan puhastab maapinna talle alistumatutest hõimudest nagu kahjulikest umbrohtudest, ja ellu jäävad üksi mongolid."

Kroonikakirjutaja lõi käsi kokku:

"Kas see tähendab, et tatari kagaan tuli ka meie piirile nõudmisega, et õigeusulised talle alistuksid?... Kuid meie padišahhil on tohutusuur malev julgeid sõjamehi, kes võitlevad islami püha rohelise lipu all nagu lõvid... See on ju hullumeelsus, see on laste muinasjutt mõtelda, et niisugune hiilgav muhamedlik malev ja niisugune kuulus väejuht nagu horezm-šahh Alla ed-Din Muhammed alistuksid lihtsate karjapidajate meeletule khaanile! Prohveti enese püha vari hõljub meie maleva kohal ja juhib seda võitudele!"

114

Saadik pani prisked käed tüsedale kõhule, ohkas ja sulges silmad: "Ma hoiatasin sind ette, et sa nimetad mu jutte väljamõeldisteks ning muinaslugudeks."

"Ei, ei, auväärne külaline! Räägi edasi! Ma kuulan sind, kuigi see kõik, mida sa kõneled, on liiga ebatavaline, uskumatu."

Saadik ajas end sirgu. Tütarlaps märkas, et ta silmad põlesid arukalt ning valvsalt, kuid ta sulges need jälle, otsekui oleks ta väsinud, ja jätkas loiult:

"Tatari kagaan nägi, et khaanide ahnus ei vähenenud, et lihtsate karjuste nälg ning häda suurenes aina, et tatari rahvas on kogunud jõudu, mida ta raiskas varem omavahelistele viljatutele tapatalgutele. .. Seepärast, selleks et lihtsad karjapidajad ei läheks oma khaanide kallale, otsustas Tšingis-khaan selle kogunenud jõu hoopis teisale suunata... Ta kutsus kokku kõige suursugusemate khaanide kurultai (nõupidamise) ja ütles neile: "Varsti seisab teil ees suur sõjakäik. Te tulete sõjast tagasi suure kullasaagiga, ajades enda ees hobuse-ja veisekarju ning suurel hulgal osavaid töömehi-orje. Ma söödan kõige vaesemad karjused kõrini täis, ma mähin nende kõhud kallihinnalisse siidi, annan igaühele mõne naisvangi... Meie alistame kõige rikkama maaja me kõik pöördume tagasi nii rikaste meestena, et teil ei jätku veoloomi sõjasaagi tassimiseks oma jurtade juurde... " Kui kevadel stepp lõi heast rohusöödast haljendama, viis Tšingis-khaan näljaste ratsamaleva igivana ja rikka Hiina peale... Ta paiskas laiali vastusaadetud Hiina sõjaväed, ta kihutas kui torm maad mööda, muutis tuhaks ning põrmuks tuhandeid Hiina linnu Ja alles kolme aasta pärast, kui oli alistanud pool Hiinat, pöördus ta tagasi oma stepilaagritesse, ägades määratu sõjasaagi all... "

"Hoidku meid Allah selle eest!" sosistas kroonikakirjutaja.

"Kõik, mida ma ütlesin, näib sulle jällegi muinasjutuna, kuid see kõik on siiski tõsi!"

"Ütle, palun, austamisväärne Mahmud-Jalvatš, kuidas näeb välja see ebatavaline väepealik Tšingis-khaan?"

"Ta on pika kasvuga ja kuigi ta on juba üle kuuekümne aasta vana, on ta veel väga tugev. Raskete sammude ning kohmakate võtete poolest sarnaneb ta karuga, kavaluselt - rebasega, õeluselt

115

- maoga, väleduselt - pantriga, väsimatuselt - kaameliga, ja helduselt nende vastu, kellele ta tasu tahab anda, - verejanulise ema-tiigriga, kes hellitab oma poegi. Tal on kõrge laup, pikk kitsas habe ja kollased pilkumatud silmad nagu kassil. Kõik khaanid ja lihtsad sõjamehed kardavad teda rohkem kui tulekahjut või äikest. Ent kui ta käsib kümnel sõjamehel tuhande vaenlase kallale tungida, siis teevad seda sõjamehed kõhklemata, sest nad usuvad, et võidavad, Tšingis-khaan saavutab alati võidu..."

"Ma olen elanud palju aastaid," ütles kroonikakirjutaja, "ja näinud palju kuulsaid, vapraid väejuhte, kuid niisuguseid inimesi, nagu sina kirjeldad, pole ma juhtunud kohtama... Sinu jutt on väga sarnane muinaslooga... Seleta mulle, kui võid, miks tatari khaan, teinud rikkaks iga karjuse, ilmus nüüd äkitselt ise meie piirile, nii kaugele oma kodumaast?"

Saadik jõi veinipeekri põhjani, sulges uuesti silmad ja taarus kõvasti. Kroonikakirjutaja tegi kurja näo ja ähvardas teenrit, kes tahtis veel kallata. Kuid saadik toibus ning andis tühja hõbepeekrit nähes teenrile märku ja too valas jälle karika tumepunast veini ääreni täis.

"Ära pane imeks, et ma niipalju joon! Kuid ei sina, auväärne Mirza-Jussuf, ega sinu noor abiline pole võtnud tilkagi, tähendab mul tuleb üksinda juua kolme eest... "

Mahmud jätkas, hoides peekrit käes ja kõikudes kergelt.

"Suurkagaan puhkas oma rändlaagrites kolm aastat. Pool malevat jättis ta Hiinasse, kus rahvas praeguseni jätkab kodumaa kaitsmist. Kuid teise poole juhtis ta ise läbi kõrbete ning mägede läände... "

Kroonikakirjutaja kattis kõrvad kätega ja halises: "Ma aiman ette kohutavat!" Saadik jätkas:

"Khaanide ahnus ja lihtsate nomaadide nälg on ülisuur. Sõjamehed nurisesid, et khaanid võtsid parima sõjasaagi endale, et kehvikutele anti jätised. Siis otsustas Tšingis-khaan sõjamehed kaugemale viia, et nad ei hakkaks jälle maha nottima üksteist ning omi khaane... "

116

"Kui suur on praegu tatarlaste malev?" Saadik ütles unise, loiu häälega:

"Tšingis-khaan juhtis läände üksteist tumenit (korpust). Igas tumenis on kümme tuhat tatarlastest ratsameest. Iga ratsanik veab enesega kaasa teist varuhobust, aga vahel kahtegi... "

"Tähendab, tatari kagaanil on kokku sada kümme tuhat ratsanikku?" hüüatas kroonikakirjutaja. "Kuid meie padišahhil on sõ-dalasi neli korda rohkem!... Kui ta viib pühasse sõtta kõik meie hõimud, jääb islami tohutusuur malev kindlasti võitmatuks!"

"Kas ma ei rääkinud sedasama tema majesteedile, horezm-šahh Alla ed-Din Muhammedile? Tatari malev on padišahh Muhammedi - valitsegu ta šdda kakskümmend aastat! - maleva ees niisama nagu suitsujoake pimedas öös... Tõsi küll, teel, sõjakäigu ajal läände, ühinesid tatari malevaga kõik stepihulkurid: uiguu-rid, altailased, kirgiisid ja kara-kitailased, nii et Tšingis-khaani tatari malev kasvas ning paisus kiiresti ... See pole muinasjutt!"

Saadik kukkus külili, toetus kätega vaibale ja sirutas end välja. Tütarlaps asetas talle rohelise safianpadja pea alla ja ütles vanamehele Mirza-Jussufde sosinal kõrva sisse:

"Ta on kaval rebane. Ta ei taha tõtt rääkida.

"Niisugused on saadikud! Kus leiad sa avameelse saadiku!"

Vekil tuli sisse. Kaua istusid kõik käratult, ootasid ega teadnud, mida teha magava saadikuga.

Mahmud-Jalvatš toibus järsku ja ajas end korraga püsti, pomisedes vabandusi:

"Ma ei mäleta, mis ma teile purjuspäi kokku jahvatasin! Asjatult panite selle kõik kirja! Põletage need märkmed!"

Vekil juhtis saadiku mööda kitsaid pimedaid lossikoridore tagasi kõrvalise aiavärava juurde, kus ootasid ratsahobused. Suure vaevaga panid džigitid tuikuva Mahmud-Jalvatši sadulasse istuma. Koidueelses videvikus sõitsid džigitid läbi magava Buhhaara vaiksete tänavate ja jõudsid šahhi linnataguse lossi juurde.

Päeva pärast, kui oli saadud šahh Muhammedi käest kirjalik vastus, asus tatarlaste saatkond tagasiteele itta, kõikide tatarlaste suurkagaani laagrisse.

117

Viies peatükk SUURKAGAAN KUULAB ETTEKANNET

Tšingis-khaan paistis silma pika kasvu ja tugeva kehaehituse poolest. Tal olid kassi silmad.

(Ajaloolane Džuzdžani, XIII saj)

Tatarlaste jurtade vahelist teerada mööda sõitsid kiiresti kolm ratsanikku. Nende villased mantlid lehvisid nagu võitlevate kotkaste tiivad. Kaks tunnimeest ristasid odad. Ratsanikud heitsid tolmused mantlid valgele liivale ja tulid hobustelt maha.

Üks saabunutest hüüdis punast triibulist halatti kohendades:

"Olgu kiidetud kagaani nimi! Erilise tähtsusega ettekanne!"

Lähimast jurtast jooksid juba kaks nukerit, seljas sinised kasukad, mille käistele olid punased paelad peale õmmeldud.

"Me jõudsime pärale õhtupoolselt maalt, kuhu sõitsime suurkagaani saadikutena. Teata meie saabumisest. Mina olen saadik Mahmud-Jalvatš."

Kollases jurtas paotus siideesriie ja sealt kõlas käsk. Telgini viival teerajal kordasid kaheksa tunnimeest üksteise järel:

"Suurkagaan käskis: "Las tulevad"."

Kolm saabunut kummardusid, panid käed rinnale vaheliti ja suundusid telgi poole. Hiinlasest teener laskis nad mööda; päid tõstmata läksid nad sisse ja laskusid vaibale.

"Kõnele!" lausus madal hääl.

Mahmud-Jalvatš tõstis silmad. Ta nägi karmi tumedat nägu kareda ruske habemega. Kaks halli, sõlmekeeratud patsi langesid laiadele õlgadele. Suure smaragdiga musta lakeeritud mütsi alt vaatasid teraselt rohekaskollased silmad.

"Horezmi šahh Alla ed-Din Muhammed on väga rahul sinu kingitustega ning sõprusettepanekuga. Ta oli meeleldi nõus igasuguseid eesõigusi andma sinu kaupmeestele. Kuid ta vihastus... "

"Et ma teda pojaks nimetasin?"

"Sina, suurkagaan, arvasid ära nagu alati. Šahh läks niivõrd marru, et mu pea püsis üsna nõrgalt õlgadel."

Kagaan kissitas silmi, need tõmbusid kitsasteks piludeks.

"Sa mõtlesid juba, et sinuga sünnib nõnda?" - ja kagaan tõmbas jämeda sõrmega õhus joone.

Seda käeliigutust kartsid kõik: nii mõistis Tšingis-khaan surma.

"Ma vaigistasin Horezmi šahhi viha, ta saadab sulle salemi ning kirja."

"Sa vaigistasid ta viha? Millega?" suurkagaani hääl kõlas umbusklikult. Silmad vaatlesid teraselt, kord laienedes, kord ahenedes.

Mahmud-Jalvatš jutustas üksikasjaliselt vastuvõtust šahh Muhammedi juures ja sellest, kuidas öösel tuli tema juurde suur-vesiir ja kutsus välja salajaseks vestluseks. Seda rääkides asetas ta Tšingis-khaani laiale peopesale pärli, mille oli saanud horezm-šahhilt, ja kandis üksikasjaliselt ette kõik, millest oli kõnelnud Muhammediga.

Mahmud-Jalvatš tundis silmi tõstmata, et kagaan vaatleb teda teraselt ja püüab tungida ta salajastesse mõtetesse. "On see kõik, mida sa kuulsid?"

"Kui ma midagi unustasin, andesta mulle, saamatule!" Kuuldus kahinat: kagaan oli rahul. Ta lõi raske käega Mahmud-Jalvatšile õlale.

"Sa oled kaval muhamedlane, Mahmud. Sa ütlesid hästi, nagu oleks mu malev sarnane suitsujoaga kottpimedas öös. Las šahh mõtlebki nii! Õhtul tulete kõik kolm minu juurde lõunasöögile."

Saadikud väljusid telgist.

Kagaan tõusis püsti, pikk, vimmas, seljas jämedast puldanist must rõivastus, mis oli kuldvööga kokku kistud. Astudes raskelt suurte lämpjalgsete jalataldadega valgetes seemisnahksetes saabastes, läks ta üle telgipõranda, paotas eesriide ja jälgis, kuidas kolm saadikut valgetes turbanites ning kirevates halattides tolmustele ratsudele istusid ja aeglaselt eemale sõitsid.

""Suure käsu" (sõjakäigule mineku) aeg on ligi jõudnud. Ma ootan "õnnelikku kuud"."

Kuues peatükk TŠINGIS-KHAANI RAHUTU ÖÖ

Tšingis-khaan ei armastanud magada pika lõõriga soojendatavatel ahjupinkidel, milledel magasid hellitatud hiiglased, ega sulg-kottidel, mis olid tavalised muhamedi kaupmeeste juures. Kagaan armastas tunda oma külje all kõva maad ja vana hiina teener laotas talle vaibale alla vaid kahekordselt kokkupandud, hästi tihedaks vanutatud paksu vilditüki.

Harilikult uinus kagaan kohe. Ta nägi sageli unenägusid ja sundis samaane või oma tarka nõunikku hiinlast Elü-Tšu-Tsaid' seletama, mida need unenäod ette kuulutavad. Kuid ta ei uskunud alati nende seletusi, vaid toimis nii, nagu pidas enesele kõige paremaks. Kui kagaan koidikul ärkas, mõtles ta sooja sooblinahkse kasuka all lebades oma kümnetest tuhandetest sõdalastest ning ratsudest, paremast teest, mille ümbruses elutsev rahvastik suudab toita tema täitmatut armeed, sellest, kuidas ülal pidada Mongooliasse jäetud ta viitsada naist koos nende laste, orjapiigade ning teenritega. Ta mõtles veel rohkearvuliste salakuulajate ettekannetele, keda ta aegsasti laiali saatis nendesse maadesse, kuhu valmistas sõjakäiku; mõtles ka oma poegadele, kes olid kiivad ning kadedad üksteisele; mõtles oma valudele jalgades ning liigestes, mõtles sunnastki...

Kagaan avas ilma ülemiste ripsmeteta pilkumatud silmad ja jäi üksisilmi ühte punkti vahtima. Ta vaatas pilusse telgikangaste vahel. Seal sinas taevanurgake. Tähed hakkasid juba kustuma. Vahel mustendas pilus nukerist tunnimehe vari, kes läks kohalt ära ja pöördus hiljem aeglaselt tagasi.

' Hiinas, pealinna vallutamise ajal, esitleti Tšingis-khaanilc Elü-Tšu-Tsaid, varem valitsenud Khitanidc dünastia järeltulijat. Elü-Tšu-Tsai oli kuulus oma hariduse, värsside, Hiina seaduste ning õukonnatseremoniaalide tundmise poolest. Ebausklikule Tšingis-khaanilc meeldis ta kõige enam kui astroloog ja tähtede järgi tulcvikucnnustaja. Tšingis-khaan nimetas Elü-Tšu-Tsai oma pcanõunikuks alistatud maade valitsemise alal ja Elü-Tšu-Tsai muutus silmapaistvaks tegelaseks Mongoli impeeriumis. Ta paistis silma vähenõudlikkusega isiklikus elus, aususega ja oskusega leevendada Tšingis-khaani viha. Pärast Elü-Tšu-Tsai surma ei leitud tema juurest mingit varandust - üksnes raamatuid ja astronoomilisi instrumente.

Kagaanile tuli ikka ja jälle pähe raske mõte. Enne kui ta asus sõjakäigule läände, ütles talle Burtee, Tšingis-khaani vana paks naine, nagu alati tarku sõnu.

"Suurkagaan," Jausus ta, pea maani kummardatud ja raskelt hingates, "sa lähed malevaga mägede ning kõrbete taha, tundmatutele maadele, kohutavatesse lahingutesse teiste rahvastega. Kas sa oled mõtelnud sellele, et vaenulik nool võib sinu võimsa südame läbi puurida või võõramaalasest sõdalase mõõk sinu teras-kiivri tükkideks raiuda? Kui selle tõttu juhtub midagi koledat ning parandamatut (ta mõtles, kuid ei julgenud ütelda sõna "surm") ja kui sinu asemel jääb maa peale vaid sinu pühitsetud nimi, siis kellel meie neljast pojast käsid sa olla su troonipärija ning maail-ma valitseja? Tee enne oma tahe teatavaks kõikidele, et ei tekiks hiljem meie poegade vahel sõdasid ning vennatapmisi."

Kuni tolle päevani polnud keegi julgenud talle isegi mitte mõista anda ta vanadust, seda, et ta päevad on võib-olla juba loetud. Kõik kinnitasid, et ta on vägev, muutmatu, asendamatu ja et maailm ei saa püsida ilma temata. Üksnes vana truu Burtee julges kõnelema hakata surmast...

Või on ta tõesti nõrgaks jäänud? Ei, ta näitab veel kõikidele salajastele kadestajatele, et suudab hüpata saduldamata hobusele, galoppi sõites odaga tabada metskulti ja kõrvale juhtida mõrtsuka kätt, kägistada ta surnuks oma tugevate sõrmedega. Ta õiendab julmalt arved kõikidega, kes julgevad kõnelda tema nõrgaks-jäämisest või vanadusest...

Kuid targal, julgel Burteel oli siiski õigus, kui ta rääkis tookord troonipärijast. Keda neljast pojast määrata oma järglaseks? Kõikidest rohkem soovib isa surma vanim poeg, ohjeldamatu ning isekas Džutši. Ta on praegu neljakümne aastane ja ihaldab tõenäoliselt Tšingis-khaanilt valitsusohje ära kiskuda, isa aga nõtrade raukade jurtasse istuma panna. Seepärast saatis ta Džutši kaugele, oma kuningriigi kõige viimasesse nurka, ja määras tema juurde salanuhke, et need kannaksid ette igast ta hingetõmbest ning kavatsusest...

Teine poeg Džagatai ihkab rohkem oma venna ning võistleja Džutši hukkumist kui isa surma. Niikaua kui mõlemad teineteist

vihkavad ning omavahel võistlevad, pole nad hädaohtlikud. Ja Tšingis-khaan otsustaski siis kuulutada oma troonipärijaks kolmanda poja Ugedei; tema on pehme ning muretu loomuga, armastab lõbusaid pidusid, küttimist jahikullidega, võidukihutami-si, tema ei hakka auku kaevama, et isa sinna sisse lükata. Samasugune on ka noorim, neljas poeg Tuli-khaan. Nad mõlemad armastavad joominguid, neid ei põleta võimuiha tuli.

Seepärast kuulutas Tšingis-khaan sõjakäigule asudes troonipärijaks kolmanda poja Ugedei. Kuid sellega vihastas ta mõlemat vanemat poega veelgi ja tal tuleb pidevalt valvel olla, oodata elu kallale kippumist, pimedusest lastud mürginoolt või odalööki läbi telgi eesriide...

Sellest ajast viibib pahane Džutši pidevalt kaugel, talle antud tumcni eesotsas. Ta püüab silma paista, võita oma poole sõjameeste armastust, ta otsib kuulsust. Ta on noor ja tugev... Hea on noor olla!

Küljelt küljele väherdes meenutas Tšingis-khaan sageli vana paksu Burtee sõnu ja mõtles oma surmast. Ta mõtles kõrgest kur-gaanist stepis, kus kihutavad kõverate sarvekestega saigakid', kus kõrgel taevas tiirlevad aeglaselt kotkad... Niisugustes kurgaani-des puhkavad suurte vägilaste põimud. Senini on rahvaste kõige vägevamad valitsejad alati surnud. Kuid tema, Tšingis-khaan, on kõikidest vägevam. Kas on alistanud senini keegi teine nii laialdasi maid?... Mis on surm? Räägitakse, et on niisuguseid õpetatud arste, võlureid ning nõidu, kes teavad kivi, mis muudab raua kullaks. Nad võivad samuti valmistada jooki, mis toob tagasi nooruse, keeta üheksakümne üheksast rohust kallihinnalise arstimi, mis teeb surematuks...

Kas ei kuulutatud teda, lihtsat nukerit Temutšini, endist orja puupakuga kaelas, kurultail[2] "taeva saadikuks" Tšingis-khaa-niks. Kui sinine taevas on igavene, siis peab olema igavene temagi, selle saadik. Las saadab suur hiina nõunik Elü-Tšu-Tsai

' Saigak - metsik stepikits.

2 Kurultai - kõige suursugusemate valitsevast suguvõsast feodaalide nõupidamine. Sellest võtsid osa ka väepealikud. Lihtsaid mongoleid kurultailc ci lastud.

kiiresti, juba homme, kõikidesse suurriigi nurkadesse karmi käsu, et sõidaksid viivitamatult kagaani elukohta kõige õpetatumad targad, kes mõistavad imesid teha: Hiina daosed, Tiibeti nõiad, Altai šamaanid, ja et nad tooksid endaga kaasa arstimeid, mis annavad jõudu, teevad nooreks ning surematuks. Niisuguste imettegevate arstimite eest annab tema, suurkagaan, neile niisuguse enneolematu tasu, millist pole andnud veel ükski valitseja kogu maailmas...

Ta ei suutnud kaua uinuda, vähkres aina ja lõpuks, kui hakkas juba magama jääma, tundis äkki kerget valu suures varbas. Miski pigistas teda tugevasti. Ta ei ehmatanud. Ta teadis seda rändrahva tavalist leppemärki. Kagaan tõstis pea, kuid ei suutnud pimeduses mitte midagi näha. Ta mäletas hästi seda märki: kui ta oli veel noormees, surus ta sõrmega samuti oma armastatud pruudi Burtee jalga, kes oli siis sale ning nobe nagu stepihiir. Tollal magasid nad kõik suure perena laialilaotatud vilditükkidel Brutee karmi isa Dai-Setšeni pimedas jurtas.

Kes istub ta jalgade juures? Kes kutsub teda?

Ettevaatlikult sirutas ta käe väljaja tundis peo all õhukest siid-rõivastust, kössitõmbunud naise kuju, kitsaid õlgu; peas oli ebatavaline soeng - kes see on? Tšingis-khaan tõmbas ta enese vastu ja vaikne sosin seletas kõrva juures vääras, vigases, moonutatud keeles:

"Sinu Küsültü, sinu igatsetu, Kulan-Hatun, valmistama surema, sinu tulema... Sinu lohutama... Sinu - päike, Küsültü - kuu... "

See oli hiinlanna, noore naise Kulan-Hatuni teenija. Kulan-Hatunit hüüdis kagaan "Küsültüks". Teenija oli nagu hiir käratult telki lipsanud. Kulan kutsus kagaani.

Kagaan tõmbas jalga avarad saapad, mis olid kaetud seestpoolt vildiga; läks ettevaatlikult väljapääsu juurde, katsudes mitte riivata oma kaht poega, Ugcdeid ning Tulit, kes magasid ta kõrval, ja väljus telgist.

123

Seitsmes peatükk KULAN-HATUNI JURTAS

Küllap näed - kaunimaid neidusid pole!
Neil silmad on kitsad, just sellised
Kui vihase ilvese silmad.
(Mongoli laulust)

Öövaikuses õhkus lumistelt mägedelt külma. Kuu oli raskete pilvede peidus. Siin-seal vilkusid tuhmilt harvad tähed. Hiinlanna läks ees, jättes enesest maha õitsva jasmiini õrna aroomi.

Kaks varju tõusid maast.

"Ha!*1* Kes tuleb?"

"Must Irtõšš..." sosistas hiinlanna.

"Alistatud maailm," vastas tunnimees parooliga ja varjud astusid kõrvale.

Lähenedes valgele jurtale, mõtles kagaan: "Missugust uut veidrust Küsültü täna üles näitab?" Iga kord kui kagaan tema juurde läks, katkestades vestluse väejuhtidega, võttis Kulan-Hatun kagaani erinevalt vastu: kord oli ta riietatud hiinlannana siidrõivastesse, millele olid tikitud ebatavalised lilled, kord lebas ta õhates sooblinahkse teki all, kinnitades, et ta sureb, ja palus, et kagaan paneks oma võimsa käe ta väikesele südamele, kord istus ta, pea käte vahel, ja kuulas pisaraid valades vana mongoli naist, kes leelutas igivana mongoli laulu Keruleni2 rohelistest kallastest ja üksikust rändlaagrist keset ääretut tühja steppi.

Hiinlanna tõstis üles valge jurta sissepääsueesriide ja kagaan astus telki. Jurta keskel põles stepivõsajuurtest lõke ja lõhnav suitsuvine tõusis keereldes augu poole ümmarguses katuses. Kulan-Hatun istus, käed põlvede ümber, vahtides liikumatute kitsakstõmbunud silmadega hüplevaid lõkketulukesi. Tavaliste

' Ha! - seis!

2 Kerulen ja Onon - "Päris-Mongoolia" peamised jõed, Arguni harujõed, mille kallastel möödus Tšingis-khaani noorus.

siidvaipade asemel lebasid maas kolm lihtsat kirevat vilti. Kõrvale olid pandud kolm reisikotti, mis olid juba kinni nööritud, reisiks valmis.

Kagaan peatus sissepääsu juures. Ta hiilgavates kassisilmades süttisid lõbusad sädemed. "Siin ongi see uus veidrus!" mõtles ta.

Kulan-Hatun elavnes, tõmbas peoga üle silmade, milledel olid mustaksvärvitud, meelekohtadeni pikendatud kulmud. Ta hüppas üles, heitis pea tagasi ja langes põrmu, emmates kätega kagaani jalgu.

"Anna mulle andeks, sina igavesti vägev, asendamatu, ainulaadne, et ma segasin su und, su mõtteid või sõjalist nõupidamist. Kuid ma ei või kauemaks siia jääda. Kõikjalt, igast praost ähvardab surm nii mind kui mu väikest poega. Ma tahan ära sõita kerjusena, koos ühe ustava teenijaga ja rännata mööda steppi, kus mind keegi ei tunne."

"Sa oota õige natuke, anna mulle tassike hiina teed, ma istun su kõrvale ja kuulan, kust sind ähvardatakse ja kes ähvardab."

Kagaan läks ümber tuleja laskus vildile. Kuhu olid jäänud siid-vaibad, milledega jurta oli üleni kaetud? Kus on väljaõmmeldud lindude ning lilledega eesriided, mis olid rippunud varem seintel? Praegu näib, nagu kuuluks see jurta tavalisele, lihtsale nomaadile, niisugusele, nagu oli tema ise neljakümne aasta eest.

Kulan tõmbus jälle kössi ja vahtis kagaani vihase ilvese õelate silmadega. Tema kõrval lebas kerratõmbunult ta väike poeg Külkan, alasti, tõmmu, musta pöetud peaga, kahe patsikesega kõrvade kohal. Kulan hakkas kõnelema vaikselt kaeblikul, laulval häälel:

"Ma ei saa loota millelegi, mitte mingisugusele kaitsele. Mul pole ei isa ega ema ja kõikidest mu vendadest on jäänud alles üksainuke - ta teenib lihtsa nukerina, kuid varem oleks tal olnud tuhat nukerit. Ja minu vendki hukkub varsti."

"Mispärast ta hukkuma peab?"

"Meie, merkidiid, kõik, kogu meie õnnetu hõim hukkus sinu tiigrisilmadega poja, järelandmatu, halastamatu poja Džutši nukerite mõõkade läbi. Varsti sõidab ta siia ja ma näen oma isa

ning kogu meie sugukonna vihatut tapjat. Miks peaksin ma jääma kalju alla, mis on valmis alla kukkuma ja mind lömastama? Lase mul minna! Kõik on juba ärasõiduks korda seatud."

"Džutši-khaan ei sõida siia. Ta valmistub Irgizi jõe kallastel uueks sõjakäiguks. Ja mina olen veel elus, hoian maailmavalitsemist õlgadel. Missugusest muust kaitsest, peale minu, sa kõneled?"

Kulan tõmbas peente sõrmedega üle silmade, pühkides veerevaid pisaraid.

"Sinu venna, Džemal-Hadži, määran ma oma nukerite tuhatkonna kuuenda sadakonna ülemaks. Ma ütlen homme oma tuhat-konna ülemale Tšaganile, et see kuues sadakond hakkab kaitsma sind, sinu jurtat ning su väikest vägilast Külkani. Kes julgeb karta, kui teda kaitseb minu käsi?"

Kulan langetas silmad ja ütles vaiksel, väriseval häälel:

"Sind ennast ähvardavad nooled..."

"Missugused nooled? Kõnele, kelle nooled?" pani kagaan käe Kulani õlale.

Kulan hammustas huult, põikas kõrvale, kiskus end lahti ja, hüpanud püsti, pages kergelt kõrvale. Ta pikk must pats lookles vildil nagu põgenev madu. Kagaan surus jala patsiotsale ja kordas sosinal:

"Kõnele, kes valmistab mulle hukatust?"

Kulan surus selja vastu jurta võret.

"Vägev, võrratu! Mitte mingisugused rahvad, mitte mingisugused malevad pole sulle kohutavad - sa purustad need, nii nagu tuuleiil viib ära sügisesed lehed. Kuid kas suudad sa ennast hoida salajaste vaenlaste eest, kes istuvad sinuga koos ühes telgis, jälitavad sind nii päeval kui ööl? Mina üksi olen sulle truu ja armastan sind nagu koduse Altai võimast, imekaunist mäge, mis on kaetud sätendava lumega. Sina üksi oled mu kaitse, kuid ilma sinuta visatakse mind kõrvale nagu kivikest teel. Kas ma ei räägi õigust? Sa näed ju ise kõik, mõistad kõik - nii tuule kõnet, nii vihmakassi oigamist kui ka mao sisinat. Kõik on ju õige, mida ma kõnelen?"

"Jutusta kõik, kõik, mida tead," kähistas kagaan patsi lahti laskmata.

Kulan-Hatuni silmades süttisid rohelised kahjurõõmsad tulukesed.

"Vanamehed stepis mõtlesid targasti välja, et pärijaks, tulehoidjaks jurtas peab olema alati kõige noorem khaani poegadest. Vanemad pojad kasvavad suureks ja ruttavad isa hobuse ratsmeid oma kätte võtma. Seepärast isa eraldab nad ja püstitab nende jurtad kaugemale enese omast - las nad ise juhivad majapidamist. Aga senikaua kui noorim, väike pojake kasvab, võib isa rahulikult oma hobustekarju karjatada. Sa oled kõikidele kingitusi teinud, igale pojale ulussi' andnud, mispärast unustasid sa pärijaks tegemata oma kõige väiksema poja, Külkani?"

Kagaan laskis patsi lahti, nohises kaua, lõpuks ütles:

"Ma kaitsen nii poisikest kui ka sind... Seepärast ma ei kuulu-tanudki teda pärijaks. Mongolid ei hakka merkiitlanna poega iialgi armastama ega ta sõna kuulama."

Kulan viskus põlvili:

"Aga vaata, mina ei karda armastada ainukest ning parimat maailmas, inimestest kõige ebaharilikumat, merkiitlanna poega, sind, minu käskija, kes on taeva enese poolt saadetud, sest sinu ema, vägev Ojelun, polnud mongoli soost, vaid minu, merkiitide hõimust."

Kähisedes tõusis Tšingis-khaan üles.

"Jah, sa kõnelesid tublilt! Selle on kõik unustanud. Ja ärgu tuletagu meelde... Sinu sõnad hoian ma oma südames alles. Sa ei tohi kuhugi sõita. Laota vaibad jälle laiali. Pärast sõjalist nõupidamist noionidega tulen ma sinu juurde, minu väike ilves, minu igatsetud, minu Küsültü!"

Ja kagaan läks raskel sammul jurtast välja.

Kulan tõusis ja, kulmud kortsus, mässis aeglaselt, mõtlikult oma pika musta patsi ümber käe. Ta hõikas teenijat. Hiinlanna

Uluss - osastismaa, piirkond.

magas kõvasti, kerratõmbunult seina ääres. Kulan äratas ta väikese jala löögiga ja ütles:

"Ta on mühakas! Oleks peaaegu käe murdnud!... Laota vaibad jälle laiali! Punu veel kimp hobusejõhve mu patsi - metslane pidi selle peaaegu küljest kaksama! Homme on suur lõunasöök võõramaiste saadikutega. Too välja taevassinine hiina rüü, millele on tikitud hõbedased lilled... "

Kaheksas peatükk KAGAAN LOEB SÕRMEDEL

Aru pidades selle üle, mida talle oli rääkinud "vihane ilves", läks kagaan vaikselt ümber kurgaani. Uuesti kerkis ta ette vari. Nad vahetasid paroole: "Must Irtõšš!" -

"Alistatud maailm!", kagaan tundis tunnimehes oma vana nukeri, kes oli käinud temaga kaasas kõikidel röövretkedel.

"Mida kuulsid? Mida nägid?"

"Seal, kaugetes mägedes on palju tulesid. Näed, otsekui tähtedest kaelakee, - need on selle tasandiku elanike lõkked, kes on põgenenud oma karjadega mägedesse. Nad kardavad meie malevaid."

"Aga mida nukerid isekeskis kõnelevad?"

"Kõnelevad, et varsti on meil kõik lambad söödud, et hobused on söönud kõik rohu ja näsivad juba juuri, et mõõgad anuvad verd. Seepärast kõneldakse: suurkagaan on meist targem, ta näeb kõik, teab kõik, ta juhib meid varsti sinna, kus on külluses kõike nii meie kui ka hobuse kõhule!"

"Õigus! Kagaan näeb kõik, teab kõik, mõtleb kõigele. Jookse kiiresti tuhatkonnaülema Tšagani juurde. Ütle, et me käsime otsekohe istuda ratsule ja võtta kaasa kuus sadakonda."

"Jooksen otsekohe, minu khaan!"

"Pea kinni! Ütle Tšaganile veel, et ma hakkan kõverdama sõrmi ja ootama teda siin, kurgaanil, selle väljaku ees."

Kõveratel jalgadel taarudes jooksis mongol künkalt alla, kagaan aga laskus kandadele ning jäi liikumatult istuma, suunas oma suure

kõrva sinnapoole ja kuulatas pimedusest kostvaid helisid. Ta hakkas endamisi lugema: "Üks, kaks, kolm, neli..." - ja kui jõudis sajani, siis kõverdas ühe sõrme.

Aeglaselt veeres kuu mööda taevast, kord pilve sisse mähku-des, kord uuesti tumedale taevale roomates ja siis paistsid nukerite jurtad, mis asetsesid laia rõngana künka ümber, kord selgetena ning lähedastena, kord kadusid pilve varju ning mustendasid ebaselgete laikudena.

Kui kagaan oli jõudnud kahesajani lugeda ja kõverdas teise sõrme, hakkasid jurtade vahel jooksma varjud, mõned nukerid kihutasid tuhatnelja udusesse steppi. Mööda kogu laagrit kuuldusid kurguhäälsed hõiked:

"Häire!"

Kagaan istus endiselt liikumatult ja luges rahulikult ära kolmanda saja, seepeale neljanda... Kaugelt kuuldus tume kõmin, mis üha valjemaks muutus, ja kagaan mõistis, et seal kihutab tuhandest ratsust hobusekari. See tormas üha lähemale ja peatus korraga kingu jalamil. Kagaanini kandus terav hobusehigihais ja ta peale lendas tolmupilv, mis kattis silmapilguks kogu laagri.

Kagaan jätkas lugemist ja sõrmede kõverdamist. Hobusckarja seest kuuldus inisemist ja tagant üles raiuvate ratsude tumedaid hoope. Kagaan röögatas madalal kähiseval häälel:

"Tšagan! Hei, Tšagan!"

"Hei! Kuulen!" kostis pimedusest pikalt vastus.

"Ma kõverdasin juba kuus sõrme! Miks sa viivitad?"

"Kõverda veel kaks, ja me kõik oleme ratsudel!"

Jälle ujus kuu pilvedest väljaja valgustas heledalt ringi jurtade vahel, kuhu mongolid kõikjalt kokku jooksid. Ühed tassisid sadulaid ning higisõbasid, teised talutasid hobuseid oma jurtade juurde, kolmandad kihutasid tuhatnelja varem kindlaksmääratud kohtadele.

Kagaan jätkas lugemist. Ta kõverdas seitsmenda sõrme ja vaatas ringi, kui kuulis selja taga samme. Kaks nukerit talutasid Tšingis-khaani saduldatud põdravõiku ratsut.

Haaranud käega lakast kinni, vinnas khaan end sadulasse ja sõitis aeglaselt kingu-nukile.
129
Tema taga rivistusid üles seitse nukerit, üks hoidis võbisevate otstega lippu.
Kagaani ees liikus veel igas suunas hobuste ning ratsanike mass. Kuid nad kõik asusid kiiresti neile määratud kohtadele ja Tšingis-khaan ei suutnud veel kõverdada kaheksandat sõrme, kui ratsanikud olid juba asunud ta ette kuude sirgesse ritta, sada meest igas reas; nende ette ilmus tuhatkonnaülem Tšagan ja tema lähedale mõned ihukaitseväelased-turgaudid.
"Tšagan, minu juurde!" hüüdis Tšingis-khaan.
Tšagan kappas kingu juurde ja peatus kagaanist kolme sammu kaugusel.
"Sa sõidad tolle mäe juurde, kuhu on pugenud stepist kogu
haratšu (lihtrahvas, vaesed nomaadid) ja kõik pikakõrvalised ste-
pijänesed. Sa ajad siia kogu nende karja ega lase käest ainustki lammast. Edasi!"
Tšagan pööras hobuse ümber ja ratsutas salga juurde. "Minu järele!"
Salk asus liikvele rida rea järel, sadakond sadakonna järel, pöörates kuuvalguses valendavale teele. Kagaan jäi liikumatult kin-gunukile seisma ja jätkas loendamist ning sõrmede kõverdamist, niikaua kuni viimane ratsanik kadus hämarasse kaugusesse. Ta kõverdas kümnenda sõrme.
"Kas ülbe kiidukukk, Horezmi šahh, on ette valmistanud niisuguse maleva? Me näeme seda varsti lahingus Buhhaara all."

Üheksas peatükk KADUNUD KARAVAN

Tšingis-khaan käskis oma muhamedlikel saadikutel valmis seada suure karavani ja suunduda just nagu kaupade müümiseks horezm-šahhi valdustesse. Tšingis-khaan andis neile üle üsna suure osa oma isiklikest väärtasjadest, mida ta Hiinas oli kokku röövinud, ja käskis nende eest saadava rahaga osta võimalikult rohkem riidekangaid, et ta võiks neid kinkida lahingutes silma paistnud sõdalastele.
130

Mahmud-Jalvatš saatis karavaniga hulga kaupu, kuid ise keeldus Horezmi sõitmast. Tema ja ta kaks kaaslast lebasid jurtades, ägasid ning kinnitasid, et neile anti Buhhaaras mürki sisse. Karavan koosnes viiestsajast kaamelist ja koos temaga asus teele nelisada viiskümmend meest, kes esinesid kaupmeeste ning sellidena. Karavani etteotsa pani Tšingis-khaan oma mongolist nukeri Ussuni.
Karavan läks üle Tjan-Šani mäestikuharude ja saabus muha-medlikku piirilinna Otrari. Seal näitas "karavanbaši" Ussun linnaülemale ürikut, mis oli šahh Muhammedi käega alla kirjutatud ning tema vahapitseriga varustatud; sellega lubas šahh mongoli kaupmeestel ringi sõita ja kaubelda kõikides Horezmi linnades vabalt ning ilma igasuguste maksudeta.
Otrari linn oli kuulus oma turgude poolest. Kevadel ja sügisel saabusid siia nomaadid kõige kaugematest rändlaagritest. Nad ajasid siia lambaid ning orje, tõid soolatud nähku, villa, mitmesuguseid karusnahku, vaipu ja vahetasid neid riidekangaste, saabaste, relvade, kirveste, kääride, õmblus- ning ehtenõelte, tasside, vask- ning savinõude vastu. Kõike seda valmistasid vilunud meistrid ning nende orjad Maverannagri ja Horezmi linnades.
Saabunud karavan näis ebatavalisena Otrari turgudel. Kaupmehed laotasid vaipadele niisuguseid kummalisi ja kallihinnalisi asju, milliseid otrarlased polnud iialgi näinud. Nad tulid murruna kokku ja imestasid, vaadeldes pisikesi

metallpuuslikke, nii osavalt ülekullatuid, et need näisid kullast vaiatutena, kõveraid jas-pisest sauasid, mis toovad õnne, vaasikesi, suitsutamispanne ja veidraid kujusid jaspisest ning nefriidist, peenest hiina portselanist teekanne ning tasse, kuldkäepidemega mõõku ja kalliskividega ülepuistatud mõõgatuppesid. Siin oli kopra-ja hõberebase-nahku, meeste ja naiste rõivaid paksust sahisevast siidist, mis olid sooblinahkadega vooderdatud; oli ka muid haruldasi ja hinnalisi esemeid. Rahva hulgas kõneldi:

"Kõik need kallihinnalised esemed on tatarlaste poolt Hiinas, keisri lossides kokku röövitud. Küllap neil luksuslikel rõivastel leidub kuivanud vereplekke. Sõjamehed müüsid riisutud asjad poolmuidu kaupmeestele, siin aga tahavad kaupmehed neid edasi müüa ja kasu saada."

131

"Mispärast meie väed Hiinasse ei lähe?" arutasid teised. "Ka meie võiksime saada niisamasuguseid aardeid."

"Kui tatarlastest kaupmehed pakuvad neid toredaid kaupu poole hinnaga, mis jääb siis Otrari kaupmeestel teha? Meie kaupu ei taha keegi enam vaadatagi."

Stepi karjaajajad vangutasid laitvalt päid:

"Kellele on vaja niisuguseid asju? Ainult khaanidele, hekkidele ja kohtunikele ning suurimaamidele halattideks. Selleks, et neid uhkeid rõivaid osta, näörivad nad nüüd meilt kahekordseid makse."

Otrari linnaülemaks oli Inaltšik Kair-khaan, Horezmi kuninganna Turkun-Hatuni vennapoeg. Ta sõitis kaaskonnaga turule, peatus mongoli karavani väljapandud esemete juures ja võttis kaupmeestelt vastu kingitusi. Seepeale pöördus ta murelikuna kindlusesse ja saatis horezm-šahhile ettekande, milles kirjutas:

"Need inimesed, kes saabusid Otrari kaupmeeste rõivastes, pole kaupmehed, vaid ennemini tatari kagaani salakuulajad. Nad peavad end ülbelt ülal. Üks kaupmeestest, päritolult hindu, julges mind nimetada jämedalt üksnes nimepidi, ilma khaaniks nimetamata, ja ma käskisin teda nuudiga nuhelda. Teised kaupmehed pärivad ostjatelt asjade kohta, milledel pole üldse midagi ühist kauplemisega. Kui nad aga jäävad üksi kellegagi rahva hulgast, ähvardavad nad: "Teil pole aimugi, mida tehakse teie seljataga. Varsti juhtuvad niisugused sündmused, millede vastu te võidelda ei suuda..

Niisugusest kirjast ärritatuna käskis horezm-šahh Muhammed mongoli karavani Otraris kinni võtta. Kõik nelisada viiskümmend kaupmeest ja mongoli "karavanbaši" Ussun kadusid jäljetult kindluse keldrisse, mongoli kaubad aga saatis Otrari asehaldur Buhhaarasse müügile. Saadud raha võttis horezm-šahh Muhammed enesele.

Kogu karavanist jäi ellu ainult üks ajaja. Tal õnnestus pageda ja jõuda esimese mongoli valvepostini. Seal pandi ta kuljustega postihobustele' istuma ja ta kihutas kohutava sõnumiga Tšingis-khaani juurde.

' Oma valduste peateedel seadis Tšingis-khaan sisse postijaamad, kus olid alati valmis hobused ja kullerid kagaani käskude edasiviimiseks. Postihobusele pandi peale kuljustega rihmad, et vastutulejad talle teed annaksid.

132

Kümnes peatükk SAADIKUT EI KÄGISTATA, VAHEMEEST EI TAPETA

Ei jõudnud kuu täis saada ja seepeale jälle sirbiks kõverduda, kui saabus Buhhaarasse tatari valitseja juurest uus saadik Ibn-Kefredž-Bogra, kelle isa oli teeninud kord emiirina horezm-šahhi isa Tekeši juures. Temaga koos saabusid kaks suurtsugust mongolit.

Enne seda, kui saadikuid vastu võtta, pidas horezm-šahh Muhammed kaua nõu oma kiptšaki väepealikega. Nende soovituste järgi otsustas ta mongoli saadikud uhkelt ning karmilt vastu võtta, kuid siiski nende jutt ära kuulata, et Tšingis-khaani kavatsusi teada saada.

Vanim saadik tuli sisse püstipäi. Ta ei põlvitanud üldse ja kõneles seistes justnagu lahinguvalmis, kuigi ta oli jätnud oma relvad vekili nõudmisel sissepääsu juurde.

"Õhtumaade valitseja!" ütles ta. "Meie tulime sulle meelde tuletama, et meie kaupmeestele, kes saabusid Otrari Tšingis-khaani riigist, andsid sa ise välja loatähe, mis olid alla kirjutatud sinu enese käega ja kinnitatud sinu pitseriga. Sellega lubasid sa meie kaupmeestel vabalt kaubelda ja käskisid kõikidel nendesse sõbralikult suhtuda. Kuid sa petsid neid salakavalalt, - nad kõik tapeti, nende varandus rööviti. Kui reetmine juba iseenesest on põlastusväärne asi, siis muutub see veelgi vastikumaks, kui ta tuleb islami juhi poolt."

Horezm-šahh pistis karjuma:

"Häbematu! Kuidas sa julged minuga niimoodi rääkida? Kuidas sa söandad süüdistada mind tegudes, mida on korda saatnud mu teener?"

"Suur šahh! Tähendab sa kinnitad, et Otrari asehaldur toimis sinu käsu vastaselt? Väga hea! Siis anna meile välja see kuritegelik teener Inaltšik Kair-khaan, ja meie suurkagaan ise oskab teda karistada nagu vaja. Ent kui sa vastad mulle "ei", siis valmistu sõjaks, milles kõige vahvamad südamed langevad lahingus ja kindlalt sihitud tatarlaste odad tabavad märki!"

133

Ähvardavaid sõnu kuulates jäi horezm-šahh mõttesse. Kõik tardusid, mõistes, et nüüd otsustatakse küsimus: tuleb sõda või mitte? Kuid mõned upsakad kiptšaki khaanid hakkasid karjuma:

"Surm hooplejale! Ta julgeb meid ähvardada? Vägev padišahh, Inaltšik Kair-khaan on ometi su ema vennapoeg! Kas sa annad ta siis tõesti uskmatutele purukskiskumiseks? Käse see lurjus tappa või me teeme talle ise otsa peale!"

Horezm-šahhi nägu oli kahvatuja hall nagu koolnul. Ta huuled värisesid, kui ta vaikselt ütles:

"Ei! Oma ustavat teenrit Inaltšik Kair-khaani ma välja ei anna!"

Siis läks üks kiptšaki khaanidest mongoli saadiku juurde, haaras tal habemest kinni, lõikas selle ainsa kinžalliropsuga maha ja viskas talle näkku. Saadik Ibn-Kefredž-Bogra oli tugev ja julge mees. Kuid ta ei astunud võitlusse, vaid hüüatas ainult:

"Pühas raamatus on öeldud: saadikut ei kägistata, vahemeest ei tapeta!"

Khaanid kisendasid:

"Sina pole saadik, vaid tolm tatari kagaani saapal! Mispärast sina, muhamedlane, teenid meie vaenlasi? Sa oled reetur, tatari sõnnik! Sa oled kodumaa äraandja!"

Samas tormasid kiptšaki khaanid saadiku kallale, tapsid ta kin-žallidega ja peksid läbi ta kaks mongolitest kaaslast.

Kurnatud olekus toimetati nad horezm-šahhi valduste piirile, kus neil habemed maha kõrvetati; seejärel võeti neilt ratsud ära ja nad lasti jalameestena minema.

Üheteistkümnes peatükk TŠINGIS-KHAAN VIHASTUS

Päeval väljus kagaan mitu korda telgist ja vaatas kaugusesse, ta ootas midagi. Telki tagasi tulles laskus ta siidvaibalc ja kuulas, mida talle seletas tema peanõunik

Elü-Tšu-Tsai, pikk kõhetu hiinlane, aeglaste liigutustega, valvsate, läbitungivate silmadega vanamees.

134

"Ratsul istudes võib vallutada maailma, kuid valitseda seda sadulasse jäädes - on võimatu. Tuleb viivitamatult nimetada igasse piirkonda ülemus, kes hoolitseb viljatagavarade eest, määrab kindlaks "kohtupaigad" mõõdukate andamite kogumiseks elanikelt, karistab surmaga neid, kes ei maksa. Igasse niisugusesse "kohtu-paika" tuleb nimetada kaks usaldusväärset inimest õpetatud meeste hulgast; üks neist on ülemuseks ja teine tema abiliseks. Tulude suurendamiseks tuleb kindlaks määrata lõivud kaupmeestelt, maksud veinilt, äädikalt, soolalt, raua-, kulla- ning hõbedasaagilt ja õiguse eest kasutada vett põldude niisutamiseks."' "Seda sa räägid asjalikult," sõnas Tšingis-khaan. Pitsatihoidja uiguur Izmail-Hoža ulatas kagaani pitsati. See oli nefriidist tiigrikujuke, mis seisis punase värviga kokkumääritud kuldkettakesel. Kagaan litsus pitsati ukaasile, mis oli juba varem Elü-Tšu-Tsai poolt valmis tehtud.

Kõrvetaval tuuletul keskpäeval virvendasid stepi kohal tulise õhu lained. Kogu Tšingis-khaani laager tukkus ja isegi ratsud, kes hulkusid mööda tasandikku, seisis nüüd liikumatult, karjadesse kogunenult ja kõigutasid rütmiliselt päid, tõrjudes eemale nende ümber keerlevaid parme.

Kaugelt kostis pikalt kõrge heli, otsekui kärbse pirin. Siis hakkas eralduma kiire kellukese helin. Tšingis-khaan tõstis lühikese jämeda näpu, pööras neljakandilise näo sissepääsu poole ja seadis hääle suunas suure kõrva allarippuva nibuga, millesse oli torgatud raske kuldrõngas.

"Kuller, ja mitte üks..." ütles ta ja läks telgist välja. Oli juba näha, kuidas piki teed veeres tolmukera. Kolm ratsanikku kihutasid laagri poole. Nad ratsutasid mustade jurtadeni, kus üks hobune prantsatades maha kukkus, kuna ratsanik üle pea lendas.

Tunnimehed haarasid hobused valjastest ja viisid nad valve-salga juurde. Sealt läksid kaks saabunutest tunnimeeste saatel varsakopli juurde, kus leidsid ees Tšingis-khaani.

' Rasid ad-Dini kirjelduse järgi.

135

Kagaan kükitas valge mära ees ja jälgis silmi kissitades, kuidas hall varss ninaga ema roosat udarat puksis.

Kaks saabunut olid nartsudega kinni mähitud. Nende mädapaisetega kaetud näod olid tursunud. Nad olid nii muutunud, et kagaan küsis nende poole pöördudes:

"Kes te olete?"

"Vägev kagaan! Me olime varem sinu tuhatkonnaülemad, kuid nüüd oleme muutunud surmavarjudeks. Horezmi šahh tahtis irvitada meie üle ja käskis maha kõrvetada meie habemed - sõdalase

au ning väärikuse."

"Ja kus on siis Ibn-Kefredž-Bogra?"

"Selle eest, et ta ütles šahhile kindlalt edasi sinu käsud, raiusid need koerad, kes horezmi seale järele uluvad, ta tükkideks."

"Kuidas?! Nad raiusid tükkideks mu saadiku? Minu vapra, ustava Ibn-Kefredž-Bogra?"

Tšingis-khaan hakkas ulguma. Ta haaras kamalutäie liiva ja puistas endale pähe. Ta hõõrus kätega nägu, mida mööda voolasid pisarad. Ta sööstis edasi ja tüsedana,

raskena hakkas jooksma piki teed. Tema järele jooksid kõik lähedalolijad, kellega liitusid uued sõdalased, keda karjatus oli äratanud, mõistmata, millest häire tekkis.

Hingeldades jooksis kagaan lasilani, rebis vaia küljest lahti saduldamata hobuse, haaras selle turjast kinni, kargas talle selga ja kihutas mööda teed otse taevassinise mäe poole. Elü-Tšu-Tsai ja Tšingis-khaani pojad kargasid ratsudele ning tormasid talle järele.

Nad kappasid kaljumäe juurde. Nukil, mändide vahel, seisis kagaan. Ta oli kaugelt nähtav. Ta võttis mütsi peast ja riputas vöö kaela'. Suured läikivad pisarad voolasid üle tõmmu näo, mille kagaan oli mullaga kokku määrinud.

"Igavene taevas! Sa päästad õiglased ja karistad süüdlasi," kisendas kagaan. "Sa karistad jumalavallatuid muhamedlasi! Kas te kuulete, mu vaprad bagaturid: muhamedlased kägistasid surnuks mu saadiku Ussuni ja nelisada viiskümmend usinat kaup-

See lähendas mongolitel "anda end täiesti taeva tahte alla".

meest, kes kauplema sõitsid. Muhamedlased riisusid kõik nende kaubad ja irvitavad meie üle. Nad tapsid mu teise saadiku, vapra Ibn-Kefredž-Bogra. Nad kõnetasid tulega otsekui tapetud sigadel veel kahe saadiku habemed ja ajasid need nagu hulgused minema, võtnud nendelt hobused. Kas me võime seda kannatada?"

"Vii meid muhamedlaste peale," kisendasid tatarlased. "Me tühjendame elanikest nende linnad, tapame kõik koos naiste ja lastega! Me võtame endale kõik nende kariloomad ja kõik hobused."

"Seal pole pakast ega külmi lumetorme," jätkas Tšingis-khaan kriiskavalt röökides. "Seal on alati suvi, seal kasvavad magusad melonid, puuvill ja viinamarjad. Sealsetel niitudel kasvab rohi suvel kolm korda. Kas on sünnis, et niisugusel õnnelikul maal elavad säärased kurjategijad nagu muhamedlased? Me võtame ära nende maad ja teeme nende linnad maatasa. Purustatud linnade asemetele külvame otra ja seal karjamaal hakkavad sööma meie tugevad ratsud ja seisma üksnes jurtad meie truude naiste ning lastega. Kas olete valmis muhamedlaste maade kallale minema?"

"Näita meile vaid, kus nad on, ja me notime nad maha!" karjusid tatarlased.

"Ma näen isegi ilma samaanideta, et on kättejõudnud "õnnelik kuu" ja paras aeg viia malev läände," ütles Tšingis-khaan valjusti, pöördus ümber ja hakkas aeglaselt kõrgemale mäkke tõusma. Talle järgnesid ta ihukaitseväelased ja ümbritsesid rõngana tolle koha mäel, kus Tšingis-khaan soovis jääda üksi oma mõtetega.

Kui Tšingis-khaan oli tõusnud mööda mäekülge veel kõrgemale, nägi ta platsikesel järsaku kohal lõket. Selle juures istus poisike ja õhutas väikese käsilõõtsaga hõõgvele süsi, milledel lebas hõõguv raudkang. Sealsamas kükitas vana mongol, keeras kangi pihtidega ja hoidis sepavasarat tagumisvalmis.

"Kes sa oled?" küsis kagaan.

"Olen sepp Hori Džebee-noioni tumenist."

"Miks sa siin oled?"

"Ma valmistan karastatud nooleotsi. Põrgates vastu rauda ei paindu nad kõveraks ja tungivad läbi ka kõige tugevamast soomusrüüst.

Kas ma siis ei aita sind, kui valmistan niisuguseid nooli, millede eest ei ole pääsu?"

"Sa räägid asjalikult," märkis Tšingis-khaan. "Kuid mispärast töötad sa siin mäel?"

"Siin mäel on palju tõrvaseid juuri, mis annavad valusa leegi. Ja kui õigust ütelda, siis siit mäelt näen ma kaugele steppi ja tolles kandis meie koduseid rändlaagreid."

"Mis sa lobised? Siit pole võimalik meie rändlaagreid näha. Nad on kaugel!"

"Kas pole siis stepiavarused ühesugused? Ma vaatan kodu poole ja südamel hakkab kergem!"

"Ja see poisike on su poeg?"

"Oli hiina poiss, kuid nüüd sai pojaks. Ma käisin sinuga Hiinas, suur kagaan, ja võtsin sealt kaasa mahajäetud lapse. Sadulas ma ta suureks kasvatasingi. Temast sai mulle abiline sepapajas."

"Kus su sepapada siis on?"

"See kõik on minuga koos sadulas. Näe, vasarad ja tükk rauda käib alasi eest. Lõõtsa pistan ma kotti ja vean seda teisel ratsul, millel istub ka mu poeg."

"Kas ratsud on sul tublid, tugevad?"

"Minu ratsud on juba väga vanad, ma olen nendega nii palju sõjakäike kaasa teinud! Kui me Buhhaara maadele jõuame, valin ma seal enesele välja tugevad ratsud ja mõned orjad-pealelööjad ka... "

"Kui hästi võitled, saad kas või terve hobusekarja."

"Mis sõjamees ma enam olen! Olen kõvasti pihta saanud. Tapluseks ma enam ei kõlba, aga näe nuge ja nooleotsi taguma - selles töös olen ma vilunud. Kuid ütle mulle, suur khaan, kas me veel kaua siin seisame? Meie Džebee-noioni tumen nälgib ja sööb oma hobuseid. Oleks aeg kaugemale liikuda."

Tšingis-khaan hakkas kõvasti nohisema ja puhkima: see oli halb tundemärk.

"Ei, esiteks ütle mulle, sepp Hori, mida sa teed siis, kui kogu Džebee-noioni tumen läheb edasi ja teda pole enam kaksteist päeva siin? Sa hakkad teda steppi mööda taga ajama, küsima vastujuhtuvatelt

138

hulgustelt, kas pole keegi neist Džebee-noioni näinud? Kui kõik nukerid hakkavad laagri ümber uitama, siis läheb mul kogu malev laiali!"

Sepp hakkas värisema ja langes silmili maha.

"Käsime: viia see sepp Hori üle minu tuhatkonda ja anda talle kurenni keskel kakskümmend kepihoopi jalataldade pihta, et need tal sügelema hakkaksid. Saata viivitamatult laagri ümbrusse ratsapiilkonnad kinni püüdma neid nukereid, kes longivad ringi oma sadakondadest lahus, ja teatada mulle kõikide nende sada-ja tuhatkonnaülemate nimed, ma määran neile kõigile karistuse."

Tšingis-khaan tõukas kõrvale sepa, kes oli haaranud kätega kinni ta suurest kompjalast, ja hakkas kivist rada pidi aeglaselt ülespoole minema. Peatus viivuks.

"Ma hakkan siin vestlema taevaga eduka sõjakäigu üle. Pange mäe ümber valve, et keegi mu jutuajamist ei segaks!" Seepeale läks kagaan edasi mäetipu poole.

Kaheteistkümnes peatükk KUIDAS TULEB KIRJUTADA KIRJU

Tšingis-khaan ei osanud ühtegi teist keelt peale mongoli keele ega mõistnud kirjutada.

(V.   Barthold)

Õhtuks pöördus kagaan tagasi oma telki ja kutsus kokku vanemad väepealikud. Siin oli nii võitude läbi kuulsaks saanud Tšingis-khaani noorpõlvekaaslasi, kühmuvajunuid, hallijuukselisi, kuive-tunuid, lotendavate põskedega, kui ka noori, kaugelenägeliku kagaani poolt esiletõstetud võitlejaid, kes põlesid kangelastegude ihas. Igaühel oli oma lipu all kümme tuhat ratsanikku, kes olid sõjakäiguks täiesti valmis.

Kõik istusid vaipadel tihedas poolringis. Üksnes Tšingis-khaan istus teistest kõrgemal, kuldtroonil. Trooni seljakori oli tehtud

oskuslikult hiina meistrite poolt, kujutades kokkupõimunud õnnelikke draakoneid, kes mängisid pärliteraga, mis sarnanes pikkade harudega meremeduusile; trooni käetoed kujutasid kahte tulivihast tiigrit. Selle kullast vermitud tugitooli oli kagaan omandanud Hiina keisri lossis ja vedas seda sõjakäikudel kaasas.

Troonist paremal pool asusid Tšingis-khaani kaks venda ja tema kaks nooremat poega: Ugedei ja Tuli, vasakul istus kagaani viimane naine, noor Kulan-Hatun, kelle ihul särasid kallihinnalised kaelakeed ja kuldkäevõrud, mis olid lükitud kätele kämblast kuni õlani. Hiinlastest teenrid libisesid käratult istujate selja taga, kandes laiali kuldvaagnaid ja kuldtasse kumõssi ning punase joovastava veiniga.

Kagaani vasakul käel, tema noore naise kõrval, istusid kaks saadikut: üks - Ašaganbu, kes oli saabunud võimsa Tanguudi' kuninga Burhani juurest, teine - hiina väepealik Meng-Hung[2], kelle oli läkitanud Sungide dünastiast Lõuna-Hiina keiser, kes vihkas Põhja-HiinaTsinide dünastiast keisrit ja otsis seetõttu sõprust ning liitu mongolitega.

Sellel pidusöögil rabas Tšingis-khaan külalisi kuldnõude luksus-likkusega, roogade ja jookide külluse ning mitmekesisusega. Suurtel kuldvaagnatel kanti ette praed: noore mära, hirve ja stepitrappi-de liha. Sellele järgnesid ebatavalised maiustused, mis olid valmistatud hiina koka poolt. Kumõss, airan3, punane pärsia vein ja arbuusiseemnetest hiina viin, haruldased lõunamaa puuviljad, toodud kohale kullerite poolt, kes olid kihutanud hobuseid vahetades palju päevi - kõik see paistis eriti ebatavalisena selles tühjas orus, kuhu põikasid metshobuste karjad ja nende jälgi ajavad tiigrid.

Telgi siideesriide tagant kostsid hiina lauljataride kriiskavad laulud, flöötide ning pilliroovilede helid. Mõned kentsakalt rõivastatud tantsijannad esitasid tantse, kujutades, kuidas emahirv sööb muretult stepis, kuidas juurdehiiliv ilves tormab hirvele kallale, kuid hukkub ise varitseva küti noole läbi.

' Tanguudi kuningriik - üks Loode-Hiina provintsidest.

2 Meng-Hungi märkmed mongolitest ning Tšingis-khaanist on säilinud tänapäevani.

3 Airan - teatav hapupiimajook. (Tõlk)

Õnnestunud peoga rahulolev Tšingis-khaan istus troonil, jalad enese alla tõmmatud, ja võttis valjusti matsutades praetud lihatükke eriliselt vaagnalt; põlvitav hiina teener hoidis seda tema ees. Paremaid lihatükke pistis kagaan nende külaliste suhu, kellele tahtis üles näidata oma poolehoidu.

Peo ajal kõõritas Tšingis-khaan armukadedalt Tanguudi saadikut: too istus kagaani naise Kulan-Hatuni kõrval ja ajas viimase naerma jutustusega, kuidas tema, kes polnud stepis kunagi teed kaotanud, esmakordselt Hiinasse sattudes eksis ära pealinna kitsaste põiktänavate rägastikus. Kulan-Hatun naeris muretult. Närides lamba abaluud, ütles Tšingis-khaan Tanguudi saadikule:

"Sinu käskija, kuningas Burhan tõotas olla eelseisval uuel sõjakäigul mu paremaks käeks. Nüüd tappis muhamedlaste rahvas minu saadikud ja ma lähen selle eest Horezmi šahhi karistama. Kuningas Burhanil on aeg oma ratsanikega siia ilmuda ja minu maleva paremal tiival koht sisse võtta."

Tanguudi saadik, keda köitis vestlus kaunitar Kulan-Hatuniga, vastas Tšingis-khaanile hooletult:

"Kui sul ei jätku vägesid sõjakäiguks, siis ära ole kagaan."

Tšingis-khaan viskas lamba abaluu kõrvale, pühkis rasvased sõrmed valgete seemisnahksete saabaste vastu kuivaks ja tõmbas sooblinahkse kasukahõlmaga üle vuntside. Kõik jäid vaid. Pöördudes Tanguudi saadiku poole, kähistas kagaan hingeldades:

"Sa kõneled oma valitseja nimel. Kuidas sa julgesid mulle nii jõhkralt vastata? Kas on mul raske viia otsekohe oma võimsad väed Tanguudi riigi peale? Kuid mul on praegu teisi muresid ja ma ei hakka materdama teid, alatuid, salalikke tanguute. Aga kui igavene taevas kaitseb mind vaenuliku noole eest, ma vannun, et kui tulen tagasi pärast horezm-šahhi purustamist, lähen ma sõjaga sinu äraandliku kuninga peale. Siis tuletan ma meelde sinu sõnu ja näitan teile, kas ma oskan kagaan olla!... Elü-Tšü-Tsai, käsi hobused kohe ette anda ja las see tanguudi kutsikas roomab mu telgist minema."

Tanguudi saadik Ašaganbu küsis kogeldes:

"Kas ma siis ütlesin midagi solvavat?"

141

Kuid hiina teenrid võtsid tal käe alt kinni ja lohistasid telgist välja.

Kulmu kortsutades tähendas Tšingis-khaan karmilt Hiina saadikule Meng-Hungile, et too väga vähe jõi, ja sundis teda karistuseks tühjendama kuut suurt peekrit veini järjestikku. Saadik jõi alandlikult, ja kõik külalised laulsid samal ajal kiidulaulu hiinlase auks. Pärast kuuendat peekrit kukkus saadik maha ja jäi kohe magama. Tšingis-khaan muutus jälle lõbusaks, sõbralikuks ja ütles:

"Näe, mu külaline jäi purju! Tähendab ta on mu sõber ja mõtleb minuga ühte moodi. Kandke mu sõber ettevaatlikult tema telki. Las linnaülemad peavad teda kõikjal kauem kinni, annavad talle veini, teed ja häid roogasid, missuguseid ta ka ei himustaks. Käsime, et teel mängiksid talle head muusikamehed flööti ja ti-listaksid pillikeeli. Meie soovime, et meie hiina sõbral mitte millestki puudus poleks."

Kui magavat saadikut välja viidi, pöördus Tšingis-khaan Elü-Tšü-Tsai poole:

"Kas sa kirjutasid kirja minu saadiku tapjale, horezm-šahh Muhammedile?"

Kagaani suurnõunik vastas vaikselt:

"Kui kaks vaprat väejuhti kavatsevad sõdida, kas oskan mina väärikalt kirjutada? Mina tean vaid, kuidas seada vallutatud maades kord majja ja katsun jälgida, et täidetaks sinu käske. Seepärast kirjutas kirja sinu kõige kogenum kirjutaja Izmail-Hodža Uiguur."

"Kus ta on?"

Elatanud sekretär ja kagaani pitsatihoidja Izmail-Hodža astus trooni juurde ja langes põlvili, hoidis pea peal pärgamendirulli.

"Loe!"

Ismail-Hodža hakkas lugema:

Igavene taevas ülendas mu kõikide rahvaste suurkagaaniks. Viimase seitsme aasta jooksul saatsin ma korda ebaharilikke asju. Niisugust riiki pole kõige iidsematest aegadest peale veel olnud. Ma purustan valitsejad nende sõnakuulmatuse pärast, panen nad hirmu tundma. Niipea kui minu malev kohale tuleb, alistuvad

142

ning taltuvad kaugedki maad. Kuid mispärast ei näita sina au-paklikkust üles? Mõtle järele! Kas sinagi tahad tunda saada mu raevust lööki?

Tšingis-khaan laskis jalad troonilt alla, tormas Izmail-Hodža juurde ja kiskus tal lõpunilugematata kirja käest.

"Kellele sa kirjutad? Kas valitsejale, kes on väärt minuga kõnelema, või kollaste kõrvadega koerapojale? Kas nii tuleb kõnelda vaenlastega? Sa ise oled muhamedlane ja liputad seepärast muhamedlaste khaani ees saba. Sa tahad, et šahh Muhammed arvaks, nagu kardaksin ma teda?"

Izmail-Hodža lebas, nägu vaipa surutud, ja värises hirmust. Ka gaan haaras tal vööst kinni, lohistas telgist välja, viskas sissepääsu juurde maha ja tõukas teda jalaga. Kagaani kõrvale ilmus nõunik Elü-Tšu-Tsai ja hakkas vaikselt noomima:

"Vaata oma kirjutaja halli habet. Tuleta meelde tema teeneid paljude aastate jooksul. Ta õpetas lugema ning kirjutama su lapsi ja lapselapsi. Sa ei peaks niimoodi karistama ustavat teenrit... "

Tšingis-khaan ajas end sirgu:

"Izmail-Hodža kirjutab orjalikke kirju. Ta ei mõista uhkusega kõnelda. Las õpetab ka edaspidi lugemist ning kirjutamist minu lapselastele, kuid ärgu tulgu kõnelema rahvaste käskijatega."

Kagaan pöördus telki tagasi ja ronis jälle jaluli troonile. Võtnud kätega parema põlve ümbert kinni, istus ta kaua vasaku jala kannal. Tema kollakasrohelised silmad kord laienesid, kord ahenesid. Trooni kõrvale ilmus teine kirjutaja puhta pärgamendilehega. Elü-Tšu-Tsai andis kirjutajale pillirookõrre kirjutamise jaoks. Kuid Tšingis-khaan, kurjad silmad vidukil, vaikis üha, vahtides ühte punkti. Siis pöördus ta põlvedel ootava kirjutaja poole ja ütles:

"Kirjuta nii: "Sa tahtsid sõda - sa saad selle.""

Otsekui ärgates haaras kagaan Elü-Tšu-Tsai peost kuldpitsati, mis oli sinise' värviga määritud, ja surus selle vastu kirja. Pärgamendile ilmusid sõnad:

' Kagaani kirjal teiste rahvaste käskijatele oli pitser sinist värvi, tavalistel dokumentidel - punast värvi.

143

Jumal taevas.

Kagaan on jumala võim maa peal.

Planeetide ristlemise käskija.

Kõikide inimeste valitseja pitser.

Ja vait jäänud külaliste sõnatus vaikuses kõlas äkki rünnakule tormavate mongolite võitlushüüd: "Khuu-khuu-khuu!"

Telgikangaste taha kinniseotud Tšingis-khaani lemmiktäkud tundsid ära peremehe hääle ja hakkasid hirnuma. Mõne silmapilgu pärast pistsid hirnuma mongoli ratsud laagri kõigis nurkades.

Hoolikalt, kahe käega võttis Elü-Tšu-Tsai pärgamendi vastu, Tšingis-khaan aga lausus teravalt ja järsult:

"Kiri ära saata! Muhamedlaste piirile! Viivitamatult! Kullerile anda kaitsesalk! Kolmsada ratsanikku!" Istujate poole pöördudes hakkas kagaan jälle lahkel, nurrulööval häälel kõnelema: "Kuid meie jätkame oma pidu ja rahulikku vestlemist. Varsti rõõmutseb meie hing muhamedlikes linnades. Seal me veel lõbutseme! Ma näen juba, kuidas hobuste higiaurust muutuvad uduseks küntud põllud, kuidas pistavad põgenema ehmunud inimesed ja metslooma moodi vinguma arkaanide abil kaasaveetavad naised; jõgede vood muutuvad punaseks nagu see vein ja tahmunud taevas hakkab hõõguma põlevate asulate suitsust... "

Ta vidutas silmi, jäme lühike näpp üles tõstetud, ja kuulas, kuidas kogu laagris hirnusid ikka veel vastamisi täkud.

Istujad kõnelesid summutatud häälel: "Paistab, et sõjakäik on juba lähedal... " - ja nagu see sobib suurtele väepealikele, lõid nad kuldpeckrid väärikalt kokku, soovides üksteisele edu, vesteldes eelseisvatest suurtest päevadest.

VIIES OSA ENNENÄGEMATU RAHVA SISSETUNG

Esimene peatükk KES ENNAST EI KAITSE - SEE HUKKUB

Pärast mongolite sissetungi läks maailm sassi nagu etiooplase juuksed. Inimesed muutusid huntide sarnasteks.

(Saadi, XIII saj)

Kui horezm-šahh Muhammed sai Tšingis-khaanilt ähvardava kuuesõnalise kirja, käskis ta oma uue pealinna Samarkandi ümber ehitada kiiresti tugeva müüri, hoolimata selle tohututest mõõtmetest: müür pidi tulema 12 farsahhi[1] pikkune.

Šahh saatis maksukogujaid riigi kõikidesse osadesse välja pigistama makse kolme aasta peale ette, kuigi käesolevagi aasta maksud olid suurte raskustega kokku saadud.

Samuti käskis šahh luua vibuküttide salgad. Need pidid ilmuma kogunemiskohtadesse ratsul oma relvastusega ja toidutagavaradega mõneks päevaks.

Lõpuks käskis šahh viivitamatult maha põletada kõik külad, mis asusid Seihuni (Sõrdarja) jõe paremal kaldal, kuni idapiirini

1 Umbes 84 kilomeetrit.

kara-kitailastega, kellede maale olid ilmunud mongolid. Maha-põleatud külade elanikud käskis šahh laastatud vööndist minema kihutada, et mongolid põlenud maakohti läbides ei leiaks seal enesele ei ulualust ega söögipoolist. Kuid mahapõletatud vööndi vihased elanikud pagesid kara-kitailaste juurde, kus mehed astusid mongolite salkadesse.

Kuni kõikidest Horezmi nurkadest saabusid kohale sõjaväed, asus šahh Samarkandis. Orjameelsest kaaskonnast ümbritsetuna külastas ta mošeesid, kus kuulas šeik-ul-islami ilukõnelisi jutlusi. Ta palvetas innukalt arvukate õigeusuliste silmade all, kes seisid sirgetes ridades mošee-esisel väljakul. Ta laskus põlvili koos nendega ja kordas imaami järel valjusti palveid.

Draakoni aasta (1220) algul kutsus Muhammed erakorralisele nõupidamisele tähtsamad väepealikud, suursugused bekid, kõrgemad aukandjad ja halli habemega imaamid.

Kõik ootasid "uuelt Iskenderilt", "Muhammed-sõdalaselt", nagu teda oli hakatud hüüdma mässulise Samarkandi purustamise ning Kiptšaki stepi sõjakäigu järel, tarku ja julgeid otsuseid, mis sisendavad südidust ning lootusi. Kõik, kes olid tihedas ringis vaipadel istet võtnud, rääkisid šahhi oodates tema sõjalisest vilumusest, sellest, et ta oskab muidugi kiiresti ning võidukalt maa hädast päästa.

Timur-Melik jutustas:

"Täna sõitis padišahh Samarkandi kindlused läbi ja vaatas töö üle. Ta vaatles kaua, kuidas kõikjalt kokkuaetud külaelanikud ja orjad vallikraave kaevasid. Maa oli külmunud ja andis labidahoo-pidele visalt järele. Šahh vihastus ja käratas: "Kui te nii aeglaselt töötate, siis viskavad metsikud tatarlased pärast siiakihutamist ainult oma nuudid vallikraavidesse ja nendest saavad kraavid ääreni täis." Seda kuulsid töötegijad

ja nende südameid täitis õudus. "Kas siis tõesti on Tšingis-khaanil niipalju sõdalasi?" ütlesid nad."

Nõupidamisesaali tuli horezm-šahh, läbitungimatu ja vaikiv. Ta istus kuldtroonile, jalad enese alla tõmmatud. Ülem-imaam luges lühikese palve, lõpetas sõnadega: "Kaitsku Allah Horezmi õnnistatud, õitsvaid maid padišahhi kasuks ning kuulsuseks!" Kõik tõstsid kämblad ja silusid sõrmeotstega habet. Šahh ütles:

"Ma ootan teilt igaühelt abi. Nimetage kõik järjekorras abinõusid, mida te peate kõige paremateks."

Esimesena kõneles suurimaam, elatanud Šihab ed-Din-Hivaki, keda ehtisid teadmised paljudelt teadusaladelt ja keda hüüti "riigi toeks ning ususambaks".

"Ma kordan siin seda, mida olen kõnelnud alati mošees kõrgelt memberilt'. Prohveti - õnnistatud ja kiidetud olgu tema nimi! -usaldusväärne hadis[2] ütleb: "Kes tapetakse oma elu ja vara kaitsmisel, see on märter, see on džahiid." Kõik peavad otsekohe rahulike asjatoimetuste pimedusest astuma sõnakuulmise teele ja purustama vapruse ning innukuse mõõgaga murede salgad."

"Me kõik oleme valmis surema lahinguväljal!" hüüdsid sealolijad.

"Kuid mis nõu sa siis annad?" küsis šahh.

"Sina oled suur väepealik, sina oled uus Iskender!" ütles vana imaam. "Sina pead viima kõik oma loendamatud väed Seihuni kaldale ja seal otsustavas lahingus vastu astuma mongolitest paganatele. Sa pead tungima värskete jõududega vaenlaste kallale, enne kui nad jõuavad välja puhata raskest teekonnast läbi Aasia kõrbete."

Muhammed langetas silmad, vaikis natuke aega ja käskis kõnelda järgmisel.

Üks kiptšaki khaan ütles:

"Mongolid tuleb lasta tingimata meie riigi sisemusse. Siin, kus me tunneme hästi ümbrust, hävitame nad kergesti."

Teised kiptšaki khaanid soovitasid jätta Samarkand ja Buhhaara nende eneste hooleks, jäädes lootma nende kõrgete müüride tugevusele, ja hoolitseda vaid veerikka jõe Džeihuni ülepääsukoh-tade kaitse eest; et mongoleid mitte Iraani edasi lasta.

"Ma tunnen hästi neid jõhkraid rännumehi," ütles üks khaan. "Nad lähevad meie maalt läbi, rüüstavad seda, kuid kauaks siia ei jää. Nad ei armasta kuumust. Nemad ise ja nende hobused on harjunud külma talvega. Niikaua kui mongolid meie juures ringi

' Membcr - kantsel, alatariesinc.

2 Hadis - legend prohvet Muhamedi ehist ja sõnadest, mis ei kuulu Koraani.

luusivad, katsume hoida oma armastatud padišahhi - kestku ta valitsemine sada kakskümmend aastat! Meie tõmbume Hindukuši mäeaheliku taha ja lähme edasi Gaznasse. Seal kogume uue suure maleva. Kui aga osutub hädavajalikuks, siis võime siirduda Indiasse. Selle ajaga saavad mongolid saagist isu täis ja lähevad tagasi oma steppidesse."

"Argpüksi jutt!" torises Timur-Melik.

Muhammed päris oma pojalt Dželal ed-Dinilt:

"Ja mis ettepaneku sina teed?"

"Mina olen su sõjamees ja ootan su käske."

"Aga sina, Timur-Melik?"

"Võidab ründaja. Kes ainult kaitseb end, see määrab enese hävimisele," vastas Timur-Melik. "Seetõttu võidab nõrk inimene julgelt peale tungides tugeva tulivihase tiigri. Aga mäe taha tõttab too, kes tõmbab saba jalge vahele, kes kardab kohtuda

vaenlasega silm silma vastu. Miks sa minult küsid? Ma palun sind ammugi: lase mind sinna, kus luusivad tatarlaste maakuulajatest ratsasalgad. Ma proovin nendega heideldes, kas tabab õieti mu nool, kas pole muutunud raskeks mu mõõk!"

"Olgu nii!" ütles Muhammed. "Mäekurud vabanevad varsti lumest ja mongolid hakkavad mägedelt Fergana orgu laskuma. Seal proovid sa oma mõõka mongolite pealagedel. Määran su Hodženti linna vägede ülemaks."

Kõik langetasid silmad ja panid sõrmeotsad kokku. Oli selge, et šahh vihastus avameelse Timur-Meliki peale, kes oli sama taltsutamatu kõnes, nagu ta oli ohjeldamatu ka lahingus. Ta ei valanud iialgi meelitusmett horezm-šahhi ilukõnevoolu. Hodžendis seisis tühine väesalk, ja vilunud väejuhule Timur-Melikile ei teinud sugugi au saada tähtsusetu kindluse ülemaks. Kuid Timur-Meliki sõnades peitusid solvavad okkad ja Muhammed lisas:

"Timur-Melik kinnitab, et võidab ainult ründaja. Kuid sõjas pole tarvis pimedat vaprust, vaid arukust. Ma ei tee ülekohut ega jäta ühtki linna ilma kaitseta. Mina arvan samuti, et lambanahka-desse mähkunud mongolid või tatarlased ei kannata meie kuumust välja ega jää siia kauaks. Parimaks kaitseks rahulikele elanikele on meie kantside kaljukindlad müürid ja... "

"Ja sinu võimas käsi! Sinu tarkus!" hüüdsid libekeelsed khaanid.

"Muidugi on minu poolt juhitud malev ähvardavaks, vankumatuks kaljuks tatarlaste teel," ütles Muhammed. "Kas ei pea vapper Inaltšik Kair-khaan sissepiiratud Otraris juba viis kuud vastu, pidurdades sellega mongolite survet. Ta lööb kõik nende tormijooksud kindlalt tagasi, kuna ma saatsin sinna õigel ajal appi kakskümmend tuhat vaprat kiptšakki... "

"Vahva Kair-khaan!" hüüdsid khaanid.

"Mulle rääkisid ustavad, teadjad inimesed, et võrreldes minu islami malevaga on tatari malev nagu suitsujoake keset kottpimedat ööd. Milleks seda karta? Ma jätan Samarkandi sada kümme tuhat sõdalast, kaasa arvamata vabatahtlikke ja kahtekümmet kohutava välimusega võimsat sõjaelevanti. Buhhaaras on viiskümmend tuhat vaprat meest. Ka kõikidesse teistesse linnadesse saatsin ma kakskümmend ja kolmkümmend tuhat kaitsjat. Mis

jääb järele Tšingis-khaani tatarlastest, kui nad peatuvad terve aasta kõikide kindluste juures? Uusi vägesid talle juurde ei tule ja ta

jõud sulab nagu lumi suvel... "

"InšAllah! InšAllah! (Andku Allah!)" hüüdsid kõik.

"Kuid selle ajaga," jätkas šahh, "kogun ma Iraanis uue õige-usulise maleva. Värskete jõududega purustan ma tatarlaste jäänused nõnda, et nende lapselapsed ja lapselapselapsedki ei julge eluilmas islamimaadele läheneda."

"InšAllah! InšAllah!" hüüdsid khaanid. "See on võitmatu väejuhi tõeliselt tark jutt!"

Šahhi juurde tuli divan-arzi (šahhi kantselei) ülem ja andis Muhammedile sedeli. Selles oli mongoli postidest suure vaevaga läbilipsanud kerjus-derviši poolt lühike teade, et kakskümmend tuhat kiptšakki, kes läksid Otrari, olles šahhi poolt sinna saadetud, reetsid ning jooksid mongolite poole üle. Kõik vaatlesid ärevuses Muhammedi, katsusid tema näo järgi mõistatada, kas teated on head või halvad. Šahh kortsutas kulme ja sosistas:

"On aeg, viivitada ei saa!" Seepeale tõusis ta püsti ja siirdus pärast imaami palve ärakuulamist lossi siseruumidesse.

Teine peatükk KURBAN-KÕZÕK SAAB DŽIGITIKS

"Hei, Kurban-Kõzõk', hei naljahammas! Nüüdsest peale sa ei hakka enam maad sonkima. Horezm-šahh nimetab su oma vaprate vägede ülemjuhatajaks." Hobuselt maha tulemata koputas džigitt nuudi käepidemega Kurbani onni madalale, viltusele uksele.

"Mis uus häda meid veel on tabanud?" kriiskas Kurbani ema, kõhn, küürus vanaeit, kes köögiviljaaiast kiiruga välja komberdas.

"Kurban, tule kähku välja! Miks ta päeval magab? Küllap tõmbas end busaad2 täis."

"Kus me saame siin busaale mõtelda!" halises vanaeit. "Esiteks pidas Kurban kogu öö kraavil vahti, kuni vesi voolama hakkas, siis ujutas üle oma maatüki, pärast aga taples üksipäini nelja naabriga - nad tahtsid tema vett enneaegu oma põldudele juhtida. Nüüd on Kurban üleni siniseid muhke täis, lamab ja ägab."

Vanaeit kadus onniukse taha, kust ilmus nähtavale Kurban. Ta seisis unesegasena, hõõrus silmi ja vaatles hirmunult uhkes riides uljast ratsanikku hallil tähnilisel hobusel.

"Salem sulle, bek-džigitt! Mis piirkonnaülemal tarvis?"

"Horezm-šahh ise nõuab sind koos hobuse, mõõga ning piigiga enese juurde, sõdima tundmatute jadžudžide ning mad-žudžidega."

Pika kaelaga vimmas Kurban sügas kämblaga selga.

"Ära irvita mu üle, bek-džigitt! Mis sõjamees mina ka olen? Peale ketmeni3 ja supilusika ei oska ma mitte midagi käes hoida."

"See pole enam sinu ega minu asi targutada. Hakim saatis mu, et ma sõidaksin läbi kõik külavanemad ja annaksin edasi tema käsu: kõik külaelanikud kogunegu viivitamatult kokku, kellel on hobune - see hobusel, kellel kaamel - see kaamelil. Pea silmas,

' Kõzõk - naljahammas, narr.

2 Bussa - hirsist või riisist valmistatud joovastav jook.

3 Keman - suurt liiki kõblas, mida kasutatakse idamaal labida asemel maa kaevamisel.

homme pead sa tulema oma beki juurde, kes viib teid, sinusuguseid uljaid sõjamehi, sõtta. Aga kes ei tule - sellel pea maha. Said aru?"

"Pea kinni, bek-džigitt, seleta, milles asi on, missugused j adžudžid-madžudžid?"

Kuid džigitt nähvas halli täkku nuudiga ja kihutas minema. Ainult tolm tõusis pilvena tee kohale ja ujus aeglaselt eemale, vajudes põldudele maha.

"Kurban, pojake, mida bekid on välja mõtelnud, mida nad sinust tahavad?" käis peale vanaeit, kes oli laskunud läve juures maha.

"Marutõppe jäänud, vististi. Ja mispärast pole meie Raudjas senini kärvanud! Siis poleks mind Hakimi juurde kutsutud." Kurban läks punakaspruuni mära juurde, kes sõi põllupeenral rohtu. Kurbani väike poeg, kes oli poolpaljas, kehakatteks üksnes põlvini üleskeeratud kottpüksid, hoidis mära oheliku otsa.

"Hei, Kurban-Kõzõk, mis juhtus?" hüüdsid naabermaatükki-del töötavad külaelanikud ligi joostes.

Kurban ei vastanud. Kogu keha valutas veel hoopidest. Ta silitas mära, kohendas hõredat lakka ja tõmbas käega piki kõhetut esilekerkivate ribidega selga.

"Ära ole meile pahane, Kurban! Tead isegi: koerad kisuvad ka alguses kondi pärast, aga seejärel soojendavad jälle end kõrvuti päikese käes," kõnelesid naabrid. "Vee pärast muutub lihane vend metsloomaks. Ütle ometi, Kurban, miks piirkonnaülema džigitt siia sõitis?"

"Sõda... " ütles Kurban tumedalt.

"Sõda?!" kordasid kõik neli ja tardusid.

"Mis sõda see võib olla?" toibus üks. "Horezm-šahh on maailma kõige vägevam valitseja, tema vari katab maailmaruumi. Kes julgeb temaga sõdida?"

"Kuid mida nad meist tahavad? Me pole ometi sõjamehed! Meie külvame vilja, pärast võtavad bekid meilt selle ära, noh, ärgu nad meid rohkem puutugu."

"Mida džigitt rääkis?"

151

""Kõik," ütles ta, "lähevad sõdima, meie maad kaitsma. Kellel on hobune või kaamel, peab koos nendega beki juurde ilmuma"".

"Kuid mina võtan naise ning lapsed kaasa ja pagen nendega mägedesse või sohu. Mida mul kaitsta on? Neid maid? Need pole ju meie, vaid beki omad! Las taplevad nende eest bekid oma dži-gittidega!"

"Horezm-šahhil on palgalistest kiptšakkidest malev. Sõdimine on nende töö. Seniajani sõdisid nad rohkem meiega, kündjatega, ja meil polnud nende pärast mingit elu."

"Aga kui häda käes, siis pöördusid meie poole."

"Hei, vaadake! Veel uus õnnetus!"

Tolmu tõstes lähenesid kiiresti piki teed ratsanikud. Nende taga põrisesid neli kõrgete ratastega vankrit. Nad peatusid Kurbani savionni juures. Vankritelt hüppasid maha mõned ametnikud, pikad valged kepid käes.

"Tulge siia!" ütles üks ratsanik. Kurban ja teised külaelanikud tulid lähemale, tõmbudes küüru ja pannes käed kõhul kokku.

"Te peate mind tundma. Ma olen piirkonna hasib, maksukoguja. Peavarahoidja Mustafi saatis kõikidele hasibidele käsu. Maad ähvardab sõda, tatarlastest paganad tulevad stepist meie kallale. Kui nad tungivad meie maale, siis notivad kõik maha, võtavad karja ning vilja ära ja me jääme puupaljaks."

"Me oleme niigi puupaljad!" ütles Kurbani vana ema.

"Aga kui tulevad vaenlased," jätkas hasib-maksukoguja, "siis kaotame ka pead. Tähendab, on vaja palju raha ja vilja, et viissada tuhat sõdalast relvastada ja neid kõiki toita. Ja selleks käskis šahh makse koguda."

"Me alles maksime kõik maksud."

"Te maksite selle aasta eest, kuid nüüd maksate tuleva aasta eest. Maksta tuleb otsekohe. Alustame esimesest. Kelle oma on see maja?"

"Minu oma, suur ülemus!" ütles Kurban-Kõzõk. "Mul pole millegagi maksta! Mul pole mitte midagi! On ainult kana, ja seegi ei mune."

"Tean ette teie juttu! Te kõik räägite niimoodi. Hei, poisid, vaadake hästi järele majas ja eriti kuuris."

152

Neli džigitti läksid üle õue, vaatasid kuuri ja köögiviljaaia läbi ja tulid tühjalt tagasi. Üks hoidis kana.

"Ma annan sulle kaks päeva aega. Täna antakse sulle viiskümmend hoopi ja sa saad peksa iga päev, kuni sa ei too mulle kotitäit nisu. Ja pärast antakse su maatükk teisele, hoolsamale kündjale, kes ei keela oma abi vaprale malevale."

Kurban-Kõzõk langes põrmu.

"Ma teen kõik, mida šahh tahab! Ma sõidan oma mära seljas sõdima jadžudžide ja madžudžidega. Ma hakkan töötama, sildu ja teid parandama, kuid ära peksa mind mu laste silme all ja ära nõua vilja, kui seda pole! Mul on neli last, väikesed kui tarakanid, ja vana ema. Ma pean neid toitma, kuid millega - ei tea. Halasta, suur hasib!" Ta embas maksukoguja hobuse kapju ning imestas ise oma julge jutu üle; ta näis enesele nii tühisena kui sitikas ja ta punakaspruun mära paistis talle õnnetuna nagu näljane koerakutsikas.

"Ma näen, sa, Kurban-Kõzõk, oled naljahammas," ütles maksukoguja. "Sa tead ometi, et suur Allah lõi astmed inimestele igaveseks ajaks: kõige kõrgemale pani ta šahhi, siis bekid, siis kaupmehed ja lõpuks lihtsad kündjad. Igaüks peab tegema, mis talle kohane, šahh käsutab ja kõik ülejäänud kuulavad sõna. Kuid mida peab tegema kündja-sulane? Töötama bekile ja šahhile ja andma neile leiba, niipalju kui nad nõuavad. Niisiis, pane nisukott valmis. Olgu, täna ma sind peksma ei hakka, pole aega. Kuid homme nülin naha maha."

Hasib äigas ratsule nuudiga ja kappas edasi.

Kui ärasõitnud maksukogujatest üles kerkinud tolm oli maha langenud ja nukrad naabrid laiali läinud, hakkas Kurban-Kõzõk valmistuma ärasõiduks.

Ta läks mošeesse mulla juurde ja kaupmehe poole, kellel oli suurel teekäänakul pood. Ta kuulas möödakäijate vestlusi ja veendus, et bekil oli õigus: kõikjal kõneldi sõjast ja tundmatust rahvast. See tuleb idast; tõenäoliselt on need kirgiisidest, kara-kitailastest või uiguuridest nomaadid või mõni teine tatari hõim,

153

kes on suureks kasvanud mõne saagirikka aastaga, millal sigis kari ja polnud lumetorme ega loomataude.

Kõikjal levisid kuulujutud, et selle hõimu sõdalased on kasvult poolteise inimese suurused, neid ei saa mõõkade ja nooltega tappa ja neile on kasutu vastu panna. Ainuke abinõu nende käest pääsemiseks on sulguda linnade kõrgete, vastupidavate müüride taha või pageda sohu.

Mõtlikuna pöördus Kurban tagasi. Raius hobusetoiduks puruks õlgi ning džugarivarsi. Muretses roostetanud vikatitüki ja kinnitas selle varre külge - tuli välja oda. Ta viibis veel sepa pool, aitas teda töös, sest scpikotta oli kogunenud palju külamehi, kes suundusid šahhi kutsel Buhhaarasse. Sepa aitamisega teenis Kurban üheksa vaskdirhemit, nii et võis poepidajalt osta mõne väikese lambalihalõigu.

Õhtul tuli koju Kurbani naine, kes oli töötanud kogu päeva maavaldajast beki põllul. Ta keetis katlakese džugarikörti ja küpsetas lambarasva tükikestega kakukesi.

Kui kogu pere savikausi ümber istet võttis ja vaikides sööma asus, vaatles Kurban - perekonnapea tähtsust säilitades - märkamatult iga sealolijat.

Siin on kühmus ema hallide juuksesalkudega, tööst on talle küür selga kasvanud. Kurban mäletas teda noorena, tõmmuna, ilusana, mustade säravate silmade ja kaasakiskuva naeruga. Töö kõrvetava päikese käes veega üleujutatud põldudel, raskete džugari- ja haokubude tassimine, lakkamatu rassimine vajutasid küüru ta selja ja litsusid õlad madalaks.

Siin on ta naine, juba närtsiv, sügavate kortsudega, mis on tekkinud ta kaunile, omale näole. Terved päevad on ta istunud põrandal kummargil lõime kohal, kiirustades, et võimalikult rohkem kangast kududa. Tema käed on muutunud karedateks ja sõrmed kühmulisteks nagu mõnel vanaeidel.

Neli last, kes istuvad kõrvuti, ruttavad, et haarata ja alla kugistada rohkem körti, ja tema jagab igaühele tillukese lambaliharaa-sukese. Vanim, Hassan, on juba

üheteistkümne aastane. Ta palus luba isaga Buhhaarasse sõita, et mitte üksnes suurepärast linna

154

näha, vaid vaadata ka seda, kuidas isa peene nõtke odaga, mõõga ning helkiva ümmarguse kilbiga kihutab metsiku ratsu seljas.

On veel kolm last: vanem tütar on neiuohtu, ta varjab juba nägu häbelikult rätiservaga. Ja veel kaks mudilast. Nad istuvad kõrvuti kandadel ja on kördi ahmimisega oma põsed ära määrinud. Mis saab nendest?

Kurban ei maganud peaaegu kogu öö, arutades naisega, kuidas tema äraolekul majapidamist korraldada, millal vett külvidele lasta, kuidas naabreid appi kutsuda põldu koristama ja millega neid abistamispäeval kostitada.

"Aga kui jadžudžid siia tulevad?" küsis naine. "Kuhu meil pageda? Ja kuidas me pärast sinuga kokku saame?"

Kurban rahustas naist. Kas võib arvata, et tundmatud vaenlased ilmuvad Buhhaarasse, islamimaade südamesse? Kindlasti kogub Horezmi šahh kokku oma võimsa maleva ja viib ta läbi kiptšaki maade, et kohata ning purustada vaenlasi stepis, ja siis tuleb Kurban tagasi tublil ratsul ja ohelikku pidi järgneb teine hobune pakkidega, mis on täis mitmesugust sõjasaaki - kingitusi kogu perele.

Vara hommikul läks Kurban lähedalasuvatesse jäärakutesse ja tõi mära seljas kaasa niipalju hagu, et oksalasu alt paistsid vaid neli jalga. Kurban raius haod peeneks ja ladus need seina äärde ühetasasesse riita. Ta andis naisele ja emale veelkord kõva käsu mitte kellelegi kõnelda august, mis oli seespoolt saviga kokku määritud ja õlgedega vooderdatud, milles hoiti džugari ja nisu külviseemnete väikest tagavara. Sellest pidi jätkuma kauaks ja siis on ka Kurban tagasi.

"Kuidas sa asud pikale teekonnale?" halisesid naine ja ema. "Ei ole sul leiba ega raha! Sa kukud näljast kraavi pikali koos hobusega. Võta meie džugar!"

"Pole viga, ärge kartke!" vastas Kurban. "Džigitti toidab teekond."

155

Kolmas peatükk SÕDA ALGAS...

Kurban-Kõzõk võttis omatehtud oda ja asus teele. Ta sõitis beki mõisasse, et teada saada, kuhu tal tuleb ilmuda. Mõisavalitseja sõimas ta läbija ütles, et bck Inantš-khaan sõitis ratsasalgaga juba ära. Kõik hilinejad peavad talle järele kihutama piki suurt teed, mis viib Buhhaarasse.

Kõikidel teedel oli näha külaelanike rühmi jalgsi ning ratsa ja majakraami ning lastega koormatud kaarikute voore. Raugad ja naised vantsisid halisedes ning nuttes. Voorid venisid igas suunas - ühed linna poole, teised, ümberpöördult, läksid lõunapoolsete mägede suunas.

Oli kevade algus. Põldudel haljendasid orased. Päike kõrvetas tugevasti. Tee oli tahenenud ja sinna-tänna suunduvate inimvoo-ride kohale tõusis tolm tihedate pilvedena. Külade lähedal leidus sepapadasid, kus kõlksusid vasarad ja kisasid ning tülitsesid relvastatud mehed, kes soovisid hobust rautada, muretseda odaotsa või osavalt valmistatud raudmõõka.

Järgmise päeva õhtuks, kui kauguses hakkasid paistma Buhhaara eeslinnade savimüürid, oli Kurban jõudnud sõbraks saada mustasilmalise habemiku dervišiga, kes sammus paunadega koormatud musta eesli kõrval. Temast ei eemaldunud umbes kolmeteistaastane poisike. Dervišš laulis ja soovis uskmatute vastu sõtta minevatele julgetele vägilastele õnne ning edu. Mõni sõdalane pani derviši kaussi kakukese või kamalutäie hirssi.

Kui saabus öö, süttisid linna ümber tuhanded lõkked. Dervišile järgnedes leidis Kurban ennast madalate ehituste lähedal, kust kostsid monotoonsed hüüded: "Gu, gu-u, gu-u!" See oli "hanaka" - dervišśide ühiselamu. Sees oli palju inimesi, kes palusid dervišśide käest vabastada neid haigustest ja palveid, mis päästavad eelseisvas sõjas surmast. Dervišid nõidusid, lugesid salasõnu, pistsid külastajatele pihku pühade lausetega paberiribakesi.

Kurban sidus mära tara kulgeja sammus ümber lõkete, korjas mahapudenenud õlgi Raudjale ja mustale eeslile. Derviš jagas temaga kakukesi ja raudkatlakeses keedetud jahukörti.

156

"Džigitti toidab teekond," meenutas Kurban.

Unega võideldes veetis Kurban kogu öö hobuse juures, ohelik käe ümber mässitud. Lõkete juures räägiti, et nüüd ostetakse hea raha eest kõige lombakamaid ning viletsamaid hobuseid, sest kõik tahavad sõita Buhhaarast kaugemale Pärsia mägedesse või Indiasse, kuhu ei pääse tundmatud paganad.

Vastu hommikut jäi Kurban nii kõvasti magama, et ei kuulnud, kuidas keegi ratsmed läbi lõikas ja ta Raudja ära viis.

"Räägitakse, et Allah karistab häbematut varast, kes võtab pühasse sõtta minevalt sõdalaselt ratsu," ütles derviš. "Kuid esialgu karistas jumal ka mind, vaest Hadži Rahimi, sest varas viis minema ka minu vana eesli. Lohutagem end sellega, et meil on nüüd kergem õilsat Buhhaarat vaatama minna."

Kurban heitis õlale oma pika oda ja siirdus koos derviši ning ta noore kaaslasega vaatama kuulsat linna - "heledat tähte vaimuvalguse taevas", "õilsat Buhhaarat".

Kolm teekaaslast, "hoides üksteist sõpruse vööst", vantsisid Buhhaara poole loendamatute inimeste hulgas, kes liikusid lakkamatu vooluna.

Muistsel ajal ehitatud kõrgetes müürides, mis olid kasvanud umbrohtu ja okaspõõsastesse ning siit-sealt varisenud, oli üksteist väravat, millede kaudu kaupmeeste karavanid sidusid seda islami kantsi maailma kõikide soppidega.

Esimese värava juurde oli kogunenud suur rahvamurd. Vahid küsitlesid kõiki läbiminejaid ja pöördusid kõikide poole üleskutsega:

"Ohverdage linna kindlustamiseks, sõdalaste toitmiseks, mõõkade valmistamiseks! Ärgu tõmbugu te käsi ihnsusest kokku, päästku heldus lahti teie pingulolevad rahapungad!"

Vanad õpetatud uleemid käisid nahkpaunadega rahva seas ringi ja nõudsid, et igaüks ohverdaks kodumaakaitsmise püha ürituse heaks.

Otse värava taga laius turg. Kõikvõimalikkude kaupadega väikesed poekesed kleepusid üksteise külge. Teades, mida nüüd eriti vajati, karjusid kaupmehed odavate, teekonnale vastupidavate

157

kangaste väärtuslikkudest omadusest või hästivanutatud viltidest, mis on teekonnal magamiseks hädavajalikud, või meesaiadest, mis ei lähe kunagi halvaks.

Kõikjal võis näha ähmi täis põgenikke, kes olid tulnud ümbruskonnast koos naiste ja majakraamiga kaitset ja peavarju otsima.

Kolm teekaaslast läksid läbi massiivse värava teises müüris, mis eraldas eeslinna siselinnast - Sahristanist, pöörasid siis kärarikkalt tänavalt vaiksele väljakule, mida ümbritsesid mošeede ning medresseede kõrged võlvkaared. Nendes õppis mitu tuhat noort ja vana kurnatud üliõpilast, "šagirdi", kes soovisid omandada araabia usuteaduslike raamatute tarkust, et saada paljude töö- ning puuduseaastate järel vaesunud mošeede imaamideks.

Siin väljakul toimus pidulik jumalateenistus: palvetajad ridades, mis olid sirged nagu püha raamatu kirjaread, seisid liikumatult, jälgides halli habemega majesteetliku imaami liigutusi. Kui ta laskus põlvili, kummardus maani või tõstis käed kõrvade juurde, kordasid mitu tuhat õigeusklikku imaami järel ta liigutusi.

Üksnes loendamatute mahalangevate ning ülestõusvate kehade kahin tuhises tuuleiilina mööda väljaku kiviplaate.

Kui palvetamine lõppes, toodi kõrgete mošee astmete juurde kõrb punase sabaga ratsu, kes oli ehitud helepunasest sametist sadulavaibaga, millele olid välja õmmeldud kuldlilled.

Mošeest väljus pikk musta habemega horezm-šahh lumivalges turbanis, mis sirendas teemantniitidest.

Šahh pöördus rahvahulga poole kõnega:

"Kõik islami rahvad on üks rahvas. Meie parim kaitse on teravaks ihutud mõõk. Prohvet ütles õigeusuliste kohta: "Islami sõdalased, ma lõin teid maailma olevustest kõige paremateks ja määrasin muhamedlasi käsutama kõike, mis on maa peal ja taevas." Õige-usulised peavad olema maailma käskijateks, seepärast ärge kartke mitte midagi! Püha raamat räägib meile samuti: "Allah annab oma armu orjale ainult vastavalt tema- usinusele" ... Seepärast peate te püüdma kõigest väest, et purustada vaenlane julguse mõõgaga. Kas suudab siis miski asi vastu panna õigeusuliste muhamedlaste raevule, kes annavad oma hinge prohveti sõna eest? Tapke vaenlasi

kõikjal, kus te neid leiate, ja ajage neid taga! Allah, kes sa oled vägev oma vihas, anna meile võitu uskmatute üle!

"Tapke uskmatuid! Ajage taga paganaid!" kisendas rahvahulk.

Horezm-šahh istus vaarikapunase sabaga kõrvi ratsu selga ja ütles veel mõne sõna:

"Meie eesmärk on head nõu anda ja seda me teile andsime. Meie sõidame nüüd Samarkandi, vastu jumalavallatutele, kes laskuvad juba Tjan-Šani lumega kaetud mäekurudest. Kuid häda neile! Vaenlased kohtavad endile hukatuseks meie hulljulgete sõdalaste kartmatuid ridu... Usaldame teid Allahi hoolde!"

"Elagu Muhammed-sõdalane! Elagu horezm-šahh, uskmatute võitja!" kisendas rahvahulk, lastes läbi šahhi ja tema uhkelt rõivastatud kiptšakkidest ihukaitseväelasi. "Sina üksi oled meie parim kaitse!"

Neljas peatükk SÕDALAST KAITSEB TA MÕÕGATERA

Kui horezm-šahh Muhammed oli Buhhaarast välja sõitnud, pööras ta hobuse järsku teisale ega suundunud piki suurt teed Samarkandi poole, vaid lõunasse, Kelifi poole. Nägu siidrätikusse mähitud, sõitis ta vaikides, kord traavi, kord galoppi, ja temast maha jäämata järgnes talle kogu kaaskond. Vastutulevad rändurid kargasid teelt kõrvale kraavi. Nad langesid põimuja vaatasid hämmastunult, kuidas kihutasid tuhat ratsanikku, otsekui ajaks neid taga kohutav Iblis.

Asjatult juhtis suurvesiir padišahhi poja Dželal ed-Dini tähelepanu sellele, et valitseja on ilmselt teega eksinud. Dželaled-Din vastas ükskõikselt:

"Mis mul sellega asja! Ma järgnen isale, kavatsegu padišahh kas või leegitsevasse põrguhauda karata."

"Mis mõis see on?" küsis äkki horezm-šahh ja peatas vahule-aetud kõrvi ratsu. Ta näitas nuudiga viltuste tornikestega müüridele, millede taga kerkisid kõrgete paplite sirged read.

"See on Timur-Melik-khaani jahimõis. See on kuulus vana aia ja metsclajate haruldase loomaaia poolest."
"Ma tahan seda kõike näha!" ütles Muhammed. "Aga mispärast ei näe ma siin vaprat Timur-Melikit?"
"Selsamal päeval, kui ta sai käsu asuda Hodženti garnisoni etteotsa, kihutas ta sinna."
"Põikpea! Ma ei käskinud teda kiirustada. Nüüd on mul igav ilma temata... "
Valvesadakond kappas ette vastuvõttu korraldama. Kuumaks-aetud ratsut tagasi hoides sõitis Muhammed sammu mõisa poole. Rasked väravad avanesid. Teenrid jooksid mööda õue. Võtmetega kolistades avasid nad uksi, mis viisid pikale terrassile. Orjad tassisid odrakotte ja kuiva heina sületäisi. Džigitid kappasid lähimasse külla ja pöördusid tagasi, hoides äravõetud lambaid põiki sadulas. Välikokad süütasid lõkked ja hakkasid lõunasööki valmistama.
Šahh tõusis redeli kaudu kergesse lehtlasse aiamüüri ääres. Tema järel läksid üles Dželal ed-Din ja vana mõisavalitseja.
Lehtlast oli näha alles raagus, lehtedeta aed. Lagendikul pikutasid mõned metskitsed, kes soojendasid end päikese käes, ja nende juures seisis valvel pikkade sarvedega mägisokk.
"Seal, kaugemal aia sügavuses, on kaks metssigade pesakonda põrsastega," seletas valitseja. "Ja puuris hoitakse kahte väga metsikut leopardi, kes toodi hiljuti mägedest. Minu vapper isand Timur-Melik armastab sellest lehtlast vaadata, kuidas leopardid metssigu ja kitsi taga ajavad, ja mõnikord laskub ka ise aeda jahti pidama. Ta võib metslooma noolega paugupealt tappa, öeldes ette ära, missugust kohta nool tabab."
"Võid minna!" ütles šahh rangelt.
Ta jäi pojaga kahekesi ja hakkas poolhäälel rääkima:
"Ma olen ärevuses. Kullerid saabusid korraga kolmelt poolt. Mustad pilved lähenevad kõikjalt."
"On ju sõda!" tähendas Dželal ed-Din ükskõikselt.
"Esimene kuller kandis ette, et ruske tiiger Tšingis-khaan vallutas Otrari, võttis kinni Inaltšik Kair-khaani, ja selleks et nautida

kättemaksu, käskis valada talle sulahõbedat silmadesse ning kõrvadesse. Nüüd suundus Tšingis-khaan siia ja otsib mind."
"Las tuleb! Teda me ju ootamegi."
"Sa jääd muretuks isegi õudsete õnnetuste pöörises!"
"Meil on niipalju vägesid, et pole põhjust meelt heita."
"Teine kuller saabus lõunast. Kinnitab, et olevat näinud tatarlaste ratsaluuret."
"Mingi väike salk. Nüüd, varakevadel, oleks suur malev täis-tuisanud mäekurudes otsa leidnud."
"Kuid mägedest allalaskunud tatarlaste salk lõikab ära meie taganemistee India poole."
"Aga milleks meil sinna taganeda?"
"On veel üks ettekanne. Mongoli ratsaluuret on märgatud juba Kzõl-Kumi luidetel."
"Kõrbe on saadetud tõkkeks turkmeenide salk kümnel tuhandel ratsul."
"Need turkmeenid ei pea mongoleid kinni."
"Kui see nii on, siis võib Tšingis-khaan lähimail päevil Buhhaara väravate ette ilmuda. Valmistugem selle vastu."

"Võib-olla hiilib punase habemega kiskja juba Buhhaara poole, tema salgad luusivad ringi ja otsivad meid. Tuleb siit kiiremini ära minna!" pomises Muhammed ja vahtis ümberringi, otsekui kartes, et talle võib keegi aiapõõsastest kallale karata.

Dželal ed-Din vaikis.

"Miks sa siis ei vasta?"

"Sa pead mind hullumeelseks. Mida võin ma siis veel ütelda?"

"Ma käsin sind rääkida."

"Siis ma ütlen ja sina võid mulle armu heita või pea maha võtta. Kui neetud Tšingis-khaan siia tuleb, siis ei pea meie väed ennast peitma linnade kõrgete müüride taha, vaid otsima teda. Ma kihutaksin välja kõik kiptšaki khaanid, kes on vaprad, kui on tarvis rahulikelt külaelanikelt nahka nülgida, kuid kes sel karmil sõjatunnil vabisevad nagu puulehed. Ma keelaksin neile surmanuhtluse ähvardusel sissemineku linnade väravatest. Sõdalast kaitseb ta mõõgatera ja südi ratsu. Ruske tiiger tuleb siia? Seda

161

parem. Tähendab, me teame juba tema teed. Tuleb ratsud ümber pöörata ja minna tema jälgi mööda, salvata ta kandu, tõkestada ta teed, tungida kallale igast küljest, lüüa maha ta kaamelid ja rebida ta ruskest nahast tükke koos lihaga. Mis kasu on sellest, et Samarkandi müüride taga varjab end sada tuhat ratsanikku? Nad õgivad vaid lambaid ja nende puhtatõulised ratsud kaotavad jõu... "

"Sa mõistad hukka oma isa käsud? Ma märkasin seda ammugi. Sa ootad mu hukkumist."

Dželal ed-Din langetas silmad ja tema hääl kõlas kurvalt:

"See pole nii. Ma ei jäta sind maha rasketel tundidel, kui vappub maailm. Kuid vannun sinu armastatud Iskenderi mälestuse nimel, ma olen hull, et käitun nii alandlikult ja otsustamatult. Milleks kogu su tohutu malev, kui ta ei seisa sõjalaagris, kui ta pole valmis sinu käeviipe peale vaenlase kallale tormama! Milleks kõrged müürid, kui nende taga ei varja end meie naised ja lapsed, vaid relvastatud rammumehed, kes peidavad end värisevate naiste tekkide alla! Sa võid mu hukata, kuid tee, nagu ma räägin. Isa, sõidame Samarkandi ja liigume... "

"Ainult Iraani või Indiasse!"

"Ei! Meil on jäänud valida vaid kahe otsuse vahel: mehine võitlus või häbistav surm maapaos. Me läheme malevaga lagedale väljale, et tapelda tatarlastega... Me muutume kiireks nagu välgulöögid ja tabamatuks nagu öised varjud... Sa saad kuulsaks kui suur väejuht!... Ära viivita, tegutse!"

"Sina pole väejuht," ütles šahh majesteetlikult, teemantsõrmu-sega ehitud näpp püsti, "sina oled vapper džigitt, sina võid öila isegi ülemaks mõnetuhandele džigitile, kes tormavad meeletutena vaenlase kallale. Aga mina ei või käituda nagu vapper, kuid meeletu džigitt. Mina pean kõik läbi mõtlema, kõik ette nägema. Mina otsustasin teisiti. Ma lähen koos sinuga Kelifi, kus hakkan kaitsma ülepääsu Džeihuni jõest."

"Ja jätad maha me sünnimaa? Siis on rahval õigus, kui ta saadab needusi kogu horezm-šahhide soole selle eest, et me oskasime temalt vaid makse välja pigistada, kuid hädaohupäevil heitsime ta tatarlasele purukskiskumiseks."

162

"Ma kogun Iraanis tohutusuure värske maleva."

"Ei, padišahh! Praegu on vaja tegutseda nende jõududega, mis sul käes on. Hilja on välja õpetada teist malevat, kui sinu oma jääb ilma juhita ja peidab end müüride taha. Sõjaväge valmistatakse ette kakskümmend aastat selle jaoks, et saavutada võit ühel ainsal päeval. Sõidame Samarkandi! Ma hakkan võitlema lihtsa džigitina sinu kõrval!"

"Ei, ei! Käsin sind minna Balhi ja koguda seal uus malev. Õnn jättis mu maha... "
"Õnn?" hüüatas Dželal ed-Din vihaga. "Mis on õnn? Kas võib õnn julget maha jätta? Õnne eest ei tohi pakku joosta! Talle tuleb järele kihutada, järele jõuda, haarata tal juustest ja painutada oma põlve alla... Nõnda saadakse kätte õnn!...
"Aitab! Sa jääd igavesti meeletuks džigitiks! Sa ei suuda suurt Horezmi hukkumisest päästa.
Horezm-šahh laskus rutakalt lehtlast alla. Hingeldades suundus ta kiiresti maja terrassi poole, kus olid laiali laotatud vaibad rikkaliku dostarhaniga. Kui šahh oli lugenud palve, asus ta seal toidu kallale, päris teateid teede, ülepääsude kohtaja lõunasööki lõpetamata "feskis hobused ette anda.

Viies peatükk OHJELDAMATU TIMUR-MELIK

Tšingis-khaan jättis Otrari alla oma pojad Ugedei ja Džagatai ühe osa malevaga ja ütles neile:
"Teie piirate Otrari linna niikaua, kuni võtate elusalt kinni ülema Inaltšik Kair-khaani. Lohistate ta ahelates minu juurde. Ma ise määran jultunule enneolematu surmanuhtluse."
Vanemal pojal Džutšil käskis ta ära võtta Džendi ja Jengikenti linnad. Oma maleva ülejäänud osad saatis kagaan mitmele poole.
Alak-noioni koos viie tuhande ratsanikuga läkitas Tšingis-khaan Benaketi linna alla, mida kaitses salk kiptšakke. Kolmepäevase piiramise järel saatsid elanikud vanamehed välja ja palusid armu.

Alak-noion andis käsu, et kõik mehed linnast välja tuleksid ja lagedale üles rivistuksid - sõdalased eraldi, käsitöölised ja muu rahvas eraldi. Kui sõdalased olid oma relvad kättenäidatud paika maha pannud ja eemale läinud, surmasid mongolid nad viimseni nuiade, mõõkade ning noolte läbi. Ülejäänud vangidest eraldasid mongolid kõige tugevamad noormehed, jagasid nad tuhatkondadeks, sadakondadeks ja kümnekondadeks, määrasid neile oma pealikud ja ajasid neid edasi nagu loomakarja, selleks et nad lõhuksid sissepiiratud linnade müüre ja läheksid esimestena tormijooksule.
Teel ühinesid nendega teised mongolite ja liitlaste salgad, nii et Alak-noionil kogunes kokku umbes kaheksakümmend tuhat sõdalast. Nad läksid Hodžendi linna alla, mille lähedal voolas kiire ning veerikas Seihuni jõgi. Linnaelanikud lootsid iidsete kõrgete müüride ligipääsmatusele ja keeldusid alla andmast.
Linnavägede ülemaks oli just äsja määratud Timur-Melik, kes oli osav sõjaasjanduses, kuulus julguse, visaduse ja otsekohesuse poolest. Ta oli jõudnud ehitada kõrge kindluse saarele keset Seihuni selles kohas, kus jõgi kahte harru jaguneb, ja viis sinna relva- ning toidutagavarasid.
Kui mongolid sinna jõudsid ja kinnivõetud vangid kohale ajasid, hakkasid muhamedlased nuudi-ja mõõgahoopide all Hodžendi müüridele tormi jooksma. Linnaelanikud, kes ei tahtnud võidelda vendadega oma rahva keskelt, otsustasid kaitsmise lõpetada.
Timur-Melik oli kõik paadid enda kätte võtnud, ta sõitis koos tuhande vahva džigitiga üle jõe ja kindlustas end saarel. Hodžendi elanikud läkitasid mongolite juurde suursugused isikud armu paluma ja avasid väravad. Sedamaid riisusid mongolid linna paljaks.

Mongolid lasksid saarekindluse pihta heitemasinatest, kuid kivid ja nooled ei lennanud kantsini. Siis kihutasid mongolid Hodžendist välja kõik noormehed, ja kui nad olid neile lisanud vangid Benaketist ning teistest asulatest, kogunes jõe mõlemale kaldale umbes viiskümmend tuhat inimest. Pärast nende jagamist kümme- ning sadakondadeks, ajasid mongolid nad kolme farsahhi'

1 Kolm farsahhi - umbes 21 kilomeetrit.

kaugusele lähima mäe juurde ja sundisid neid sealt kive tassima, et jõge tammiga tõkestada.

Samal ajal valmistas Timur-Melik kaksteist parve, mis olid ülalt märgade vilditükkide ning saviga kaetud, et neid tule eest kaitsta. Külgedesse olid jäetud laskepilud. Iga päev koidu ajal saatis Timur-Melik kuus parve kummagi jõekalda lähedale ja ta sõdalased võitlesid hulljulgelt mongolitega. Mongoli süütenooled aga ei teinud nende parvedele viga.

Öösiti korraldas Timur-Melik äkkrünnakuid, ründas ootamatult magavaid mongoleid, nii et mongoli malev oli lakkamatult ärevuses.

Hiina insenerid, kes mongolitega kaasas olid, ehitasid uued, palju võimsamad kaugelaskemasinad. Katapuldid, mis heitsid kive ja suuri nooli, tekitasid Timur-Meliki sõdalaste hulgas suuri kaotusi. Nähes, et asi on lootusetu, seadis Timur-Melik seitsekümmend paati ning parve valmis, laadis nendele pimedal ööl kogu kraami ja paigutas ära sõdalased. Järsku süttisid kõigil alustel lõkked ning tunglad ja nad kihutasid lõõmava joana mööda jõge, kaasa kistuna selle käredast voolust.

Mongoli malev hakkas neid mööda mõlemat kallast taga ajama. Timur-Melik juhtis paadid ja parved sinna, kus mongolid nähtavale tulid. Vibunooltega ajas ta nad minema ja juhtis alused edasi. Kui ta jõudis Benaketi kohale ja rebis ühe hoobiga puruks ahela, mille mongolid ülejõe olid tõmmanud, kihutasid laevad ja parved sellest mööda.

Kartes, et jõel võiks leiduda veelgi tugevamaid tõkkeid, läks Timur-Melik kaldale Bar-Halõgkenti juures, kus ta oli märganud suuri hobusekarju. Seal laskis ta sõjamehed ratsude selga istuda ja kihutas steppi; mongolid jälitasid teda. Timur-Meliki sõdalastel tuli peatuda, võidelda, mongoleid eemale ajada ja siis jälle edasi tungida.

Keegi ei tahtnud alla anda, aga pääsesid üksnes vähesed, kel õnnestus öösel mongoli laagrite vahelt läbi lipsata. Timur-Melikile olid jäänud vaid mõned sõdalased, kuid ta jätkas võitlust. Lootes oma hobuse jõule, suundus ta üha kaugemale steppi.

Kui Timur-Meliki viimased lahingukaaslased olid langenud ja tema nooletuppe oli jäänud kõigest kolm noolt, kihutasid ta kannul ainult kolm mongolit. Ühte mongolit tabas ta noolega silma ja tormas teiste kallale. Need pöörasid ratsud ümber ja kappasid minema.

Kahe noolega tupes jõudis Timur-Melik kaevuni kõrbes, kus peatusid turkmeenid Kara-Kontšari salgast. Nad andsid talle värske ratsu, ja selle seljas sõitis Timur-Melik Horezmini, kus hakkas jälle ettevalmistusi tegema edaspidiseks sõjaks Tšingis-khaani vastu.

Kuues peatükk MONGOLID LÄHEVAD LÄBI KÕRBE

See neetud rahvas ratsutab nii kiiresti, et keegi seda ei usu, kui ise ei näe.

(Clavigo, XVsaj)

Sellal, kui Otraris suitsesid mahapõletatud hoonete varemed ja kangekaelne Inaltšik-khaan, kes asus kindlustatud tsitadellis, lõi visalt tagasi müüridele ronivaid mongoleid, käskis Tšingis-khaan üheksasabalise valge lipu lehvima panna ja oma vägedel väljaastumiseks valmis olla.

Tšingis-khaan kutsus kokku pojad ja kõrgemad väejuhid. Kõik istusid ringis suurel viltvaibal. Igaüks oli juba käsu saanud, kuhupoole ja missuguse linna alla tal liikuda tuleb, kuid keegi ei julgenud hirmuäratavalt valitsejalt küsida, kuhupoole tormab ta enese valge lipp.

"Minu äraolekul," ütles Tšingis-khaan, "jääb kogu maleva ülemaks ettevaatlik Bugurdži-noion. Eelsalku juhivad Džebee-noion, kes on maruline rünnakutel, ja Subudai, kes on vilunud varitsema. Ärge sõtkuge viljapõlde, muidu pole meil millegagi hobuseid sööta. Me kohtume šahh Muhammediga tasandikul Buhhaara

ja Samarkandi vahel. Me tungime talle kolmest küljest kallale. Pärast horezm-šahhi peamaleva purustamist saan ma kõikide muhamedlaste maade käskijaks."

Kui Tšingis-khaan oli kumõssi ära joonud ja toonud seepeale joogiohvri vaimule - sõdalaste kaitsjale Suldeele, kes elas valges lipus, istus ta ratsu selga ja malev asus sõjateele. Ühed salgad läksid piki Seihuni jõe kallast vastuvoolu, teised pärivoolu, Tšingis-khaan aga tungis mööda karavaniteid Kzõlkumi kõrbe sügavusse.

Veebruaripäike säras päeval silmipimestavalt ja andis sooja, öösel jäätusid loigud ja mööda saviseid takõre' looklev kitsas rada tõmbus kõvaks. Malev liikus käratult. Polnud kuulda hobuste hirnumist, relvade tärinat, keegi ei julgenud laulu jorutada. Salgad hoidusid üksteise ligi. Tehti lühikesi peatusi, ja sõdalased magasid maa peal ratsude esijalgade juures.

Öösiti luusisid eespool põlevate tõrvikutega luurajad. Nad ronisid kinkude otsa, andsid tuledega märku, et salgad teelt ei eksiks ega üksteisega segi ei läheks. Räägiti, et vaenulike muha-medlaste vägede seas paistavad silma turkmeeni ratsanikud kiiretel pikajalgsetel hobustel. Nad tormavad pantritena kinkude tagant välja, tungivad äkki vägede hulka, sünnitavad segadust ja kaovad sama kiirelt, lohistades viskelingude otsas vange.

Algul arvasid mongolid, et nende malev liigub läbi kõrbe otse Horezmi pealinna Gurgandži poole. Kuid kahe päevateekonna järel, kui Seihuni sogased vood jäid neist maha ja päike ei tõusnud hommikul selja tagant, vaid vasakult, said kõik aru, et hobuste pead pole pööratud läände, vaid lõunasse, kuulsate Samarkandi ja Buhhaara linnade poole.

Tšingis-khaan ratsutas maleva keskel heleruskel teldril, kellel olid tugevad mustad jalad ja must vööt piki selga. Kogu malev liikus kiirendatud traaviga, "ajaaniga" (või "hundikäiguga", nagu tatarlased nimetavad sellist sõitu). Suurkagaan istus ratsul van-kumatuna ja läbitungimatuna, hoides vasaku käega lõdvakslas-

1 Takõrid - liivast vabad savised kohad kõrbes.

tud ratsmeid; tema silmad olid kinni, avanesid harva kitsasteks piludeks, ja polnud võimalik aru saada, kas ta tukub sõidu ajal, mõtleb oma mõtteid või vaatab läbi pilukeste teraselt nii lähedast kui ka kaugclasuvat, paneb kõike tähele ega unusta mitte midagi.

Sellel sõjakäigul ei lubanud Tšingis-khaan mitte mingisugust viivitamist: talle ei püstitatud jurtat ja ta magas kokkupandud vilditükil. Enne uinumist võttis ta nahkkiivri maha ja kattis halli pea läkiläki-taolise mütsiga, mis oli musta sooblinahaga vooderdatud. Tema tukastas, aga tema juures istusid lahutamatult neli ustavat ihukaitseväelast, kes varjasid kagaani viltvaibaga tuule, vihma või lume eest.

Seitsmes peatükk SISSEPIIRATUD BUHHAARAS

Sel ajal, kui on vaja kannust, on pehmus sobimatu. Pehmus ei tee vaenlast sõbraks, vaid ainult suurendab ta nõudmisi.

(Saadi)

Dervišš Hadži Rahim, poisike Tugan ja Kurban-Kõzõk hulkusid kogu päeva mööda Buhhaarat, otsides endale tagajärjetult öömaja. Vastu õhtut kolistati valjusti lukkupandavaid poodide uksi, rahvas läks ruttu laiali ja kadus tänavatelt kõrgete müüride taha peitu. Asjatult palusid kolm teekäijat ööseks ulualust, nad kuulsid ühesugust vastust:

"Meie juures on külalisi juba palju, otsige kohta mujalt!"

Suleti ka sissesõiduhoovid ja ašhanaad', kus peremehed nõudsid kamalutäie dirhemeid üksnes õiguse eest ööd mööda saata tihedalt koos istuva põgenikejõugu keskel. Kuid korra ja kommete järelevaatajad "raissid" koos valvuritega, kes olid relvastatud

1 Ašhanaa - trahter.

pikkade keppidega, käisid mööda tänavaid ja ähvardasid heita "kättemaksukeldrisse" kahtlased inimesed, kes hiilivad mööda tänavaid ebaausatel eesmärkidel.

Viimaks kitsa põiktänava sügavuses, kus kindlusemüüri varjus asetsesid poollagunenud hütid, tegi Kurban-Kõzõk ettepaneku maja lamedale katusele ronida ja seal hao- ning õlehunnikute vahel varju otsida. Ta ronis esimesena katusele ja aitas oma tee-kaaslasi ülesronimisel. Sinna nad end peitsidki, pressides kõvasti üksteise vastu ja kattes end derviši laia mantliga.

Öösel tungis külm tuul neile kontideni, puistas nad üle lume-tolmuga. Linn kõmas veel kaua, vaibudes pikkamööda, kuni jäi lõpuks täiesti vait. Nüüd oli kuulda vaid öövahtide käristeid ja valvekoerte vastikut haukumist linna mitmesugustes soppides.

Teisel päeval, kui azantšid[1] peente minarettide otsast kutsusid laulval häälel hommikupalvusele, tõusid kolm sõpra kõrgele linnamüürile, kuhu ruttasid erutatud, kohkunud elanikud.

Tasandikul idapoolsete väravate ees paistis üksikul kingul silma ennenägematu suur kollane telk. Telgi ümber liikus tihedalt ratsa-nikemass. Üksikute salkadena kihutasid nad mööda põlde, sõitsid ümber linnamüüride. Buhhaaralaste arvates oli neil ebatavaline väljanägemine: väikesed ratsud tormasid tuhatnelja marutõbiste metssigade väledusega, pöörasid kergelt kõrvale ja jäid ootamatult seisma, et jällegi uues suunas kihutama pista. Metallkiivrid ja soomusrüüde raudplaadikesed helkisid päikesekiirtes, mis tolmupilvedest läbi tungisid. Uued ratsanike salgad ajasid mitmetuhande-list külaelanike jõuku, kellel olid õlal ketmenid ja teibad.

"Kes on need veidrad mehed väikestel hobustel?" päris Kurban-Kõzõk.

"Mis sa pärid?" ütles sünge sõdalane ja lõi odaga vastu maad. "Kas sa siis ei näe, et need pole meie omad, pole muhamedlased. Nüüd jõudsid siia need jadžudžid ja madžudžid, keda inimesed hüüavad tatrarlasteks. Aga selles kollases telgis istub ja itsitab meid vahtides nende peakhaan - löögu Allah teda surnuks!"

1 Azantši e. muezzin - mulla, kes kutsub minareti tipust muhamcdlasi palvele.

Kurban-Kõzõk hüüatas:

"Linnaväravad on suletud! Nüüd ei lasta mind välja! Mida mu vaesed lapsed peale hakkavad? Võib-olla tuleb mul terve aasta siin istuda!"

Piki müüri sammus tähtis ülem - hadžib, kes kandis teraskiivrit ja hõbedakarva rõngassärki. Kurban jooksis ta juurde, käed rinnale kokku pandud, suudles ta rõivaserva ja ütles:

"Vägev bek-džigitt Inantš-khaan, kas sa tunned mind? Ma olen sinu sulane, rentnik Kurban-Kõzõk! Salem sulle!"

"Mispärast oled sa siin ja mitte sadakonnas?"

"Padišahhi käsul tulin ma jalgsi Buhhaarasse, et võidelda uskmatutega. Teel varastati minult mu mära - tabagu varast Allahi välk! Siin ma nüüd käin juba kaks päeva, et leida seda sadakon-napealikut, kes on mu ülemaks. Kuid keegi ei taha minuga kõneldagi. Kui kellelgi pole pistmist sõdalasega, kes tuli surema padišahhi eest, kes hakkab siis sõdima nende jadžudžidega?"

"Mul on heameel niisuguseid vahvaid sõnu kuulda, mu Kurban-Kõzõk," ütles Inantš-khaan. "Ma näen - kõvast põllutööst on sul tugevad käed ja küür seljas. Sa võid sõjas suureks vägilaseks saada. Ma võtan su oma salka. Tule mulle järele."

Nii lahkus Kurban derviši ja ta teekaaslase Tugani juurest.

Inantš-khaani kannul jõudis Kurban väljakule, kus seisid köide pandud ratsud, kus suitsesid lõkked, kus kateldes kees riis ja ninna tõusis lambarasva lõhn. "Siin ei aeta inimesi üksnes surma, vaid neid söödetakse ka," rõõmustus Kurban.

"Hei, tšauš' Oraz!" hüüdis Inantš-khaan musta habemega pikale süngele turkmeenlasele, kes kummardas oma ülemat nähes. "Näe, julge sõdalane Kurban-Kõzõk astub sinu juhtimise alla. Ta töötas hästi põllul, temast saab hea džigitt ka sõjas."

"Kas panna ta hobuse selga või hakkab ta jalamehena võitlema?"

"Sa annad talle mõõga, ratsu ja kõik muu, mis vaja. Avitagu teid Allah!" Ja Inantš-khaan lahkus.

' Tšauš - sõjamees.

Tšauš Oraz oli kümne ratsaniku ülem. Nad kõik istusid ringis lõkke juures. Üks, suur puulusikas käes, vastas Kurbani tervitusele:

"Hea, et sa niisuguse suure oda kaasa tõid. Mul ei jätku puid pilafi jaoks." Ta võttis Kurbani raske oda, raius selle kirvega väikesteks tükkideks ja viskas need tulle.

"Näed, see on sinu ratsu," ütles Oraz ja viis Kurbani koguka hiirekarva täku juurde, kes oli teistest hobustest eemale kinni köidetud. "Ta on väga tuline, ja ära sa talle saba poolt ligi mine -lööb surnuks! -, vaid ainult pea poolt ja haara kohe ratsmest kinni. Küll ta sinuga harjub. Üks asi on halb - ratsu ei püsi rivis, vaid tormab ette, eriti galoppi sõites. Seepärast ära lase ratsmeid lõdvaks, muidu viib ta su tapluses otse tatarlaste juurde."

Kurban läks kartlikult ratsu poole, kes tema lähenemisel kõrvad pea ligi tõmbas, hambad irvi ajas ja tagant üles lõi. "Avitagu mind Allah," mõtles Kurban ja pöördus lõkke juurde tagasi. Oraz andis talle vana suure mõõga, kollased viltusõtkutud ratsasaapad ja kutsus õhtusöögist osa võtma. Siis tundis Kurban, et ta on saanud tõeliseks sõdalaseks-džigitiks nagu teisedki.

Vastu õhtut andsid kõik sõdalased ratsudele otri, nii palju kui nad tahtsid, ja puistasid seda ka sadulapaunadesse. Kurban tegi samuti.

"Otsekohe algab kibe töö!" ütles tšauš Oraz ja hüüdis: "Ratsudele!"

Kõik istusid hobuste selga. Suure vaevaga ronis Kurban oma rahutu täku turjale ja asus koos teistega teele mööda Buhhaara kitsaid tänavaid.

"Me tungime linnast välja," ütles naaberdžigitt. "Palju meist tagasi pöördub?"

Linnavärava juures jäi salk seisma. Siin oli väljak, kuhu hakkasid saabuma teised salgad, ja ühtekokku kogunes umbes viis tuhat ratsanikku.

Üksikute salkade ülemad sõitsid Inantš-khaani juurde ja ta andis neile niisuguseid näpunäiteid:

"Me tormame kollase telgi kallale, kus istub tatari peakhaan. Raiuge kõik surnuks! Vange mitte võtta! Me tekitame tatarlaste

laagris segaduse ja meie teised väed saavad paganatest hõlpsasti jagu. Julgeid aitab Allah!"

Rasked rautatud väravad läksid lahti ja ratsanikud hakkasid linnast välja sõitma. Kui Kurban väljale jõudis, nägi ta hämaruses ainult eessõitvate džigittide varje ja kauguses tatarlaste laagri loendamatuid tulesid. Ratsud hakkasid traavima, siis muutus sõit kiiremaks, nad hakkasid kappama. Hiirekarva täkk, keda Kurban katsus tagasi hoida, pistis suuraudu närides tuhatnelja kihutama ja hakkas kappavatest naaberdžigittidest kergesti mööda minema.

Vastupandamatu laviinina kihutasid viis tuhat ratsanikku tatarlaste laagri poole ja tungisid koleda röökimisega lõkete vahele; paiskasid ümber inimesi, kargasid üle laialipillatud pakkide ja sadulate.

Tatarlased hüppasid hobuste selga, sööstsid igale poole laiali. Kurban kihutas ratsanike vahel, röökis, vehkis raske vana mõõgaga; ta virutas kellelegi pihta, lõi kellegi jalust maha ja tahtis aina edasi kapata tatari peakhaani kollase telgini välja.

Kuid äkki märkas ta, et kogu tema salk on teisale keeranud, on loobunud tatarlaste jälitamisest ja kihutab kõrvale. Tema hiirekarva ratsu tormas teistele ratsanikele järele ja Kurban palus Allahilt vaid seda, et ta koos ratsuga kraavi ei kukuks.

Hobused kihutasid kaua, hiljem aeglustasid jooksu, hakkasid aegamisi sammu sõitma; salk liikus mööda suurt teed, mis viis Buhhaarast läände.

Ratsanikud sõitsid rahulikult kogu öö. Hommikul käskis Inantš-khaan peatuda.

"Laseme ratsudel hinge tõmmata, siis sõidame Džeihuni jõeni, lähme sellest üle ja liigume edasi, kuni ühineme horezm-šahhi vägedega.

Samal ajal kuuldus käraja päörast kisa, - kauguses tulid nähtavale tatarlased. Õudse ulgumisega kihutasid nad puhkava laagri poole. Buhhaara ratsanikud jõudsid vaevalt hobuste selga hüpata. Nad lõid araks, tormasid võitluseta minema ja viisid endid seeläbi hukatusse. Tatarlased hävitasid peaaegu kogu salga.

Poeet ütles: "Kes elab hirmus surma ees, selle saab surm ikkagi kätte, kuigi ta katsuks tema eest kas või taevasse ronida."

Kaheksas peatükk BUHHAARA ANDIS VÕITLUSETA ALLA

Kes oma veevõtukohta vahvalt relvaga ei kaitse, sellel see purustatakse. Kes ei tungi teistele kallale, saab alandust tunda.

{Araabia vanasõna)

Kui Inantš-khaani viis tuhat sõdalast "õilsa Buhhaara" kaitsmise asemel olid vahetanud sõjalise vapruse põgenemise häbi vastu, kogunesid linna mošeesse kõige suursugusemad elanikud bekkide, imaamide, õpetatud uleemide ja rikkaimate kaupmeeste näol. Nad pidasid kaua nõu ja otsustasid:

"Allapainutatud pea hoiab oma elu kergemini alal kui kangekaelne. Seepärast mingem Tšingis-khaani teenistusse."

"Inimesed on igal pool inimesed! Tatari khaan," rääkisid nad, "kuulab ära meie palved, osutab tähelepanu halli habemega raukadele ja tõenäoliselt suhtub armulikult igivana linna alistunud elanikesse ja linna, mis on kuulus kui "hele täht vaimuvalguse taevas .

Bekid, imaamid, uleemid ja kaupmehed tõmbasid siid- ning brokaathalatid selga ja läksid hulgana - kandes hõbekandikul linna üheteistkümne värava kuldvõtmeid - linnaväravast välja ja seadsid sammud kollase telgi poole. Otsekohe sõitis ratsul nende juurde kagaani peatõlk. Mõned vanamehed tundsid teda. See oli endine Gurgandži rikas kaupmees Mahmud, hüütud veel Jalvatšiks, kes oli tõlgina kuulus, sest ta oli oma pikkade karava-niteekondade ajal palju võõramaiseid keeli ära õppinud.

Kõige suursugusem raukadest ütles:

"Meie linna igivanad müürid on nii tugevad ja kõrged, et neid võib alles mitmeaastase piiramise ning äärmiste pingutuste järel ära võtta. Seepärast, et elanikke verevalamisest päästa ja suure padišahhi Tšingis-khaani vaprale malevale mitte liigseid raskusi ning kaotusi sünnitada, teeme ettepaneku, et meie linn annab võit-luseta

alla, kui mongoli valitseja annab sõna, et ta allaandjate peale halastab."

"Oodake!" ütles tõlk. Kiirustamata sõitis ta kollase telgi juurde ja samuti kiirustamata pöördus ta tagasi raukade juurde, kes värisesid hirmust.

"Kuulake, hallhabemed, mida ütles suur kagaan: "Müüride tugevus ja ligipääsematus on võrdne nende kaitsjate mehisuse ja jõuga. Kui te annate alla võitluseta, siis käsin ma avada väravad ja oodata.""

Kõrged suursugused raugad haarasid oma habemed pihku, van-gutasid päid ja vaatasid üksteisele otsa. Raske südamega pöördusid nad linna tagasi ega aimanud, missugused katsumused nüüd selle elanikel ees seisid

Buhhaara igivanad müürid olid nii kõrged ja tugevad, et nad oleksid võinud linna rahulikku elanikkonda paljude kuude jooksul kaitsta. Kuid sel päeval oli kuulda vaid argade häält; neid, kes nõudsid võitlust, nimetati hullumeelseteks.

Kaitseülem ja tema juurde jäänud sõdalased needsid imaame ning suursuguseid rauku, kes andsid linna väravavõtmed uskmatutele, ja otsustasid viimase hingetõmbeni võidelda. Nagu sulgesid endid väikesesse kindlusesse, mis kõrgus Sahristani keskel.

Kõik üksteist linnaväravat avanesid korraga ja tuhanded tatarlased ratsutasid kiiresti kitsastele linnatänavatele. Nad liikusid täiesti korrapäraselt, iga kvartali võttis enda valdusse erisalk.

Lamedatele katustele roninud elanikud vaatasid hirmuga ilma habemeta sõdalasi, kes istusid väikesekasvulistel pikkade lakkadega ratsudel. Linnas muutus päris

vaikseks. Üksnes kollased te-ravakoonulised koerad, turris karvade ja punaste silmadega, kargasid raevukalt katuselt katusele; nad haistsid saabunud tundmatute inimeste teravat lehkaja haukusid pööraselt.

Kui mongoli sõdalased olid tunginud kõikidesse peatänavatesse, ilmus valgetel hobustel nähtavale ihukaitseväelaste salk, kes oli põlvini kaetud raudse soomusrüüga samuti kui nende ratsudki.

Väljavalitud tuhatkonna keskel hakkas silma ka tema, Hommikumaa valitseja, kes oli tulesambana Kzõlkumi liivaluidetest

174

välja lennanud. Ees sõitis vägilase kehaehitusega mongol, kes hoidis suurt valget üheksa võbiseva sabaga lippu. Tema taga talutasid kaks ratsanikku valget saduldamata hobust, kel olid mustad leegitsevad silmad. Ja edasi järgnes suurkagaan pikas mustas rõivastuses, lihtsate nahkrakmetega laiarinnalisel põdravõigul ratsul.

Sünge, suur, vimmas, vöötatud nahkrihmaga, mille küljes kõlkus mustas tupes kõver mõõk - nii sõitis Tšingis-khaan. Must kuklavarjuga kiiver, ninajuurel allalastud terasnäokate, liikumatu tõmmu nägu pika halliksmineva habemega ja poolsuletud silmad - see kõik oli ebatavaline ega sarnanenud horezm-šahhide endise ereda toredusega, kes olid kulla ning hiilgavate kalliskividega üle puistatud.

Tšingis-khaan jõudis peaväljakule, mille kolmele küljele oli sirgete ridadena üles rivistunud ta kaitsesalk, et rüselevat rahvahulka mitte ligi lasta. Kõrge mošee astmetel seisid linna kõrgemad vaimulikud ning kohtunikud ja kõige suursugusemad elanikud.

Kui mongoli valitseja lähenes mošeele, langes kogu rahvahulk silmili põdravõigu ratsu kapjade ees, nagu ta oli seda harjunud oma padišahhi ees tegema. Ainult mõned vanad uleemid seisid püsti, käed kõhule kokku pandud; oma õpetatuse tõttu olid nad valitseja ette põrmulangemise kohustusest vabastatud.

"Elagu padišahh Tšingis-khaan! Elagu Hommikumaa päike!" kisendas üks raukadest peenikese läbilõikava häälega ja kogu rahvahulk lõi sellele hüüdele korratu koorina kaasa.

Tšingis-khaan vidutas silmi, mõõtis pilguga mošee kõrget võlv-kaart, seejärel nähvas nuudiga, juhtides oma hobust mööda kivi-astmeid üles.

"Kas see kõrge maja on linnavalitseja oma?" küsis kagaan.

"Ei, see on jumala hoone," vastasid imaamid.

Ihukaitseväelastest ümbritsetuna sõitis Tšingis-khaan mööda laiu kallihinnalisi vaipu mošee sisemusse ja tuli ratsult maha hiiglasliku, inimesest kõrgema Koraani-raamatu juures, mis oli kivist alusel lahti löödud. Koos noorima poja Tuli-khaaniga tõusis kagaan memberi astmetele, kust imaamid harilikult jutlusi pidasid. Valgetes ning rohelistes turbanites raugad tunglesid kagaani

175

ees ja vahtisid suurte silmadega liikumatusse tõmmusse ruske kareda habemega näkku, oodates kohutava rahvaste hävitaja käest kas armu või suurt viha.

Tšingis-khaan tõstis sõrme ja sihtis sellega ühe imaamist vanakese turbanit:

"Mispärast ta niipalju kangast ümber pea mässib?" Tõlk küsis vanakese käest ja seletas kagaanile: "See imaam räägib, et ta käis Arabistanis Mekas jumalat palumas ja prohvet Muhamedi hauda kummardamas. Seepärast ta kannabki niisugust suurt turbanit."

"Selleks pole tarvis kuhugi minna," ütles Tšingis-khaan. "Jumalat võib paluda igal pool."

Rabatud imaamid vaikisid, suud ammuli. Tšingis-kbaan jätkas: "Teie šahhil on terve mägi kuritegusid hingel. Ja mina tulin kui taevaroosk ning -nuhtlus, et teda

karistada. Käsime, et nüüdsest peale mitte keegi šahh Muhammedile ulualust ega kamalutäit jahu ei annaks."

Tšingis-khaan tõusis veel kahe astme võrra kõrgemale ja hüüdis oma sõdalastele, kes tunglesid mošee uste juures:

"Kuulake, mu võitmatud sõdalased! Vili on põldudelt koristatud ja meil pole kusagil oma hobuseid karjatada. Kuid siin on aidad vilja täis ja teile lahti. Toppige oma ratsude kõhud vilja täis!"

Mööda kogu väljakut levisid mongolite hüüded:

"Buhhaara aidad on meile lahti! Suurkagaan käsib meid viljaga oma hobuseid sööta."

Memberilt alla tulles käskis Tšingis-khaan:

"Määratagu iga vanamehe juurde üks bagatur ja las nad näitavad kätte, midagi varjamata, kõik rikkad majad, viljaaidad ja kaubapoed. Kirjutajad uurigu nende vanameeste käest välja ja pangu kirja kõikide rikaste kaupmeeste nimed, kes annavad mulle tagasi kõik varad, mis minu Otraris surmatud kaupmeestelt ära võeti. Las toovad rikkad siis sööki ja jooki, et mu sõdalased saaksid oma kõhtu täita, rõõmsad olla, laulda ning tantsida. Selles muhamedi jumala majas hakkan ma täna pühitsema Buhhaara äravõtmist."

176

Raugad lahkusid koos mongoli södalastega ja tulid varsti tagasi kaamelitega, kes olid koormatud vaskkatelde, riisikottide, tapetud lammaste ja savikannudega, mis olid täis mett, õli ning vana veini.

Üheksas peatükk "TORE ON OLLA KERULENI STEPPIDES"

Peamošee-esisel väljakul hakkasid suitsema lõkked, kateldes lõid surisema lammaste rasvasabad, riis ja peeneks hakitud lambaliha.

Kõrgel trepipealsel mošee sissepääsu ees istus siidpatjadel Tšingis-khaan. Tema juures tunglesid väepealikud ja ihukaitse-väelased. Kõrval mängisid buhhaara muusikamehed ja buhhaara raukade poolt kohaletoodud erihõimudest tütarlaste koor mitmesugustel muusikariistadel ja põristasid tamburiine ning trumme.

Kõige suursugusemad imaamid ja uleemid valvasid mongoli ratsusid ja viskasid neile ette heinasületäisi. Tšingis-khaani tõlk Mahmud-Jalvatš istus üsna kagaani lähedal ja jälgis kõike valvsalt; tema taga istusid kandadel kolm kirjutajat tema endiste sellide seast ja kirjutasid värvilistele paberiribadele korraldusi või lubatähti mongoli postidest läbipääsemiseks.

Pikas kandadeni ulatuvas kasukas mongol, hambuni relvis, trügis läbi istujate ridade, kummardus Mahmud-Jalvatši kõrva juurde ja pomises:

"Minu luuresalk pidas kinni kaks inimest - ühe šamaanitaolise kõrge mütsiga ja teise poisikese. Kui me tahtsime neile otsa peale teha, ütles vanem meie keeles. "Ära puutu meid! Mahmud-Jalvatš on meie kasuisa - andaa... " Kuna meile on kästud samaanidele ja nõidadele armu heita ja kuna ta on veel sinu "andaa", käskisin ma neid senini mitte puutuda. Mida käsid nendega teha?"

"Too nad siia!"

Mongol tõi kohale Dadži Rahimi ja poisikese Tugani. Mahmud-Jalvatš käskis neid käeliigutusega kirjutajate kõrvale vaibale istuda.

177

Tšingis-khaan ei kaotanud kunagi selget mõistust, isegi mitte joovastaval pidusöömingul, ja pani kõike tähele. Ta andis pilguga Mahmud-Jalvatšile märku, ja too tõttas ligi.

"Mis inimesed need on?"

"Kui ma sinu käsul läbi kõrbe sõitsin ja röövlid mind haavasid, andis see inimene mulle elu tagasi. Kas pole minu kohus tema eest hoolitseda?"

"Ma luban sul teda selle eest tänada. Seleta mulle, mispärast tal niisugune kõrge müts on?"

"See on muhamedi teadmise otsija ja laulja. Ta oskab vurrina keerelda ja tõtt rääkida. Lihtrahvas austab niisuguseid inimesi ja annab neile kingitusi."

"Las ta keerleb minu ees vurrina. Ma vaatan, kuidas muhamedlased tantsivad."

Mahmud-Jalvatš pöördus tagasi oma kohale ja ütles dervišile:

"Meie valitseja käskis, et sa talle näitaksid, kuidas dervišid tantsuhoos keerlevad. Sa tead, et kui sa Tšingis-khaani tahtmist ei täida, kaotad sa pea. Proovi tantsida, mina mängin sulle."

Hadži Rahim pani vaibale pauna, kausi, kjaškuli ja saua. Alandlikult läks ta ringi keskele leegitsevate lõkete vahele ja jäi seisma niimoodi, nagu seda teevad dervišid Bagdadis, - ajas käed laiali, parem peopesa sõrmedega allapoole, kuid vasaku käe peopesa ülespoole. Dervišš ootas mõne silmapilgu. Mahmud-Jalvatš hakkas vilepillil kaeblikku laulukest mängima, mis kõlas kord nagu lapse nuuksumine, kord nagu vihmakassi ärev kisa. Muusikamehed põristasid vaikselt tamburiine. Dervišš liikus käratult ringi, libises mööda vanu kiviplaate ja hakkas ühtlasi keerlema, algul aeglaselt, hiljem tempot üha kiirendades: tema pikk rõivastus läks põiena kohevile. Üha kaeblikumalt ja ärevamalt laulis vilepill, kord vait jäädes, kui kõmisesid üksnes tamburiinid, siis jälle nuuksuma hakates.

Lõpuks hakkas dervišš kiiresti ühe koha peal keerlema nagu vurr ja langes seejärel käpuli maha.

Nukerid tõstsid ta üles ja panid kirjutajate kõrvale. Tšingis-khaan ütles:

178

"Annetan buhhaara tantsijale peekri täie veini, et ta segiraputa-tud pähe mõistus tagasi tuleks. Kuid meie mongoli tantsijad kargavad ikkagi kõrgemale ja laulavad laule valjumalt ja lõbusamalt. Nüüd soovime kuulata mongoli laulikuid."

Väljaku keskele khaani ette tulid kaks mongolit, üks vana, teine noor. Ristisjalu istusid nad teineteise vastu. Noor hakkas laulma:

Oma hobukarju meenutades
märad trambivad maad.
Armsaid emakesi meenutades
noorikud nutavad.

Kõik mongolid, kes istusid tiheda müürina ümberringi, laulsid kooris kaasa:
Oh, mis rikkus ja au!
Vana mongol laulis omakorda:

Stepiratsude väledust tunned,
kui kihutad üle kurgaani.
Stepimaleva vaprust siis tunned,
kui järgid sa ikka kagaani.

Uuesti laulsid kõik mongolid kaasa:

Oh, minu rikkus ja au!
Noor laulja jätkas:
Kui sa istud stepiratsul uhkel,
lähenevad kauged avarused.
Kui lööd puruks vaenlase nii uhke,
saavad otsa sõjad, tülitsused.
179
Mongolid laulsid jälle kooris, seejärel jätkas vana mongol:

Taevad kõik, kes näinud Tšingis-khaani,
maa peal võimsamat ei ole temast.
Austagem siis vägilast Tšingis-khaani
oma kinkide ja lauludega!

"Andkem au Tšingis-khaanile!" hüüdsid mongolid.

"Ja täna lööme lulli!" karjuti rahva hulgast. Kõik hakkasid vilistama, hõiskama ja käsi plaksutama.

Ringi keskele tungisid tantsijad ja astusid kahte ritta, nägudega vastamisi. Mongolite laulu ja tamburiinide põrina saatel hakkasid nad kohapeal tantsima, aimates järele karude kombeid. Nad taarusid, trampisid jalgu ja nähvasid osavalt üksteisele jalatalda-dega. Järsku aga tõmbasid nad mõõgad välja, hakkasid relvi vi-butades kõrgele kargama, vaigutasid mõõkade terast leegitsevate lõkete punases kumas.

Tšingis-khaan, kes oli ruske kareda habeme laia kämblasse võtnud, istus liikumatult ja vaikselt, sütena lõõskavate pilkuma-tute silmadega.

Tantsud ja hüüded katkesid... Uus laulik alustas sünget ja pidulikku laulu, Tšingis-khaani lemmiklaulu:

Meeles,
meeles on mongoli stepid,
sinine Kerulen,
kuldne Onon!
Vaenlashõime
kolm korda kolmkümmend
mongoli väed
põrmu sõtkunud on.
Maailma paiskame
äikest ja leeki,
surma külvavad
Tšingis-khaani pojad.
180
Ning neljakümmet
kõrbe me taga
katavad laibad, v
ereojad.
"Raiuge, raiuge
noori ja vanu!
Keerleb maailma kohal
mongoli arkaan!"
Käskis nii, käskis nii
tulekahju lõõsas

punahabe, taeva nuhtlus
vägilane Tšingis-khaan.
Ütles ta: "Ma panen
suhkrut teile suhu!
Siidi ja brokaati
teid ma riietan!
Kõik on minu oma!
Ei tunne ma hirmu!
Kogu maailma
sadula külge keerutan!
Edasi, edasi,
väledad ratsud!
Rahvaste hirm
jõuab te varjudest ette.
Enne me ei lõpeta
metsikut jahti,
kuni kord ajame
vahused ratsud
viimsemast viimsema
mere vette... "

Kuuldes oma lemmiklaulu, hakkas Tšingis-khaan end kõigutama ja madala kähiseva häälega kaasa laulma. Ta silmadest voolasid jämedad pisarad ja veeresid piki karedat rusket habet alla. Ta pühkis nägu sooblinahast kasuka siiluga ja viskas laulikule kuldteenari. Too püüdis raha osavasti kinni ja langes põrmu, suudeldes maapinda. Tšingis-khaan ütles:

181

"Peale laulu kaugest Kerulenist närib kurbus mu maksa... Ma tahan rõõmu tunda! Hei, Mahmud-Jalvatš! Käse, et need piigad mulle meeldivaid laule laualaksid ja mind lõbustaksid!"

"Ma tean, valitseja, missuguseid laule sa armastad, ja ma teen piigadele otsekohe selgeks..." Väärikalt ja tähtsalt läks ta buhhaara naiste juurde ja hakkas nendega sosistama. "Niisiis," ütles ta neile, "laulge niisugust laulu, mille juures te uluksite nagu ema-hundid, kes on oma pojad kaotanud, ja las vanamehed uluvad kaasa... Muidu saab teie uus käskija nõnda vihaseks, et te kaotate oma juuksed koos peadega.

Naised hakkasid nuuksuma ja Mahmud-Jalvatš läks väärikalt tagasi oma kohale mongoli valitseja lähedale.

Neidude koori ette astus poisike, helesinine turban peas ja pikk triibuline halatt seljas. Ta pöördus naiste poole ja ütles: "Ärge kartke! Mina laulan ees!" Puhtal õrnal häälel alustas ta laulu. Tema laul oli nukker ja kandus üksildaselt mööda vaikseksjäänud väljakut lõkete praksumise, hobuste puristamise ja tamburiinide tumeda kõmina saatel:

Sind, laulude ja rõõmu maa, mu kaunis Gülistan',
julm sõjatuli laastand, paljaks kõrvetand!
Siin mongol valitseb, kes nahka mässind end...
Sa upud verre, minu haavatud Horezm!

Neidude koor laulis soigudes, kaeblikult kaasa:

Vaid kostab laste, naiste hale nutt:

na-aa! na-aa! na-aa!
Neidude järel hakkasid väljakul kõik buhhaara raugad meeleheitlikult soiguma:

Oo, Horezm! Oo, Horezm!

1 Gülistan - "rooside maa".
182
Poisike jätkas:
Nüüd Zeravšani voolab kiire oja lumemäelt, ning suitsust taevas mustaks tõmbunud. On kuulda ainult orjastatud naiste, laste häält: me isad, pojad, vennad lahingutes langenud!

Neidude koor kordas:

Vaid kostab laste, naiste hale nutt: na-aa! Na-aa! na-aa!
Ja jälle halisesid kõik buhhaara vanakesed meeleheitlikult: Oo, Horezm! Oo, Horezm!

Ainult üks horezmlane, külm ja valvas Mahmud-Jalvatš, istus vaikides ja kõõritas rauku.
"Mida see poisike laulab?" küsis Tšingis-khaan, kes ikka veel nuuksus. "Ja mispärast need vanamehed niimoodi uluvad?"
"Nad laulavad nii, nagu sulle meeldib," seletas Mahmud-Jalvatš. "Selles laulus nutavad nad taga oma kodumaa hukkumist. Kõik vanamehed soiguvad: "Oo, Horezm!" ja nutavad, et nende senine kuulsus on otsas... "
Tšingis-khaani tõmmu nägu tõmbus kortsurägasse, suu läks muiates irevile. Äkki pahvatas ta laginal naerma, otsekui hauguks suur vana hundikoer, ja patsutas suurte kämmaldega tüsedat kõhtu.
"See on minule juba lõbus laul! Poisike ulub hästi, justkui nutab! Las nutab kogu maailm, kui vägev Tšingis-khaan naerab!... Kui ma painutan kangekaelse pea oma põlve alla, armastan ma vaadata, kuidas mu vaenlane ägab ja armu palub, kusjuures mööda ta kõhetuid põski voolavad meeleheitepisarad...' Mulle meeldib niisugune kaeblik laul! Ma tahan seda sageli kuulda... Kust see poisike pärit on?"
' Rasid ad-Dini kirjelduse järgi.
183
"See pole poisike, vaid Buhhaara tütarlaps Bent-Zankidža. Ta oskab hästi lugeda ning kirjutada ja kõnnib seepärast turbaniga, mis on seotud niimoodi, nagu seda õpetatud kirjutajad kannavad... Ta on šahhi kroonikakirjutaja juures raamatute ümberkirjutajaks."
"Niisugune tütarlaps on haruldane vang! Las ta laulab alati minu pidudel oma kaebelaulu, ja et kõik muhamedlased selle juures nutaksid, aga mina tunneksin rõõmu! Meie käsime kõik Buhhaaras vangi võetud neiud minu sõjameestele välja jagada, kuid seda neidu minuga igale poole kaasa vedada."
"Saab tehtud, käskija!"
Tšingis-khaan tõusis püsti. Ümberringi istuvad mongolid tõusid korraga jalule ja kallasid põhjani joomata peekrid maha "või-dujumala auks".
"Ma sõidan edasi," ütles Tšingis-khaan. "Andke mu ratsu ette. Tair-khaan jääb sellesse linna asevalitsejaks, ja kõik peavad tema sõna kuulma."
Lõkete kuma ning poolkuu kahvatu valguse paistel istus Tšingis-khaan laia rinnaga põdravõigu ratsu selga. Ihukaitseväe-lased jooksid lõkete vahelt oma ratsude

juurde, keda valvasid buhhaara vanakesed, ja mõne silmapilgu järel venis üle väljaku ratsanike rodu, kes sõitsid pimedasse tänavasse hobusekapjade kõmisedes vastu kiviplaate.

TEINE RAAMAT MONGOLITE NUUDI ALL

ESIMENE OSA ORKAAN HOREZMI KOHAL

Esimene peatükk HÄDA SELLELE, KES HEIDAB RELVA KÄEST!

Kas lööme meie vaenlase pea puruks vastu kivi, või riputavad nemad meie kehad linnamüüridele.
(Vanast pärsia luuletusest)

Mongoli malevas valitses Tšingis-khaani poolt sisse seatud kord. Iga ratsanik teadis oma kohta kümmekonnas, sadakonnas ja tuhatkonnas; sõdalaste tuhatkonnad koondusid suurteks väesalka-deks, mis allusid vojevoodidele. Viimased said erilisi käske maleva parema või vasaku tiiva ülematelt, aga mõnikord ka mongoli kagaanilt endalt.

Jõuka, rahvarikka Buhhaara linna kõikidesse tänavasoppidesse kihutasid kiiresti mongoli ratsanikud. Nendega olid kaasas buhhaara raukadest vahemehed ja tõlgid-ümberpanejad muhamedlike kaupmeeste seast, kes olid varem mongoli rändlaagritcs kaubelnud. Need tõlgid karjusid uute linnavalitsejate käske elanikele, kes hirmunult oma majades istusid, tänavate ristumiskohtadele aga ilmusid "karaulid'", kes korra järele vaatasid.

' Sõna "karaul" tuleneb mongoli sõnast "harau" või "haragu", mis tähendab: valve, kaitse, vahisalk.

187

Mongoli linnaülem Tair-khaan asus elama peamošeesse, kuhu kutsuti kokku buhhaara vanemad Tšingis-khaani käsu täitmiseks. Nad esitasid täpsed nimekirjad linna kõikide rikaste kaupmeeste kohta, näitasid kätte salajased moonalaod, mis olid varem horezm-šahhi maleva jaoks soetatud, ja samuti ka hinnaliste kaupadega eralaod ning -poed.

Linna kõikidest nurkadest venisid peaväljaku poole koormatud kaamelid, hobused ja vankrid. Ärahirmutatud elanikud vedasid siia viljakotte, kangaste, rõivaste, vaipade virnu, hinnalisi nõusid ja muid asju ning toiduaineid. See kõik kuhjus mošeedesse, ja kõikidest varadest eraldati kolmas osa mongoli valitsejale Tšingis-khaanile.

Töövõimelised elanikud saadeti sügavat kraavi täis ajama, mis ümbritses tsitadelli. Viimasesse oli end sulgenud kangekaelne Ihtiar-Kušlu. Tema oli koos oma sõdalastega otsustanud mitte alla anda, vaid võidelda viimse hingetõmbeni. Kindluse kaitsjate hulgas oli ka teisi khaane, nende seas mongolist vägilane Gurhan, kes oli Tšingis-khaani juurest pagenud ja horezm-šahhi teenistusse üle tulnud.

Mongolid vaatlesid, kuidas töötasid sügavat kraavi mulla ning palkidega täites tuhanded noored ja vanad buhhaaralased, ja kiirustasid neid tagant. Kahe päeva pärast võis juba läheneda kindluse kõrgetele müüridele, milledel seisid relvastatud kaitsjad.

"Meie tegime oma töö nobedasti," rääkisid buhhaaralsed. "Vaatame nüüd, kui nobedasti mongolid nende kõrgete müüride otsa suudavad ronida."

Mongolite käsul valmistasid buhhaara puusepad palju pikki redeleid. Siis tormasid mongolid rahvahulga kallale, piitsutasid seda metsikult nuutidega:

"Mida te ootate? Mida te vahite? Pange redelid paikaja ronige müüridele."

Ükski buhhaaralane ei julgenud läheneda müürile, kust lendas telliskive ja voolas keeva vett ning tõrva.

Kuid mongolid tõmbasid mõõgad välja, surusid vastupunniva-le buhhaaralaste jõugule hobustega peale ja hakkasid elanikke

188

viimaks halastamatult pähe peksma. Buhhaaralased tormasid edasi, varjates ennast kätega. Mongolid jätkasid nende raiumist, lõikasid neil maha sõrmi ning kämblaid.

Tõlgid veensid rahvahulka, et see müürile roniks.

Mõned buhhaaralased kisendasid:

"Müürile ronimine toob surma, paigal seismine toob samuti surma! Ronime kindlusesse oma sõjameeste juurde. Võib-olla heidavad nad meie peale armu ja loobuvad võitlusest!"

Buhhaaralased võtsid redelid, panid need müüride najale ja hakkasid üles ronima. Nad karjusid:

"Me oleme muhamedlased nagu teiegi! Pange relvad maha ja andke alla!"

Sõdalased, kes asusid üleval, lasksid ronijatel lähedale tulla, siis aga paiskasid neid kivide ning palkide abil alla, lõid redelid uppi. Nad vastasid:

"Teie olete arad koerad! Pöörake tagasi, pekske mongoleid! Vaadake, kuidas me kõik džahiididena sureme, kuid ei anna alla! Ärge alistuge vaenlasetele!"

Müüril seisev mongoli vägilane Gurhan loopis raskeid kive ja karjus:

"Mispärast mongolid nende alandlike lammaste selja taha poevad? Las nemad näitavad esimestena vaprust üles! Ja kuhu on ennast peitnud hapu näoga vanamees Tšingis-khaan, ruske peni, rinnalaste õgija?"

Ja Gurhan raius meeletult mõõgaga ning kui see murdus, siis kirvega, paiskas ronijaid alla, kuni mongolite nooled ta läbi puurisid.

Vahepeal olid mongolid hiina heitemasinad lähemale nihutanud. Need heitsid kindlusesse suuri põlevaid nooli, mille ümber oli takku ning tõrva mähitud, ja süütevedelikuga potte. Kindluses puhkesid tulekahjud.

Tsitadelli piiramine kestis kaksteist päeva. Lõpuks, kui peaaegu kõik kaitsjad olid maha notitud, tungisid mongolid kindlusesse ja võtsid kinni vähesed ellujäänud, kes olid täis lõike- ning põletushaavu. Mongolid olid rabatud, kui said teada, et tsitadelli olid kaitsnud suure mongoli väe vastu kõigest nelisada meest.

189

Nad hukkusid, kuid ei alistunud. Kui kõik elanikud oleksid ennast linna kõrgetel tugevatel müüridel niisama visalt kaitsnud, poleks mongolitel õnnestunud ei poole ega terve aasta jooksul vana Buhhaarat ära võtta, ja buhhaaralastele poleks saanud osaks too õudne saatus, mille nad endile ise valmistasid.

Kui Buhhaara linnakodanikud olid toonud mongolitele omad annid ja täitnud nendega mošeed, järgnes uus käsk:

"Kõik elanikud koos naiste ja lastega peavad minema linnast välja lagedale, jättes kõik vara koju, võtmata mitte midagi kaasa peale riiete!"

Tõlgid-ümberpanejad seletasid neile:

"Ärge tundke mingit muret, igalpool seisavad tunnimehed. Teie vara valvatakse nagu kord ja kohus. See väljaminemine sünnib selleks, et kõiki elanikke õiglaste maksude määramiseks üle lugeda ning kirja panna. Kes aga end käsust kõrvale hoiab ja linna jääb, see tapetakse seal, kus ta leitakse."

Hommikust peale liikusid kõik buhhaaralased hulgakaupa linnast välja. Isad talutasid lapsi kättpidi, naised kandsid imikuid; üksteise külge klammerdudes lonkisid isegi nõdrad ätid ja vanaeided, kes polnud oma nurkadest aastate jooksul välja roninud.

Mongoli ratsasalgad kihutasid mööda kõiki tänavaid, tagusid väravatele ja kisendasid:

"Der-hal! Hoš-hal!'"

Elanikud läksid üheteistkümnest väravast välja ja võtsid aset lagedal, piirates rõngana kogu linna. Tagasi ei lasknud valve mitte kedagi.

Siis sai selgeks, kui palju elanikke asus "õilsas Buhhaaras", buhhaaralasi oli kaks-kolm korda rohkem kui mongoleid.

Esiteks sõitsid mongolid koos tõlkidega elanike vahelt läbi ja pärisid, kes neist on käsitööline ja missugust ametit ta tunneb. Niisuguseid vilunud käsitöölisi eraldasid mongolid omaette jõuguks. Seepeale korjati välja noored ning tugevad mehed, kes piirati ratsanike poolt ümber.

' Dcr-hal! Hoš-hal! - otsekohe ja lõbusamalt!

190

Lõpuks hakkasid mongolid valima kauneid naisi, tüdrukuid ning lapsi ja vedasid need rahvahulgast välja. Siis mõistsid Jcõik, et nad lahutatakse omastest ja tõenäoliselt igaveseks. Tõusis kisa ning halamine ja hakkasid voolama meeleheitepisarad.

Nii nagu lihunikud turul ükskõikselt valivad ammuvaid lehmi ning kaeblikult määgivaid kitsi ja neid hoopidega tapamajja ajavad, nii peksid ka Buhhaara uued isandad nuutidega vastupuiklejaid, heitsid neile arkaanid kaela, kannustasid hobuseid ja rebisid inimesed rahvahulgast välja.

Hirm mongolite ees oli nii suur, et buhhaaralased isegi vastupanu ei osutanud. Nähes oma tütreid või naisi mongolite järel tolmus lohisemas, tormasid mõned murest meeletuksläinud mehed ja isad nende juurde, katsudes lähedasi inimesi päästa. Kuid mongolid sõtkusid neid hobuste kapjade alla või lõid neile pähe raudsüdamikuga varustatud kepiga ja paiskasid maha.

Linnast väljaaetud buhhaaralaste jõugus olid ka õpetlased, kes olid palju aastaid medressees mööda saatnud. Seal olid nad õpilastele oma laialdasi teadmisi edasi andnud. Kaks niisugust õpetlast seisid rahvahulga keskel ja tundsid hirmu, nähes ümberringi ebainimlikku vägivalda.

"Need paganad röövivad mošeesid, nende ratsude kabjad tallavad tarkuseraamatute lehti. Nad röövivad ja kägistavad rinnalapsi, tarvitavad vägivalda tütarlaste kallal isade silma all," ütles esimene. "Kas mina jaksan seda välja kannatada?"

Teine õpetlane, linnas väga kuulus Rukn ed-Din Imam-Zade, vastas:

"Vaiki! Allahi vihatuul lõõtsub! Õlekõrrel, mida ajab tuul, pole midagi lausuda!"

Kuid Rukn ed-Din ei suutnud rahu ja alandlikkust kuigi kaua säilitada. Nähes, kui julmalt mongolid naistega ümber käivad, astusid Rukn ed-Din ja tema poeg viimaste eest välja. Nad tapeti sealsamas. Niisamuti käis paljude teistegi käsi: oma perekonda-de häbi ja alandust nähes tormasid nad neid kaitsma ja langesid mongolite surmavate hoopide all.

191

See oli õudne päev, mil kuuldus vaid kisa, surijate oigeid ja naiste ning laste nuttu, kes kisti lahku oma isadest, meestest ja vendadest. Mehed olid jõuetud mingitmoodigi abistama ja neile meenusid poeedi sõnad: "Kes ei taha tugevasti hoida musta mõõgapära, selle vastu pöördub vahe mõõgatera."

Mongolid pöördusid tagasi elanikkonna poolt mahajäetud tühjadele tänavatele. Kui nad mööda maju laiali läksid ja hakkasid röövitud asju hobuste selga laduma, lõi linn järsku igast kandist põlema. Iidse Buhhaara kohale tõusid tuleleegid ja must suits, mis päikese kinni kattis. Ehitused olid kerged, puust ja savist, linn muutus kiiresti tohutuks tuleriidaks. Purustamisest jäid puutumata vaid peamošee ja mõningate losside müürid, mis olid ehitatud telliskividest.

Märatseva tule eest pagedes kihutasid mongolid linnast välja, pildudes minema röövitud vara. Hulk aastaid hiljem kujutas linn endast ainult tahmunud varemetelasu, kus otsisid varju üksnes öökullid ja šaakalid.

Teine peatükk SAMARKANDI VANEMAD REETSID LINNA

Te kõlvatuse ja te lõbu ohver on see kõik,
te sõrmed punased on verest, mitte hennast!
(Riza Tevfik)

Draakoni aasta (1220) varakevadel liikus Tšingis-khaan Buhhaarast Samarkandi poole. Malev läks mööda Zeravšani mõlemat kallast. Seekord ei rakendanud kagaan erilisi surveabinõusid nende suhtes, kes talle alistusid. Ta jättis väesalgad piirama Seripuli ja Dabusie linnu, mis olid sulgenud oma väravad mongolite eest.

Samarkandi juurde jõudes valis Tšingis-khaan oma asupaigaks horezm-šahhi linnataguse "Rohelise" lossi ("Kekserai"). Siia hakkasid

192

saabuma khaani nelja poja väesalgad ja vangidejõugud, keda mongolid ajasid nuutidega nüpeldades nagu loomakarja. Kõik need salgad asetusid ümber linna ja moodustasid katkematu rõnga.

Kõikidest Horezmi linnadest oli Samarkand kõige tugevamini kindlustatud. Ligipääsematu paksusega vanades kõrgetes müürides olid raudväravad, mille külgedel leidusid tornid ja laskelä-ved. Garnison koosnes saja kümnest tuhandest sõdalasest. Kuuskümmend tuhat neist kõnelesid türgi murdeid, need olid peamiselt kiptšakid, ülejäänud väed koosnesid tadžikkidest, grutsidest, kara-kitailastest ja teistest hõimudest. Oli veel kakskümmend kohutava väljanägemisega sõjaelevanti; nende abile lootis horezm-šahh eriti. Peale selle võis koguda terve vabatahtlike maleva elanikkonna hulgast, mis koosnes käsitöölistest ja nende rohkearvulistest orjadest.

Oleks Samarkandi kaitsmise juhiks pandud vilunud ning alistumatu väejuht nagu Kair-khaan või Timur-Melik, siis oleks linn kaua vastu pidanud - mitte alla aasta, niikaua oleks jätkunud toidutagavarasid. Kuid horezm-šahh nimetas Samarkandi maleva ülemjuhatajaks oma onu, vihatud kuningannast ema Turkun-Ha-tuni venna, ülbe Tugai-khaani, kes polnud iialgi väejuhiks olnud.

Kaks päeva sõitis Tšingis-khaan ringi ümber linna, vaatles müüre, valle, sügavaid kraave, mis olid ääreni vett täis; ta otsis kaitse nõrku kohti ja mõtles läbi kallaletungiplaani.

Selleks et oma tõelisi jõude varjata ja sissepiiratuid hirmutada, rivistasid mongolid kohaleaetud vangid lahingukorda, andsid iga kümne inimese peale lipu. Samarkandi elanikele paistis eemalt, et linna ümbritseb vaenlaste loendamatu malev.

Türgi väepealikud Alp-Er-khaan, Sijundž-khaan ja Balan-khaan läksid oma kiptšaki salkadega linnaväravatest välja ja tungisid mongolite kallale. Puhkes visa taplus. Kuigi muhamedlased mõne mongoli vangigi võtsid, kaotasid nad ise umbes tuhat meest ja pöördusid tagasi kindlusmüüride kaitse alla.

Järgmisel päeval ei tahtnud kiptšaki sõdalased enam linnast välja minna. Vabatahtlikud Samarkandi elanike hulgast võtsid ette ootamatu rünnaku. Mongolid pistsid silmakirjaks põgenema.

Samarkandlased kihutasid neile järele ja langesid lõksu, igast küljest tungisid neile kallale ootevalmis sõdalased, kes lõikasid läbi taganemistee ja tapsid peaaegu kõik. Üksnes vähesed jõudsid linna tagasi.

Kolmanda päeva hommikul istus Tšingis-khaan ratsu selga ja juhtis isiklikult tormijooksu Samarkandile. Kõik oma väed paigutas ta ümber müüride ja kõikide väravate vastu. Mongolid ründasid linnast väljatungivaid sõdalasi, tabasid neid nooltega oma suurtest kõveratest kaugelaskevibudest, nad taplesid hulljulgetega terve päeva kuni õhtuni, seepeale pöördusid mõlemad pooled oma leeridesse tagasi.

Sel ööl korraldasid Samarkandi kõige suursugusemad isikud -peakohtunik (kaadi), vaimulikkonna juht šeik-ul-islam ja vanimad mošeede hoidjad, imaamid - öise nõupidamise ja otsustasid alandlikult alla anda. Hommikul läksid nad linnast väljaja suundusid kagaani laagrisse. Nad tahtsid mongoli valitseja käest sissepiiratud linnale armu paluda. Tšingis-khaan "tõotas neile, et nad võivad tema viha eest julged ollaja lubas neil kodudesse laiali minna," ja saatkond pöördus rõõmuga linna tagasi. Siis - välja arvatud julgete salk, kes olid varju leidnud tsitadellis - ruttasid ka kõik kiptšaki khaanid, eesotsas kõikide vägede ülema Tugai-khaaniga alandlikult mongoleid paluma ja tegid ettepaneku, et mongolid võtaksid neid oma teenistusse. Armulikult naeratades nõustus Tšingis-khaan ka sellega.

Kuuenda piiramispäeva hommikul avati peamised "Namaasi-väravad"' ja mongolid tormasid horezm-šahhi pealinna. Nad kihutasid kohale vangid ja käskisid neil purustada müürid.

Hoolimata Tšingis-khaani tõotustest linnale mitte kurja teha, jagati siiski kõik Samarkandi mehed ja naised sadakondadeks, aeti välja ja seal röövisid mongolid nad paljaks ning tarvitasid nende kallal vägivalda. Erandeid tehti üksnes väga vähestele isikutele, kelledele osutasid äraandjad - peakaadi ja šeik-ul-islam. Neid mongolid ei puutunud.

' Nainaas - muhamedlaste palvus. (Tõlk.)

Elanikkonnale teatati, et mongolitel on lubatud karistamatult igaühe verd valada, kes kavatseb end varjata majades, kui kõik elanikud on väljale viidud. Seda käsku kasutades nottisid mongolid maha hulgaliselt rahulikke elanikke.

Kolmekümnetuhandeline kiptšaki sõdalastevägi, kelle eesotsas oli horezm-šahhi onu Tugai-khaan, läks linnast välja koos naiste ja lastega, et teenida vaenlasi. Mongolid käskisid neil relvad maha panna, lubasid asemele anda mongoli omad. Nad teatasid, et kiptšakid, kes on astunud Tšingis-khaani teenistusse, peavad ka mongolite moodi välja nägema. Seepärast aeti nende pead poolkuu-kujuliselt paljaks. Laagripaigaks näitasid mongolid neile omaette asuva oru. Seal lõid kiptšakid üles oma telgid ja asusid neisse koos perekondadega. Kuid teisel päeval tungisid mongolid neile ootamatult kallale, tapsid kõik ja võtsid varanduse endale. Ellujäänud ütlesid

hukkunud kiptšakkide kohta: "Neil polnud mehisust võitlemiseks ega isegi põgenemiseks."

Kuid garnisonist, kes varjas end tsitadellis, sõitis sel ööl välja hulljulgete džigittide tuhatkond eesotsas Alp-Er-khaaniga. Nad murdsid julgelt mongolite ridadest läbi, kasutasid ära pimeduse ja kadusid. Hiljem ühinesid nad Dželal ed-Dini malevaga.

Ülejäänud kindluse kaitsjad jätkasid võitlust. Siis aga purustasid mongolid tammi Džakerdizi kanalil, millel oli seatinast osavasti tehtud säng. Vesi ujutas tsitadelli ümbruskonna üle ja uhtis müürid alt õõnsaks, nii et mongolid tungisid läbi sissevarisenud kohtade tsitadelli ja tapsid kõik, keda sealt eest leidsid.

Väljale toodud elanikest eraldasid mongolid osavad käsitöölised, selleks et saata neid oma koju kaugesse Mongooliasse. Need käsitöölised olid kuulsad valge kaltsupaberi, brokaadi, siid- ning hõbekangaste, rätikute, pargitud nahkade, hoburakmete, suurte vaskkatelde, hõbe- ning metallkarikate, kääride, nõelte, relvade, vibude, nooletuppede ja paljude teiste väärtuslikkude asjade valmistamise poolest. Kõik parimad meistrid anti orjadeks Tšingis-khaani poegadele ning sugulastele ja saadeti Mongooliasse, kus nad moodustasid hiljem omaette käsitööliste külad. Mongolid viisid mitmel korral hiljemgi Samarkandist ära mitmesuguseid

käsitöölisi ja noori tugevaid töömehi, nii et Samarkand ja selle ümbrus muutusid hulgaks ajaks asustamatuks.

Pärast Samarkandi tsitadelli äravõtmist sõitis Tšingis-khaao läbi linna, kus kõikjal lebasid laibavirnad, ja pöördus tagasi linnatagusesse lossi. Selle varjurikkad aiad kaitsesid algava kuumuse eest, mida mongoli valitseja ei talunud. Lagunevate laipade õudne lehk ei lasknud jääda linna, kust elanikud põgenesid.

Kolmas peatükk HOREZM-ŠAHH EI LEIA KUSAGIL RAHU

Kui inimene kaotab julguse, siis ei suuda tema ratsu kihutada.
(Idamaa vanasõna)

Sel ajal kui mongolid Horezmi maid röövisid, oli šahh Muhammed neist kaugel. Ta asus väikese salgaga Džeihuni jõe ääres Kelifi linnas ja ootas siin sündmuste edasist käiku.

"Minu eesmärk on," kõneles ta, "mitte lasta mongoleid üle Džeihuni jõe tulla. Varsti kogun ma Iraanis tohutusuure uue maleva ja kihutan siis need õudsed paganad minema."

Nurkapidi jõkke ulatuva kalju tipul kõrgus kitsas torn ja selle külge liibusid väikesed lamedad hurtsikud. Vana kivimüür ümbritses neid korrapäratu rõngana.

Siin viibis kurvalt mõtiskledes horezm-šahh. Torni katusel pidas alati vahti piilur, kes vaatas põhja poole. Kauguses süttisid ööseti küngastel tuled ja päeval andsid vastase vägede edasiliikumisest märku suitsusambad.

Vahel läks Muhammed alla jõe äärde, kus oli terve rodu kohmakaid, kõrgete ninadega venesid. Šahh vaatles sogast, hoogsalt edasitormavat vett, mida takistasid kaljused kaldad. Tema maleva suurem osa oli toimetatud järk-järgult Džeihuni teisele kaldale, kus kinkudel paistsid muistse Kelifi linna ehitused. Võitmatu Iskender Kahesarveline ja tema sõdalased olid siin kunagi köitnud

rinnale õhku täispuhutud kitsenahad ja läinud ujudes üle kitsa käreda jõe.

Kui algas Samarkandi piiramine, saatis horezm-šahh piiratutele kaks korda abi: üks kord kümme, teine kord kakskümmend tuhat ratsanikku, kuid kumbki salk ei julgenud pealinnani tungida ja pööras jälle Kelifi tagasi. Nad teatasid, et iga päev on oodata Samarkandi langemist ja nende abist poleks nagunii mingit kasu.

Kelifi kihutas Inantš-khaan kahe sadakonna kurnatud, haavatud ratsanikuga salgalt, kes lahkus öösel Buhhaarast. Tatarlased jõudsid sellele salgale Džeihuni kaldal järele, tapsid peaaegu kõik, üksnes vähestel õnnestus end päästa. Ellujäänute seas oli Kurban-Kõzõk.

Horezm-šahh oli äärmiselt vapustatud, kui ta sai teada, et niisugune suur väesalk, kes oli Buhhaara kaitseks jäetud, hukkus kasutult ja kuulsuseta. Kaua ei suutnud šahh midagi mõtelda ega korraldusi teha. Samuti märkas ta, et lähimate piirkondade khaanid hakkasid tema käskude täitmisest kõrvale põiklema ega ilmunud ta kutsete peale kohale. Kõikjalt teatati äraandmisest ja üleminekust Tšingis-khaani poole. Horezm-šahh nägi, et tema poolt sisseseatud kord on lagunemas, et tema võimu alused on kokku varisemas ning truudus- ja alistumisavaldused on lennanud laiali nagu tolm.

Horezm-šahh Muhammed istus suurde venesse. Džigitid laadisid peale kitsad nahkkastid šahhi kulla ning väärisasjadega ja tõid venesse ta kõrvi lemmikratsu. Vene eemaldus kodukaldast. Vesi viis selle hoogsalt pärivoolu, kuid sõudjad töötasid visalt aerude ning ritvadega ja suunasid vene teisele poole.

Veealuste kivide tõttu ei saanud raske vene Iraani kaldal randuda. Siis käskis vekil pikka kõhetut sõdalast, kes töötas sõudja-na, šahhi venest kaldale kanda. Puhkides võttis sõdalane lihava Muhammedi oma kukile ja kahlas läbi vee kaldale.

Šahh laskus kivile ja küsis:

"Kuidas sind hüüda ja kust sa pärit oled?"

"Ma olen kündja, põllutööline Kurban-Kõzõk. Mul jäi maha perekond maalapile, mille Inantš-khaan mulle rendile andis.

197

Temaga koos ma pääsesingi pärast Buhhaaraast pagemist. Tol ööl, väljatungimise ajal olin ma tatari khaani kollase telgi ees ja tahtsin teda surnuks raiuda, kuid millegipärast lõid meie džigitid araks ja pöörasid Džeihuni poole. Nende kannul kihutas ka mu hiirhall täkk nagu marutõbine. Aga hiljem saime hädavaevalt jalga lasta."

"Miks sind Kurban-naljahambaks kutsutakse?" küsis šahh. "Sa pole sugugi lõbusa väljanägemisega."

"Kurban-naljahambaks kutsutakse mind seepärast, et ma oma õnnetuseks kõnelen üksnes tõtt, kuid alati sobimatul ajal. Ma ei tea kunagi, mida tuleb kõnelda ja mida mitte. Seepärast ma saingi hüüdnimeks "naljahammas" ja sageli ka peksa tõe eest, aga noh, eks ma anna vastu ka."

"Kas sa oled mind kunagi varem näinud?"

"Ei, näha pole saanud, kuid meelde tuletasin sageli, - siis kui meilt andameid välja pinniti, ütles Hakim alati, et see on šahhi jaoks. Siis sa meile meelde tulidki... "

Horezm-šahh naeratas. Ta küsis oma vekililt kuldteenari ja andis selle Kurbanile.

"Las see sõdalane Kurban sõidab koos minuga edasi. Ta kannab mind osavalt üle kraavi ja hakkab mulle tõtt rääkima."

"Ma kuulan sõna, suur padišahh," ütles Kurban. "Sinu kandmine pole raske töö, seesama mis suure viljakoti tassimine. Kuid luba mul üks kord veel teisele kaldale minna oma saabaste järele."

"Luban."

Padišahh istus hobuse selga ja jälgis, kuidas pikk, vimmas, pika kõhetu kaelaga Kurban, märjad kottpüksid põlvist kõrgemale üles keeratud, aitas väärtuslikke nahkkaste kaldale kanda.

Seepeale ujus vene jõe teisele kaldale ja viis Kurbani kaasa.

Kui horezm-šahh kõrvi ratsu seljas mööda järsku teed vaevaga üles ronis, tõusis kaldal kära. Kõik näitasid kaugele põhja poole, kus küngastel kerkisid ridastikku üles viis tihedat suitsusammast. See oli kohutav märk: vaenlane läheneb suurte väesalkadega.

"Kõik vened otsekohe pärivoolu minema lasta!" käskis Muhammed. "Ei saa lubada, et tatarlased siia kaldale tuleksid!" Ja šahh ajas kõrvi ratsu jooksma.

*

Horezm-šahhi jälgi otsides jõudsid Džeihuni kaldale kakskümmend tuhat tatarlast Džebee-noioni ja Subudai-bagaturi juhtimisel.

Nende ületulekut ei seganud keegi. Kallas oli tühi, kogu Kelifi elanikkond põgenenud. Kuigi polnud mingisuguseid venesid, aga täites Tšingis-khaani käsku - "kihutada ja mitte peatuda" -, valmistasid tatarlAed puust suurte jootmiskünade taolisi paate, tõmbasid need härjanahkadega üle ja panid sinna oma relvad ning rõivad.

Tatarlased ajasid hobused vette, haarasid kätega ratsude sabadest, kui olid need puukünad niimoodi enese külge kinnitanud, et hobune tassis inimest, aga inimene tassis küna.

Sel viisil ületasid kõik tatarlased käreda Džeihuni ühe päevaga'

Kuid horezm-šahh oli juba kaugel. Ta liikus kiiresti lääne poole.

Suurem osa malevast, kes Muhammedile järgnes, koosnes kiptšakkidest. Nad sepitsesid valmis vandenõu. Kuid keegi andis šahhile nõu valvel olla. Igal õhtul lahkus Muhammed märkamatult telgist, milles ta ööbima pidi. Ühel hommikul selgus, et telgi-vilt oli kiptšaki nooltest üleni auklikuks tehtud nagu sõelapõhi.

Horezm-šahhi kartused suurenesid. Ta tõttas, muutis teel suunda, ei teadnud, kus ennast päästa. Kõikjal veenis ta elanikke, et nad kindlustaksid linnu, loodaksid müüridele ja hoiduksid lahingust. Seeläbi kasvas hirm elanikkonna keskel ja paljud põgenesid mägedesse.

Alles siis, kui šahh jõudis mägedest varjatud Nišapuri linna, hakkas Muhammed seal pidutsedes ning lõbutsedes aega veetma, et peletada oma kurbust.

Tatarlased ajasid järelejätmatult Muhammedi jälgi ja pärisid teateid tema pagemistee kohta. Kui Nišapuri jõudis sõnum, et mongolid on lähedal, teatas šahh, et ta sõidab jahile, ja kappas väikese ratsanike salgaga minema, püüdes enese taga jälgi kaotada.

Tatarlased kihutasid Nišapuri, kui olid teel paljaks röövinud Tusi, Zava, Rei ja mõned teised linnad. Nisapurist saatsid nad

' Rasid ad-Dini kirjelduse järgi.

väikseid salku mitmele poole, et selgitada, kuhu põgenes horezm-šahh. Nad riisusid paljaks iga linna ja iga küla, põletasid, laastasid ega halastanud kellelegi - ei naistele, ei raukadele ega lastele.

Muhammed kogus uuesti üsna suured väesalgad. Horezm-šahhil oli juba kakskümmend tuhat ratsanikku, kui ta Dauletabadi tasandikul, Hamadani ümbruskonnas, ootamatult tatarlaste poolt sisse piirati. Nood hävitasid suurema osa ta malevast. Talupoja-riietesse rõivastatud Muhammed võttis lahingust osa lihtsa, kuid tugeva hobuse seljas. See oli horezm-šahhi viimane kohtamine tatarlastega. Kaigi

mongolite jõud ei ületanud muhamedlaste oma, ei suutnud šahh võitu saavutada, sest ta mõtles üksnes enese päästmisele.

Mõned tatarlased, kes šahhi ära ei tundnud, lasksid teda nooltega, haavasid ta hobust, kuid Muhammed kihutas minema ja kadus mägedesse. Siin kaotasid tatarlased horezm-šahhi jäljed lõplikult.

Siit läksid tatarlased edasi lääne poole, Zendžani ja Kazvini alla, purustasid Bek-Tegini ja Kütš-Buka-khaani poolt juhitava horezmi maleva ja liikusid läbi Aserbaidžaani Mugani steppi, kus neil oli kokkupõrge grusiinlastega.

Kuhu tatarlased ka tulid, ei peatunud nad mitte kusagil. Varustasid endid vaid kõige hädavajalikumal hulgal toidu ning rõivastega, võtsid kaasa ainult kulla ning hõbeda ja läksid edasi. Nad pidasid meeles ülesande tähtsust, mille Tšingis-khaan oli neile usaldanud, liikusid edasi päeval ning ööl kõige lühemate peatus-tega, ajades horezm-šahh Muhammedi jälgi.

Asustatud paikades võtsid tatarlased ära parimad hobused ja kihutasid nende seljas edasi. Igal mehel oli kaks, mõnel isegi mitu hobust. Teekonnal, kappamise ajal, istusid tatarlased ühelt ratsult teise selga ja võisid seetõttu ööpäeva jooksul läbida tohutud vahemaad, ilmuda äkki sinna, kus neid ei oodatud.

Neljas peatükk ABESKUNI MERE' SAAREL

Kes mulle väge tagasi nüüd anda saab
ja kaotuse eest kätte maksab?
Kes annab mulle tagasi mu maad,
neid vaenlase käest ära võtta jaksab?
(Türgi legendist;

Šahh Muhammed jõudis Dianui piirkonda ja peatus vargsi Amoli linna lähedal. Kohalikud emiirid ilmusid austusavaldustega ta juurde ja teatasid, et nad on valmis teda teenima. Endisest suurest saatjaskonnast polnud šahhile peaaegu mitte kedagi allesjäänud. Äärmiselt jõuetuna, täiesti haigena, pidas ta nõu kõige vanemate emiiridega, keda ta usaldas, ja kordas üha täis meeleheidet:

"Kas leidub maa peal rahulikku paika, kus ma saaksin tatari välkudest veidi hinge tagasi tõmmata?"

Siis nõustusid kõik, et kõige parem on, kui šahh istub venesse ja leiab endale pelgupaiga ühel Abeksuni mere saarel. Horezm-šahh võttis seda nõuannet kuulda ja sõitis väikesele üksikule saarele, mis oli täiesti tühi, asustamata2.

Sellele saarele saabusid varsti Muhammedi pojad: Ozlag-šahh, Ak-šahh ja Dželal ed-Din. Siin kirjutas horezm-šahh ukaasi, millega määras alaealise Ozlag-šahhi asemele uuesti troonipärijaks Dželal ed-Dini, keda ta varem oli jälitanud ja alandanud.

"Praegu on üksnes Dželal ed-Din võimeline riiki päästma," tunnistas Muhammed. "Tema ei karda vaenlasi, vaid vastuoksa, ta ise otsib võitlust nendega. Vannun, et kui Allah pärast Dželal ed-Dini võite annab mulle tagasi vägevuse, siis hakkavad minu valdustes valitsema üksnes armulikkus ning õigus."

Seepeale vöötas horezm-šahh Dželal ed-Dini oma teemantkäe-pidemega mõõgaga ja andis talle "sultani" aunime.

' Abeskuni meri - Kaspia meri.

2 XIII sajandil oli Kaspia mere veetase hoopis teistsugune ja meres oli saari, mis hiljem kadusid.

Nooremaid vendi käskis šahh Dželal ed-Dinile truudust ning sõnakuulelikkust vanduda.

Kui sultan Dželal ed-Din oli saanud horezm-šahhi mõõga, ütles ta:

"Ma saan Horezmi riigi enda valitsemise alla ajal, kui tatarlased on selle ära võtnud. Ma asun ülemjuhatajana juhtima vägesid, milledest on jäänud üksnes nimi, - nad on paisatud laiali nagu lehed pärast tormi. Kuid sel pimedal ööl, mis on langenud muhamedlike maade üle, panen ma mägedes loitma kutsuvad sõjatuled ja hakkan koguma julgeid mehi."

Dželal ed-Din jättis isaga hüvasti ja tormas tagasi uutesse lahingutesse. Sõitsid minema ka kõik ülejäänud ja Muhammed jäi üksinda Abeskuni mere liivasele saarele.

Kui kohmakas tõrvatud vene eemaldus rannast, seisis Muhammed liivasel maaninal ja vaatas süngena ning mõtlikuna. Turkmeenidest sõudjad tõstsid üles suure halli purje, aga šahhi pojad ja Astrabadi emiir seisid venes, käed kõhule kokku pandud, ega julgenud ümber pöörduda senikaua, kuni padišahhi pilk oli neile suunatud.

Puri võttis tuult, vene õõtsus ja hakkas lainetel tantsides kiiresti eemalduma uduste sinimägede suunas.

Nüüd olid horezm-šahhil katkenud viimased sidemed oma kodumaa ja igavesti rahulolematute mässavate alamatega-. Teda ei ähvardanud enam ei tatarlaste röövretked ega ruske Tšingis-khaani sünge vari. Siia juba ei pääse väsimatud Džebee ja Subudai, kes kihutavad mööda Muhammedi jälgi.

Siin, keset piiritut merelagendikku, oli võimalik kibedusega meenutada minevikku, rahulikult hinnata olevikku ja kiirustamata kaalutleda tulevikku. Horezm-šahh oli terveks kuuks toiduga varustatud: Astrabadi valitseja oli püstitanud liivaküngaste vahele nõkku viltjurta, oli saatnud siia katla, koti riisi, lambaliha, nahk-ämbri, kirve ja teisi hädavajalikke asju. Nüüd saab šahhist dervišš; ta hakkab enesele ise igapäevast toitu keetma.

Vene oli juba hoopis kaugel, kuid Muhammed seisis ikka veel mõtete kütkes. Hiljem heitis ta kuivale tulisele liivale ja jäi tukkuma. Teda soojendas päike ja paitas mahe meretuul.

202

Sahin ja sosistamine äratasid šahhi. Ta kuulis sõnu: "Ta on suur, ta on tugev..."

Kelle hääled võisid kõlada sellel tühjal saarel? Jälle vaenlased? Šahh ärkas. Kingul hallide rohupuhmaste vahel vilksatas ja kadus otsekohe mustast lambanahast mütsiga inimpea. Muhammedil polnud relvi kaasas: vibu, nooled ja kirves olid jurtas. Šahh läks kiiresti üles mäekingule. Mõned räbaldunud paljasjalgsed inimesed jooksid üle savise platsikese ja nende seas komberdas neljakäpakil mingisugune kohutav olend.

"Ma käskisin Astrabadi valitsejat mind täiesti tühjale saarele toimetada! Kust need inimesed pärit on?" - Ärevalt suundus Muhammed oma jurta poole. Selle kohal keerles suitsuvine. Plat-sikesel jurta ees istus poolringis kümmekond koletist. Mis olevused need olid, kes olid kaotanud peaaegu täiesti sarnasuse inimesega? Tursunud, punased lõvilõustad tohutute mädapaisete ning haavanditega.

"Kes sa oled?" hüüdis üks istujatest. "Milleks sa siia tulid? Meid aetakse igalt poolt ära ja me võtsime enese alla selle saare."

"Aga kes te olete?"

"Meie oleme Allahist neetud. Me sõitsime täna siia sellele saarele ja hakkame siin kala püüdma."

"Kas sa siis ei näe? Me kõik oleme pidalitõbised; oleme veel elavad, kuid laguneme juba nagu koolnud. Näe, sellel kukkusid sõrmed küljest. Sellel langesid

maha jalalabad ja käed kuni küünarnukkideni, ja ta käib neljakäpakil nagu karu. Sellel jooksis välja silm, sellel lagunes keel ja ta jäi tummaks... "

Muhammed vaikis ja mõtles masendatult lootsikule, mis eemaldus musta punktikesena kauge kalda poole.

"Me kõik palusime, et Allah meid aitaks. Ta halastas meie peale ja läkitas sinu."

"Millega saan mina teid aidata?"

Üks istujatest tõusis püsti. Ta näis teistest tugevamana ning pikemana ja hoidis kirvest käes.

"Mina olen meie vennaskonna seik, ja siin, neetute kuningriigis, peavad kõik minu sõna kuulama. Kes mu käsku ei täida - see

203

tapetakse. Sa oled terve ning tugev. Me võtame su oma kogukonda ja sa hakkad tõmbama võrku, kandma vett ning puid. Kõik meie seast ei suuda seda teha. Selles jurtas, mille Allah meile saatis, leidsime me katla, riisi, jahu, kannu õliga ning lambarasva. Nüüd hakkad sa meiega koos elama ja võtad seljast oma rõivad; neid hakkame järjekorras kandma meie, sulle pole rõivaid vaja."

Muhammed pöördus ümber ja jooksis hingeldades randa. Tema järel tulid pidalitõbised, kogunesid kinguharjale ja vaatlesid. Horezm-šahh läks liivasele maaninale, kogus seal mere poolt randa heidetud kuivi oksi, ladus riita ja tegi tule üles. Tihe suitsusammas tõusis keereldes taeva poole.

"Seda suitsu nähakse kaldalt, siia saabub vene ja viib mu kaldale tagasi," pomises Muhammed ja mõtles üksnes venest, mis kadus udusesse kaugusesse. "Olgu seal sõda, luusigu seal tatari ratsanikud, kuid seal on elavad, terved inimesed. Nad on vaenujalal, kannatavad, nutavad, naeravad, ja rõõm on elada nende keskel pärast seda elavate surnute saart."

Vastavalt lubadusele saabus viieteistkümne päeva pärast saarele vene. Sellega jõudis pärale horezm-šahhi väepealik Timur-Melik koos mõningate džigittidega. Horezm-šahhi ei õnnestunud kohe leida. Ta lebas kaldal täiesti paljana. Tema pea peal istus vares ja nokkis silmi.

Timur-Melik käis saare läbi ja leidis põõsastesse peitupuge-nud ehmunud pidalitõbised. Ta küsis nendelt, mis saarel juhtus. Nad jutustasid:

"Me nägime, et kõik, kes venes siia sõitsid, kummardusid selle, meie saarele jäetud inimese ees maani ja nimetasid teda padišahhiks. Meie aga teame hästi raukade kaudu, et kui pidalitõbine paneb selga rõivad, mida on kandnud šahh või sultan, siis saab haige terveks ja ta haavad paranevad. Üksnes seepärast me võtsime sellel inimesel rõivad seljast. Me kutsusime teda enestega lõunat sööma, tõime talle toitu, kuid ta keeldus söömast, tegi kogu aja tuld ja lamas just niisama vaikselt nagu praegu. Kõik tema rõivad on terved. Me veendusime, et see inimene polnud sultan, seepärast et ükski meist ei saanud terveks."

204

"Luba, me hävitame nad!" hüüatas üks džigitt.

"Ainult mitte meie mõõkadega, et nende mürgitatud veri ei rüvetaks kirkaid mõõgaterasid," vastas teine sõdalane ja laskis pidalitõbiste šeigile noole kõhtu. Too pistis meeleheitliku kisaga põgenema ja tema kannul panid jooksu ka kõik ülejäänud pidalitõbised.

"Jätke nad rahule!" hüüdis Timur-Melik. "Allah on neid juba karistanud. Mina olen neist palju õnnetum! Ma võitlesin kogu eluaja Horezmi šahhide suuruse eest. Ma valasin oma verd usus, et horezm-šahh Muhammed on uus võitmatu Iskender ja et rahva hädapäevil viib ta kartmatud muhamedlaste malevad vastu kuulsusrikastele võitudele. Nüüd on mul häbi oma haavade pärast, mul on kahju noorusaastatest, mis

on raisatud kasutult kõrbe petliku õhu-peegelduse kaitseks. Seal lebab see, kellel oli tohutusuur malev ja kes võis alistada maailma, kuid nüüd ei jaksa ta liigutada kättki, et varest minema ajada. Ta lebab kõikidest unustatuna, tal pole kott-pükse, et oma alastiolekut kinni katta, ega peotäit kodumaa mulda oma haua jaoks. Küllalt sõjamehe-põlvest! Mul ei jätku pisaraid, et maha pesta kibedaid eksisamme, mis mind põletavad... "

Timur-Melik tõmbas välja oma kõvera mõõga, astus sellele jalaga peale ja murdis relva pooleks. Ta ise mähkis horezm-šahhi keha oma turbanikangasse ja luges surnu kohal ainsa lühikese palve, mida ta mõistis. Džigitid kaevasid nugadega liiva sisse augu ja sängitasid sellesse horezm-šahh Muhammedi laiba, kes oli olnud kõige võimsam muhamedlike valitsejate seas ja kes lõpetas oma elu kuulsusetult nagu lihuniku noa all värisev kitsetall.

Timur-Melik lahkus saarelt ja läks oma džigittidega sultan Dželal ed-Dini otsima, et jutustada talle tema isa surmast. Räägitakse, et ta rändas hiljem palju aastaid ringi lihtsa dervišina, hulkudes mööda Araabiat, Iraani ja Indiat'.

' Mõned ajaloolased jutustavad, ct paljude aastate pärast pöördus Timur-Melik kerjus-derviši rõivais tagasi Kesk-Aasiassc. Hodžentis tundis ta ära too mongol, kellele ta oli kord lahingus noole silma lasknud. Mongoli ringkonnavalitseja käskis Timur-Meliki enese juurde tuua ja laskis ta uhke, alistamatu jutu pärast hukata.

Viies peatükk KURBAN-KÕZÕK SIIRDUS KOJU

"Sõudke tugevamini! Noh, veel kord!"

Ninaga vastuvoolu keeratud vene võitles Džeihuni käreda hoovusega ja lähenes aeglaselt kaldale.

"Vaadata võõrsil šahhi hobuse järele - mõtle ometi! Parem kodumaal nälgida!" mõtiskles Kurban. "See pakub samasugust rõõmu nagu vutile ašhanaa ukse kohal siidpuuris konutamine. Padišahh kinkis mulle kuldteenari. Niisugune päev tuleb ette üks kord elus. Aga kuidas saaks seda teenarit koju viia? Ainult kui hoida seda suus põse varjus. Ta käskis vened pärijõge Horezmini saata... Ei! Sinna ma ei sõida. Ei, Kurban ei taha enam ei šahhi eest sõdida ega pageda. Nii võib joosta kuni Viimase mereni - ja kuhu siis? Kurban tahab minna tagasi oma põllule ja näha oma lapsi... "

Ja Kurban vaatles tema poolt mahajäetud kaljust randa, kus paistis veel kingutipul Muhammed kõrvi ratsu seljas. Kurban kargas vette ja kahlas kaldale. Kindlusest jooksid hullunud inimesed mööda nõlvakut alla, kompsud õlgadel; üksteist tõugates hüppasid nad venedesse ja kordasid:

"Tatarlased on lähedal! Päästke end kiiremini!"

Kurbaniga polnud enam kellelgi asja. Kurban lippas piki kallast, jõudis onnini, kus ta elas koos teiste ülevedajatega, leidis põhust oma koti saabastega, vaatas veel korraks tagasi jõe poole ja nägi, et vened tõugati üksteise järele kaldast eemale. Siis astus ta ilma kõhklemata uute katsumuste teele.

Ta läks kingule, kindluse müüride juurde. Sealt nägi ta, kuidas mööda kivist tasandikku pagesid punased ja triibulised halatid, kes päästsid end laialijooksmisega, ja veelgi kaugemalt lähenes tolmupilv.

"Need on tatarlased," mõistis Kurban ja tormas mööda kuiva steppi edasi. Ta ei märganud, et kivid ja okkad haavasid ja ta paljaid jalgu.

"Seal eespool on kink, selle taga peavad olema jäärakud. Tatarlased vallutavad kindluse ja ülekäigukoha. Mis neil Kurbaniga tegemist?"

Ta jooksis pika teibaga üksiku hauani, peitis end selle taha, tõmbas hinge tagasi ja hakkas vaatlema.

Läbi tolmu seletas ta juba rusketes kasukates ratsanikke, kes olid hobuste kaelte kohale kummargile tõmbunud. Mõnede seljas sätendasid soomusrüüde plaadikesed. Juba ulatus kõrvu tatarlaste röökimine, metsikud hüüded "khuu-khuu-khuu!" ja tuhandete väikesekasvuliste tolmunud ratsude jalgade müdin.

Jõugust eraldusid mõned ratsanikud ja kappasid otse üle tasandiku, lõigates põgenejatel tee läbi. Helkivad mõõgad kerkisid, inimesed langesid, tatarlased sooritasid ringi, peatusid, hobuste seljast maha tulemata kummardusid alla, haarasid mahavisatud kompsud ja kihutasid jälle edasi, ühinedes malevaga.

Kurban jõudis roomates kuiva jäärakuni, veeretas end alla ja pistis uuesti jooksu.

Terve päev sammus Kurban mööda tühja tasandikku, vahel sattus mahajäetud põldudele. Teedel kohtas ta inimesi, küll üksikuid, küll rühmadena rändavaid. Kui saadi teada, et Kurban on sealt, "kurbuse ning pisarate orust", jäid kõik seisma ja pärisid Buhhaara saatuse üle, horezm-šahhi põgenemise kohta, kutsusid lõkke juurde, jagasid temaga tuhas küpsetatud kakukesi ja kuulasid ahnelt.

Kurban jutustas, kuidas ta võitles üksipäini mitme tatarlasega, kuidas ta nad kõik hävitas ja kuidas tema all tapeti hobune. Nüüd kõmbib ta koju ja ei soovi muud midagi, kui ainult näha vana paplit tolles kohas, kus niisutamiskraav keerab tema põllule, kallistada vaid jälle oma lapsi...

Lõpuks hakkas ta ise oma lugusid uskuma, kuid vaikis sellest, kuidas ta padišahhi venest kaldale kandis, seepärast et kõik need-sid Muhammedi, kes jättis hädapäevil maha kodumaa. Jätnud rahva mongolite ning tatarlaste meelevalla alla, kartis ta lahinguväljal džahiidina (märtrina) surra.

Ühes kohas nägi Kurban j äärakus palju mehi, läks nende juurde, ja need tõmbusid koomale, andsid talle koha tule ääres. Kõik kõnelesid tatarlastest ja kokkupuutumistest nendega.

207

"Meie oleme ühest külast. Meil juhtus niisugune lugu. Kogunesime inimest kümme tänavale juttu ajama. Siis sõitis külasse tatarlane. Ta kihutas otse meie peale ja hakkas kohe üksteise järel inimesi raiuma. Ükski inimene ei julgenud üksiku ratsaniku vastu kätt tõsta. Aga kellel õnnestus üle tara ronida nagu meil, see pääses."

"Aga, näe, mida mina kuulsin. Tatarlane sai kätte ühe mehe, kes töötas põllul, ja tatarlasel polnud mingit relva, et talle otsa peale teha. Ta karjus koleda häälega: "Pane pea maapinnale ja ära liiguta ennast!" Ja mis juhtus! Mees heitis maha, tatarlane aga kihutas teise, varuhobuse juurde, kelle selga oli laaditud röövitud vara, otsis välja mõõga, tuli tagasi ja tappis mehe."

Nii nad istusid lõkke juures ja kurvastasid selle üle, kuidas nende rahvas kannatab; nad andsid Kurbanile kakutükikesi ja tassikese tulist jahurokka.

Äkitselt käratas üleval nende kohal keegi kohutava, kähiseva häälega:

"Hei, teie! Siduge üksteisel käed selja taha!"

Üleval jääraku serval paistis tatarlasest ratsanik ruske hobuse seljas.

"Häda! Meie surmapäev jõudis kätte!" pomisesid mehed, hakkasid vöid lahti päästma ja väljasirutatud käsi alandlikult kinni siduma.

"Pidage!" ütles Kurban. "Ta on ju üksi. Kas tõesti ei tapa me teda ega põgene?"
"Me kardame!"

"Kui me endil ise käed kinni seome, tapab tema meid. Parem tapkem tema! Võib-olla õnnestub meil pääseda."

"Ei, ei! Kes seda julgeb teha!"

Ja värisedes jätkasid kõik üksteise käte sidumist.

Kummargil, kompsu ette sirutades, otsekui tahaks ta kinki tuua, ronis Kurban mööda nõlva üles ja läks tatarlase juurde.

Ratsanik oli juba vana. Lõua otsas tolknesid hõredad hallid karvad. Tuulest parkunud nägu oli vanadusest täis kortse. Ahtad silmad näisid teravate kildudena.

208

"Mis see on?" küsis ratsanik, kummardudes pakutava kompsu poole.

Kurban haaras kinni ta peast ning käest. Hobune ehmus ja sööstis kõrvale. Kurban ei lasknud tatarlast lahti ja lohises mööda maad, kuni ratsanik maha kukkus. Siis lõikas Kurban tal noaga kõri läbi, nagu oli harjunud tegema lammaste tapmisel.

Kurban tõusis ja vaatas ringi. Lõkke ääres olnud inimestest jooksis üks kõigest jõust eemale, teised olid peitu pugenud ja vahtisid jäärakust. Hiljem tulid kaks meest ta juurde.

"Ta ei hinga enam," ütles üks, kummardunud tatarlase kohale.

"Nüüd on vaja ausalt ära jagada kõik, mis tal seljas on," sõnas teine ja hakkas tapetult maha rebima lambanahkset kasukat, mis oli ilma hameta palja tõmmu keha peale tõmmatud.

Kõik suundusid hobuse poole ja aitasid Kurbanil looma kinni püüda.

Siis ütles Kurban:

"Teie võtke kõik, mida tahate, kuid ruske hobune jääb mulle. Te näete ju, et see pole mongoli, vaid meie talupojalt varastatud hobune. Sellega hakkan ma maad kündma."

"Viskame parem liisku," ütles üks, kerides hobuse ratsutit käe ümber.

"Näe, tatarlane on elus, ta tõuseb üles!" ütles Kurban. Mees kohkus, laskis ratsuti lahti ja pistis jooksu.

Kurban päästis hobuse seljast lahti ja pildus maha kõik kotid ning paunad peale ühe, kõige raskema. Ta hüppas sadulasse ja hõikas:

"Kah mul džigitid! Teie olete ehmunud sitikad, kes põgenevad ülestõstetud kepi eest. Kui teil oleksid lõvisüdamed, siis kihutaksime üheskoos minema mitte ainult kõik tatarlased ning mongolid, vaid ajaksime ära ka kõik horezm-šahhid, sultanid, bekid ja khaanid, kes meie maad endile võtsid. Aga teie olete tarakanid, kes poete prao vahele ja kardate iga kobinat! Muidugi litsub teid kõige viletsam tatarlane laiaks. Hüvasti, tuletage meelde Kurban-Kõzõkki, maailma vägilast!" Kurban viibutas käega ja kappas üle lagendiku.

209

Kuues peatükk KURBAN OTSIB OMA PEREKONDA

Mida lähemale ratsutas Kurban Buhhaarale, seda rohkem tuli ette purustatud külasid ning äranäritud laipu. Rippuvate kõhtudega rasvunud koerad eemaldusid aeglaselt laipade juurest, saba järele vedades, ja heitsid ilma haukumata maha.

Kõrvalises paigas avas Kurban tatarlase nahkkoti, mis oli jäänud sadula külge. Ta lootis, et selles hoidis tatarlane kokkuröövitud kulda. Seal olid kolm erineva suurusega tavalist sepavasarat, viil, pihid, kompsuke nisuga, tükk keedetud liha ja kümmekond kakukest. Kuhu jäi siis kuld? Kokkukeeratud nartsu seest leidis Kurban nahkpunga. Selles oli raha - mitte kuld, vaid peotäis hõbe ja vaskmünte. Ometi

lähevad majapidamises vaja needki dirhemid, ja pealegi oli veel põses alles horezm-šahhi kuldteenar.

Mõnede külade lähistel töötasid elanikud juba põldudel. Nad kaebasid Kurbanile, et vesi tuleb nüüd niisutuskraavidesse korrapäratult ja harva, mõned põllud on kuivanud, teistel uhtus üle kallaste tõusnud vesi küntud ning seemendatud mulla minema. Kõikjale olid tekkinud uued jäärakud.

Ühes inimtühjas külas, üsna oma kodu lähedal, kohtas Kurban tuttavat talupoega Kuvontšit. Too näitas tahmunud kivi- ning tuhahunnikule.

"See on kõik, mis jäi järele mu majast!" rääkis Kuvontš ja vangutas kurvalt pead. "Ma kõnnin ringi ja kutsun oma lapsi, kuid nad ei tule. Tol päeval, kui mongolid siia kihutasid, olin ma põllul. Ma nägin suitsu, aru kaotanud naabreid ja pistsin nende kannul jooksu, kuna arvasin, et ka minu perekond põgenes koos teistega. Kui ma öösel tagasi tulin ja oma maja üles otsisin - siis polnud enam midagi järele jäänud peale nende kivide ja tulise tuha. Ma ei tea, kas viisid mongolid mu lapsed minema või said nad kõik leekides otsa... Kuid võib-olla tulevad nad veel tagasi?"

Täis ärevust sõitis Kurban edasi ja jõudis alles pimedas vana papli juurde, kust harukraav tema põllule keeras.

210

Niisutuskraavis voolas vesi. Vaiksel ööl, kuu kahvatus valguses lähenes ta kodule. Õuevärav oli ristseliti lahti. Ta hüppas hobuse seljast maha, pani selle löövi alla ja läks majaukse juurde. See oli põikpuuga kinni löödud. Ukse taga ei kippu ega kõppu...

Isegi koer ei tulnud talle vastu...

Kurban korjas sületäie õlgi ja viskas hobusele ette. Seepeale ronis ta mööda tuttavaid seinamõhke katusele. Seal heitis ta vanade džugarivarte hunnikule. Uinudes kuulis ta sõnu, mida Kuvontš oli lausunud: "Võib-olla tulevad nad veel tagasi?"

Varasel hommikul, kui külmast tuulest puretud Kurban onni katusel viskles, ulatus ta kõrvu kummaline heli, mis sarnanes kauge oigega. Kurban jäi kuulatama. Oie kordus. See kostis altpoolt. Kes oigab? Tatarlaste poolt haavatud? Või ehk surev tatarlane?

Kurban tuli katuselt maha ja tormas ratsu juurde. Too oli juba kõik õled ära söönud ja tammus kärsitult paigal. Kurban võttis nahkpaunast vasara. Ta lõi ukse sisse ja läks majja. Seal oli pime. Ta kobas kätega lavatsil ja sattus inimkehale. Kõmpis nägu ja tundis ära ema, kes lamas nagu koolnu; vaikne hääl lausus oiates:

"Ma teadsin, pojake, et sa tagasi tuled. Kurban ei jäta meid maha..."

"Aga kus on teised?"

"Kõik pagesid siit mägedesse, kuid mina jäin kodu hoidma ja muutusin hoopis jõuetuks. Mind peeti vist surnuks ja uks naelutati kinni. Jah, pojake, nüüd kui sa tagasi tulid, paraneb kõik... "

Kurban otsis üles poti, tõi kraavist vett, korjas oksi. Ta tegi koldesse, tule, puistas potti hirssi ja pani nõu tulele. Onnis läks valgeks ja soojaks. Ema lamas, kõhetu ning nõrk, suutmata ennast liigutada. Ta nina oli muutunud teravaks ja kuivanud pinguletõmmatud huuled sosistasid:

"Sa tulid siiski tagasi, pojake!"

Kurban viis hobuse kesale, pani ta kammitsasse ja jättis sööma. Kõrval oli ta põllulapp, peopesasuurune siil, kuidas sellelt saadava viljaga perekonda toita? Pool viljasaagist tuli veel ära anda maaomanikule - bekile! Põllulapp oli juba umbrohtu kasvanud. Kaugemal laiusid naabrite tuttavad maatükid. Ka nendel

211

kasvas umbrohi, inimesi aga polnud kusagil näha. Eemal seisis kogelejast sepa Sakou-Kuli majake koos varjualusega, kõrbenud tahmunud seintega; maja ümbritsevatel puudel olid lehed tulekahju tõttu närtsinud ning kipra tõmbunud.

Kuid seal sammus üksik mees mööda põldu, peatus, ropsas ketmeniga, - tõenäoliselt kohendas kraavi.

"Hei!" hõikas Kurban.

Mees ajas end sirgu, tõstis käe silmade juurde, vaatas. "Hei! Kurban-Kõzõk!" karjus ta, mõlemad ruttasid piki kraa-viperve teineteisele vastu ja sirutasid käed, surudes paremad õlad vastamisi. See oli naaber Sakou-Kuli, kellel olid juba lapselapsed. "Oh, missugused ajad!" ütles vanamees käisega silmi pühkides. "Kas su pere on terve, kas lehm on elus, kas eesel töötab, kas lambad poegivad?" küsis Kurban.

"Siia tulid need kasukatesse mähkunud mehed, ajasid naabri karja minema, viisid sadulas ära mu neli lammast ja ühe lapselapse, ülejäänud pere põgenes mägedesse. Ma ootan neid veel ikka, kui nad pole vaid nälga surnud. Lehm ja eesel pääsesid."

"Aga kus on minu perekond?" küsis Kurban. Ta pidas hinge kinni, oodates vastust.

"Sinu jaoks on mul rõõmusõnum - sinu naine tuli eile tagasi ja saatis minu kehva maja varemetes öö mööda. Näe, seal ta tuleb juba üle põllu... "

Ja Kurban nägi eemal naise tuttavat punast rõivastust. Mispärast tuleb ta vaarades? Kurban muutus korraga tõsiseks ning tähtsaks - on ta ju perekonnapea, ta peab kõik oma käe alla kokku koguma ja laostunud majapidamise jälle korda seadma.

"Noh, mis siis ikka, Sakou-Kali," ütles ta vanamehele. "Sinul on lehm ja eesel, minul hobune. Me rakendame nad koos ette ja künname oma maatükid üles. Ümberringi sõditakse ja röövitakse; eile olid kiptšaki bekid, täna on mongoli khaanid. Millal me küll nendest lahti saame? Kuid meie, maaharijad, ei või oodata. Meie töö on vilja külvata; kui me enese eest ise ei hoolitse, kes meid siis toidab?"

"Õigesti ütlesid! Ei tohi aega kaotada: maa nõuab seemet, atra ning vett!"

Seitsmes peatükk KUNINGANNA TURKAN-HATUNI PÕGENEMINE

Selle kohutava Draakoni aasta kevadel oli juba kogu Maverannagr Tšingis-khaani võimuses. Nagu hoolas peremees, kes on väärtusliku pärandi oma valdusesse saanud, hakkas mongoli kagaan korra ning rahuliku elu taastamise eest hoolt kandma. Kõikidesse linnadesse jättis Tšingis-khaan tatarlastest garnisonid, nimetas päriselanikest hakimid ja määras nende juurde oma mongoli valitsejad, et suurkagaani valvas silm kõike näeks, kõike teaks.

Mõned talupojad, alles hirmunud ja umbusklikud, hakkasid järk-järgult tagasi pöörduma oma küladesse ja asusid põldudel tööle. Kuid kord taastus aeglaselt: mööda kogu maad hulkusid näljaste, kodutute põgenike jõugud, ja mongolite kannul toitu ot-sides röövisid nad samuti laostunud külasid.

Alistamata olid jäänud üksnes veel horezmi põlised maad Džeihuni alamjooksul, kus asus horezm-šahhide rikas pealinn Gurgandž, - see oli jäänud keset mongolite valdusi otsekui läbilõigatud nööridega telk. Tšingis-khaan otsustas nendele maadele oma käpa peale panna ja usaldas selle ala vallutamise oma kolme poja - Džutši, Džagatai ja Ugedei - hooleks. Nendele andis ta oma maleva küllaltki suured üksused. Džagatai ja Ugedei läksid Horezmi peale lõunast, piki Džeihuni kallast, kuid alati sõnakuulmatu Džutši hakkas viivitama, jäi oma väesalkadega Dženda lähedusse, kus

ta pidas jahti metseeslitele ja võttis ära nomaadidelt hobused, nõudes üksnes valgeid ning põdravõikusid, milliseid armastas kagaan.

Tšingis-khaan katkestas oma peamaleva teekonna ja otsustas talve Džeihuni jõe kallastel mööda saata. Ta läkitas Gurgandži Danišmend-hadžibi, ühe horezm-šahhi kõrge aukandja, kes oli tema poole tulnud. Too läks vana kuninganna Turkan-Hatuni juurde ja teatas talle, et suurkagaan ei sõdi temaga, vaid üksnes tema pojaga, horezm-šahh Muhammediga. Ja sedagi mitte niivõrd kuritegude pärast, mida šahh on korda saatnud, kuivõrd soovi tõttu karistada šahhi sõnakuulmatuse ning solvamiste eest, mida ta oma ema vastu

on üles näidanud. Danišmend-hadžib lisas veel, et kui Turkan-Hatun ilmutab alandlikku meelt, siis tõotab Tšingis-khaan mitte puudutada ning laostada alasid, mis asuvad kuninganna võimu all.

Kuid kas võis salakaval kuninganna Turkan-Hatun uskuda mongoli valitsejat, kes oli aus üksnes oma mongolite vastu, kõiki teisi inimesi aga kohtles nagu kütt, kes vilepillimänguga peibutab enese ligi kitse, et seda kinni võtta ja temast kebabi valmistada.

Samaaegselt Danišmend-hadžibi saabumisega jõudsid Gurgandži vened Kelifist. Ühes neist asus lihtsaks sulaseks ümberrõivastatud Inantš-khaan, kes tõi kirja horezm-šahhilt. Padi-šahh teatas emale, et ta jätab vahipostid Džeihuni kaldal maha. Ta läheb Horasani, et koguda seal suurt malevat, ning käsib Turkan-Hatunit koos šahhi haaremiga tema juurde sõita ja Tšingis-khaani mitte usaldada.

See sõnum ärritas Turkan-Hatunit niivõrd, et ta ei pannud oma silmadele enam isegi kompresse, millede abil püüdis neid ilusamaks teha. Mõistes, et on hädaohtlik Horezmi jääda, käskis ta suure karavani koostada, korjas kokku kõik horezm-šahhi naised ning lapsed, laadis kaamelite selga väärtasjad ja suundus läbi Karakumi kõrbe lõunasse, Kopetdagi mägede poole.

Enne ärasõitu otsustas vana kuninganna vabastada oma lapselapsed võimalikkude tulevaste võistlejate ohust. Ta andis peatimukale käsu: viia venedes kõik šahhi õukonnas elavad noored pantvangid, nende vanust arvesse võtmata, sügavale kohale Džeihuni jões ja visata seal vette, suured kivid jalgade küljes. Kõik kakskümmend seitse poisikest ning noormeest, horezmi tähtsate feodaalsete valitsejate pojad, uputati.

Kõikidest pantvangidest jättis Turkan-Hatun ellu üksnes Omar-khaani, Turkmeeni-maa Jazeri' valitseja poja. Seda tegi ta vaid seepärast, et siirdus ise sinna, ning seepärast, et Omar-khaan ja ta teenrid tundsid teed läbi kõrbe. Raske teekonna ajal läbi Karakumi kõrbe, mis kestis kuusteist päeva, teenisid nad vana kuningannat truult ja nurisemata.

' Jazer asus mägede jalamil Mervi ja praeguse Ašgabati vahel.

Ent kui karavan lähenes juba Jazeri piiridele ja luidete tagant hakkasid paistma kaljused mäed, ootas Turkan-Hatun ära, kuni Omar-khaan uinus, ja käskis tal pea maha raiuda.

Kuninganna juhtis karavani ligipääsmatusse Hali kindlusesse, mis asus üksiku kalju tipul. Siin viibis ta kogu oma õukonnaga, kuni lähedal tulid nähtavale mongoli eelsalgad, kes otsisid šahh Muhammedi.

Üks kuninganna kaitsesalga ülematest tegi talle ettepaneku põgeneda siit viivitamatult oma pojapoja Dželal ed-Dini kaitse alla, kes kogus Iraanis sõdalasi

võitluseks mongolitega. Kõik aina rääkisid ta mehisusest, ta maleva jõust, sellest, et ta suudab vaenlased minema kihutada.

"Mitte iialgi!" hüüatas vanaeit tulivihaselt. "Parem saan mongoli mõõga läbi surma! Kuidas? Või mina peaksin alandama ennast selleni, et võtaksin vastu armu mulle nii vastiku turkmeen-lanna Ai-Džidžeki poja käest? Et mina elaksin tema kaitse all, kui mul on lapselapsi omaenese õilsast kiptšaki verest? Parem langen vangi Tšingis-khaani kätte ja kannatan seal alandust ja häbi."

Varsti kihutasid kohale mongolid ja piirasid kindluse sisse. Nad ehitasid kalju ümber tiheda tara, lõikasid läbi igasuguse sideme sissepiiratute ja muu maailma vahel. Piiramine kestis neli kuud ja kui tsisternidest ning keldritest oli lõppenud viimane varutud vesi, otsustas Turkan-Hatun alla anda. Mongolid nabisid koos emast kuningannaga kinni ka kogu horezm-šahhi haaremi ning alaealised pojad. Kõikidel poisikestel lõigati kõrid sealsamas läbi, šahhi naised ning tütred ja Turkan-Hatun ise saadeti Tšingis-khaani laagrisse. Mongolid hävitasid ka kogu saatjaskonna ning kaitsesalga.

Mongoli valitseja jagas horezm-šahhi tütred viivitamatult välja oma poegadele ja lähedastele meestele, tigedat kuningannat Turkan-Hatunit aga pidas ta selleks, et näidata teda oma pidudel. Too pidi istuma telgi sissekäigu juures ja laulma kaeblikke laule; Tšingis-khaan viskas talle äranäritud konte.

Niimoodi toitis end Turkan-Hatun, kes oli olnud varem Horezmi isevalitseja-käskija ja nimetanud ennast "kogu maailma naiste käskijaks '.

TEINE OSA SUUR-HOREZMI VIIMASED PÄEVAD

Esimene peatükk DŽELAL ED-DIN KUTSUB TŠINGIS-KHAANI VÕITLEMA

Kuni sa maha ei puista teri, ei korista sa lõikust;
kuni sa kaaiule ei pane oma elu, ei võida sa vaenlast.
(Saadi)

Lahkunud horezm-šahhist, tungisid Dželal ed-Din ja tema poolvennad Ozlag-šahh ning Ak-šahh seitsmekümne ratsaniku saatel Mangišlakki. Kohalikud nomaadid andsid neile värskeid hobuseid. Nende seljas läbisid noored khaanid Karakumi ja jõudsid Gurgandži, Horezmi pealinna.

Seal teatasid nad kõige suursugusematele hekkidele, et horezm-šahh Muhammed muutis ära testamendi ja nimetas oma järglaseks sultan Dželal ed-Dini. Kuigi seda kinnitas ka endine troonipärija Ozlag-šahh, ei tahtnud kiptšaki bekid leppida sultaniga, kes polnud kiptšaki verest. Nad leppisid salaja kokku ja otsustasid Dželal ed-Dini tappa.

Teda hoiatas vandenõu eest Kelifist saabunud Inantš-khaan.

"Mis hakkan ma peale selles skorpionide ning tarantlite linnas, kus isegi hädaohu palge ees pole üksmeelt!" ütles Dželal ed-Din.

216

Timur-Meliki ja kolmesaja turkmeeni saatel lahkus ta öösel tähelepandamatult Gurgandžist ja suundus läbi Karakumi lõunasse.

Mõne päevaga sooritas väike salk raske teekonna, mille kestel karavanid jäävad kuusteist korda öölaagrisse, ja jõudis Nessa linnani. Ettesaadetud maakuulaja teatas,

et haljal aasal Kopetdagi mäeaheliku jalamil on näha mingisuguseid jurtasid ja kõrval söövad rohtu ebatavalist tõugu kammitsetud ratsud. Nähtavasti on need mongolid ja neid on vähemalt seitsesada meest.

Timur-Melik ütles:

"Kuigi meie ratsud pärast rasket teekonda on väsinud, jätkub neil jõudu, et mongoli leeri tormata. Ja meil peab jätkuma oskust vaenlasi puruks raiuda."

"Julget aitab õnn!" vastas Dželal ed-Din.

Luidete vahelt ootamatult väljasööstnud Dželal ed-Dini turkmeenide salk tormas pöörase raevuga mongoli laagri kallale. Taplus oli tuline, mõlemad pooled raiusid surmapõlgavalt. Mongolid ei pidanud vastu ja põgenesid korratuses, pugesid peitu maa-alus-tesse niisutuskraavidesse (kjariisidesse). Üksnes vähestel õnnestus pääseda.

See oli esimene kokkupõrge, milles turkmeenid saavutasid mongolite üle võidu. Seniajani ajasid mongolid kõikidele niisuguse hirmu peale, et neid peeti võitmatuteks.

Dželal ed-Din ütles:

"Kui mongolid poleks asunud laagris lahtisel tasandikul, vaid Nessa kindluse müüride taga, poleks me oma kurnatud ratsudel iialgi läbi lipsanud. Püüdke kiiremini nende hobused kinni ja saduldage nad! Meie teekond on veel pikk."

Kõik ratsanikud istusid kiiresti värskete mongoli hobuste selga ja siirdusid mööda mägiteid lõunasse, Nišapuri linna poole.

Kiptšaki khaanide reetlikkust kartes jõudsid mõne päeva pärast Gurgandžist Nessa lähistele ka teised kaks horezm-šahhi poega: Ozlag-šahh ja Ak-šahh. Neid saatis suur. kaaskond, nad katsusid mongoli valvesalgast märkamatult mööda minna, kuid piirati sisse ja hävitati viimseni.

217

Sel ajal liikus Dželal ed-Din kusagil peatumata ikka kaugemale läbi Nišapuri, Zuzeni ja Gerati alade. Ühe mägikindluse ülem tegi talle ettepaneku sinna paigale jääda, lootes iidsete müüride kindlusele. Dželal ed-Din vastas:

"Väejuht peab tegutsema lagedal väljal, aga mitte ennast müüride taha lukustama. Kui tugev kindlus ka ei oleks, leiavad mongolid ikkagi võimaluse, kuidas seda vallutada."

Kui Dželal ed-Din Büsti jõudis, oli tal kogutud horezm-šahhi laialipillatud annee sõdalastest juba tähelepanuväärne väesalk. Siin ühines ta Amin-al-Mulki salgaga, kihutas minema mongolite salga, kes piiras Kandagari, ja saabus Gaznasse, udelli pealinna, kuhu horezm-šahh oli ta omal ajal määranud. Seal võttis ta truudusvande kõikidelt kohalikelt bekkidelt.

Dželal ed-Dinil oli nüüd umbes kolmkümmend tuhat turkmeeni sõdalast. Samapalju oli temaga liitunud afgaanlasi, karlukke ja teiste hõimude sõdalasi.

Selle kuuekümnest tuhandest koosneva jala- ja ratsameeste malevaga astus Dželal ed-Din mongolite vastu väljaja lõi laagri üles Perveni linnakese juures, Kabulisse suubuva Lugari jõekese lätte lähedal.

Siit sooritas ta sõjaretke Toharistani ja purustas Mukadžeki mongoli salga, kes piiras Variani kindlust. Mongolid kaotasid seal ligi tuhat meest surnutena, läksid kiiresti üle Pjandširi jõe, purustasid enese tagant sillad ja pöördusid tagasi Tšingis-khaani juurde.

Dželal ed-Din läkitas käskjalaga Tšingis-khaanile lühikese kirja:

"Määra paik, kus me kohtume tapluseks. Ma ootan sind seal. "

Kirjale Tšingis-khaan ei vastanud, kuid muutus rahutuks Mukadžeki salga lüüasaamise ning Dželal ed-Dini julguse pärast. Ta saatis tema vastu nelikümmend tuhat ratsanikku oma poolvenna Šiki-Hutuhhu-noioni juhatuse all.

Dželal ed-Din liikus mongolitele julgelt vastu. Lahing toimus orus, ühe farsahhi (7 kilomeetri) kaugusel Pervanist. Enne lahingu algust andis Dželal ed-Din malevale niisuguse käsu:

218

"Vägilased, hoidke hobuste jõudu selle ajani, kuni hakkavad kõmisema trummid. Alles siis istuge sadulasse. Senikaua võidelge jalgsi, hobuste ratsmed selja taha vöö külge seotud."

Lahing kestis kaks päeva. Šiki-Hutuhhu-noion, kes nägi, et tema mongoli sõdalased on väsinud ja nõrkevad jõupingutusest, kuid vastasest võitu ei saa, võttis teisel päeval tarvitusele kavaluse. Ta käskis valmistada vildist nukkusid ja panna need varuhobuste selga istuma. Alguses riugas mõjus ja muhamedlaste väed lõid kõhklema, kuid Dželal ed-Din julgustas sõdalasi ja nood hakkasid jälle visalt võitlema.

Lõpuks käskis Dželal ed-Din trumme lüüa. Kõik istusid hobuste selga. Ta viis oma ratsanikud rünnakule. Ise sööstis mongoli maleva keskele ja lõi sellesse kiilu. Siis pistsid mongolid põgenema, nii et "ratsude kabjad lõid sädemeid"'. Dželal ed-Dini ratsanikud puhanud hobuste seljas kihutasid põgenevatele vaenlastele kergesti järele ja tapsid neid. Šiki-Hutuhhu-noion jõudis Tšingis-khaani laagrisse tagasi üksnes purustatud maleva tühiste jäänustega.

Kuuldus Pervani lahingust ning võitmatute mongolite purustamisest kandus üle mäeharjade ja orgude. Mongoli salk, kes piiras Balhi kindlust, lõpetas viivitamatult piiramise ja läks ära põhja poole. Mõningate mongolite poolt vallutatud linnades tõusid elanikud üles ja hävitasid mongoli garnisonid. Siis võttis Tšingis-khaan tarvitusele oma tavalise kavaluse: ta saatis oma maakuulajad khaanide, Dželal ed-Dini liitlaste juurde ja tõotas neile anda kullaga koormatud kaameleid, kui nad julge sultani maha jätavad.

Peagi tekkisid Dželal ed-Dini laagris sõjasaagi jagamisel tühiste asjade pärast riiud. Nääkluses araabia ratsu pärast lõi üks kiptšaki khaan nuudiga pähe suure sõjasalga pealikule Agrakile, ja Dželal ed-Dinil ei õnnestunud neid lepitada. Pärast seda lahkusid Dželal ed-Dini malevast nii afgaanlaste pealik Muzafar-Malik, Azam-Melik koos karlukkidega kui ka Agrak koos Keldži sõda-

' Idamaine väljend, st "kihutasid kõigest jõust".

219

lastega. Nad uskusid Tšingis-khaani salakavalust, kaebasid kiptšakkide kõrkuse ning jõhkruse üle, kes julgevad nuutidega peksta teiste hõimude sõdalasi:

"Needsamad türklased (st kiptšakid) kartsid varem mongoleid. Nad kinnitasid, et mongolid ei ole tavaliste inimeste sarnased, et nad on võitmatud, seepärast et mõõgahoopidega ei saa neid haavata. Seetõttu ei olevat mongolitel maailmas mitte midagi karta ja polevat teist jõudu, kes võiks nendega võidelda. Aga nüüd, kus me lõime mongolid puruks ja kõik nägid, et ka mongoli hõim on samasugune nagu kõik inimesed, et neid võib haavata, kusjuures voolab välja samasugune veri nagu kõikidel - nüüd on kiptžakid hakanud hooplema ja solvama meid, mehi, kes aitasid neid lahingus... "

Dželal ed-Din ei suutnud midagi teha. Asjatult tõendas ta, et Tšingis-khaanil on kerge vastaseid purustada, kui ta ründab igaühte eraldi. Tema kinnitused jäid

tagajärjetuks ja pool malevat läks tema juurest ära. Temaga jäid vaid Amin-Al-Mulki turkmeenid.

Kui Šiki-Hutuhhu-noion Tšingis-khaani juurde jõudes jutustas kagaanile Pervani lahingu üksikasju, jäi Tšingis-khaan rahulikuks ja läbitungimatuks nagu alati. Ta ütles vaid:

"Hutuhhu on harjunud alati võitma ja vallutama. Nüüd, kui ta on kaotuse kibedust tunda saanud, muutub ta sõjalistes asjades palju tähelepanelikumaks ning vilunumaks."

Kuid Tšingis-khaan ei viivitanud, koondas enese juurde kõik väed, mida vaid koguda suutis, ja asus teele tohutusuure jõuga. Ta kiirustas ratsanikke niivõrra tagant, et teel polnud võimalik toitu keeta. Kagaan läks otse Gazna peale, ja kui vankritee lõppes, jättis ta maha kogu voori ja liikus mööda jalgradu üle mägede.

220

Teine peatükk LAHING SINDI' JÕEL

Sa oled mulle vennast parem.
Ei hakka sind ratsuks nimetama,
hakka vennaks hüüdma.
(Kitabi-Korkud)

Pärast liitlasvägede äraminekut ei saanud Dželal ed-Din enam mongolitega avalikku võitlusse astuda, nagu ta varem oli tahtnud, ja ta siirdus lõuna poole. Mägede vahele surutud kiire ning veerikas Sindi jõgi pidas ta kinni. Sultan otsis venesid ning parvi, et malevat üle viia, kuid käredad lained peksid kõik veesõidukid vastu kõrgeid kaljuseid kaldaid puruks. Lõpuks toodi üks laevuke kohale ja Dželal ed-Din katsus sellega oma ema Ai-Džidžekki, naist ja teisi naiskaaslasi üle viia. Kuid ka see laevuke purunes löökidest vastu kaljut, ja naised jäid koos malevaga kaldale.

Järsku kihutas sinna käskjalg, kes karjus: "Mongolid on päris lähedal!" Kuid sel ajal varjas juba öö kõike oma musta sõbaga.

Kui Tšingis-khaan teada sai, et sultan Dželal ed-Din otsib Sindist ülepääsu, otsustas ta sultani kinni võtta. Ta juhtis malevat kogu öö ja nägi koidikul vastast. Mongolid hakkasid lähenema sultani vägedele kolmes küljest. Nad jäid seisma mitme poolringina, kujutades otsekui painutatud vibu, Sindi jõgi aga näis vibunöörina.

Tšingis-khaan saatis Uner-Gulidži ja Gugus-Gulidži koos nende väesalkadega sultanit kaldalt eemale tõrjuma ning oma malevale andis käsu: "Ärge tabage sultanit noolega. Käsime ta elusalt kinni võtta."

Dželal ed-Din asus muhamedliku maleva keskel, ümbritsetuna seitsmesajast hulljulgest ratsanikust. Kui sultan nägi kingul Tšingis-khaani, kes sealt lahingut juhtis, tormas ta koos džigitti-dega niisuguse raevuga rünnakule, et kihutas mongolid minema, ja isegi mongoli valitseja lõi ratsut nuudiganing pistis põgenema.

'   Sind - Induse jõgi, voolab välja Tiibetist, suubub Pärsia lahte.

221

Kuid ettenägelik ning ettevaatlik Tšingis-khaan peitis enne lahingut varitsemiskohta kümme tuhat valitud sõdalast. Nood tormasid külje pealt sinna, tungisid Dželal ed-Dinile kallale, paiskasid ta tagasi ja ajasid otsa turkmeenide paremale tiivale, mida juhatas Amin-al-Mulk. Mongolid lõid selle read segamini, tõrjusid need maleva keskele, kus nad sattusid segadusse ja hakkasid taganema.

Seepeale lõid mongolid puruks ka vasaku tiiva. Dželal ed-Din koos oma džigittidega jätkas võitlust keskpäevani, kaotas oma tavalise rahu ja tormas nagu tagaaetav tiiger kord vasakule, kord paremale tiivale.

Mongolid pidasid meeles kagaani käsku "mitte lasta nooli sultani pihta" ja rõngas Dželal ed-Dini ümber tõmbus ikka rohkem koomale. Ta võitles meeleheitlikult, katsus ennast vaenlaste ridadest läbi raiuda. Kui sultan aru sai, et olukord on muutunud lootusetuks, istus ta ümber oma turkmeeni lemmikratsu selga, viskas minema kiivri ja muu sõjavarustuse, jättis alles ainult mõõga. Ta pööras ratsu ümber ja sööstis koos sellega kõrgelt kaljult marulise Sindi tumedatesse voogudesse. Kui Dželal ed-Din oli üle jõe ujunud ja järsule kaldale roninud, ähvardas ta sealt Tšingis-khaani mõõgaga ja kappas minema, kadudes tihnikusse.

Tšingis-khaan pani erakordsest hämmastusest käe suule, näitas poegadele Dželal ed-Dini ja ütles:

"Niisugune poeg peab isal olema!'"

Kui mongolid nägid, et sultan jõkke sööstis, tahtsid nad ujudes teda taga ajama minna, kuid Tšingis-khaan keelas selle.

Nad hävitasid kogu Dželal ed-Dini maleva. Sõdalased jõudsid tema naise ja emajõkke visata, et need mongolite kätte ei langeks.

Ellu jäi ainult Dželal ed-Dini seitsmeaastane poeg, kelle mongolid kinni võtsid. Nad tõid ta Tšingis-khaani ette. Poisike, kes seisis küljega kagaani poole, kõõritas teda julge, vihkava pilguga.

"Meie vaenlaste sugu tuleb juurtega välja kiskuda," ütles Tšingis-khaan. "Niisuguste julgete muhamedlaste järglased noti-

' Rasid ad-Dini kirjelduse järgi.

vad maha mu lapselapsed. Seepärast söötke poisikese südamega mu väledat koera."

Mongolist timuka suu venis kõrvuni rõõmu pärast, et ta võib suurkagaani ees oma kunsti näidata. Ta keeras käised üles ja astus poisikese juurde. Lükkas poisikese selili ja lõikas mongoli kombe järgi ühe silmapilguga noaga lõhki ta rinna; seejärel pistis käe ribide alla, rebis välja väikese aurava südame ja ulatas selle Tšingis-khaanile.

Too ähkis mõne korra nagu vana orikas: "Khuu-khuu-khuu!", pööras võigu ratsu ümber ja liikus süngena, kühmus seljaga mööda kivist jalgrada ülespoole.

Pärast seda lahingut Sindi jõel rändas sultan Dželal ed-Din mööda mitmesuguseid maid, jätkas veel palju aastaid edukalt sõdimist mongolitega, kogudes hulljulgete meeste salku. Kuid kunagi ei õnnestunud tal nii suure maleva etteotsa asuda, et see oleks suutnud mongolitest võitu saada.

Kolmas peatükk HADŽI RAHIM SAI KIRJUTAJAKS

Tollest õhtust peale, kui Mahmud-Jalvatš päästis Buhhaaras Hadži Rahimi mongoli vahisalga mõõkade eest ja lubas tal kinni hoida tema heldusA nõlmast, järgnes dervišš kõikjal kaupmehele, ja der-višile järgnes varjuna tema noorem vend Tugan.

Mahmud-Jalvatšist sai Maverannagri ala uue valitseja Tšingise poja Džagatai-khaani peanõuandja. Džagatai ise tegeles rohkem küttimise ning pidudega, Mahmud-Jalvatš aga kogus talle andameid, pani kirja tatarlaste poolt äravõetud väärtasju,

läkitas Mongooliasse orjade voore, tegi nimekirju bekkide poolt mahajäetud majade ning mõisate kohta, kuulutas välja uued maksud ja saatis erilised kogujad neid kokku korjama.

Ta kutsus külaelanikke oma maadele tagasi pöörduma ja vilja ning puuvilla kasvatama, tõotades, et endised bekid oma mõisatesse tagasi ei tule ja neile pole vaja maa eest renti maksta.

Kuid seda kõike rääkis ta selleks, et rahustada laialijooksnud rahvast, et hirmunud külaelanikud tuleksid tagasi oma põldudele ja et lõpeksid näljaste hulkurijõukude kallaletungid karavanidele. Hiljem selgus aga, et kõik need lubadused olid vaid söödaks ja et turkmeeni, tadžiki ning kuptšaki bekkidc asemel said järk-jär-gult maaomanikeks mongoli kagaanipojad ning khaanid, tagasitulnud külaelanikud aga hakkasid nende juures töötama sulaste-na nagu varemgi ja andsid neile ära peaaegu kogu oma viljasaagi.

Mahmud-Jalvatš määras Hadži Rahimi oma kantseleikirjuta-jaks, ja too, jätnud mõneks ajaks kõrvale mahedakõlalistc gasee-lide' koostamise, oli usinalt ametis, istus iga päev hommikust õhtuni suurel kulunud vaibal teiste kirjutajate seas; te seadis oma põlve peal kokku arveid, varanduse-loetelusid, käske ja igasuguseid muid tähtsaid pabereid.

Mahmud-Jalvatš ei maksnud dervišile mingisugust palka ja ütles talle kord niimoodi:

"Milleks sulle palka vaja? Kes kõnnib rikkuste lähedal, sellel hakkab käte külge kullatolm... "

"Kuid mitte dervišist poeedi käte külge," vastas Hadži Rahim. "Minu vanale mantlile on korjunud üksnes teetolmu aastatepikkustest rännakutest."

Siis kinkis Mahmud-Jalvatš talle uue värvilise halati ja käskis enese juurde ilmuda igal neljapäeva hommikul, pühitsetud reedese päeva eelõhtul, kolme hõbedirhemi järele leiva, tee ning sauna jaoks, et ametlikele paberitele ei pudeneks tolmu, mida dervišš maailma lõpututel teedel oli kogunud.

Mõni teine oleks ennast Hadži Rahimi asemel üliõnnelikuks pidanud: ta elas peremeeste poolt mahajäetud väikeses majas ja võis seda kasutada nagu enese oma; kantseleist koju tulnud, istus ta trepiastmele viinamarjaistandiku ette, kus vanade vaatide küljes küpses niipalju merivaigukarva viinamarju, et nende saak oleks varustanud omanikku terveks aastaks; maja juures kasvas nii kõrge plataan, et selle vari langes ka naabermošeele ja kaitses derviši

' Gaseel - araabia eriliiki luuletus.

väikest majakest kuumuse eest. Siitsamast voolas läbi arõkk', mis niisutas viinapuid, ja õhtujaheduses õpetas Hadži Rahim oma nooremale vennale Tuganile algebrat ning araabia kirja.

Kuid Hadži Rahim ei olnud heaolu, vaid ebatavalise otsija, ja tema südames nõõgusid rahutuse tulised söed. Peagi ei suutnud te enam leppida tolle tööga, mida tegi. Iga päev tulid kantseleisse sajad palujad, tavaliselt kaebustega mongolite vägivallategude üle rahulike elanike kallal; kogu maa oli uute vallutajate võimuses, kes toimisid rahvaga nagu hundid lambatallis.

Siis ütles Hadži Rahim enesele: "Aitab, dervišš! Kes teenib oma rahva vaenlast, see teenib ära kütuste asemel needusi." Ta läks Mahmud-Jalvatši juurde, otsustanud talle õiglaselt rääkida kõigest sellest, mis põletab ta südant.

Ta leidis Mahmudi suurest lossiaiast, kus too viinapuudelt kuivi oksi maha lõikas ja niimoodi oma muredest puhkas. Mahmud kuulas derviši ära ja ütles:

"Sa tahad maha jätta lihase ema, kes on haavadega kaetud ja nõrkemas kannatustest?"

"Ma ei taha teenida rahva orjastajaid... "

"Tõenäoliselt pead sa ka mind kurjategijaks selle tõttu, et ma teenin oma rahva orjastajaid? Kuula, mis ma sulle selle peale vastan. Meie käskijal, suurkagaan Tšingis-khaanil on pcanõunikuks hiinlane Elü-Tši.-Tsai. Tema kõneleb Tšingis-khaanile alati kartmatult tõtt. Tema üksi hoiab kagaani tagasi tervete linnade elanike asjatust ma-hatapmisest, seletades: "Kui sa hävitad kõik elanikud, kes hakkab siis sulle ja sinu lastelastele makse maksma?" Ja pärast tema sõnu annab Tšingis-khaan armu sadadele tuhandetele vangidele... Sedasama püüan teha mina Tšingise poja Džagatai-khaani juures, et päästa meie muhamedi rahvast täielikust hävingust. Sa oled näinud Džagatai nägu? Missugust meeletut raevu on täis tema silmad! Iga päev näitab ta vastuvõtul sõrmega kellegi peale ja lausub kohutavad sõnad: "Alõb - barõn"!2, ja õnnetu viiakse hukkamisele. Kuid mina katsun iga päev tema käest armu ning halastust välja pressida."

' Arõkk - niisutuskraav.

2 Alõb - barõn! - Võtke ta kinni!

"Ma jään oma kodumaale," vastas Hadži Rahim. "Kuid anna mulle mingi teine töö: ma ei suuda enam arvesse panna vereplekkidega kaetud rõivaid ja näha inimeste pisaraid."

"Hea küll, ma annan sulle tähtsa ülesande."

"Ma kuulen, mu isand."

"Mulle öeldi, et põhja- ning õhtumaade käskija Džutši-khaan, Tšingise vanim poeg, kes on Horezmi põhjapoolsed maad udel-liks saanud, läheb neid alla heitma."

"Ma võin ütelda vaid ühte: Gurgandži sepad ning vasetagujad ei anna oma linna ära ilma võitluseta, nagu seda tegid Buhhaara ning Samarkandi elanikud."

"Mul on tarvis Džutši-khaanile kiri saata, kuid teele, Kzõlkumi kõrbesse, on ilmunud jõugud, kes tungivad kallale mongolitele ja tapavad neid. Kõneldakse, et nende eesotsas seisab keegi "must ratsanik" Kara-Burgutt imepärase musta ratsu seljas. Ta on tabamatu. Ta ilmub ootamatult Kzõlkumi erinevatesse paikadesse, soo-ritades tohutuid matku ja kaob äkki jäljetult. Rahva seas käivad kuuldused, et šaitan ise aitab teda."

"See "must ratsanik" tõendab," ütles Hadži Rahim, "et muhamedlaste seas leidub veel julgeid džigitte."

"Ma annan sulle kirja Džutši-khaanile. Sa peidad selle kirja nõnda, et mongoli valvesalgad ega "must ratsanik" seda kätte ei saa. Muidu hukutad sa enese ning minu."

Hadži Rahim langetas pilgu: "Mis kiri see on, mis võib saatja hukutada?" Ta tõstis silmad. Kuldse õhtutaeva taustal paistsid kokkupõimunud viinamarjalehed. Mahmud-Jalvatš seisis liikumatult ja ta pilk näis tungivat derviši ajju. Ta pani oma käe aja hõbedast puudutatud habemele ja üle ta huulte libises põgus naeratus.

"Ma viin kirja Džutši-khaani kätte," ütles Hadži Rahim, "ja mitte keegi ei loe seda läbi. Ma teen oma saua sisse augu, peidan kirja sinna ja matsin selle vahaga kinni. Kuid kas õnnestub mul vägeva khaani juurde jõuda? Ta sõdib nüüd Kiptšaki stepis, kus luusivad jõugud, kes tapavad iga vastutulija. Ma sarnanen mardikaga, kes roomab siin aiateekesel sinu jalgade juures. Mis minust

saab, kui ma eemaldun sinu vägeva käe kaitse alt? Ma ei karda "musta džigitti", kuid esimeses vahipostis võtab mu kinni mongoli valvesalk ning raiub tükkideks."

Mahmud-Jalvatš kummardus, tõstis teerajalt punase põrnika ja pani oma kitsale valgele peopesale. Põrnikas lippas kiiresti sõrmeotsani, lõi tiivad laiali ja läks lendu.

"Niimoodi nagu see põrnikas, tungid sa läbi seal, kus tuhat sõdalast läbi ei pääse. Sina kui püha dervišš riietud jälle oma vanasse mantlisse, võtad sõnakuuleliku eesli ja laod talle raamatud selga. Ja selleks, et sind mongoli vahipostid kinni ei peaks, annan ma sulle jahikulliga kuldse paitsaa."

"Aga mida teen ma oma noorima venna Tuganiga?"

"Sa võtad ta enesega kaasa kui õpilase. Seal, Džutši-khaani laagris, õpib ta sõjaasjandust, saab vilunud džigitiks. Olgu sulle teekond kerge!"

"Ole rahulik, ma täidan kõik."

"Kui sa oma teekonna lõpule viid, siis palveta minu eest. Ma olen vana mees, kes soovib sulle head."

Neljas peatükk "MUST RATSANIK"

Hadži Rahim ja Tugan asusid teele õhtu eel ja liitusid külaelanike vooriga, kes tulid tühjade korvidega turult tagasi. Järk-järgult keerasid kõik teekäijad üksteise järel kõrvale, oma põlenud küladesse.

Hadži Rahim läks ühtlase, mõõduka sammuga, lauldes harjumuse kohaselt araabia laule. Tugan oli juba kõvasti kasvanud. Taevassinise turbani alt, nagu noormehele kohane, tungis esile must juuksekihar ja langes õlale. Reisikoti oli Tugan seljale visanud, ja pikale kepile toetudes jooksis ta kergesti üles ettejuhtuvate kinkude otsaja vaatas kauguses, sinkjashalli uduvinesse kaduvaid mägesid, vahtis ringi, katsus kõike tähele panna, kõike mõista. Ta elas nüüd lahedat, õnnelikku elu, mis paistis eriti rõõmsana

227

pärast Gurgandži vanglakeldri sünges niiskuses veedetud raskeid kuid.

Piki kõrvu lingutades tippis must eesel kõvade kabjakestega. Eesli selga laaditud kottides olid tallel araabia ja pärsia poeetide raamatud ning kirjarullid ja toidutagavara mõneks päevaks.

Vahel tuli kauguses nähtavale tolmupilv, siis ilmusid puude tagant mõned mongoli ratsanikud, kes ümbritsesid suursugust ülemust "daruugi" või kaitsesid aeglaselt astuvaid kaameleid, kelle selga olid laotud viljakotid. Üks mongolitest eraldus teistest, tõttas Hadži Rahimi juurde ja kisendas:

"Kes sa oled? Kuhu lähed?"

Vaikides lükkas Hadži Rahim oma mütsi kuklasse, tema otsaesisel tuli nähtavale peenikese võru külge kinnitatud kuldplaadi-ke lendava jahikulli kujutisega. Siis vajus tõstetud käsi koos nuudiga aeglaselt alla; mongol hüüdis: "Baiartai! Uragš!'", pööras ratsu järsult ümber ja kihutas oma salgale järele.

Dervišš tõmbas teravatipulise mütsi otsaesisele, hakkas jälle astuma ning uut laulu laulma:

Oh must Bekir, mu laulu saatel vantsi nüüd
sa sinna, kus on rännak ohtlik igal ajal.
On paljud oma asemetel elust lahkunud,
vaid argpüks kardab surra kõrberajal...

Üksildases kohas sööstsid kingu tagant välja neli ratsanikku ja jäid risti teerajale seisma.

"Pidage!" kisendas üks neist, vanamees, kelle mustakspõlenud näol paistsid sügavad kortsud. "Kuidas su nimi on?"

"Jõukust, muretut elu ning heaolu sulle!" vastas dervišš. "Misjaoks sul mu nime vaja on?"

"Ma tundsin su ära! Minu käest sa ei pääse! Sa olid kirjutajaks muhamedlase Mahmud-Jalvatši juures, kes on ennast autult mongolitele maha müünud. Sa aitasid tal rahvast röövida ja saad selle eest otsekohe tunda mu mõõga vahedat tera."

1 Baiartai! Uragš! - Nägemiseni! Edasi!

228

"Sinu sõnades on kaks tilka tõtt, kuid kõik muu on musta vale sogane vool."

"Kuidas vale?" hüüatas vanamees tulivihaselt ja tõmbas tupest kõvera mõõga.

"On õige, et ma olin kirjutajaks auväärse muhamedlase Mah-mud-Jalvatši juures, on õige, et ma väärin surmaja aiman seda, sest kes suudab pageda tema eest? Kuid ma pole iialgi kedagi röövinud, vaid märkisin üksnes pikkadele paberirullidele mongolite poolt kokkuriisutud väärtasju ja kirjutasin palvekirju kõikidele solvatutele, kes tulid Mahmud-Jalvatši juurde kaebuste ning palvetega neid kaitsta."

"Kuid sa, dervišš, ei taha kaotada siinsamas paigas oma mütsi koos peaga," karjus vanamees edasi, "siis tule meile otsekohe järele, ja ära püüa põgeneda."

"Ma lähen alati nende juurde, kes mind kutsuvad," ütles dervišš vankumatus rahus. "Kuid sa ei ütelnud mulle oma nime. Kelle peale ma Al'Jiile kaeban, kui sa kisud meid hukatuse kuristikku?"

"Enne kui Allah su üle kohut mõistab, mõistab sulle õigust "musta džigiti" mõõk," vastas üks ratsanikest. "Meie pealikuga sa juba ei naljata."

Ratsanikud pöörasid teelt kõrvale ja läksid otse põhja poole tulisesse kollasesse liivakõrbe. Hõre kare rohi, siin-seal harvad tamariskipõõsad, rutukalt laialipagevad sisalikud tegid ümbruse süngeks ning nukraks. Tugan sosistas Hadži Rahimile:

"Kas tõesti on käes meie ots? Miks sa küll nõustusid seda tarbetud teekonda ette võtma! Kui vaikselt ja õnnelikult me Samarkandis elasime!"

"Ei maksa nuriseda enneaegu," vastas dervišš. "Tänane päev pole veel lõpul, tulevik aga on täis ootamatusi."

Kaua läksid teekäijad, siirdudes üha põhja poole. Lõpuks jäid ratsanikud seisma kahe vaevaltmärgatava teeraja ristumiskohal. Üks nendest sõitis kingu otsa, vaatas kaua igasse külge, siis näitas käega läände ja karjus:

"Kiiremini, kiiremini sinna! Päike loojub!"

229

Oli juba täiesti pime, kui Hadži Rahim koos teistega lähenes eredalt leegitsevale lõkkele. Nad asusid kuiva jääraku põhjas. Der-višil ja Tuganil olid käed selja taha seotud ja arkaanisilmused ümber kaela visatud, et vangidele pähe ei tuleks pimedusse kaduda. Vanamees, kes oli neid kinni võtnud, vedas mõlemad päris tule juurde ja käskis põlvili langeda. Eesel pandi nende kõrvale.

Väikesel vaibakesel lõkke juures istus kõhetu sünge turkmeen, jalad enese alla tõmmatud. Päevitunud pronksnäol sädelesid suured ümmargused silmad. Tema kõrval vaibakesel oli sirge mõõk -kontšar.

"Kus olen ma seda uhket džigitti näinud?" mõtles Hadži Rahim turkmeeni vaadeldes. "Pole kahtlust, see on "must ratsanik"."

Ta kandis musta tšekmeni, musta mütsi, mis oli kuklasse lükatud, ja lähedal seisis oheliku otsas ronkmust ratsu. Lõkke ümber istusid paarkümmend džigitti, kes kandsid

näruseid rõivaid, kuid oivalisi hõbedaga ilustatud relvi. Kohaletoodud vange vaatasid ühed pilkavalt, teised kurjalt.

Üks džigittidest võttis musta eesli seljast vaibariidest koti ja raputas sellest välja kakukeste pambu, rosinakimbu, meloni ja tüki haput juustu. Seepeale pani ta ettevaatlikult maha teise koti jahuga ja raputas tühjaks kolmanda vaibariidest koti. Selles olid pinal koos tindipotiga, mõned raamatud ning paberirullid ja rel-vasepa instrumendid.

Ümmarguste silmadega džigitt võttis ühe raamatu, pööras seda käte vahel, lehitses natuke ja ütles:

"Tõenäoliselt on siia kirja pandud hadissid ning manitsused, mida paksud, pikkade habemetega imaamid oma kõhetutele näljastele õpilastele pähe tuubivad?"

"Ei, vahva sõdalane," vastas Hadži Rahim. "See raamat on suurest Iskenderist, maailma vallutajast."

"Tahaksin kuulda sellest vaprast sõjamehest. Kuid sul ei jää aega. Otsekohe viib Azrail ära su hinge."

Vanamees, kes oli Hadži Rahimi kohale toonud, viis eesli kõrvale, tõmbas kiirustamata vöö vahelt pika õhukese noa, millega lihunikud tavaliselt lambaid tapavad, ja haaras karmi käega derviši lõuast kinni.

230

"Hei, taat, oota tapmisega!" hüüdis keegi. "Meie pealik tahab teada saada, mis on teistes raamatutes kirjutatud." Poollämbunud dervišš kähistas:

"Ühes raamatus on kirjeldatud karavanide kõue, kuulsa kõrbe-pantri Kara-Burguti kangelastegusid... "

"Oota, jäta ta rahule, vanamees!" ütles jõugu pealik ja hakkas tähelepanelikult raamatut lehitsema, vaatles jooniseid, mis kujutasid sõjameeste taplusi.

Vanamees lükkas Hadži Rahimi eemale ja läks vandudes minema.

Hadži Rahim vaatles tumedat taevast eredalt säravate tähtedega, punast pragisevat lõkketuld, istujate karme nägusid, kõrbelui-teid ümberringi ja mõtles: "Kust tuleb pääsemine? Kui mulle, hulkurile, veegi ei halasta, siis peaksid need sõdalased ometi halastama relvasepast poisikesele, kes lipsas välja šahhi vangikeldri pimedusest. Kuid isegi kuristikku kukkumisel ei tohi dervišš pead norgu lasta: tema mantel võib kaljunuki taha kinni jääda või möödalendava kotka tiib teda tagasi hoida..." Tugan sosistas kõrval:

"Kas sa siis ei näe, et meie viimne tund on kätte jõudnud?"

"Päev pole veel lõppenud," vastas dervišš. "Ees on pikk öö. Kes ütleb ette, mida see kaasa toob?"

"Must ratsanik" pani kollase nahkköites raamatu enese ette vaibakesele ja ütles:

"Hommikutähe ilmumist ei tule kaua oodata. Selle uskmatute teenri hukkamisega pole tarvis kiirustada. Kas me ei kuulaks seda rändajat, las ta jutustab meile mõne julge vägilase kangelastegudest."

Tugan sosistas:

"Kas tõesti hakkad sa neile jutustama niimoodi alandatuna, põlvedel seistes? Ära lausu sõnakestki. Parem las tapavad meid kohe!"

"Kannata," vastas Hadži Rahim. "Öö on pikk, ja tulevik võib ebatavaliseks muutuda.

"Hakka rääkima!" kostsid hääled. "Juhtub, et ööbik laulab puuris paremini kui vabaduses."

231

"Siis kuulake," alustas Hadži Rahim. "Ma ei jutusta teile praegu Iskender Kahesarvelisest ega Rustemist ning Zorbast, vaid kuulsast stepiröövlist Kara-Burgutist ning turkmeeni tütarlapsest Gül-Džamalist... "

Kuuldes nime Gül-Džamal, heitis jõugu pealik dervišile kiire pilgu, ta kulmud kerkisid hämmastunult. Ta heitis paremale küljele, toetudes küünarnukile, pani põse peopesale ja hakkas mustade põlevate silmadega tähelepanelikult vaatlema kinniseotud jutupuhujat.

Viies peatükk HADŽI RAHIMI MUINASJUTT

Kui ta läks kiirel sammul minust mööda, riivas ta mind oma rõivaservaga.
(Idamaisest muinasjutust)

"Gül-Džamal oli vaene karjatüdruk vaeses auulis, suures turkmeenia kõrbes," hakkas Hadži Rahim poollauldes rääkima. "Gül-Džamal oskas palju laule.

Tal oli eriline laul selle jaoks, et tallesid joogikohale viia, teine, rahulik ja rõõmus, meelitas tallesid rahulikult rohtu söömaja mitte kaugele laiali minema.

Kuid üks, ärev lauluke süngete, katkendlike helidega hoiatas eksinud lambaid, et lähedal on murdja hunt, ja tallekesed, kes tukkusid rahulikult kidura põõsa varjus, kargasid kohe jalule ning kihutasid kiiresti sinna, kus künkal seisis Gül-Džamal pika kepiga, kuna kolm hatust koera jooksid haukudes mahajääjate ümber ja kogusid terve karja ühte hunnikusse.

Kõik oma laulukesed õppis Gül-Džamal oma vanaisa Korkud-Tšobani käest, kes oli hulk aastaid karjuseks olnud ja mängis laule pikal vilepillil. Kogu oma pika eluaja oli ta olnud vaene, teenis auulikarjusena ja toitis ennast, käies järjekorras ühest jurtast teise,

kuigi tal oli auuli serval ka oma vana jurta, mis oli sama kõveraks tõmbunud nagu ta isegi.

Ta oli üksik sellest saadik, kui surid algul ta naine ja hiljem kaks poega, kes tapeti siis, kui horezm-šahh sõdis vabade afgaani mägilastega.

Karjuse tütar, kes oli mehele pandud kauges rändlaagris, tuli kord isa juurde, kandes kätel tibatillukest tüdrukukest, oli mõne päeva haige ja suri. Tema näol olid sinised laigud ning verimu-hud. Mis temaga oli juhtunud, ei teadnud keegi ja vana Korkud-Tšoban vastas küsimuste peale:

"Küllap niimoodi tahtis Allah! Iga tütarlaps ei saa endale tublit meest!", ja kattis laia kämblaga oma tumedat kortsulist nägu.

Algul hoidis ja hellitas Korkud-Tšoban oma tütretütrekest, nagu hoiaks ta lonkamahakanud lambatalle, ja karjaga mööda steppi hulkudes kandis ta tüdrukukest nahkkotiga seljas, vahel koos haige määgiva tallega.

Aegamisi sirgus Gül-Džamal suuremaks, hiljem jooksis juba vanaisa kõrval; kui Korkud vilepilli mängis, laulis tüdrukuke peenikese häälega vanaisale kaasa ja jälgis koos koertega mahajäänud tallekesi. Kui Gül-Džamal veel suurmaks kasvas, teatas Korkud äkki, et ta enam karjaseks ei hakka, et ta otsustas nüüdsest peale lamada vildil oma vana jurta lähedal, kuid tema asemel läheb noori tallekesi karjatama tema tütretütar. Sel ajal sõitis sinna karvaajava eesli seljas ta vana õde, kes asus koos Korkudiga jurtasse elama. Auulis hakkasid kõik rääkima, et Korkud kohtas stepis žaitanit ja müüs talle oma tütretütre naiseks. Teised kõnelesid, et taat leidis vanast kurgaanist peidetud varanduse, ja veel palju muud mõeldi välja tema kohta. Kuid õige

on see, et järsku ilmus Korkudi elamusse vana vaskkatel, jurta kohal keerles alati suitsuvine ja vaene karjus kostitas küllatulijaid teega.

Lõpuks jõudis vanamehele kätte tähtis aeg - ees seisis täiskasvanud tütretütre mehelepanek. Ja kalõm[1] niisuguse tütarlapse eest

1 Kui vanal ajal Idamaal tütar mehele pandi, sai isa "kalõmi" kariloomade, riiete ja teiste mitmesuguses väärtuses esemete näol, sõltuvalt peigmehe jõukusest.

võis korraga majja tuua nii kaameli kui ka hobuse, nii lehma kui ka lambaid. Siis muutub taat igati kindlustatuks - ta hakkab vaid vildil lebama, niipalju kumõssi jooma, kui tahab, päeval aga vaatleb pilvi ja öösel tähti. Aga karja järele vaatavad õde, tütretütar ja väimees.

Korkud ei kiirustanud tütretütre mehelepanekuga, ja kõikidele, kes tulid Gül-Džamali kosima, nimetas vanamees üha kõrgema kalõmi hinna, nii et kõik isamehed sõitsid tühjalt minema ning panid endise karjuse ahnust imeks. Kuid oli üks, kes tuli tagasi ja palus uuesti Gül-Džamali kätt. See oli kuulus suurte teede panter, karavanide kõu, röövel Kara-Burgut'.

"Kui tütarlast armastatakse," lausus Kara-Burgut, "siis ei kaubelda kalõmi pärast." Ja ta lubas anda niipalju, kuipalju vana Korkud küsib. Kuid igal ööl, kui röövel sinna sõitis, jättis vanamees lõpliku vastuse andmata ja ütles, et ta mõtleb järele.

Kuid nähtavasti heitis šaitan vanamehe üle nalja, ja ta kaotas korraga kaamelid, hobused ning lambad, keda ta tähti vaadeldes oli kokku arvutanud. Auuli sõitsid šahhi enese džigitid, makse koguma nii möödunud, käesoleva kui ka tuleva aasta eest. Nad ajasid minema palju hobuseid, kariloomi ja viisid ära Gül-Džamali, üteldes, et alamad on kohustatud kõigevägevamale šahhile kõige kaunimaid tütarlapsi hankima.

Hilisööl kihutas Korkud-Tšobani jurta juurde röövel Kara-Burgut. Ta istus terve öö vildiserval ja päris läbisõitnud džigittide kohta üksikasjalisi teateid: kes oli neil pealikuks, missugused ratsud neil olid ja missugused sadulad ning sadulavaibad. Kangekaelselt uuris ta vanamehe käest kõik väljaja ütles:

"Nüüd tunnen ma nad isegi öösel ära ja õiendan arved järjekorras igaühega ning kõikidega kokku, kuigi nad end minu eest kas või Horezmi mere põhja peidaksid. Gül-Džamali aga otsin ma üles ja toon sulle tagasi, vanaisa Korkud, ja siis korraldame suure peo, millelt ma viin ta oma jurtasse kui oma naise. Ma tõotasin sulle kaameli, mära koos varsaga, lehma ühes vasikaga ja

' Kara-Burgut - must kotkas, kuningakotkas.

üheksa lammast, kuid nüüd pakun ma sulle kõike üheksa korda rohkem, ainult sa ei tohi tütretütart lubada kellelegi teisele peale minu."

Kara-Burgut viskas vanamehel sülle käsirahana koti hõbedir-hemitega, hüppas ratsu selga ja kadus ööpimedusse... "

Tarast neid sõnu jäi muinaslugu jutustav Hadži Rahim vait, tõmbus ägisedes küüru ja kukkus külili.

"Mis siis edasi juhtus? Kas röövel leidis tütarlapse?" hakkasid pärima ukke ümber istuvad džigitid.

"Ai-ai! Mida küll ei juhtunud vapra röövli ja ülikauni neiuga!" vastas Hadži Rahim oiates. "Kuid ma ei suuda juttu jätkata: nöörid soonisid mu ihusse ja ma väsisin ära."

"Päästke ta lahti!" käskis "must ratsanik".

"Ja samuti päästke lahti mu noorema venna haavatud käed!" ütles Hadži Rahim, keeras end selili ja sulges silmad.

Rahulolematult urisedes päästis vana turkmeen mõlematel vangidel käed vabaks. Nad võtsid liival mugavamalt istet ja dervišš jätkas:

"Kui Kara-Burgut koidikul mööda steppi sõitis, kohtas ta Dželal ed-Dini, padižahhi enese poega. Noormees oli džeiraani taga ajades eksinud, ta teekaaslased olid mahajäänud. Ta vedas ratsmeid pidi väsinud hobust, oli juba suremas näljast ning janust, kui nägi vana Korkud-Tšobani jurtat. Vanamees võttis ta külalislahkelt vastu, laskis tal puhata, söötis nii teda kui ka ratsut. Juhuslikult sõitis samal ajal sinna Kara-Burgut ja läks jurtasse. Kaua vestles ta oma vaenlase pojaga, aimamata, kes see on. Hüvasti jättes kutsus šahhi noor troonipärija Kara-Burguti enese juurde külla Tiljali linnatagusesse lossi. Siis sai röövel teada, et tema ees on vihatud šahhi poeg. Kuid külalislahkuse seadus nõuab külalise täielikku austamist, seepärast Kara-Burgut ci solvanud teda, vaid lubas noorele šahhile tingimata võõrusele tulla.

Varsti sõitis Kara-Burgut pealinna, et šahhi poega külastada. Kuid see noor khaan oli põlu all, šahh ei sallinud teda sellepärast, et ta sõbrustas lihtrahvaga, võttis oma linnataguses lossis vastu kõrbe rännumehi, kerjus-dervišše ja kaugetest maadest tulnud

reisijaid. Šahh kartis, et tema poeg vahest isa vastu vandenõud sepitseb, ja jälgis ta iga sammu. Seepärast oli lossi p selle aia ümber peidus valve. See pidas silmas kõiki, kes sinna läksid või sealt tulid.

Kui Kara-Burgut Tiljali lossi jõudis, võttis šahhi poeg ta rõõmsalt vastu, kostitas rikkaliku lõunasöögiga, aga muusikamehed mängisid ning laulsid muistseid sõjalaule. Kui Kara-Burgut tahtis öösel teele asuda, tegi khaan talle ettepaneku hommikuni jääda, siis annab ta kaasa kaitsesalga, et külaline ohutult linna piirini jõuaks.

"Kes julgeb puudutada Kara-Burgutti?" ütles röövel. "Minu mõõk ei karda kahtekümmet džigitti, kui nad julgevad mulle kallale tungida... " - ja ta läks aiaväravast välja. Kuid sealsamas visati talle peale tugev kalavõrk, mis mässis kinni ta käed, nii et ta ei jõudnud isegi mõõka välja tõmmata. Džigitid lohistasid ta minema ja toimetasid kinniseotuna kohtu- ning piinakambrisse.

Öösel hakkas timukate peaülemus, "viha vürst" Džihan-Pehlevan Kara-Burgutti üle kuulama, surus vastu ta keha hõõguvaid süsi, päris järele, mispärast ta noore khaani aias viibis.

"Ma lubasin bekile, et varastan talle tatari khaani hobukarja-dest parima ratsu," kinnitas Kara-Burgutt.

Lõpuks väsis Džihan-Pehlevan kangekaelse džigiti ülekuulamisest ning piinamisest ja käskis ta "kättemaksutorni" viia.

Pimeduses viidi Kara-Burgut kõrge torni juurde; teda ümbritsesid timukad tihedas rõngas. Äkki sosistas talle keegi vaikselt kõrva. "Sa siruta käsi paremale välja ja haara raudkonksust kinni." Ja samas tundis ta, et nöörid, millega olid kinni seotud ta käed, lõdvenesid. Nähtamatu sõber oli need läbi lõiganud. Kara-Burgut ei teinud väljagi, et ta on juba kaitsevalmis, läks sõnakuulelikult torni ja mööda kõrget keerdtreppi üles. Üleval, tõrviku tuhmil valgusel, avanes väike uks. Röövel pani kõigest jõust vastu, kui teda sellest uksest sisse lükati. Äkki kustus tõrvik, röövel vabastas kiiresti kaeja leidis kobades kergesti paremal pool suure raudkonksu. Keegi hüüdis: "Üks koer vähem!" Uks löödi mürinal kinni ja Kara-Burgut jäi pilkases pimeduses rippuma ega tundnud tuge jalgade all...

Kara-Burgut katsus rippudes vabastada nööridest vasakut kätt, mis tal suure vaevaga õnnestus; kahe käega kinni hoides muutus rippumine kergemaks. Kui lähenes hommik ja esimesed kiired tungisid läbi vana torni pragude, nägi džigitt, et ta asus päris katuse all; sügavast põhjatusest kuuldus tumedat urinat, seal all liikusid mustad varjud ja oli näha luude hunnikuid. Kui ei tule abi salajastelt sõpradelt, siis ei jätku kauaks jõudu, et niimoodi konksu küljes rippuda."

"Mis edasi sai?" küsisid kuulajad, kui Hadži Rahim jälle vait jäi ja ükskõikselt lõket vahtima hakkas. "Mis juhtus Kara-Burgutiga ja Gül-Džamaliga? Räägi rutemini!"

"Vahest te annate mu poisile natuke vett ja leiba? Ja minulgi kuluks kõri niisutada, ma pole hommikust peale sõõmugi rüübanud... "

"Andke talle kakukesi, kuivatatud viinamarju ja kõike, mida mul on," käskis "must ratsanik". "Jätka, dervišš, päikesetõus on juba lähedal... "

Kui Hadži Rahim oli tassitäie hapupiima aeglaselt ära joonud, jätkas ta:

"Samal ajal lõbustas ennast šahhi poeg muretult aias haralise karagatši all ja söötis oma lemmiktäkkusid melonilõikudega. Äkki lähenes talle silmadeni sissemässituna üks ta ustavatest sõpradest, milliseid tal oli kõikjal, ja jutustas tasakesi, et külaline kõrbest võeti tema aiamüüri juures kinni viidi šahhi kaitsesalgaüle-ma juurde ja tassiti sealt "kättemaksutorni".

Noor khaan läks vihast keema. Ta käskis kõikidel oma džigittel hobuste selga istuda ja võitluseks valmis olla. Dželal ed-Din kihutas koos saja relvastatud ratsanikuga linna, pillutas vasturutta-vad tänavavalvurid laiali ja kappas otse vana kõrge torni juurde, mille kõrval hukkamisi täide viidi. Sünge valvur pistis hirmuga plehku ja džigitid lõhkusid kirvestega sissepääsu-ukse puruks. Dželal ed-Din läks mööda treppi üles torni tippu ja seal tuli teine uks maha lõhkuda.

Kui see lahti saadi, tõmbusid kõik tagasi: otse läve taga algas must tühjus ja paremal seina ääres rippus väikese raudkonksu

237

küljes keegi mees. Džigitid võtsid ta ettevaatlikult maha ja viisid trepile. Dželal ed-Din võttis põleva tõrviku ja katsus alla vaadata. Sügavusest vahtisid põlevad silmad ja kuuldus tigedat urisemist. Khaan viskas sinna põleva tõrviku. See lendas keereldes alla, ja suured karvased koerad-inimsööjad kargasid vingudes eemale.

"Vannun," ütles ta, "kui minust saaks šahh, siis hoiaksin need kohutavad penid alles selleks, et nad nahka pistaksid need, kes selle torni välja mõtlesid."

Noor khaan tuli tornist alla ja istus ratsu selga. Teine saduldatud hobune ootas Kara-Burgutti. Tiheda jõuguna sõitsid džigitid läbi linna, ja alles siis, kui olid kiviväravad selja taha jätnud, kui ees avanes lõputu stepi tasane avarus, ütles Dželal ed-Din päästetud Kara-Burgutile:

"Ega sa ei arva, et ma su meelega oma lossi kutsusin, selleks et sa langeksid šahhi timukate kätte? Ma tahaksin sind uuesti oma Tiljani aeda kutsuda, kuid kardan, et sa võid jälle timukas Džihan-Pehlevani penidest teenrite käppade vahele sattuda... "

"Niisuguseid musti mõtteid mul ei olnud. Luba mul oma kodu-kõrbesse tagasi pöörduda. Olgugi seal paljad luited, kidur rohi ning soolakas vesi, kuid seal on rohkem vabadust ja õnne kui siin, ülikaunite losside, kõrgete tornide ja tugevate müüride keskel."

"Me ei hakka sind tagasi hoidma. Ma tahaksin veel täita mõne sinu soovi, kuna sa minu tõttu kannatada said."

"Mul on vaid üksainus palve. Kui mu piinajad mind kalapüügivõrku olid mähkinud, võtsid nad minult ära mu kuulsa mõõga - kontšari. Kuni ma pole seda ära

võtnud tollelt kiidukukelt, kes seda kanda julgeb, kas ei lubaks sa ajutiseks võtta helkiva mõõga mõnelt sinu džigitilt?"

Noor khaan päästis vöö küljest lahti oma mõõga, mis oli kaunistatud türkiisi, karneoli ning rubiinidega, ja andis Kara-Burgutile:

"Kanna seda auga ja tõmba tupest välja ainult meie hõimu vaenlaste, mitte aga rahulike karavanirändurite vastu. See puhtatõuline ronkmust ratsu, kelle seljas sa istud, on nüüdsest peale ka sinu oma. Selle turjal asud sa sõjaretkele kodumaa vaenlaste vastu."

"Mul on sulle veel üks palve," ütles Kara-Burgut.

238

"Kõnele!"

"Kas võid sina, kes tead kõike, mis šahhi lossis tehakse, ütelda mulle, mis juhtus meie turkmeeni hõimu tütarlapsega, kelle nimi on Gül-Džamal? Šahhi röövlid viisid ta vägivaldselt ära ja ütlesid, et ta viiakse lossi elatanud šahhi lõbustamiseks."

"Tean. Sellele tütarlapsele Gül-Džamalile käskis šahh ühte lossiaeda püstitada erilise jurta. Kuid neiu osutus uhkeks ning alistumatuks. Ma kardan, et tedagi tabab meie šahhi kõikide alistumatute naisvangide kurb saatus."

"Aitäh sulle, mu suuremeelne päästja" ütles Kara-Burgut. "Kui sul on tarvis minu elu, kutsu mind, ja ma sõidan viivitamata kohale, kuigi peaksin mägedest ning kuristikest läbi tungima."

Kara-Burgut pööras ronkmusta hobuse ümber ja kihutas oma kõrbesse. Varsti muutis ta suunda ja sõitis välja teele, mis viib linnadest kõige kaunima, aedadesse uppuva Samarkandi poole.

Ratsu sammus aeglaselt, džigitt aga laulis:

Tuul laulab, see on nagu armas kauge tervitus...
Ja kellel selle puhul rinnas rõõm ei loida?
Las varitseb mind iga kalju tagant hukatus, -
Mind võtab armsam igal sammul vargsi hoida...1

Kara-Burgut oli nii mõtetesse vajunud, et mõned džigitid, kes kihutasid hobustel tuhatnelja mööda, oleksid ta peaaegu puruks sõtkunud. Nad karjusid:

"Teed! Andke teed! Kuller padišahhi juurde! Kiri padišahhi omaenda kätesse!"

Tolmupilves kihutasid mõned džigitid, tirides enese järel pin-guletõmmatud arkaani; selle ots oli sadulakolju külge seotud. Nööridega ratsu külge köidetud kuller magas kõvasti kiire kap-pamise ajal; ta õõtsus sadulas ning ta pea kõlkus siia-sinna.

Silmanähtavalt pingutas kulleri ratsu oma viimast jõudu, et linna väravateni kapata; ta kähises, vehkis sabagaja tormas edasi ainult

' Muistsest araabia laulust.

239

seetõttu, et teda tirisid arkaani otsas ta ees kihutavad džigitid, kes tavaliselt šahhi kullerit ühest külast teise saatsid.

Järsku kukkus ratsu täie sõidu peal maha. Ratsanikud peatusid, hüppasid hobuste seljast, püüdsid nõrkenud, äraaetud ratsut üles tõsta, kuid asjatult; tema sõõrmetest voolas verd tolmusele teele.

Kuller jäi lamama nõnda nagu kukkus. Ta ütles ainult: "Tähtis kiri šahhile tema tütre käest, keda mässulised kindlusetornis piiravad. Samarkandis tõusid üles kõik elanikud šahhi timukate ning maksukogujate vastu. Elanikud lõikavad nad tükkideks ja riputavad kehatükid paplite otsa. Kuid minul tuleb nagunii surra... "

Öelnud need sõnad, pani kuller pea käe peale ja sulges silmad. Kara-Burgut sõitis kulleri juurde ja ütles:

"Anna mulle oma nahkpaun. Ma ise toimetan kirja padišahhi kätte. Kuid sina ära püherda siin kärvanud hobuse kõrval, vaid heida sinna puu varju ja maga ennast korralikult välja. Ma tean, et sa kirja kohaletoimetamisega väga ei kiirustaja sind tuleb vägisi tassida, sest šahh laseb "musta", halva sõnumi eest kulleri pea maha raiuda."

"Ka mina arvan, et mul on parem siin puhata," ütles tolmune kuller ja andis Kara-Burgutile oma pauna. Ta läks teelt kõrvale, langes puu alla rohule ja hakkas norskama.

Kara-Burgut kinnitas arkaaniotsa sadulakolju külge, hõikas: "Edasi!" ja kõik ratsanikud pistsid jälle kihutama mööda teed šahhi pealinna poole.

Koos saateratsanikega kappas Kara-Burgut lossi kõrgete väravate juurde. Kulleri ees, kes tõi tähtsa sõnumi padišahhi tütrelt, avanesid kõik uksed. Võtmetega kolistades juhtis vana eunuhh kullerit mööda käänulisi koridore ja Kara-Burgut pidi juba maa valitseja hirmuäratavate silmade ette ilmuma, kui džigitt äkki selgesti kuulis seina taga naise karjatust: "Appi! Mu viimane päev on käes!"

Kuidas võis Kara-Burgut mitte ära tunda seda õrna häält, mis nüüd täis õudust appi hüüdis! Ta tõmbas välja Dželal ed-Dini kingitud mõõga, tõstis selle vana eunuhhist võtmehoidja pea kohale ja nõudis, et talle uks lahti tehtaks. Tiigrihüppega tormas Kara-Burgut tuppa, mille seinad olid üleni vaipadega kaetud. Ta otsis

240

šahhi, täitis seda surnuks raiuda, kuna oli veendunud, et just too lubab enesele nende turkmeeni tütarlapse üle irvitada. Kuid toas polnud ühtegi inimest, nurgas aga lebas pärsia sallide hunnikul kollane mustade täppidega panter ja katsus küüntega lõhki käristada vaipa, mille alt kostsid summutatud karjatused.

Kahe mõõgahoobiga tappis džigitt kiskja ja viskas vaiba kõrvale. Tema ees lebas peaaegu hingetu, kahvatu Gül-Džamal.

"Missugune kurjategija laskis kiskja nõrga tütarlapse juurde!" karjatas Kara-Burgut ja kummardus selle kohale, kes oli nii kaua köitnud kõiki ta meeli.

Tuppa astus pikkade sammudega šahh. Raevus tahtis ta samas hukata džigiti, kes oli tema lemmikpantri surnuks raiunud. Kuid Kara-Burgut andis talle tähtsalt kirja üle. Rabatuna teatest, et Samarkandis on ülestõus ja tema tütrele tungitakse kallale, käskis šahh vägede ülemal otsekohe valmistuda sõjaretkeks, et mässajaid taltsutada ning hukata, ega pööranud džigitile enam tähelepanu. Kara-Burgut aga tõstis Gül-Džamali üles, kandis ta kätel valgesse jurtasse keset virsikuaeda, ja ütles teenijatele, et homme tulevad kõrbest vanamehed aukaravaniga, mis viib Gül-Džamali ära tema kodusesse rändlaagrisse.

Kuid teisel päeval ei lastud vanamehi Gül-Džamali juurde, vaid nad tõugati lossist välja. Neile teatati, et suure padišahhi elule kallalekippumise eest on Gül-Džamal pandud istuma kivisesse "Igavese unustuse torni", kuhu tajääb "igavesti, kuni surmani".

"Ja ta suri seal?" küsis kellegi hääl.

Hadži Rahim viivitas pisut ja ütles:

"Ei, Gül-Džamal on seniajani elus, suletuna Gurgandži kivitorni. Seal käskis teda šahhi õel ema Turkan-Hatun kinni pidada, ja kuigi vanaeit ise Horezmi pealinnast plehku pistis nagu arg hüään, ei julge peatud kohtunikud, raissid ja valve vihatud kuninganna käsku muuta ning hoiavad vangikojas Gül-Džamali ja paljusid teisi süütuid vange."

"Seleta mulle, dervišš, kust sa seda kõike tead?" küsis "must ratsanik", kes oli vaibalt tõusnud. "Sest kõik, mida sa jutustasid, pole muinaslugu, vaid on tõesti sündinud."

241

"Meie, maailma tasandikul rändajad, huigume inimeste seas ja kuuleme mitmesuguseid lugusid. Peale selle laulis mulle kõrbe-tuul mitmel korral selle loo."

"Bekid-džigitid!" pöördus "must ratsanik" sealolijate poole. "Seadke end valmis! Koidikul sõidan ma Gurgandži."

"Kui sa tahad Gurgandži pääseda, siis kiirusta," ütles Hadži Rahim. "Gurgandži peale lähevad kolmest küljest tatari khaani pojad tohutu malevaga. Nad piiravad linna katkematu rõngana ümber ja siis sa linna ei pääse."

"Sina, dervišš, sõidad minuga kaasa," ütles "must ratsanik". "Ma annan sulle ja su teekaaslasele paari hobuseid, ja kolme päeva pärast oleme me Gurgandži väravate juures. Teie aga minu seltsimehed minge oma rändlaagritesse ja oodake mu kutset. Kuid kas ma tulen tagasi teie juurde või tirib Azrail mu tuleorgu, seda teab ainult Allah."

Kuues peatükk TŠINGIS-KHAANI KOLM POEGA TÜLITSESID ÜKSTEISEGA GURGANDŽI PÄRAST

Tšingis-khaan käskis noorimal pojal Tuli-khaanil iidse linna Mervi ära võtta ning paljaks riisuda, kolmel vanemal pojal Džutšil, Džagatail ning Ugedeil, lubas ta minna oma malevatega Horezmi pealinna Gurgandži vallutama.

Kõik mongolid tahtsid osa võtta sõj akäigust selle muhamedlike maade kõige rikkamasse linna, mis saatis igasse maailma otsa karavane peente kangaste, laialdaselt tuntud raudrüüde ning teiste hinnaliste kaupadega. Iga tormijooksust osavõtja toob sealt kaasa vähemalt paari hobuseid või kaameleid, kes on koormatud siidrõivaste, rubiinidest ning smaragdidest kaelakeede, peekrite ning igasuguste muude haruldaste asjadega; peale selle ajab igaüks oma koju mongoli steppidesse mitu osavat orja, kes hakkavad kangaid kuduma, saapaid või kasukaid õmblema, samal ajal kui nende omanik rahulikult lamab sõjast kaasatoodud vaibal ja

142

kuulab šanzaal' mängivat muusikameest, kes on samuti Gurgandžist vangi võetud.

Nii unistasid mongoli sõdalased, liikudes põhja poole Džeihuni jõe kaiiastele, Horezmi rikastele lagendikele.

Tšingis-khaani pojad Džagatai ja Ugedei kiirustasid, et jõuda kohale esimestena ja vallutada see linn enne, kui ilmub nende vanem vend Džutši. Sest suurkagaani testamendi järgi läks ju viimase täielikku valdusesse kogu Horezm koos Kiptžaki stepiga.

"Džutši-khaan, kes oli selle peale vihaseks saanud, et tema tulevase udelli pealinnas lubati ta vendadel varanduse jagamisest osa võtta, otsustas mitte kiirustada; ta pidas jahti metshobustele, mis talle väga meeldis, ja kõneles ükskõikselt:

"Ilma minuta nad Gurgandži nagunii ära ei võta. Las nad löövad algul oma otsaesised lõhki."

Kade ning ahne Džagatai aga vandus oma joomapidude ajal:

"Džutši sai liiga suure udelli ja tahab kõike parimat üksinda valdama hakata. Ma ei anna talle Gurgandži, muudan selle esiteks varemeteks."

Gurgandži, horezm-šahhide dünastia pealinn, ülespuhutud kiptšaki khaanide, rikaste kaupmeeste, osavate käsitööliste ning mitmesugustest hõimudest orjade linn, elas pärast mongolite sissetungi Maverannagrisse rahutuid aegu üle.

Pärast kuninganna Turkan-Hatuni põgenemist, kes oli linna raudsetes valjastes hoidnud ja horezm-šahhide dünastia kõikide sugulaste ärasõitu jäi rahvarikas pealinn kiptšaki peameeste võimusesse. Igaüks neist unistas kas või üheks kuuks, kas või üheks päevaks muhamedlike maade käskijaks saada. Ent sel ajal kui khaanid ja bekid tülitsesid, kiptšaki bek Humar-Tegin, ära ootamata, et teda "valgele auvildile" tõstetakse, kuulutas end ise Horezmi sultaniks. Kõik alistusid talle tõrkumata ja hallide habemetega imaamid hakkasid mošeedes tema eest innukalt palveid pidama.

Horezmi uus valitseja Humar-Tegin ilmutas oma võimu eelkõige agarusega islami usu suhtes: ta käskis üles otsida ja torni

' Šanzaa - lauto-taoline muusikariist. (Toim.)

istuma panna need, kes ei käinud iga päev mošees palvel. Mööda kogu linna lonkisid koos relvastatud valvuritega raissid. Nad seadsid keppidega korra jalule ja karistasid neid, kes küllalt jumalakartlikud polnud. Uus sultan määras linna kaitse peaülemaks oma sugulase Alla-ed-Din El-Haiati ja suurendas uute maksude arvel öövalvurite arvu. Kuid röövimised linnas ei vähenenud sugugi, eriti riisuti leiva- ja riisiladusid. Ärevus kasvas, - kõik kartsid, mis juhtub suure linna elanikega, kui kohutavad mongoli ratsanikud pärale jõuavad.

Sultan Humar-Tegin rahustas elanikkonda teadustajate ning imaamide kaudu, kinnitas, et mongolid Gurgandži alla üldse ei tule, et nad said juba Buhhaara, Samarkandi ja Mervi rüüstamisest oma isu täis, et nad valmistuvad juba oma steppidesse tagasi minema.

Gurgandž näis elavat oma endist elu; endistviisi kutsusid azantšid kõrgete minarettide otsast hommikul õigeusulisi palvele, endistviisi istusid kaupmehed turul laialilaotatud kaupade juures ja meelitasid ostjaid ligi, endistviisi liikusid jalakäijad lakkamatu vooluna piki kitsaid tänavaid, kuid linna kaubanduslik ja käsi-tööstuslik elu suri iga päevaga üha rohkem ja rohkem välja.

Kaupmehed kurtsid, et äri jääb soikuja on mõnede puhul peaaegu täiesti lakanud. Ostjad küsisid ainult hinda, laksutasid keelt, vangutasid päid, kuid ei ostnud, ehkki kaupade hinnad olid juba poole võrra odavamaks läinud.

Üksnes toiduainete hinnad kerkisid aina ja linnaelanikud ostsid rutukalt tagavaraks jahu, hirsitangu ja kuivatatud viinamarju, kuna nad nägid ette, et moona juurdevedu jääb seisma.

Tänavanurkadele kogunenud inimesed sosistasid:

"Tatarlased on lähedal. Tatarlased tulevad suurte jõududega. Tatarlased hakkavad meie linna piirama. Müürid on kõrged, tugevad, piiramine kestab kaua. Me sööme ära kõik lambad ja hobused, aga mis siis saab? Kuhu ennast peita, kuhu pageda?"

Mitmesugused poorasedkuuldused erutasid ning rõõmustasid linna elanikke:

"Dželal ed-Din on kogunud viiesajatuhandelise maleva. Ta liigub juba Gurgandži poole. Ta purustas suure tatarlaste maleva ja nood põgenesid itta.

Teised kõnelesid:

"Tatarlased keerlevad tükk aega müüride ümber ega suuda neid ära võtta. Kas on tõesti võimalik ära võtta Gurgandž? Nad lähevad ära põhja poole. Vanad inimesed teavad seda.

Linnast hakkasid lahkuma kaamelite karavanid. Pakkide asemel rippusid küürude mõlemal küljel korvid, milledest vaatasid välja naised ja lapsed, kes sõitsid turkmeenide juurde Mangišlakki. Samal ajal saabusid linna teised karavanid - küll hobustel, vankritel kui ka eeslitel. Nendel ruttasid end peitma Gurgandži tugevate, kõrgete müüride taha suursuguste bekkide perekonnad, kes põgenesid oma mõisatest.

Turult hakkasid kaduma kakukeste müüjad, pagaripoed pandi kinni. Lammaste ja hobuste hinnad tõusid; isegi lihtsat eeslit hinnati nii kalliks, nagu oli maksnud veel hiljuti tubli ratsu.

Mongolid ilmusid linna alla ootamatult, päise päeva ajal. Kohe ei saanud keegi arugi, mis oli juhtunud. Nomaadid ajasid stepist loomakarju lõunaväravate ligidal. Lehma- ning lambakari peatus üle kanali viiva silla juures, senikaua kui valvurid karjustelt linna sis-sepääsemise eest maksu võtsid.

Äkki ilmusid loomakarja poolt tõstetud valgete tolmupilvede seest kakssada ratsanikku, kes olid ebatavaliselt rõivastatud, ei sarnanenud turkmeenidele ega kiptšakkidele. Need ratsanikud, väikeste, kuid väledate hobuste seljas, hakkasid lambaid enese juurde sadulatele tirima ja ülejäänud karja ära ajama, läksid karjustega sõnelema ja kaklema.

Seepeale raiusid ratsanikud surnuks mõned karjused, kes nendega tülitsesid, ja kiirustamata, vilistades ning nuute plaksutades, ajasid nad karja tagasi, linna juurest ära; nad läksid silla kaudu üle suure kanali ja siirdusid aeglaselt kaugemale.

Linnas tõusis kära. Sultan Humar-Tegin saatis tuhat kiptšakki jultunud röövleid taga ajama, et nad neid hukkamiseks elusatena tema juurde tooksid.

245

Seitsmes peatükk KARA-KONTŠAR OTSIB MUINASJUTU LÕPPU

Ma ihkan jälle näha kõnnakut nii nõtket,
toon ohvriks südame su õrna jutu eest.
(Pärsia laulust)

Päästes ennast mongolite eest, tungis Kara-Kontšar läbi kõrbe Džeihuni jõe poole. Pikaksvenitatud ahelikena tulid mõnikord kaugusest nähtavale mongoli sõjasalgad. Nad kõik liikusid põhja, Gurgandži poole. Tuli kõrbesse tagasi keerata, sooritada pikki ringe, küsitleda üksikuid nomaade, kes sagisid hirmunult mööda Kzõlkumi, sest kõikjalt lähenesid mongolid.

Koos Kara-Kontšariga sõitsid kaks päikeselõõsast mustakspõlenud turkmeeni, kes kandsid suuri lambanahast mütse, alati sünge poisike ja habemik dervišš.

Öösel, poolkuu nõrgas valguses, hiilisid teekäijad tähelepandamatult üle kallaste tõusnud jõe äärde. Nad läksid piki metssigade teerada läbi kõrge roostiku ja jõudsid vee lähedale. Mõned rohmakad kõrgete ninadega vened ujusid mööda. Nendes oli näha inimesi, hobuseid, lambaid. Hüüetele ja palvetele - võtta neid venesse - vastati sealt: "Allah aitab teid, meil pole ruujni." Ühest venest hüüti vastu: "Õigeusuline ei jäta õigeusulist hätta!"

Ja tüürimees juhtis vene kaldale. Ta oli nõus neid kõiki Gurgandži viima.

"Kuipalju sa veo eest tahad?" küsis Kara-Kontšar.

"Äh, mis sellest kõnelda! Tänapäeval pole mitte millelgi väärtust - ei rahal, asjadel ega karjal -, kõik on segamini. Sina oled praegu hädas ja mina olen samasuguses

hädas: mu maja purustati, perekond notiti maha. Milleks ja kelle jaoks ma raha korjan? Tulge ja sõitke!"
246

Tugev suur vene võttis teekäijad ja nende ratsud peale ja hakkas kiiresti sõitma, kukudes laia Džeihuni sogastel lainetel. Vahel tulid paremal kaldal nähtavale mongoli ratsaluurajad. Siis hoidus vene vasaku kalda lähedusse. Nelja päeva pärast sõitis vene laia kanalisse, mis lõikas Gurgandži kaheks osaks: kõrge müüriga piiratud vanalinnaks ja eeslinnaks, kus majad peitusid moo-ruspuu-aedade varjus.

Kara-Kontšar võttis vöö vahelt paelaga kinnitõmmatud nahkkotikese, luges välja kümme kuldteenarit ja pani need veneomaniku laiale peopesale.

"Ei tea, kas tuleb veel juhust sinuga kohtuda. Sa ütle vähemalt oma nimi."

Tüürimees naeratas ja lükkas punase turbani kuklasse.

"Mind hüütakse Kerim-Gulemiks, olen sepp. Kuid sinu ma tundsin ära, ehkki sa oma nime ei ütelnud. Sinu kergete sihvakate jalgadega ning luigekaelaga ronkmust ratsu võib kuuluda ainult sellele, kellest jutustatakse juba muinaslugusid ja lauldakse laule. Kui sa hakkad siin paganatega taplema, tulen ma sinu družiinasse."

Kara-Kontšar ei kuulanud teda enam. Ta vaatas tähelepanelikult kaugusse, kust lähenes piki kanali teist äärt tolmupilv.

Hakkasid paistma hobuste pead ja vastu lakkasid liibunud kiptšaki ratsanikud. Nad kisendasid, nuutisid hobuseid, kaugele kostis kume käraja kähisevate häälte röökimine.

Eespool kihutas mees suure valge ratsu seljas. Ta kõlkus sadulas, iga silmapilk maha kukkumas. Valgel turbanil ja kollasel ha-latil olid vereplekid; hobune oli punaste niredega kaetud, pikk nool oli ratsu kaela kinnijäänud.

Kiptšakid kihutasid vihurina üle silla.

"Nad on lähedal, nad on meie kannul! Päästke endid!" ulatusid kõrvu nende meeleheitlikud karjed.

Kara-Kontšar pidas värava juures kinni ronkmusta täku, kes läks tuliseks ja tantsiskles, kui nägi kihutavaid ratsusid.

Kiptšakid sööstsid väravast sisse, nende kannul sõitis linna Kara-Kontšar koos oma teekaaslastega. Värav sulgus veniva kriik-satusega ja valvurid kindlustasid teda raskete palkidega.
247

Üks ratsanik peatus valvurite juures ja jutustas:

"Uus sultan Humar-Tegin saatis meid kahtsada mongolit kinni võtma. Nad ajasid meie karja minema. Kui nad meid nägid, jätsid nad kinnivõetud karja maha, pistsid kihutama nagu hirmunud rotid. Kes võis teada, et nad valmistasid ette loksuja meie hukatuse! Tiljali aia juures tormas varitsuspaigast meie kallale kaks tuhat neid meeletuid paganaid. Nad piirasid meid igast küljest sisse, tabasid eemalt pikkade nooltega, lõid ratsanikud seljast maha ja püüdsid hobused kinni. Kõik meie vaprad sõjamehed said seal otsa! Näe, see on kõik, mis meie salgast alles jäi. Miks küll sultan saatis meid sellesse verepulma?"

"Aga miks te valisite endale sultaniks niisuguse põrsa?" hüüdis Kara-Kontšar.

Kõik vaatasid ringi: kes julges ütelda niisuguse sõna sultani kohta?

Kuid Kara-Kontšar karjus edasi:

"Allah ja argus kihutasid Horezmist minema õela emahundi, kuninganna Turkan-Hatuni, ja kogu tema söödikute karja. Pani plehku ka paksu tagumikuga šahh Muhammed; nüüd kisuvad koerad tema raibet! Kui rajutuuled olid šaakalite parve välja pühkinud, otsustasite teie valida enesele uueks hernehirmutiseks Humar-Tegini!

Korralik peremees ei usaldaks talle isegi karvaajanud kitsekarja, kuid teie tegite ta vägede ülemaks ja usaldasite talle linna kaitsmise!... Te olete orjade sugu! Te ei saa elada ilma keppideta..."

Kaks džigitti, Kara-Kontšari teekaaslased, varjasid teda oma kehadega.

"Tasa, Kara-Kontšar! Siin ümberringi on ju kiptšakid. Nad on šahhiga ühest soost. Sõidame siit ära!"

Sõjamehed ja valvurid, kes olid värava juures, jäid "musta ratsaniku" sõnadest keeletuks.

"Missugune julge džigitt! Kuid ta rääkis ju tõtt. Kas on Humar-Tegin varem lahingus välja paistnud, kas on ta silma paistnud omakasupüüdmatuse või aru poolest? Kogu ta jõud seisis selles, et ta käis kuninganna Turkan-Hatuni kannul nagu saba. Niisuguse sultaniga hukkume kõik."

248

Kara-Kontšar sõitis aeglaselt mööda Gurgandži peatänavat ja vaatles vastutulevat rahvahulka mustade kannide silmadega. Oma teekaaslastele ütles ta:

"Minge turule, otsige seal üles Merdeni teemaja. Seda teavad kõik. Oodake mind seal. Ma sõidan nüüd üksinda."

Pooled turupoed olid suletud. Nendes aga, kus lebasid siidi ning õhukeste villaste kangaste hunnikud, ei kutsunud müüjad enam ostjaid ligi. Kurvalt istusid nad ringis ja arutasid: mis nüüd saab?

"Kui vaenlased linna ümber piiravad, ei müü me enam küünra-täitki. Kes siis tahab osta, kui paganad nagu metsloomad linna tungivad ja kõik muidu ära võtavad? Kas jäävad veel terveks meie

pead?"

"Igavese unustuse torn" asus horezm-šahhi lossi kõrval. Torni üks külg ulatus väljakule. Tornile lähenedes silmitses Kara-Kontšar väikesi ümmargusi õhuauke, mis akende aset täitsid, ja mõtles: "Kus, missuguse aknakese taga on peidus tema, kõrbe-lill? Kas ta on elus? Ja kui on elus, kas suutis ta säilitada süütu näo meeldivad jooned, säravad silmad ja õrnad neitsikäed? Selles õudses tornis lähevad inimesed hulluks, naised muutuvad nõtradeks vanaeitedeks... Võib-olla on ka ketiga seina külge ahelda-tud Gül-Džamal nüüd..." Ta tundis hirmu, kui mõtles, keda ta näeb. Parem surm, järsk surm lahingus, kui näha teda, oma elu-valgust, teistsugusena, inetuna, hullumeelsena...

Torni jalamil madala raudukse lähedal, tukkus astmetel habemik valvur, vana kõver mõõk põlvedel. Tema kõrval vaibal lebasid mõned kuivad kakukesed ja puunapas kaks musta vaskdirhe-mit. Halvasti hoolitsevad nüüd sugulased vangide eest! Mõeldakse vaid enesele, kuidas ennast päästa! Müüriavadest aga ilmusid nähtavale kondised, kõhetud käed ja kostis hüüdeid:

"Pidage kannatajaid meeles! Visake tükk leiba valgusest ilmajäetutele!"

"Hei, vanamees, tule minu juurde!" ütles Kara-Kontšar valvurile.

Vanamees ärkas, raputas halli habet ja jäi üksisilmi džigitti vahtima, ilma et oleks mõtelnudki püsti tõusta:

249

"Mis sa tahad?"

Kara-Kontšar sõitis vanamehele lähemale ja too ajas end püsti.

"Võta see münt ja jutusta mulle, kas vangikotta on palju uusi vange juurde tulnud?"

"Ja kui ongi palju, siis sulle ei lähe see korda."

"Aga vanu vange on tõenäoliselt ka rohkesti järele jäänud."

"Kes pole mustuse, puukide või nälja kätte kärvanud, see ripub veel lootuse konksu küljes."

"Säh sulle veel teenar. Ütle mulle, kas vangide seas on naisi?"

"Kaks vanaeite on; need pani uus sultan istuma selle eest, et nad nõidusid ja tahtsid talle tõbe kallale saata."

"Kuid noori naisi ei ole?"

"Mis sa minu kallal norid? Kes sa oled, kohtunik, timukas, pealik või mošee vanim imaam? Ma ei tohi sinuga kõnelda. Võibolla oled sa röövel ja tahad teisi kõrilõikajaid vabastada. Võta oma raha tagasi ja sõida siit minema."

Kara-Kontšar tõstis nuudi ja tahtis valvurit lüüa, kuid kellegi käsi hoidis teda leebelt tagasi. Ta vaatas ringi. Pikk vanamees õlgadeni ulatuvate pikkade juustega, seljas räbalad, võttis Kara-Kontšari tulivihase pilgu põlevate silmadega vastu.

"On näha, sa ei tunne siinseid kombeid ja kõneled seepärast niimoodi selle vanamehega. Lähme siit kaugemale ja ma seletan sulle kõik. Vaata, senikaua kui sa rääkisid, tuli juba väravast välja kümmekond meest sultani timukaid-džandaare; nad kõik vahivad siiapoole ja on valmis sulle kallale tormama... Lähme siit kiiremini minema, kuula mu sõna, järgne mulle."

Kara-Kontšar puudutas hobust ja hakkas kummalise vanamehe kannul sõitma. Põiktänaval kiirendas vanamees veelgi samme ja pööras varsti umbtänavasse. Siin jäi ta seisma.

"Sa ära imesta, et ma sinuga kõnelema hakkasin. Ma käin juba terve aasta vangla juures ja annan, leiba oma isandale, kes on maaalusesse ruumi heidetud. Teda kutsuti Mirza-Jussufiks; ta oli horezm-šahh Muhammedi juures kroonikakirjutajaks. Šahh näitas tema vastu üles armu ning lahkust. Ent kui vana hüään Turkan-Hatun sai Horezmis "vägevuse odaks ning viha suureks mõõgaks",

250

ei hoolinud ta Mirza-Jussufi hallidest juustest ega nõtrusest ja heitis kroonikakirjutaja vanglakeldrisse..."

"Kuid mille eest?"

"Selle eest, et Mirza-Jussuf nimetas teda oma raamatus "mustaks plekiks Horezmi võimsal mantlil" ja kirjeldas kõiki ta nurjatusi. Pühad imaamid kandsid sellest kuningannale ette ja nüüd käin ma mööda linna, palun armuande ja kannan neid vangikotta, et toita abitut vanakest. Ma ootan, et tundmatud nomaadid sellesse linna sisse tungiksid. Kui nad hakkavad elanikkonda tapma ja džandaarid nagu hiired laiali jooksevad, ruttan ma vangla juurde, kägistan oma kätega selle nurjatu valvuri ja lasen kõik vangid vabadusse, koos nendega ka vana Mirza-Jussufi. Ma ise lähen siis oma kodumaale."

"Kas su kodumaa on kaugel?"

"Kaugel! Ma olen venelaste maalt ja mind hüütakse Saklabiks, kuid oma keeles vanaisa Slavkoks."

Kara-Kontšar jäi mõttesse.

"Ütle mulle, bek-džigitt, keda sa otsid?" jätkas vanamees. "Võib-olla saan ma sind aidata?"

"Kas vanglas on palju naisi? Valvur ütles, et seal on ainult kaks vanaeite."

"Ta valetas! Sa märkasid tornis, kõrgel katuse all, väikesi õhuauke? Seal on pisikesed kambrid. Nendesse on pidetud mõned naised šahhi haaremist selle eest, et nad osutusid kangekaelseteks."

"Kas on nende seas turkmeenlannasid?"

Vanamees mõtles:

"Ma uurin kõik välja. See valvur armastab raha. Ehkki ta on riides nagu kaltsakas, on ta rikas. Kõikidest vangidele määratud armuandidest annab ta neile vaevalt poole, kõik ülejäänud võtab endale. Tal on maja, aed ja kaheksast naisest koosnev haarem... Ma katsun sind aidata. Näed seda vana jalgväravat puu all, - siin elas varem minu peremees, kroonikakirjutaja Mirza-Jussuf. Ma valvan tema maja ja raamatuid... Tal oli kasvandik Bent-Zankidža, kes aitas tal raamatuid ümber kirjutada. Kuid tütarlaps sõitis Buhhaarasse ja jäi hiljem kadunuks. Ja nii jäingi ma üksinda... "

251

"Ma usun sind, taat Saklab, ja ei mõtle, et sa tahad mu hukatust. Homme hommikul olen ma siin..."

Kaheksas peatükk SELLEKS, ET VALLUTADA GURGANDŽ, TULEB TA ESMALT PURUSTADA

Horezmi saabunud mongoli malev ei asunud kohe pealinna piirama. Kõigepealt asusid mongolid elama Gurgandži lähedastesse küladesse, ajasid vangistatud külaelanikud oma laagritesse. Mõlemad Tšingise pojad, Ugedei ja Džagatai, asusid elama linnatagusesse Tiljani lossi; nende väepealikud: Kadan, Bogurdži, Tu-len-Džerbi, Tadži-bek ja teised olid kibedasti ametis piiramisma-sinate, heitekatapultide ning ratastega "kilpkonnade" valmistamisega. Kaugelt siiatoodud hiina insenerid lubasid ehitada tor-mijooksumasinad, mis aitavad linna kiiremini ära võtta.

Raskusi tekitas kivide puudumine lähikonnas - polnud midagi heita. Siis tegid hiinlased ettepaneku: valmistada mooruspuudest suured kuulid ja hoida neid nii kaua vees, kuni nad omandavad hädavajaliku kõvaduse.

Üksikud mongolite salgad tulid linna mitmel küljel nähtavale, astusid väravatest väljasõitnud ratsanike salkadega võitlusse ja kihutasid kiiresti eemale, katsudes neid jälle lõksu meelitada. Kuid Gurgandži sõdalased olid juba valvel ja pöördusid oma müüride kaitse alla tagasi.

Linnas seisis vägede eesotsas sultan Humar-Tegin, tema lähimateks abilisteks olid aga Ogul-Hadžib (Buhhaara kaitsja), Er-Buka-Pehlevan ja Ali-Durugi. Sõjalisel nõupidamisel näitas sultan Humar-Tegin mongolite heitkirju. Nendes kutsuti elanikkonda üles väravaid avama ja end mongolite hooleks andma, kes ei tee neile mingisugust kahju.

"Miks nendega mitte kokku leppida?" kõneles sultan. Parem neile suurt maksu anda ja asi rahuga lõpetada, kui sundida kõiki elanikke taluma sissetungi, tapmiste ning tulekahjude õudusi."

252

Ogul-Hadži ja teised rääkisid talle vastu:

"Sa, padišahh, oled vististi unustanud, mida tegid mongolid Buhhaara, Samarkandi, Mervi ja teiste linnadega? Ka seal palusid elanikud armuja viskasid relvad käest. Mongolid valisid välja parimad käsitöölised ja saatsid oma koju Mongooliasse, kuid ülejäänud surmasid raudnupuliste keppidega."

"Tuleb siiski välja uurida, mida mongolid tahavad."

Öösel sõitis sultan Humar-Tegin koos väikese kaaskonnaga Gurgandžist välja ja jõudis lossi juurde, kus Džagatai ja Ugedei pidutsesid. Ta ilmus nende ette kui paluja, käed rinnale kokku pandud.

"Mida sa meile tõid?" küsis Ugedei naeruga. "Kus on väravate kuldvõtmed?"

"Ma kummardun Idamaa valitseja, Tšingis-khaani suuruse ning jõu ees ja tahan teda teenida, nagu teenivad teised bekid."

"Meil on vaja Gurgandži linna, mitte aga niisuguseid kahe pere koeri nagu sina!" vastas sünge Džagatai. "Kas me võime ühtegi sinu sõna uskuda, kui sa jätsid maha oma rahva ja oled koguni valmis tema vastu minema? Võtke ta kinni!"

Timukad võtsid Humar-Tegini ja kõik ta kaaslased kinni. Nad kiskusid neil riided seljast, murdsid ilma verd valamata nende selgrood ja viskasid nad jäärakusse, kus neid, alles pooldavaid, närisid šaakalid ja koerad.

Kui Tšingis-khaani vanim poeg, Džutši-khaan oma malevaga pärale jõudis, oli Gurgandž juba mongolite salkade tihedas rõngas. Selleks, et heitemasinaid müüride alla viia, hakkasid kolm tuhat mongolit ja vangide jõuk üle kanali minevat silda parandama. Äkki sööstis Gurgandži väravatest välja julgete ratsanike salk eesotsas turkmeen Kara-Kontšariga. Nad tungisid ootamatult töötavate mongolite kallale ja hävitasid nad viimseni, kuhjasid sillale terve laipade valli. See õnnestumine innustas sissepiiratuid.

Siis koondasid mongolid kõik oma väed linna juurde. Nad ajasid siia tuhandeid kinnivõetud külaelanikke ja sundisid neid müüri ümbritsevat vallikraavi täis ajama. Pärast seda oli võimalik piira-mismasinad juurde veeretada ja linna ründamist alustada.

253

Heitekatapuldid lennutasid sinna vettinud puukuule ja põleva vedelikuga täidetud hiina savipotte. Nendest süttis nii võimas tuli, et puuehitused lõid suure heleda leegiga põlema ja neid oli võimatu kustutada.

Kõige otsustavamalt tegutsesid põhja poolt Džutši-khaani väed. Seal kaevasid vangid maa-aluse linnamüüri alt läbi. Mongolid tungisid linna sisse ja pärast meeleheitlikku kähmlust hakkas peagi põhjapoolsel vahitornil lehvima juba suurkagaani poja tohutu valge lipp.

See tekitas Džagatais kadedust ning raevu. Ta paiskas Gurgandži müüridele salga salga järel, kuid müüride kaitsjad näitasid üles uskumatut vastupidavust, lõid ülesronijad telliskividega alla, kallasid keeva vee ning tulise tõrvaga üle, nii et kõrvetatud ja põletatud ründajaid langes nagu loogu.

Üheksas peatükk KARA-KONTŠAR "IGAVESE UNUSTUSE TORNIS"

Mitu korda ratsutas Kara-Kontšar vana jalgvärava juurde puu all, et kohtuda taat Saklabiga - kuid asjatult. Viimaks nägi ta teda. Vanamees polnud enam kaltsudes, nagu varem, vaid kandis triibulist halatti ja peas sinist turbani. Teda oli raske kohe ära tunda.

"Andesta mulle, julge bek-džigitt, et ma ei saanud sulle varem kõigest jutustada, mida ma teada sain ja mida ma ära tegin. Vangivalvuri suu on justkui vett täis. Kardab nähtavasti džandaare või on nendega ühel nõul. Alustasin temaga juttu küll nii ja naa, tegin ettepaneku vanglat puhastada, kuid ajasin ta sellega ainult vihale. Kui ma aga tegin talle ettepaneku, et töötan tema kodus paari kakukese eest päevas, muutus ta rõõmsaks ja pani mu järelevaatajaks oma kaheksa naise üle... Aga kui ma peksin läbi ta õela peanaise, kinkis ta mulle tasuks selle halati ja vana turbani... "

"Mis loba sa mulle ajad mingisugustest naistest ja halattidest!" vihastas Kara-Kontšar. "Ma andsin sulle viis kuldraha. Mis sa ära tegid? Kas said teada kõik, mis vaja?"

"Muidugi sain teada! Kui Nazar-boboo vaikib, kas suudavad siis ka tema naised vaikida? Nad on temalt ammu kõik välja uurinud, kuid mina uurisin nendelt... Selles vangitornis on mõned kambrikesed, mis on seestpoolt seinte küljes kinni nagu pääsu-keste pesad. Kuid torni keskkohas on palgid pehkinud ja põrandad keldrikorruseni alla varisenud."

"Et šaitan sinugi sinna alla mataks!"

"Raske on nende kambrikesteni jõuda. Tuleb ronida mööda müürile toetuvaid puust redeleid, mis on pehkinud köitega kokku seotud. Varem ronis mööda neid redeleid valvur Nazar-boboo ise, kuid nüüd kardab ka tema... "

"Kes siis nendes kambrikestes kinni istub?"

"Istuvad inimesed, kes on tõmmanud endale horezm-šahhi viha. Aga ühes kambrikeses, päris katuse all, on kinni noor turkmeen-lanna... "

"Ütle ta nimi!" haaras džigitt vanamehe õlast kinni. "Räägitakse, et tema nimi on... Gül-Džamal."

"Sa viid mu otsekohe tema juurde."

"Kas on see siis otsekohe võimalik? Lossivärava kõrval istuvad kakssada džandaari, kes haigutavad igavusest. Nad ootavad, kellele saaks kallale karata, kuid sina tahad otse vangla peale minna! Satud ise ka keldrisse."

"Vait, argpüks! Mine vangla juurde ja oota mind seal. Ma tulen otsekohe sinna ja puistan kõik laiali!" Kara-Kontšar sähvas ratsut nuudiga ja kihutas tolmu üles keerutades mööda kitsast tänavat minema.

Ta ratsutas tollesse linnaossa, kus elasid ja töötasid mitmesugused käsitöölised: sepad, vasetagujad, relvasepad ja raudrüüde, soomussärkide, kilpide osavad meistrid. Loendamatute vasarate löögid vastu alaseid täitsid õhu nüristava mürina ning kõlinaga.

Siingi käis töö vaid poole jõuga. Usinalt töötasid üksnes need käsitöölised, kes relvi valmistasid. Kellel on hukkumispäeval vaja graveeritud vaskvaagnaid, kanne või nägusaid ehteid rakmete jaoks?

Kara-Kontšar nägi käratsevat ning sõnelevat seppade jõuku. Sünge ratsaniku ilmumine tekitas uudishimu ja nad jäid vait. Mida tahab ronkmusta ratsu seljas istuv "must džigitt"?

Kara-Kontšar sõitis jõugu keskele ja hakkas tuliselt rääkima: "Hei teie, sepad, raudkäed, vaskrinnad! Kas khaanid ja bekid veel kaua teie üle irvitavad? Algul pigistas horezm-šahh Muham-med suurte maksudega teie jõu välja. Ta põgenes täidetud kulla-laegastega Iraani. Tema järel pani õnneks punuma ka tige hüään - tema ema. Nüüd läks isehakanud sultan Humar-Tegin meie vaenlaste poole üle ja tõenäoliselt juba jutustas neile, missugusest küljest on kõige kergem Gurgandži müüre läbi murda. Kas pilgutate veel kaua silmi ja ootate, et mõni uus sultan teid jälle maha müüks? Mida te ootate? Lähme lossi, lõhume selle ussipesa puruks, lööme sisse ka vangla rauduksed ning laseme selle keldritest vangid välja. Seal ei istu röövlid ega mõrtsukad, vaid need, kes rääkisid tõtt, ja mitte sultani meeleheaks."

"Lähme, lähme! Purustame horezm-šahhi lossi!" hakkasid karjuma sepad. "Teeme vangla maatasa!"

"Võtke vasarad, võtke pihid ja meislid, võtke kõik, mida ahelate lõhkumiseks vaja. Võtke kõik selleks, et meie surevaid vendi keldrist välja tuua."

Kõik sepad, vasetagujad, relvasepad ja muud käsitöölised, kes olid haaranud kätte vasarad, mõõgad ja odad, suundusid ähvardava jõuguna lossi poole.

Mõned džandaarid tormasid vastu ja katsusid rahvajõuku laiali ajada. Nad peksti läbija sõtkuti jalgade alla. Seni kui sepad lossi rüüstasid, aitasid mõned inimesed Kara-Kontšaril vangla raud-uksi lahti teha. Kinniseotud valvur Nazar-boboo seisis sealsamas; ta nuuksus ja kinnitas vandega, et hoolitses alati vangide nagu oma laste eest.

Sepad avasid kiiresti raudukse.

Tugan, kes seppadega kaasa jooksis, kisendas:

"Kiiresti alla, maa-alusesse ruumi! Sinna jäid mu sõbrad, kes on jõuetud ja igavese pimeduse tõttu nägemise kaotanud. Mõned neist ei jaksa välja ronida, neil on jalad elutuks muutunud... "

Mitu meest laskusid läbi sünge avause keldrisse.

Sealt hakkasid välja roomama vangid, kes klammerdusid üksteise külge, räbalates, räpased, pikaks kasvanud küüntega, sassis juustega.

256

Kaotanud nägemise aastatepikkuse pimeduse tõttu, lõid nad ära oma päid, kompisid kõike kätega, nutsid ja naersid ega uskunud õnne, et nad on jälle taeva ja päikese all vabade inimeste keskel.

"Minge üle turu," kisendati neile rahva seast. "Las näevad kõik, kuidas horezm-šahhid oma alamaid ülal pidasid! Nõudke, et kaupmehed teile puhtad hamed ja kottpüksid annaksid."

Põleva tõrvikuga sammus Kara-Kontšar torni sisemusse, kust hoovas külma ja niiskust. Enese ees tõukas ta hirmunud, palveid pomisevat valvurit. Too ronis mööda kõikuvaid redeleid. Talle järgnes Tugan ja lõi teel vangikongide ustelt vasaraga lukke maha. Vankudes, seintest kinni hoides, tulid välja naised, haledad, räbalates, kurnatud ning kõhnad ja laskusid nuttes alla.

Kui Kara-Kontšar jõudis päris katusevõlvi alla, jäi valvur raudukse juurde seisma. Väikese neljanurkse ava ees oli raudvõre.

"Siin," ütles valvur, "hoitakse "igavesti, kuni surmani" ühte naist lossihaaremist. Ta julges kätt tõsta šahh Muhammedi vastu."

"Mida sa ootad? Tee lahti!"

"Ära vihasta minu peale, kõige vapram vägilane, kuid selle ukse võtit hoitakse padišahhi juures."

"Tähendab, sul pole võtit?"

"Ei, minu käskija! Ei, minu kõige kõrgem Allah!"

"Siis kasi kuradile!" - ja Kara-Kontšar paiskas valvuri maha. Too lendas meeleheitliku hädakisaga alla, riivates teel kõdunenud palke, ja kadus ärevusse aetud koerte haukumise ning vingumise saatel pimedusse.

Kara-Kontšar surus silma vastu ukse sees olevat väikest ava. Ta nägi vaid vana vaibaräbalat, mida valgustas längus päikesekiir.

"Kus ta on?" mõtles džigitt. "Kambrike on tühi... Kas ta tõesti on hukkunud?"

Äkki libises tema ette vari ja ilmus nähtavale tume nägu. Suured mustad silmad vaatasid terava pilguga.

Kara-Kontšar oli ammu ette valmistanud palju kauneid sõnu vanadest lauludest, kuid need kõik lendasid laiali nagu hirmunud mesilased. Ta suutis vaid ütelda:

257

"See olen mina!"

Kartlik, nõrk hääl sosistas:

"Valgusta oma nägu, et ma võiksin sind ära tunda."

Kara-Kontšar nihkus eemale ja tõstis põleva tõrviku.

"Ma tunnen üle näo jooksva armi, mille lõi kiskja käpp. See oled sina, keda miski ei suuda tagasi hoida."

"Mine ukse juurest ära, sa saad otsekohe vabaks."

Kara-Kontšar pani tähele, kuidas väga kõhetu tütarlapse sihvakas vari tagasi tõmbus, kui kergelt neiu kirjule vaibaräbalatle vajus. Päikesekiir langes tõmmule, peaaegu paljale kehale, mida katsid hädavaevu punase kanga räbalad ja mõned siniste klaaspärlite niidid. Suured mustad silmad vaatasid süngelt ja valvsalt.

"Lase mind, Kara-Kontšar," ütles üks kaaslastest. "Relvasepp avab lukud kiiremini kui Karakumi vägilane."

Sepp lõi vasaraga luku küljest ära. Rauduks andis järele Gül-Džamal jäi istuma, kattes end kätega.

"Mul on kõik riided seljas lagunenud. Ma ei saa sinu ees püsti tõusta."

Kara-Kontšar astus tagasi ja ütles noorele sepale:

"Sa ei tohi naist silmitseda. Viska talle oma tšapan. Ma kingin sulle teise, siidist." Ta pöördus ümber ja läks kitsast poollagunenud redelit pidi üles torni katusele.

Ta nägi ümberringi suitsupilvi, sädemete ja tulevihurina tõusid need taevani. Linn põles. Ümber linnamüüride liikusid tolmupilvedes ratsanike salgad. Kaugel tornil lehvis Džutši-khaani valge seitsmesabane lipp.

Gül-Džamal tuli rõdule, peas sinine turban ja seljas mehe tšapan, sarnanedes sihvaka saleda poisiga. Kergitanud hämmastunult kulmukaared, vaatas ta kaugusse.

"Mis sünnib Gurgandžis? Mis koledad inimesed need on, kes linnamüüride ees nelja kihutavad?"

"Sõda jõudis ka siia," vastas Kara-Kontšar. "Vaenlased piirasid Gurgandži sisse... Nüüd võitleme sinuga alati kõrvuti. Meid ühendasid sõjatuli ning pisaradsjnu kurbades silmades."

258

"Selles õudses tornis unustasin ma kõik ja õppisin vaid vihkama. Sinuga koos lähen ma kõikjale nagu tulivihane tiiger, mitte kui endine muretu Gül-Džamal."

Kara-Kontšar ei kuulanud enam tema sõnu. Käega silmi varjates vaatas ta kõrvale läbi möödakihutavate suitsu-ja tolmupilvede.

"Mida need meeletud tegid! Vaata: suur Džeihuni jõgi tuli välja kallastest ja liigub meie peale... Ta uhub minema majad; need varisevad kokku nagu laste mänguasjad... Vaata - kõrged paplid langevad praginaga justkui maha raiutud... Need nürimeelsed, halastamatud metslased purustasid igivana tammi, mis hoidis juba tuhat aastat vaos võimsa veerikka jõe voolu...' Nüüd purustab jõgi kõik oma teel, ujutab üle ja hävitab kogu rahvarikka linna. Gül-Džamal, tuleb viivitamata sellest vanast tornist põgeneda: vee rõhumise all variseb see kokku ja matab meid enese alla."

Vangid, keda mongolid rünnakutele ajasid, olid lakkamatute tormijooksudega juba suurema osa linnast purustanud. Siiski jätkasid Gurgandži elanikud meeleheitliku raevuga enese kaitsmist. Mongolid vallutasid kvartali kvartali järel. Nemad, kes olid harjunud lagedal, hobuste seljas võitlema, liikusid vaevaliselt edasi mööda kitsaid tänavaid, mis olid põlevate ehituste rusudest ummistunud, kuid tungisid visalt edasi ja tabasid osavalt linna kaitsjaid pikkade nooltega.

Kõige tulivihasemateks võitlejateks olid Gurgandži käsitöölised; nad teadsid, et vangilangemise korral on nende saatus ette otsustatud: mongolid saadavad kõige osavamad ja tugevamad oma kaugele kodumaale, ülejäänud, kõlbmatud tapetakse.

Naised ning tütarlapsed võitlesid müüridel ja majade katustel kõrvuti oma isade, meeste ja vendadega. Ja kui viimastest keegi noolest tabatuna maha langes, siis ladusid naised kartmatult haavatu ette telliskividest ning mullast müüri, et mahakukkunuid uute noolte eest kaitsta.

' "Mongolid ise purustasid tammi, mille järel vesi pääses valla ning uputas kogu linna. Ehitused hävisid, ja nende asemel voogas vesi." (Ibn al-Assir, XIII saj.)
259
Gurgandži kangelaslik kaitsmine kirjutas Suur-Horezmi hukkumise kurba jutustusse ühe kõige ebatavalisema lehekülje; teised linnad ilmutasid suuremas osas pimedat usaldust mongolite vastu, argust ning nõrkust, mille tõttu hukkusid kuulsusetult. Gurgandši all kaotasid mongolid väga palju oma sõdalasi, ja langenute luud moodustasid terveid künkaid, mis palju aastaid hiljem varemete vahel silma paistsid.

Kui üksnes kolm kvartalit olid jäänud võtmata, otsustasid Gurgandži kurnatud, haavatud kaitsjad alla anda ja saatsid valitud isikud khaan Džutši juurde armu ning halastust paluma. Tšingis-khaani poeg vastas:

"Millele te varem mõtlesite? Mispärast ei näidanud te üles alandlikku meelt, kui mu väed linna alla tulid? Kas ma võin nüüd, kui ma olen kaotanud niipalju oma parimaid võitlejaid, keelata oma sõdalasi raevust ning röövimisest küllastumast? Mingit armu te ei saa."

Mongolid tungisid terveksjäänud linnaossa. Ühe jao kaitsjaid võtsid vangi, teise raiusid surnuks, kogu varanduse riisusid ära.

Khaan Džagatai käsul, kes ei soovinud, et Horezmi pärl Gurgandž vanema venna osaks saaks, purustasid mongolid pea-tammi, mis oli jaotanud vett kogu Horezmi maadel. Vesi ujutas tohutu linna üle ja lammutas ehitused. Linna ase jäi hiljemgi pal-judeks aastateks vee alla. Kes pääses tatarlaste käest, see uppus tulvava jõe voogudesse või hukkus varemete all. Alles jäid vaid mõned ehitused: osa Keški-Ahtšaki vanast lossist, mis oli telliskividest ehitatud, ja kaks šahhide hauasammast.

Märatseva jõe vood ujutasid üle ka mõned teised Horezmi linnad, jõgi ise muutis voolu suunda ja suubus kaua aega läbi kõrbe Abeskuni merre.

Gurgandži meeleheitliku kaitsmise ajal asus Hadži Rahim müüridel võitlejate seas. Tundes haavade ravimise ning kinnisidumise araabia viise, aitas ta hädalisi.
260
Kui Džeihuni jõgi ootamatult üle kallaste tõusis, istus ta kaks päeva šahh Tekeši kõrge telliskivist hauasamba-mausoleumi otsas. Möödasõitvas venes osutus tüürimeheks dervišile juba tuttav sepp Kerim-Gulem. See pani ta oma venesse istuma ja üheskoos sõitsid nad mööda möllavat veelagendikku, päästes kõiki, keda suutsid. Kara-Kontšari ja Gül-Džamali ei õnnestunud neil enam kohata. Tunduvalt hiljem kuulis Hadži Rahim mitmel korral madahhi' muinasjuttu Kara-Kontšari kangelastegudest, kes pidas Karakumis mongolitele jahti, ja tema ääretust armastusest kar-justüdruku Gül-Džamali vastu, kes veeti vägisi viimase horezm-šahhi haaremisse.

Madahh lõpetas muinasjutu jõe üleujutuse kirjeldusega, mis uhtus ära kuulsa ning rikka Gurgandži. Kara-Kontšar sattus sellesse mässavasse veevoolu. Mõned inimesed nägid, kuidas ta võitles meeleheitlikult lainetega, et päästa Gül-Džamali, kuid mõlemad kadusid pulbitsevatesse voogudesse... Ühes kohas, kus kerkis veest välja kõrgendik, leiti kaks surnukeha: Gül-Džamal ja Kara-Kontšar lamasid teineteise kõrval ja turkmeenlanna väike käeke oli Kara-Kontšari võimsasse pihku pigistatud.

Madahh lõpetas muinasjutu õpetusega: "Tõelise kiindumusega armastus - see on niisugune armastus, mis ei lõpe teisiti, kui ainult surmaga.. ."2 Kui aga tütarlapsed sel puhul nutsid, siis rääkis madahh: "Teadjad inimesed andsid mulle edasi ka muud: tea-de Kara-Kontšari surmast Džeihuni jõe lainetes polevat õige, oma ronkmusta ratsu seljas ujus ta jõevoogudest väljaja päästis Gül-Džamali. Ta viis neiu Karakumi

sügavusse, oma jurtasse Bala-Išemi kaevude lähedal. Seal elasid nad õnnelikult palju aastaid, mida soovin ka teile kõigile!"

1 Madahh - rahvalaulik, jutuvestja. –
Ibn-Hazmi (XI saj.) õpetustest.
261

Kümnes peatükk HADŽI RAHIM NOORE BATU-KHAANI JUURES

Ära põlga nõrka kutsikat, võib-olla on see lõvikutsikas.
{Araabia kõnekäänd)

Suure vaevaga õnnestus Hadži Rahimil märatsevate mongoli salkade vahelt läbi tungida ja Džutši-khaani laagrisse jõuda. Dervi-šimütsi külge seotud jahikulliga kuldplaadike kaitses teda ja viis ta mongolite suurriigi loode-ulussi valitseja valge jurta juurde. Hadži Rahim oli kuulnud, et julma Tšingis-khaani vanim poeg Džutši-khaan oli kõikidest mongoli käskijat ümbritsevatest isikutest ainukene, kes temaga vaielda julges. Kuid samuti räägiti, et Tšingis-khaan ei usalda oma esimest last ja kahtlustab teda pidevalt vandenõu organiseerimise katsetes. Seepärast määras Tšingis-khaan ta valitsejaks kõige kaugemasse, äärmisesse ulus-si, kus suurem osa maid tuli veel vallutada. Tšingis-khaan ütles tollal pojale: "Annan sulle kõik maad läänes nii kaugele, kui suudab astuda mongoli ratsu kabi!"

Valges jurtas, madalal troonil istus Džutši-khaan, jalad enese alla tõmmatud. Ta sarnanes isaga pika kasvu, karutaoliste liigutuste ja rohekavõitu silmade külma pilgu poolest. Ilma habemeta mongolitest erines ta pikkade vuntside ning kitsa musta habemega. Osavalt habemesse põimitud hobusejõhvid läksid üle peenikeseks patsikeseks, mille Džutši parema kõrva taha heitis. Põlvili, maani kummargil, ootas trooni ees alandlikult vägeva valitseja armu palujate hulk: nii khaanid kui uleemid, nii kaupmehed kui lihtsad horezmlased.

Valjusti korrates: "Ja-guu-uu, ja-hak!" sammus Hadži Rahim üle paljude selgade otse Džutši-khaani trooni juurde ja jäi sauale toetudes seisma.

Džutši-khaan vahtis dervišši terase, sünge pilguga ja küsis.

"Mida palud, kiptšaki šamaan?"

262

Hadži Rahim seletas, et ta tõi suurvesiir Mahmud-Jalvatši oma käega kirjutaud kirja.

"Mispärast nii hilja? Ma ootan kirja ammugi."

"Ma olin sissepiiratud Gurgandži linnas."

"Tähendab sa olid ühel nõul minu vaenlastega?"

Hadži Rahim tegi vahaga ülepätsitud sauaotsa lahti ja tõmbas välja kokkurullitud paberilehe koos punase pitseriga. Džutši-khaani kirjutaja keeras lehe lahti ja silmitses seda imestunult.

"Siin on kirjutatud kõigest kolm sõna: "Usalda seda inimest!""

"Selge ja küllaldane!" ütles Džutši. "Tooge siia mu poeg Batu-khaan!"

Nukerid panid jooksu ja tulid varsti tagasi. Nende ees keksis umbes üheksa-aastane poisike, väikese vibu ja kolme punase noo-lega1. Ta kiskus end lahti kahe vanamehe käest, kes katsusid teda käte alt kinni hoides edasi talutada. Poisike jooksis Džutši-khaani juurde, langes harjunud liigutusega põlvili, puudutas otsaesisega vaipa ja hüppas jalule, vahtides kõiki tumepruunide sätendavate silmadega.

"Näe, mu poeg Batu-khaan!" ütles Džutši, vahtides silmanurgast poisikese poole. "Ma palusin ustavat Mahmud-Jalvatši, et ta saadaks siia õpetatud mirza, kes õpetaks mu poega lugema, kirjutama ja selles keeles kõnelema, milles teevad end arusaadavaks mu uued alamad, Horezmi elanikud. Võid sa niisuguseks õpetajaks olla?"

"Ma võin poisikest õpetada lugema turkmeeni-, pärsia- ning araabiakeelseid raamatuid ja teen seda rõõmuga," vastas Hadži Rahim. "Ma ei mõista seletada üksnes pühasid raamatuid, nagu teevad seda mošeede imaamid. Mina tegelen nende raamatutega, milledes kirjeldatakse reise mööda maailma ja milledes räägitakse, mis on hea ja paha, mis on armastus kodumaa vastu ja iga inimese kohus."

"See on kasulik ja hea!" ütles Džutši. "Niisugune õpetaja aitab mu poja seljast stepimetslase naha maha võtta ja temast rahvaste

1 Kolm punast noolt - kõrge khaanisuguvõsa tundemärk.

valitseja teha. Batu, kuula oma uut õpetajat! Ja sind, mirza, luban ma oma poega pillirookepiga peksta.. " Poiss pööras end kõrvale:

"Kui ta hakkab mulle jutustama vägilastcst ja sõjast, siis ma ehk kuulan teda!"

Hadži Rahim vastas poisikesele:

"Ma jutustan sulle rumi väepealiku Iskender Kahesarvelise vallutustest. See kuningas, olles üsna noor, vallutas palju maid, millede kuningatel oli rohkem relvi, varandusi ja sõjavägesid kui temal, ent siiski löödi nad kõik Iskenderi poolt puruks."

Poisike pöördus derviši poole ja hakkas teda uudishimuga silmitsema.

"Missugusel teel saavutas khaan Iskender niisuguseid võite?" küsis Džutši-khaan.

"Räägitakse, et kui seda küsiti Iskenderi enese käest, olevat ta vastanud: "Ma ei rõhunud vallutatud maade alamaid.""

Džutši-khaan vaatles oma poega ja ütles:

"Minu isa, ainuke ja vägevaim Tšingis-khaan, on vallutanud pool maailma ja Iskender Kahesarveline - teise poole. Mis jääb vallutada sinul, Batu-khaan?"

Poisike vastas kõhklemata:

"Ma võtan Iskenderilt kõik maad ära!"

Sellest päevast peale jäi Hadži Rahim Džutši-khaani laagrisse ja sai tema poja Batu õpetajaks. Ta õpetas teda mitu aastat, kuni Džutši-khaan hukkus ootamatult sinnasaadetud tapjate käte läbi. Ajujahil ajas Džutši-khaan hirve tagaja eemaldus pilliroos oma nukeritest. Suure vaevaga leiti ta üles. Ta lamas mongolite kombe järgi pooleksmurtud selgrooga. Saladuslikud tapjad olid kadunud ja neid ei avastatudki. Mõned sosistasid, et nad olid saadetud Tšingis-khaani enese poolt.' Džutši oli veel elus, kuid ei suutnud sõnakestki lausuda või kätt liigutada. Üksnes ta silmad vaatasid kurvalt ning süngelt, kuni sulgusid igaveseks.

' Sellest kõnelevad idamaised kroonikud Džuveini (XIII saj.) ja teised.

Sellal sõitis sinna kuulus väejuht Subudai-bagatur, kes oli sõjakäigult läände tagasi jõudnud. Tema pani poisikese Batu-khaa-ni enese juurde sadulasse istuma ja ütles:

"Siin ootab sind samasugune ots, mida nägi mu käskija Džutši-khaan. Sa sõidad koos minuga Hiinasse, kus õpid selgeks sõjaasjanduse. Ma kasvatan sind nagu lihast poega ja teen sinust väejuhi."

Lahkunud Batu-khaani juurest, muutus Hadži Rahim jällegi üksildaseks rändajaks. Ta kurvastas kõvasti oma noorema venna Tugani pärast, kes läks Gurgandži jõe

üleujutuse ajal kaduma. Kas Tugan sai surma või pääses ta jõelainete ja mongolite mõõkade käest? Kas rändas ta teistes maakohtades vabana või orjana? Sellele mõtles Hadži Rahim pidevalt ja ootas seda päeva, millal ta jälle venda kohtab.

Hadži Rahim käis läbi mitmed linnad, küsitles kõikjal pealtnägijaid nende kurbade päevade kohta, mida Horezmi rahvad olid halastamatute mongolite sissetungi ajal läbi elanud. Ta märkis üles usaldusväärsete inimeste jutustusi ja otsustas lõpuks kirjutada terve raamatu Tšingis-khaanist, sellest, kuidas ta vägevaks sai ja kogu maailma vallutada tahtis, ja sellest, kuidas kõik hukkus ja muutus kõrbeks seal, kust mongolid läbi läksid.

KOLMAS OSA LAHING KALKA JÕEL

Esimene peatükk TŠINGIS-KHAANI KÄSK

... Nende väljanägemine oli põrgulik ja ajas hirmu peale. Neil polnud habemeid, üksnes mõnel oli paar karva huulte ümber ja lõua otsas. Silmad kitsad ja terased. Hääl peenike ja terav. Nad olid tugeva kehaehitusega ja elasid kaua.

{Kirakos, armeenia ajaloolane XUIsaj)

Draakoni aasta kevadel, Safari kuus (aprillis) kutsus Tšingis-khaan enese juurde kaks väepealikut, kes olid kõige raskemate ülesannete täitmisega proovile pandud: vana ühesilmalise Subudai-bagaturi ja noore Džebee-noioni'.

Nad tulid viivitamata "maailma vapustaja" siidjurtasse ja langesid kuldse trooni ette viltvaibale. Tšingis-khaan istus vasaku jala kannal, hoides kätega parema põlve ümbert kinni. Tema ümmarguselt, suure smaragdiga kaunistatud lakitud mütsilt rippusid alla hõberebase sabad. Kollakasrohelised kassisilmad vaatlesid

[i] Sellal valmistus Tšingis-khaan, kes oli Buhhara ja Samarkandi ära võtnud, sõjakäiguks Indiasse.

266

kiretult kahte küürutõmbunud võitmatut bagaturi. "Ainsam ja suurim" hakkas madalal kähiseval häälel rääkima:

"Maakuulajad teatasid mulle, et kollaste kõrvadega koera poeg, horezm-šahh Muhammed, lahkus salaja oma maleva juurest. Püüdes kaotada oma põgenemise jälgi, ilmus Muhammed hiljuti Džeihuni jõe ülepääsukohtade juurde. Ta veab enesega kaasas loendamatuid varandusi, mida horezm-šahhid saja aasta jooksul on kokku kogunud. Ta tuleb kinni püüda varem, kui ta jõuab enesele koguda teise suure maleva... Me anname teile kakskümmend tuhat ratsanikku. Kuid šahhil on niisugune malev, et kui te mõtlema jääte - kas võib sellega võidelda, siis hoiduge lahingust. Kuid teatage mulle otsekohe! Siis ma läkitan sinna Tohhutša-noioni ja tema saab üksinda hakkama seal, kus teie kahekesi võita ei oska. Me arvame siiski, et see meie käsk on tugevam kui kõik Muhammedi väed. Senikaua kui te Muhammedi keti otsas kaasa ei lohista, ärge minu juurde tagasi tulge! Kui teie poolt võidetud šahh koos mõningate kaaslastega põgenema pistab, et kindlates mägedes või süngetes koobastes peavarju leida, või kaob inimeste silmade all nagu kaval loitsija, siis kihutate te musta orkaanina läbi tema valduste. Iga linna vastu, mis alandlikkust ilmutab, osutage heatahtlikkust ja jätke sinna väike kaitsesalk ning valitseja, kes on unustanud muhelemise. Kuid iga linn, mis astub vastupanu teele, võtke tormijooksuga ära! Ärge jätke seal kivi kivi peale ja muutke kõik söeks ning tuhaks! Me arvame, et see meie käsk ei paista teile kummalegi raskena."

Džebee-noion ajas end sirguja küsis:

"Kui Horezmi šahh Muhammed imetaolisel viisil meie eest üha kaugemale läände põgeneb, kui kaua aega teda taga ajada ja sinu kuldjurtast eemalduda?"

"Siis te ajate teda taga kuni maailma lõpuni, kuni näete Viimast merd."

Kõver ning vildakas Subudai-bagatur tõstis ähkides pea ja kähistas:

"Aga kui šahh Muhammed end kalaks muudab ja meresügavikku peitu poeb?"

Tšingis-khaan sügas ninajuurt ja suunas Subudaile uskumatu pilgu.

"Mõistke ta varem kinni võtta! Lubame teele asuda." Mõlemad väejuhid tõusid põlvedelt ja taganesid väljapääsu juurde.

Samal päeval kihutasid nad koos kahekümne tuhande mongoli ning tatari ratsanikuga läände.

Teine peatükk ETTEKANNE "VÄGEVAMALE"

Tšingis-khaani käsku täites luusisid ta väejuhid Džebee-noion ja Subudai-bagatur kaks aastat koos kahe ratsanike tumeniga mööda Põhja-Iraani orge ning mägiseid kolkaid, otsides põgenenud Horezmi valitseja, šahh Muhammedi jälgi. Nad ei suutnud mitte midagi leida. Kuid rahva seas liikuvaist kuuldustest said nad teada, et horezm-šahh, kes oli hüljanud oma kodumaa ja hiljem kõikide poolt maha jäeti, suri Abeskuni mere üksildasel saarekesel.

Siis kutsusid Džebee ja Subudai kohale mongoli, kes oskas laulda muistseid laule vägilaste taplustest, ja leelutasid talle aeglaselt ette oma ettekande "ainsamale ning vägevamale". Nad panid mongoli üheksa korda üheksa korda' oma sõnu kordama ja saatsid ta seepeale Tšingis-khaani juurde, kes asus haljaste aasade ning puhaste vete poolest rikkal tasandikul Nessefi[2] linna lähedal. Kuna sõit mööda teid oli veel hädaohtlik mongolite poolt mahapõletatud linnadest lahkunud näljaste põgenike jõukude kallaletungide ning röövimiste tõttu, siis eraldati kulleri kaitsesalga jaoks kolmsada ustavat nukerit.

Kuller leelutas kogu tee muistseid laule mongoli taevasinistest steppidest, metsarikastest mägedest, Keruleni neidudest, kes sarnanevad lõkete helepunase leegiga, kuid mitte kordagi ei laulnud ta teda

' Mongoli väejuhid ei osanud kirjutada. Kartes, et kuller võib tähtsat ettekannet moonutada, koostasid nad ettekande laulu vormis, mille kuller pähe õppis. Arvu üheksa pidasid mongolid pühaks.

2 Nessef- praegune Karši linn Buhhaarast lõunas.

läkitanud bagaturide ettekannet. Kui ta jõudis suurkagaani asupaika, möödus ihukaitseväelaste-turgaudide kaheksast vahipostist ning pühade lõkete puhastavast suitsust, läks kuller kollase telgi juurde ja peatus kuldse ukse ees. Kahelpool sissekäiku seisid kaks ebatavaliselt ilusat ratsut: üks piimvalge, teine põdravõik; mõlemad olid valgete jõhvnööridega kullast valatud vaiade külge köidetud.

Sellisest toredusest jahmunud mongolist kuller langes silmili põrmu ja lamas niikaua, kuni kaks turgaudidest jõumeest tema käte alt kinni hoides ta üles tõstsid ja jurtasse tassisid, kus viskasid ta vaibale Tšingis-khaani ette. Mongoli valitseja istus laial kullatud troonil, jalad enese alla tõmmatud.

Suletud silmadega põlvili olles leelutas kuller päheõpitud ettekannet. Ta laulis kõrge häälega, nagu oli harjunud seda tegema mongoli bõliinade puhul:

Ettekanne kõige suuremale tema hoolsatelt nukeritelt,
Subudai-bagaturiltja Džebee-noionilt.
Hännata koerapoeg, horezm-šahh Muhammed,
suri pidalitõbise hurtsikus,
kuid tema ussipoeg, isekas Dželal,
lipsas üle Iraani mäeharjade,
kadus seal jäljetult nagu suitsujoake.
Lõpetasime nendega! Nüüd Kaukaasiasse läheme,
rahvastega, kes ette juhtuvad, me tapleme,
nende väed ning võimu paneme proovile,
kihutame läbi Kiptšaki steppide,
kus ratsudel puhkust anname. Tahame meeles pidada teed, aasasid üles otsida, kus su kullakarva ratsu saaks puhata, et võiksid äiksena Läände sa lennata, maailma põlve all kokku käänata,
ja katta kõik mongoli kämblaga'.

' Mõningate sõja-ajaloolastc arvates oli Subudai-bagaturi sõjakäik, mis lõppes lahinguga Kalka jõel, sügavaks strateegiliseks luureretkeks, et valmistada ette Tšingis-khaani poolt kavatsetud mongolite sissetungi Ida-Euroopassc. See sõjakäik võeti ette 12 aastat pärast Tšingis-khaani surma tema pojapoja Batu-khaani (Batõi) poolt 1237. aastal, kusjuures selle sõjaretke peamiseks sõjaliseks nõuandjaks ning juhiks oli Subudai-bagatur, kes oli sooritanud mainitud luureretke.

Pole ilmas jõudu, mis hoiaks meid kinni
meie jooksul Viimase mere äärde,
seal peseme tolmu kapjadelt lainevoos,
ennenägematu kurgaani teeme
meie poolt otsast löödud peadest.
Püstitame kurgaanile kaljurahnu,
kirjutame peale su püha nime,
siis alles pöörame ratsud Ida poole,
et kihutada tagasiteele,
jälle su kuldse jurta juurde.

Pärast laulu lõpetamist vidutas kuller silmi ja vaatas esimest korda lihtsatele mongolitele kättesaamatu valitseja metsikutesse silmadesse. Rahatuna langes ta uuesti põrmu, Tšingis-khaan istus häirimatuna, läbitungimatuna, poolsuletud silmadega ja sügas paljast jalakanda, noogutades halliksminevat rusket habet. Ta silmitses väsinult enese ees lebavat kullerit ja ütles otsekui mõtiskledes:

"Sul on kõri nagu metshanel... Sind tuleb autasustada." Ta soris kollases siidkotikeses, mis rippus trooni käetoel, võttis tükikese tolmunud suhkrut ja litsus selle kulleri värisevasse suhu. Siis ütles kagaan:

"Džebee-noioni ja Subudai-bagaturi on veel vara kiita. Vaatame, kas nad lõpetavad oma sõjakäigu edukalt... Oma vastuse läkitame erilise kulleriga."

Sõrmeliigutusega lubas kagaan kulleril minna. Ta käskis teda sööta ja kumõssiga joota ning teda saatnud kaitsesalka samuti väärikalt kostitada. Teisel päeval saatis ta kõik tagasi, et nad kaugele ette läinud mongoli salgale järele jõuaksid.

Möödus aasta, kuid lääne poole läinud mongolitest ei tulnud mitte mingisuguseid teateid. Ükskord ütles Tšingis-khaan mõne sõna oma sekretärile, uiguur Ismail-Hodžale, ja käskis, et pitseeritud kirja (keegi ei teadnud selle sisu) viiks ära kuller,

kellel on kuljused riiete küljes ja jahikullisuled kübaral (kiiruse tundemärk). Kulleri kaitsmise tegi ta ülesandeks tumeniülem Tohhutšarile koos kümnest tuhandest ratsanikust tumeniga.

270

"Sa sõidad kuni maailma ääreni, senikaua kui leiad Džebee-noioni ja Subudai-bagaturi. Seal, sinu silmade all peab kuller meie kirja Subudai-bagaturile käest kätte üle andma. Nad on nüüd nii kaugele tunginud, et neile suruvad peale kolmkümmend kolm vihaleaetud rahvast. On aeg neid välja aidata."

Samal päeval suundus Tohhutšar oma salgaga läände, et maailma äärele kihutanud mongolid üles otsida.

Kolmas peatükk VIIMASE MERE OTSINGUTEL

Edasi, edasi, väledad ratsud! Rahvaste hirm jõuab te varjudest ette.
{Mongoli laulust)

Nii nagu kaks talveuinakus olnud tohutusuurt musta madu vana plataani juurte alt välja lagendikule roomavad ja pärast soojendamist kevadpäikese paistel mööda jalgradu edasi libisevad, kord kokku puutudes, kord jälle lahku minnes, kohutades põgenevaid metsloomi ja nende kohal kisades keerlevaid linde, nii venisid ka tormaka Džebee-noioni ja ettevaatliku, kavala Subudai-bagaturi kaks mongoli tumenit kord pikkadeks rihmadeks, kord kogunesid ühtekokku käratsevaks ning kirevaks ratsude trobikonnaks, sõtkusid põlde õudusest haaratud linnade ümber ja suundusid lääne poole, jättes enese taha tahmunud varemeid koos kõrbenud, tursunud laipadega.

See Tšingis-khaani vägede eelsalk läks läbi Põhja-Iraani, punastas linnad: Har, Simnan, Kurn, Zendžan ja teised. Mongolid halastasid üksnes rikkale Hamadani linnale, mille valitseja läkitas ausaatkonnaga ette kingitusi: ratsahobuse karja ja kakssada rõivastega koormatud kaamelit. Visa lahingu pidasid mongolid Kazvinis, kus elanikud linna sisemuses meeleheitlikult pikkade nugadega võitlesid. Kazvin põletati maha.

271

Külmad talvekuud veetsid mongolid Rei linna' piirides. Igast kandist saadeti neile lambakarju, parimaid hobuseid ja kaameleid rõivapakkidega. Seal ootasid mongolid kevadet.

Kui kevadpäikese all lõid haljendama Iraani mägede nõlvad, läksid mongolid Aserbaidžaani. Suur jõukas Tavrise linn saatis neile hinnalisi kinke ja mongolid nõustusid rahu pidama, läksid linna puudutamata mööda. Nad siirdusid Kaukaasiasse, kus tungisid Arrani pealinna Gandža alla. Kuid mongolid ei julgenud sellele linnale tormi joosta, nõudsid hõbedat ja rõivaid, mis neile välja anti, ja nad jätkasid oma teekonda Gruusiasse.

Tugev grusiinlaste malev tõkestas nende tee. Subudai peajõududega läks ees, Džebee ühes viietuhande ratsanikuga peitis end varitsemispaika. Juba esimesel kokkupõrkel pistsid mongolid silmakirjaks põgenema. Ettevaatuse unustanud grusiinlased hakkasid neid taga ajama. Redupaigast tormasid Džebee tatarlased grusiinlaste kallale, ka Subudai ratsanikud pöördusid tagasi, piirasid grusiinlased igast küljest ümber ja nottisid maha. Selles lahingus hukkus kolmteist tuhat grusiinlast.

Siiski kartis mongoli malev tungida selle mäelõhangutest läbilõigatud maa sügavusse, kus elas väga sõjakas rahvas, ja lahkus siit raske saagikoormaga.

Sõdalased rääkisid, et neil on kitsas Kaukasuse mäekurudes. Nad otsisid steppe, kus on lahe hobuseid karjatada. Pärast Šemahhi linna elanike mahanottimist siirdusid mongolid Širvani Derbendi alla. See kindlus asub ligipääsmatul mäel ja sulgeb läbipääsu põhja poole. Džebee-noion läkitas kindlusse peitupugenud Širvani šahh Rašidi juurde kulleri nõudmisega:

"Saada minu juurde sinu suursugused bekid, et me sinuga sõbraliku rahu sõlmiksime."

Širvani valitseja läkitas kümme kõrgest soost rauka. Džebee lõi ühe uhke beki teiste silmade all surnuks ja nõudis:

"Andke ustavaid teejuhte, et meie malev võiks läbi mägede minna. Siis heidetakse teile armu. Kui aga teejuhid osutuvad ebaausateks, siis ootab teid kõiki samasugune surm."

' Rei - linn, mis asus vanasti praeguse Teherani lähedal.

Širvani bekid vastasid, et nad alistuvad sellele nõudmisele, viisid mongoli maleva Dcrbendist ringi minnes mööda mägiradasid ja näitasid kätte tee Kiptšaki tasandikule. Siis lasksid mongolid raugad-vahemehed vabaks, ise aga siirdusid edasi põhja poole.

Neljas peatükk ALAANIDE JA KIPTŠAKKIDE MAAL

Põhja-Kaukaasias jõudsid Džebee ja Subudai alaanide' maale, kuhu oli kogunenud laialdastest põhjapoolsetest steppidest alaanidele appi palju lesgisid, tšerkesse ning kiptšakkide salku.

Mongolid võitlesid nendega terve päeva kuni õhtuni, kuid jõud olid võrdsed ja võitu ei saavutanud kumbki. Siis läkitas Džebee kõige suursugusema kiptšaki khaani Kotjani juurde salakulleri ja too luges Kotjanile ette niisuguse kirja:

"Meie, tatarlased, niisamuti nagu ka teie, kiptšakid, oleme ühe suguvõsa üks veri. Kuid teie ühinete teistest hõimudest inimestega oma vendade vastu. Alaanid on nii meile kui teile võõrad. Sõlmigem murdmatu leping, et me teineteist ei tülita. Selle eest anname teile niipalju kuldaja kalleid rõivaid, kuipalju te soovite. Aga teie lahkuge siit ja laske meil üksinda alaanidega arveid õiendada."

Mongolid saatsid kiptšakkidele palju ratsusid, kes olid hinnaliste kingitustega koormatud, ja kiptšaki khaanid lasksid end ahvatleda, lahkusid öösel reetlikult alaanide juurest ja viisid oma väed põhja poole.

Mongolite družiinad tungisid alaanide kallale, sööstsid nende asulatest läbi ning purustasid need, põletasid, riisusid ja tapsid kõik. Alaanid teatasid oma täielikust alistumisest Tšingis-khaa-nile, osa neist ühines mongoli väesalgaga.

Siis, kui tatarlaste seljataga polnud enam alaanide teravaid mõõku, viisid Džebee ja Subudai oma tumenid ootamatult põhja

' Alaanid - praeguste osseetide esivanemad.

poole, kiptšakkide rännualale. Kiptšaki khaanid, kes olid kindlad rahu ja oma julgeoleku pärast, olid üksikute salkadena oma asupaikadesse laiali läinud. Mongolid kihutasid neile jälgi mööda järele, laastasid kiptšakkide pealeerid ja võtsid ära igasugust vara mitu korda rohkem sellest, mida olid andnud reetmise eest.

Kui need kiptšakid, kes elasid kaugel stepis, kuulsid mongolite sissetungist, laadisid nad varanduse kaamelite selga ja põgenesid, kuhu keegi sai: ühed peitsid end soodesse, teised metsadesse'. Paljud siirdusid Vene ja Ungari aladele.

Mongolid ajasid põgenevaid kiptšakke mööda Doni kaldaid taga, kuni kihutasid need Hasaari mere2 sinistesse voogudesse, kus paljud uppusid. Ellujäänud kiptšakid tehti mongolite poolt oma hobusepoisteks ja karjusteks, et need hoiaksid kõikjalt kaasaviidud kariloomade ning hobuste karju.

Siis läksid mongolid Hasaari poolsaarele ja tungisid rikka mereäärse kiptšaki linna Sudaki kallale. Siin olid käinud varem paljud võõramaised laevad rõivaste, kangaste ja muude kaupadega. Kiptšakid vahetasid need orjade, hõberebase-, orava-ja härjanah-kade vastu, millede poolest kiptšakkide maa oli kuulus.

Kui Sudaki elanikud mongolite lähenemisest teada said, pistsid nad põgenema, osa peitis end mägedesse, osa istus laevadele ja purjetas üle mere Trebizonti. Džebee ja Subudai röövisid linna paljaks ja läksid jällegi põhja poole, et kiptšaki rännualadel puhata; nad puhkasid seal üle aasta.

Siin laiusid lopsaka rohukasvuga niidud ja orjade poolt ülesküntud viljakad põllud, arbuusi- ning kõrvitsaväljad; sõid lihavad veise- ning peene villaga lambakarjad. Mongoli sõdalased kiitsid neid steppe ja kõnelesid, et siin on nende ratsudel sama lahe nagu kodumaal, Ononi ja Keruleni kallastel. Kuid kodused mongoli stepid on neile kallimad ja nad ei vaheta neid mitte min-

1 Kalmiuse ja Samari jõe (Dnepri lisajõed) ülemjooksul olid vanasti tihedad metsad, sood ja "volok", mida mööda tiriti üle lotjasid. Neid kahte jõge pidi kulges vanasti elav kaubatee Aasovi ja Dnepri vahel.

2 XIII sajandil nimetasid muhamedlikud kirjanikud Musta merd Hasaari mereks ja Krimmi - Hasaariaks. Hiljem nimetati Hasaari mereks Kaspia merd.

gisuguste teiste steppide vastu. Kui nad maailma vallutamise lõpetavad, tahavad kõik mongolid vaid üht - tagasi pöörata kalli Keruleni kaldale.

Džebee ja Subudai koos oma salkadega viibisid lühikest aega kiptšakkide tähtsamas linnas Šarukanis1. Selles leidus pooleldi maasse kaevatud kiviehitisi ja aitasid võõramaiste kaupade ladudega, kõige rohkem aga oli lahtivõetavaid jurtasid, milledes elasid nii kiptšaki khaanid kui ka lihtsad rännumehed. Kevadel kolisid nad linnast steppi, talveks aga tulid jälle linna tagasi.

Mongolite tulekuga loobusid meretagused kaupmehed, kes sõda kartsid, kauplemast stepielanikega. Paljaksröövitud ning maha-põletatud Šarukani linn jäi tühjaks, mongoli väed aga läksid ära Lukomorjesse[2].

Seal püstitasid mongolid kurennid kinkude vahelistesse nõgudesse, et varjata end tuulte eest. Iga kurenn ehitati rõngana mitmestsajast jurtast, mis olid kipšakkidelt ära võetud. Arvuliselt oli kurennis tuhat sõdalast. Iga rõnga keskel seisis tuhatkonna-ülema suur jurta koos tema kõrge ja sarvilise hobusesabadest buntšukiga3. Raudvaiade külge seotutena seisid jurtade juures saduldatud, pinguletõmmatud ratsutitega ratsud, kes olid alati sõjakäiguks valmis; ülejäänud hobused sõid stepis tohutute karjadena kiptšaki hobusepoiste valve all.

Mongoli malev pidas endiselt kinni "Tšingis-khaani Jassa"4 karmidest seadustest. Laagreid piiras kolmerealine valvuriteahel. Stepi peateedel, mis viisid bulgarite, urusside ja ugride5 maale, varitsesid vahipostid. Nad püüdsid kinni kõik, kes mööda steppi sõitsid, küsitlesid neid; seepeale saatsid nad Džebee-noioni juurde niisugused, kes teadsid uudiseid naaberhõimude kohta, ülejäänud aga raiuti surnuks.

1 Mõningate teadlaste arvates oli kiptšakkide linn Šarukan (st Šaruk-ahanaa) tänapäeva Harkovi kohal, mis sai esimeselt ka oma nime.

2 Lukomorje - Aasovi mere rannik.

3 Buntšukk - hobusesaba kepi otsas võimusümbolina. (Tõlk)

4 "Jassa" või "Jassak" - Tšingis-khaani kirjapandud määruste ning mõtteterade kogumik, mis täitis mongolitel kaua aega seaduste koodeksi aset. Nüüd on "Jassa" täiesti unustatud, temast on säilinud vaid tähtsusetud katkendid.

s Ugrid - ungarlased.

275

Paljude nukerite jurtades elasid ka nende mongoli naised, kes olid juba kaugelt kodumaalt sõjaretkele kaasa tulnud, samuti ka tee pealt kaasatoodud naised ning lapsed. Mongoli naised olid rõivastatud niisamuti nagu nukeridki ja neid oli raske otsekohe meestest eraldada. Naised võtsid vahel lahingutest osa, kuid harilikult tegelesid nad kaamelite, veohobuste ja koormatega, milledes hoiti jagamisel saadud saaki. Naised valvasid ka vange, kelle puusale oli põletatud valdaja omandimärk, ja andsid neile mitmesuguseid töid teha. Nad lüpsid koos vangidega märasid, lehmi ja emakaameleid ning keetsid peatuste ajal vask- või kivikateldes toitu.

Väikesed lapsed, kes sündisid sõjakäikude kestel või kes tee pealt kaasa viidi, istusid retke ajal vankrites või nahksetes sadu-lapaunades, vahel isegi kahekaupa veohobuste seljas, samuti ka ratsutavate mongoli naiste selja taga.

Stepis, mongolite laagri kõrval, laius teekonnal mongolitega liitunud mitmesugustest hõimudest sõdalaste koondleer. Siin oli näha turkmeenide kirevaid jurtasid, tanguutide ruskeid telke, beludžide musti telke ja alaanide või teab mis hõimu ratsanike lihtsaid onne. Mongolite poolt tagant aetuna, läkitati see logelev hord esimesena tormijooksule, ja pärast lahingut korjas ta üles mongolite poolt vallutatud saagi riismed.

Viies peatükk TATARLASTE LAAGRIS KALKA LÄHEDAL

Subudai-bagatur käskis püstitada enesele jurta mereranda kõrgele mäeseljandikule, laisa sogase jõe suudme lähedale.

Lõbusalt täitsid nukerid bagaturi käsu, aimates, et siin tuleb peatus ja puhkus. Kaksteist kaamelit tõid kohale mõned lahtivõetud jurtad. Kaamelite seljas istusid kohkunud kiptšaki naisvangid, teravatipulised viltmütsid peas. Mongolite käsul laulsid nad laule, kuni kaarekujulised võrestikud paika pandi, valgete vildi-tükkidega üle tõmmati ja kirevate kangaribadega kinni köideti.

276

Subudai küsis kulmu kortsutades: "Mispärast kolm jurtat?"

"Ühes hakkad sa mõtlema oma mõtteid, teise jurtasse paneme me sinu kõige armsamad jahipantrid ja ilma kolmandata ei saa -sellesse sulgesime sinu jaoks kõige paremad kiptšaki naisvangid, kes oskavad laulda ning tantsida."

Subudai katkestas nukerite jutu:

"Ugga (ei)! Las teises jurtas möirgavad pantrid, kuid kolmandas keetku mulle lõunasööki vana Saklab. Ärgu kiptšaki naisvangid mind sõjaretkel segagu. Jagage nad sadakonnaülematele."

Kolmandasse jurtasse asus Saklab koos katelde, suurte puulusikate ning pika õhukese noaga vööl. Pikk, kõhetu, kondine, hallide juuksekahludega ori võeti mongolite poolt kinni tee peal Astrabadi lähedal. Nukerid seletasid siis Subudaile:

"See vangistatud vanamees on päritolult uruss. Ta oli kokaks horezm-šahh Muhammedi mirza juures ja kavatses oma kodumaale pageda. Ta räägib kõiki keeli ja oskab igasuguseid sööke valmistada. Vanamees hakkab sulle valmistama pilaffi mandlitega, tšilaffi ploomidega, hernestest kaimeed, koorest kaimakki, halvaad ja pahlavaad'. Tema juures on ta kasupoeg, vaikne noormees, nimega Tugan. Ta hakkab abistama Saklabi lõunasöögi valmistamisel."

Siis sai Subudai vihaseks ja ütles:

"Minule aitab ühest vanamehest Saklabist, et lõunasööki valmistada. Aga mingisuguseid abilisi pole mul vaja. Kõik armastavad katla juures abilisteks olla. See noormees Tugan relvastada mõõgaga ja anda talle hobusekarjast kärnane kulunud karvaga ratsu. Saata ta eesmisesse sadakonda, las õpib sõjaasjandust. Kui temast saab hea sõjamees, siis on tal varsti tubli ratsu, sadul ja soomusrüü. Aga kui temast saab vilets sõjamees, siis tapetakse ta esimeses kähmluses. Tühine kaotus!"

Valge tipuga jurtas, mille uks oli pööratud lõunasse mere poole, istus Subudai sissepääsu juures sadulapadjal. Kaua aega vaatles ta pungissilmaga hämmastunult halli rahutut merd, kus vesi,

' Tšilaff- lihatoit; kaimcc - kaste; kaimakk - magus kaste; pahlavaa - magustoit. (Tõlk)

277

tuul, kalad ja isegi lainete kohal lendavad linnud olid hoopis teistsugused kui mongoli stepi taevassinistes järvedes. Kaugelt veeresid rannale üksluised lained ja udusinas tulid vahel nähtavale võõramaiste laevade purjed - nad kartsid läheneda tatarlaste poolt vallutatud maale.

Siin oli avar stepp, kõrge rohi, järvekesed veelindudega. Ümberringi sõi kiptšakkidelt äravõetud kari: härjad olid valged, pikkade sarvedega, lambad rasvased, raskete sabadega, samuti valged; vildid olid kiptšakkidel ka valged ja jurtad valged. Subudai sõjamehed sõid iga päev liha ja vedelesid tegevuseta pärsia vaipadel. Vahel käisid mongoli tuhatkonnaülematest khaanid jahikullidega küttimas või korraldasid võidukihutamisi, et proovile panna ratsusid - oma, mongoli hobuseid ja tee pealt kaasatoodud turkmeeni, pärsia, kaukaasia ning teisi ratsusid.

Mööda Kalka jõe voolu ülespoole, keset steppi asuvale kurgaanile püstitas oma jurta teine väepealik, Džebee-noion. Ümberringi laius haljendav tasandik. Üle selle kulges põhja poole valvekurgaanide ahelik.

Kuigi Džebee ja Subudai olid Tšingis-khaani poolt üheaegselt ning ühe ülesandega läände läkitatud, ei saanud mõlemad väejuhid teineteisega alati hästi läbi, tülitsesid pidevalt ja kumbki katsus tegelikus elus teise vigu tõestada. Tšingis-khaan saatis kaks võistlejat välja kavala tagamõttega. Ta oli seda teinud mitu korda ka oma teiste nukeritega, läkitas ühte ülesannet täitma kaks meest, - võistlejad katsuvad ju alati silma paista.

Sõjaretkel tormakas Džebee tungis alati ette. Mitu korda sattus ta salk väga hädaohtlikku olukorda. Osavalt põikles ta kõrvale pealerõhuva vastase eest. Kui hukatus ähvardas juba igalt poolt, siis ilmus nähtavale ja aitas välja Subudai. Ta ründas vaenlast koondrivisse asunud mongoli raske ratsaväega, milles nii nukerid kui ka ratsud olid hiina soomusrüüdega kaetud.

Pikk, sirge, liikumatute klaasistunud silmadega Džebee, kes iialgi ei naernud, ilmus pärast lahingut Subudai juurde, kaetuna tolmu ning verepritsmetega. Lõkke juures istudes seletas ta Subudaile, et ta ei teinud ühtegi viga, et vaenlasi oli liiga palju.

Kuid Subudai itsitas omaette, olles rahul, et ta oli jällegi Džebee päästja, ja tegi talle ettepaneku: jätta parem oma vigade seletamine ja proovida vardas praetud noort tallekest pikitud küüslaugu ning pistaatsiamandlitcga, mis oli valmistatud samamoodi kui Horezmi padišahhi juures.

Džebee oli uhke, enesekindel, äge. Ta arvas, et ta ei lase kusagil märgist mööda, kuna tabab jooksvat suslikut noolega pähe kuuekümne sammu pealt. Oma osavuse ning tormakuse pärast antigi talle hüüdnimi "Džebee" - nool'. Selle nime all tunti teda kogu malevas, kuigi ta tõeline nimi oli teine. Enne lahingut vaatas ta alati ise maakoha üle, kihutas kõrge kõhna ratsu seljas eesmised ohtlikud paigad läbi, ja mitu korda päästsid ihukaitseväelased-turgaudid ta suure vaevaga surmast.

Subudai, kellel olid hallid karvatutid lõua otsas, näis raugana; keegi ei teadnud, kui vana ta on. Kunagi nooruses oli teda õlast haavatud, lihased olid läbi raiutud, parem käsi jäi sellest peale kõveraks ja ta tegutses üksnes vasaku käega. Tema nägu oli üle vasaku kulmu lõhki raiutud, mille tõttu väljalöödud vasak silm oli alati kinni pigistatud, aga pärani avatud parem silm näis igaüht läbi puurivat ning läbi nägevat.

Malevas rääkisid kõik nukerid, et Subudai on kaval ning ettevaatlik nagu vana läbinäritud käpaga rebane ja tige nagu raudade vahel kinni olnud panter, - koos Subudaiga pole ükski vaenlane kohutav ja koos temaga sa ei hukku.

Džebee kaalutles jonnakalt retkeplaani, et sõita välja kuni Viimase mereni, mis uhab maailma. Ettekande Tšingis-khaanile, mis saadeti ära laule leelutava kulleriga, koostas Džebee, Subudai kiitis ainult takka, noogutas pead ja itsitas omaette:

"Kui kaugele sa lähed? Ja kas varsti tuleb too koht, kust sa nagu saigakk tagasi lippad ja mul tuleb sind viimast korda päästa?"

' Džebee kerkis esile lihtsate nukerite ridadest. "Kuna Džebee oli vapper mees, andis Tšingis-khaan ta käsutusse kümmekond sõdalast; kuna ta hästi teenis, - tegi temast sadakonna beki; kuna ta näitas üles hoolsust ning innukust, - sai tuhatkonnaülemaks. Pärast seda määras Tšingis-khaan ta "musttuhande' (tumeni) bekiks ja kaua aega teenis Džebee saatjaskonnas, käis malevaga koos ja osutas häid teeneid." (Rasid ad-Din).

279

Luurajad, kes steppi silmas pidasid, püüdsid kinni möödahiilivad teekäijad, viisid Džebee juurde, ja tema ise küsitles neid: hõimude kohta, kes elavad lääne ning põhja pool, teede kohta, mis viivad nende juurde, jõgede ning ülepääsupaikade kohta, hobusetoidu kohta, rikaste linnade ning tugevate kindluste kohta, vägede, relvastuse ja selle kohta, kas sõdalased oskavad hästi võidelda, nooltega soovitud märki tabada, ja kas viimastest Viimane meri on kaugel.

Kuues peatükk HULKUJA PLOSKINJA TATARI VANGIPÕLVES

Kord tõid luurajad Džebee juurde mitu meest varem tundmatust hõimust. Nad olid tegelnud teekäijate ülevedamisega parvedel ning venedel. Nad olid pikad, turjakad, laiade ruskete habemetega, kandsid kulunud lambanahkseid poolkasukaid, nahkpükse ja pehmeid pastlaid, mis olid rihmadega läbi põimitud. Hallid ilvese nahast mütsid olid uljalt kõrva peale lükatud.

"Kes te olete? Kust tulite?" küsis Džebee.

Üks, kes oli teistest pikem ning laiem, vastas kiptšaki keeles:

"Meid hüütakse "hulkujateks", seepärast et me hulgume mööda steppi. Isad ja vanaisad pagesid siia steppi vürstide eest, otsides enesele vabadust... "

"Kui te ei austa oma isandaid ja põgenesite nende juures, tähendab, et olete röövlid ning hulgused?"

"Seda mitte, et me röövlid oleksime ja veelgi vähem hulgused... Meie oleme vabad inimesed, vabad kütid ja kalamehed."

"Aga kes sina oled?" küsis Džebee kõige pikemalt hulkujalt.

"Mind hüütakse Ploskinjaks! Meie hulkujad valisid mu oma vojevoodiks."

Otsekohe saatis Džebee nukerid Subudai-bagaturile ütlema:

"Sõida siia! Püüti kinni mehed, keda meil vaja."

Nukerid kappasid tagasi niisuguste sõnadega: "Subudai-bagatur istub vaibal. Tema kõrval on torp ubadega. Ta ütles: "Ei sõida, olen ametis...""

280

Hulkuja Ploskinja tähendas:

"See tähendab: "Kes kelle järele nutab, see selle juurde ruttab.""

Džebee jättis kõik kinnipüütud hulkujad valve alla, ise aga koos Ploskinjaga, keda ümbritsesid nukerid, läks Subudai poole.

Tuhmuva purpurpunase taeva taustal mustendasid selgesti Subudai kolm jurtat. Nende kohal keerlesid suitsujoad ja rippusid sõjalised märgid - teibad hobusesabadega ja pühvlisarvede-ga. Subudai istus jurtas pärsia siidvaibal. Võbisevast lõkkevalgu-sest valgustatuna võttis ta kirevast torbast vasaku käega ube ja asetas need hoolikalt kummalistesse pikkadesse ridadesse.

"Kes see on?" küsis Subudai. Ta vahtis viivu pungis silmaga Ploskinjatja hakkas jälle ubadega tegelema. "Istu, Džebee-noion."

Džebee laskus Subudai kõrvale vaibale ja kõõritas kiretult seda, mida bagatur tegi. Ta ei suutnud iialgi ette ära arvata, mida teeb vana läbinäritud käpaga panter.

Pikk, rühikas, rinnale langeva laia ruske habemega hulkuja Ploskinja vaatles jurtat vilavate silmadega ja kaalutles mõttes midagi. Aupaklikult seisis ta sissepääsu juures. Teda valvasid kaks tugevasti relvastatud mongolit.

Vaadeldes Subudai kätt, mis ube kiiresti ümber paigutas, jutustas Džebee, mida ta vangidelt kuulis, ja andis nõu Ploskinjat teejuhina ära kasutada.

"Ja mida teevad praegu kiptšaki khaanid?" katkestas Subudai.

"Nad kõik lõid araks," vastas Ploskinja. "Kui teie tatarlased nende Šarukani linna juurde kihutasid, pagesid kiptšaki khaanid laiali - ühed urusside aladele, teised sohu."

"Kes urusside juurde põgenes?"

"Paljud põgenesid - ja esimesena nende kõige rikkam mees Kotjan, siis Lukomorje polovetsid, Toksebitši, Bagubarssovi ning Bastejevi sõdalased ja teised."

Subudai jättis oad rahule ja vahtis teraselt Ploskinjat.

"Kus aga on urusside peamalev praegu?"

"Kes seda teab, peale jumala?"

Subudai tõmbus kössi, ta nägu virildus ja avatud silm lõi vihast põlema. Ta ähvardas konksus sõrmega, millel oli näritud küüs.

281

"Sa kõnele kõik, mida tead! Ära sega jälgi! Muidu ma pistan su laua alla ja laua peale panen istuma kakskümmend nukerit. Siis hakkad sa piiksuma ning kärvad... "

"Kuid miks peaksin ma vaikima?"

"Kõnele, kus on praegu urusside vürstid? Kas urussid valmistuvad sõjaks?"

"Las ma mõtlen!" ütles Ploskinja, ajas pikad jalad harki ja vaatas taeva poole.

Paar korda heitis Subudai hulkujale kahtlustava pilgu ja hakkas vaibal jälle ube ümber paigutama. Lõpuks susistas ta:

"Kuule, sina stepihulgus! Kui sa mulle kõik arukalt ära jutustad, siis olgu nii, annan sulle autasu. Vaata siia, ubade peale. Näed seda ubadeniiti - see on Doni jõgi... Aga see pikk niit - see on Dnepri jõgi... Tule siia lähemale ja näita, kus peab asuma urusside
linn Kiiev?"
Ploskinja astus sammu, kuid mõlemad mongoli tunnimehed tormasid ta kallale ja kiskusid temalt maha vöö koos mõõgaga. Siis laskus hulkuja ettevaatlikult põlvili ja roomas Subudai juurde.
"Nii! Mõistan!" rääkis ta otsaesist kortsu tõmmates, lükanud nahkmütsi kuklasse. "Näe, see on meie Dnepr... Aga see on Dnepri suu, mere ääres, kus asub Olešje... Ja siin see väike jõeke - see, tähendab, on Kalka, kus me praegu seisame... Kuid sa kuula vaid minu kõrgeauline khaan! Dnepr ei voola ometi niimoodi sirgelt põhjast lõunasse, vaid nurga all nagu kõverdatud käevars. Just siin, kus õlg asub - on Kiievi linn, aga kus rusikas - seal on juba Must meri. Aga kus küünarnukk steppi tungib - seal on Dnepri jões Hortitsa saar, ja just Hortitsa juurde, tähendab, küünarnuki juurde, koguneb vene malev." Ploskinja asetas oad ümber, nii et Dnepr kõverdus nurga all.
"Kuipalju maad on siit Kiievini?" küsis Subudai. Ta võttis torbast koos ubadega kamalutäie kuldmünte, pildus neid peopesal ja pani enese kõrvale.
Ploskinja silmad hakkasid põlema ja ta lakkus keelega kuivi huuli.
282
"Mis sul Kiieviga asja? Venelased ei tule Kiievist. Siit Kiievini on ju palju maad, kuussada versta..."
"Mis asi see "verst" on? küsis Subudai vihaselt. "Ei saa "verstast" aru!... Sa ütle mulle mitu päeva kulub ratsutamiseks Kiievini?"
"Kui siit ühe ratsu seljas Kiievini sõita, siis tuleb otseteed ratsutada päeva kaksteist. Kuid kahe hobusega kihutad sinna kuue päevaga."
"Näe, nüüd hakkasid sa mul arukalt rääkima."
"Kuid venelased ei tule Kiievist otse steppi. Nad sõidavad lotjadel mööda Dneprit alla kuni "küünarnukini", just kuni selle nurgani, Hortitsa saareni. Siit sõidavad nad teisele poole ja tulevad siis mööda lühemat teed - Zaloznõi šljahhi' kaudu - siia, Lukomorjesse. Hea hobusega sõites kulub selleks kõigest kolm-neli päeva ja kahe ratsuga jõuab siia kahe päevaga."
"Kõigest kahe päevaga?" imestas Subudai. "Urussid võivad kahe päevaga Dnepri äärest siia tulla?"
"Näed, just siit, käänakukohalt, Hortitsa juurest, tegid meie venelased sageli röövretki polovetside rändlaagritesse. Kui sõita ilma vankriteta, siis ratsutad kahe-kolme päevaga ära."
Subudai oli ilmselt rahul saadud andmetega, mis olid talle tähtsad. Ta muheles, patsutas oma põlve ja käskis kumõssi anda. Ta päris Ploskinjalt üksikasjalisi teateid teede, jõekoolmete, urusside maleva kohta; selle kohta, missugused ratsud neil on, kuidas on relvastatud sõjamehed, kas nad hästi sõdivad.
"Sõdivad kõvasti, eriti taprite ja harilike kirvestega."
"Kuipalju neil urussidel vägesid on?"
"Kui kõik lähemad vürstid viivad Hortitsasse oma družiinad: Kiievi, Tšernigovi, Smolenski, Galiitsia, Volõõnia ja teised väiksemad, siis asub steppi teele viiskümmend tuhat jalameest, vibu-kütti ning ratsanikku."

' Zaloznõi šljahh - väga vana kaubatee Aasovi mere äärest Dncprile. "Zaloznõi" tekkis sõna "железо" (raud) vanaaegsest hääldamisest, kuna seda lühimat teed pidi

veeti karavanidega rauda, mis oli muistsel ajal hinnaliseks metalliks ja mida toodi Hiinast ning Aasia muudest paikadest (Zabelin, Brun).
283
"Tähendab neil on viis tumenit? ütles Subudai ja pani viis kuldmünti tolle Dnepri käänu juurde Hortitsas, kust algas sõjakäik steppi. "Ja kuipalju ratsanikke kiptšakid välja panevad?"
"Koguvad vahest samuti viiskümmend tuhat'. Sellele Dnepri kaldale tuli juba kokku määratu pilv kiptšakke."
Subudai pani veel viis kuldraha juurde.
"Niisiis, meie vastu on ühtekokku kümme urusside ning kiptšakkide tumenit?" tähendas Subudai ja silmitses läbitungimatut, vaikivat Džebeed. "Mäletad, Džebee-noion, missuguse malevaga me Mustalt Irtõšilt Horezmi peale tulime... Näitame nüüd, kas me oleme "maailma vapustaja" Tšingis-khaani head õpilased!"
Neljakäpukil olles vaatles Ploskinja kord kuldmünte, kord mõttesse vajunud mongoli khaane. Ploskinja silmades vilkusid kavalad, õelad sädemed, kui ta lipitsevalt küsis:
"Aga miks siis sina, kõrgeauline tatari vojevood, ei pane veel mõningaid kuldrahasid tollele kohale, kus seisab sinu tatarlaste vägi? Hoople sellega, kuipalju sul vägesid on!"
Subudai surus kõverad sõrmed rusikasse ja suskas Ploskinjale näkku.
"Näe, kuipalju meil tatarlaste vägesid on! Ja näe, mida ma teen urusside ning kiptšakkidega!" Tigedalt krahmas Subudai kümme enese poolt paika pandud kuldmünti ja viskas need koos ubadega torpa. "Pistan nad kõik oma torpa ja panen nahka nagu kohupiima."
Ploskinja taganes natuke.
"Sa anna mulle midagi oma khaanilikust armust usinuse eest!"
"Ugga! Ma ei anna kellelegi raha, kuid mulle toovad seda kõik kokku, ja ma saadan kõik oma käskijale, võitmatule Tšingis-khaa-nile... Muide, sa võid teenida autasu. Kas sul poegi on?"
"Jumal tänatud, neli tükki."
"Kus nad on? Kaugel?"
"Konutavad Doni koolmetel."

' Ploskinja suurendas meelega vene ning polovetsi vägede arvu, et mongoleid hirmutada. Tegelikult oli neid tunduvalt vähem. Kroonikad täpset arvestust ei anna.
284
"Ma saadan neile sada ratsanikku järele, nood toimetavad nad silmapilk siia. Sa käsid neil salakuulajatena urusside poolele hiilida ja seal järele vaadata, kus on urusside väed ja kuipalju neid on. Nad uurigu välja, mida urusside vojevoodid mõtlevad, seepeale tulgu kiiresti tagasi, et mulle kõike täpselt ära rääkida. Siis lasen ma sinu ja su pojad vabaks ja annan autasuks karja hobuseid ning igaühele kamalutäie kulda. Noh, mis sa viivitad? Mis sa tammud?"
Ploskinja seisis kindlalt, pikad jalad harkis, õhkas raskelt ja ütles:
"Raiu maha mu pea, kuulus khaan, kuid ära puutu mu poegi!"
Subudai hakkas kähisema ja lõi rusikaga vastu vaipa.
"Või nõnda kõneled sa minuga? Hei nukerid! Viige mu lugupeetud külaline pantrite jurtasse ja pange kolmekordne valve ümber. Saklab kosutagu teda niipalju kui süda ihaldab, nagu khaani... "
"Kas jalad kammitsasse panna?" küsis nuker. "Niisugune hunt jookseb minema!"
"Jah, ära unusta teda austamata tugeva raudahelaga!"

Seitsmes peatükk ÄREVUS KIIEVIS

Teie ju oma vandenõudega hakkasite paganaid venelaste maale juhtima, tülide tõttu tuli ju vägivald polovetside maalt... Tõkestage oma teravate nooltega väravad venelaste maa eest, ägeda Igor Svjatoslavitši haavade eest!

("Lugu Igori sõjaretkest')

Dnepri vasakul stepikadal, Kiievi vastas, olid ootamatult kokkusõitnud polovetsid hommikust peale parve oma võimusesse võtnud. Nad ronisid parvele, ähvardasid ülevedajaid, ei lasknud neid põgeneda. Inimeste rohkuse tõttu vajus parv viltu, ammutas vett. Kirjul pantrivärvi ratsul lähenes vana tüse polovetsi khaan. Teda

285

saatis džigittide sadakond. Üks neist ratsutas uhkesti ees ja hoidis pika ridva küljes khaani buntšukki hobusesabade ning vaskkuri-natega. Teine tagus käsitrummi. Kaks meest puhusid kriiskavalt roopille. Üks džigitt metsiku, pruuskava ratsu seljas plaksutas nuuti, katsudes khaanile parve juurde teed teha.

Kõrval, tunglevate kuulajate ees, jutustas kõhetu tolmune palverändaja, reisipaun seljas, et praegu pagevad kõik polovetsid Metsikult Väljalt1 ja et neid ajab taga tundmatu, kohutava väljanägemisega tatarlaste hõim, - "nende näod on ilma habemeta, ninad tömbid, ja igaühel on sasitud pats nagu nõiamooril. Üksnes jumala-kartmatute tatarlaste nägemisest kukuvad inimesed surnult maha... "

"Mis inimesed need on? Jutusta meile, jumalarändur, paistab, et sa oled teadlik ning õpetatud mees."

Palverändaja toetus pikale kepile ja hakkas kõnelema:

"Siia tuli hommiku poolt äraarvamatul hulgal üks hirmus, meie maal ennekuulmatu rahvas, keda hüütakse "tatarlasteks", ja temaga koos veel seitse rahvast. Ja nii nagu polovetsid siiamaani ümberkaudseid rahvaid hukatusse saatsid ja vangi võtsid, nii jõudis nüüd kätte nende eneste hukatus. Tatarlased mitte üksnes ei võitnud polovetse ära ega kihutanud taga, vaid hävitasid nad põhjalikult ja võtsid ise nende maal aset... "

"Kust see hõim alla sadas?"

"Sellest pajatavad vagajutud pühades raamatutes, neist jutustab ka Patariose piiskop Methodios, et Kreeka kuningas Makedoonia Aleksander ajas ennemuistsel ajal Gogi ning Magogi pa-ganarahva maailma otsa, Jetrijevi kõrbesse, hommiku ja põhja vahel. Ta piiras neid mägedega ja käskis seal istuda, kuni aeg täis saab. Ja piiskop Methodiose kõnes on sedamoodi, et kui aeg täis saab, lähevad mäed jälle lahkuja siis tulevad sealt välja gogid ja magogid2 ja võtavad vangi kogu maailma hommikust kuni Eufratini, ja Tigrisest kuni Pontuse mereni - kogu maailma, peale Etioopia... "

' Metsik väli - Mustamere-äärsed stepid.

2 Gogid ja magogid - legendaarne metsikute hiiglaste rahvas, kelle Makedoonia Aleksander olevat kaugetesse kirdepoolsetesse mägedesse ajanud.

286

"Kogu maailma!" hüüatasid mõned rahva hulgast. "Niisiis, ka meie maa?"

Palverändaja jätkas:

"Kas te siis tõesti ei näe, mis ümberringi sünnib? Need on viimsepäeva märgid! Ilmutas ennast hirmuäratav täht, mille kiired laotuvad ida poole, mis kuulutab ette

ristirahva uut hukatust ning uute vaenlaste sissetungimist... Gogi ja Magogi paganad tulid välja mägede tagant ja tulevad meie peale! Nüüd on ettekuulutatud aeg täis saanud. Maailma ots on lähedal!"

Kuuldus ohkamisi ja itkemisi. Palverändaja võttis peast vilt-mütsi, ja kuulajad viskasid sellesse kuivikuid ning väikesi musti mündikesi.

Paremalt kaldalt sõitsid sinna Kiievi suurvürsti malevlased suurtel tõrvatud lotjadel. Nad ajasid rahvahulga laiali, tühjendasid üleveopaiga ja aitasid vanal polovetsi khaanil parvele minna. Khaan kandis vaarikapunast sooblinahaga vooderdatud siid-tšekmeni, valget punase rebasenahaga palistatud teravatipulist mütsi ja tumepunaseid pärllõngadega väljaõmmeldud saapaid; ta seisis tähtsalt, hoides nahkses sõrmkindas käega käsipuust kinni. Teise käega pigistas ta teemantidest sädeleva kõvera mõõga käepidet.

Lihav, suursugune khaan näis rahulikuna, üksnes ta silmad vilasid Dnepri tumedaid vooge kõõritades ärevalt. Tuul läks tugevamaks, jõepind virvendas ja edasiruttavatel voogudel kobruta-sid hallid vahulained.

Khaan maksis heldelt. Parvemehed said tema käest mitu ka-malutäit hõberaha ja pingutasid kõigest jõust. Terve päeva vedasid nad üle tohutusuurt karavani: valitud ratsusid, kes olid mähitud tikitud hobusetekkidesse, hirmust röökivaid kaameleid, õlgadeni koolduvate pikkade sarvedega rammusaid pühvellehmi, siinsamas kaldal ümberrõivastatud tõmmusid, mustakulmulisi võõ-ramaiseid naisvange, kes olid helmeste ning lintidega ehitud. See kõik viidi kingituseks vene vürstidele.

Rahva hulgas kõneldi, et see saabunu on kõige vanem polovet-si khaan Kotjan, nende sadade tuhandete ratsude omanik, kes

287

hulguvad mööda Metsiku Välja piirituid tasandikke tema põletus-märgiga: kaarekujuline hobusekabja jälg ja selle all kaks kriipsu.

"Kotjan on stepi peremees! Tema võib üksinda tohutu sõjama-leva välja panna. Ega ta asjata Kiievisse sõitnud. Häda ajas teda. Ka teised polovetsi khaanid liiguvad koos oma kõikide suguvõsadega Vene maale ja tulevad praegu kõikide koolmekohtade ning kergete sildade kaudu üle Dnepri. Polovetside salgad lähevad vette ratsude seljas, nad kannavad soomusrüüsid, kilpe ja odasid... Mis nüüd küll tuleb? Kas pole neil kurja kavatsust? Ja lõbusaid laule polovetsid enam ei laula. Üksnes aeglaseid laule nagu kaamelite oigamist on kaugelt kuulda, kui nad stepist meie kanti tulevad.

Kiievi suurvürst Mstislav Romanovitši1 puust elumajas valmistuti rutukalt nõupidamise vastu: oodati nii suuremaid kui vähemaid vürste. Kõikide juurde olid läkitatud kullerid tagavararatsu-dega, et kutsuda neid Venemaa kaitseks kokku.

Kiievi suurvürstil polnud kerge nimekaid külalisi auga vastu võtta, - igaüks ilmus koos oma malevlastega; mida kõrgem vürst, seda suurema saatjaskonnaga ta ilmus. Vürsti teenrid panid kõik Kiievi leivategijad ning lihunikud täidisega pirukaid ning suuri ümmargusi nisuleibu küpsetama ja vürsti õue vedama. Nüüd polnud enam seda jõudu, mis oli olnud Kiievi vürstil saja aasta eest, Monomahhi ajal. Tollal oli Kiievi suurvürsti võimu all peaaegu terve Venemaa: talle kuulusid täielikult nii Kiiev kui Perejaslavl, nii Smolensk kui Suzdal, nii Rostov kui ka kauge rikas Novgorod. Siis kuulasid kõik vürstid tema sõna ja polovetsid ei julgenud end liigutadagi. Kõikidele piiridele levitas ta vene kuulsust. Ent aastad läksid, Monomahhi suguvõsa killustus. Vürstid jagasid linnu ja valdkondi oma poegadele, lähimatele sugulastele ning lastelastele, ja praegu valitses Mstislav Romanovitš kärbitud ning nõrka Kiievit. Kiievi olid kurnanud vene vürstide poolt viimase kahekümne viie aasta jooksul

kordasaadetud rüüstamised, kus vana pealinna riisusid ning põletasid küll galitšlased ja vladimir-

1 Mstislav Romanovitš (1214-1223) viimane Monomahhovitšide soost Kiievi vürst.

lased, küll suzdallased ja südametunnistuseta vürstide poolt kohalekutsutud metsikud polovetsid1.

Pärast niipaljusid rüüstamisi polnud kiievlastel kerge oma pealinna jälle korda seada; paljud majad seisid purustatutena, sisse-löödud akende ja ustega.

Nüüd lähenes stepist jällegi hirmus oht. See tõi kokku leppimatuid vürste, uhkeid ja kangekaelseid, kes olid kogu eluaja omavahel vaenujalal seisnud parema trooni, tulutoovama linna, rahvarikkama valdkonna pärast. Nüüd pagesid Kiievisse isegi vanad vaenlased, polovetsid, austust üles näidates ja abi paludes. Nukralt ja noruspäi kükitasid nad hulgana vürsti õue väravate ees. Kui vene vürstid saabuma hakkasid, jooksid polovetsid nende juurde, suudlesid hobuste ratsmeid, sirutasid käed välja, kinnitasid:

"Koguge väge! Tulge meie steppi! Kaitske meid! Aidake meil õelaid vaenlasi minema kihutada!"

Vürstid, igaüks oma saatjaskonnaga, kogunesid vürstimaja õue, nad seisid eraldi, vaidlesid, vahel vahetasid kohti, et kuulda, mida kusagil kõneldakse, ent kui härdalt neid Kiievi tiimid2 ka ei palunud, üles suurvürsti vastuvõturuumi nad ei läinud.

Polovetsi khaan Kotjan oli ka õues, uhke nagu alati. Tema kõrval seisid ta tusased ning liikumatud stepinõuandjad, peas teravatipulised mütsid, käed kõhule kokku pandud, näod päikesest ning stepituulest tumedad. Vana tõlk stepihulkujate seast seletas khaanile, kes vürstidest on juba saabunud, kuidas ühte või teist hüütakse ja kes on eriti mõjukas ning võimas. Kui Kotjan oli järele kaalunud, kellele vaja austust avaldada, astus ta taarudes ligi, tegi kummarduse, kusjuures sõrmed suure vaevaga maad puudutasid; seejärel ajas end,väärikalt sirgu ning kõneles hallikaid pikki vuntse siludes ühte ja sedasama:

1 Kiievi kõige suuremad rüüstamised toimusid aastail 1162, 1169, 1202, 1204, 1207, 1210. Eriti meeldejääv oli rüüstamine 1204. aastal, millal vürst Rjurik Rostislavitš võitluses võimu pärast kutsus enesele appi metsikud polovetsid. Nood panid linna põlema, tapsid rahulikke elanikke, riisusid nende varanduse ja viisid palju kiicvlasi koos väikeste lastega enese juurde vangi.

2 Tiun - mitmesuguste ametiisikute nimetus Muinas-Vcncs. (Tõlk.)

"Anna abi, ole vend! Hukatus tuleb meie kõikide peale! Asume üksteise kõrval, ajame hukatuse minema. Ära lükka tagasi väikest kingitust. Võta vastu mu lugupidamine! Ma ei unustanud kedagi, tahan kõiki austada - küll vaipade ja ratsudega, küll kariloomade ja naisvangidega."

Päike lähenes juba keskpäevale, kuid vürstid seisid kärarikkas vürsti õues ikka veel eraldi ja vaidlesid hääled kähedaks: kõik vaatasid, kes läheb esimesena Kiievi vürsti vastuvõturuumi. Räägiti, et vürst Mstislav Romanovitš ootab veel kedagi, - kas mitte kullerit põhjast vägeva ning ülbe Suzdali vürsti Juri Vsevolodovitši juurest, kes ootab kokkutulekut oma kodus Vladimiris ja ei sõida vaesunud Kiievisse vürstide nõupidamisele. Ja ka Galiitsia vürsti Mstislav Udatnõid1 polnud veel näha; tema ju kutsus eriti agaralt kõiki nõupidamisele ja tema käskjalad mõjutasid kõiki: mööda-pääsematu hädaoht ähvardab, sõitke viivitamata kohale! Korraga elavnesid kõik ja

hakkasid kõnelema: "Mstislav Udatnõi saabus!" - ja üksteist küünarnukkidega tõu-gates vahtisid kõik uudishimulikult vürsti, kes oli kuulus edukate sõjakäikude ja võitude poolest ugride ning ljahhide üle.

Hoolimata oma aastatest tuli Mstislav Udatnõi kergel kõnnakul. Ta jäi seisma, vaatas kokkutulnuid mustade läbitungivate silmade elava pilguga, otsekui kedagi otsides, ja keerutas kaua pikki ripnevaid vurre. Võitlusvalmina kandis ta kullatud kiivrit, mis säras päikesekiirtes, ja kerget kuldkaunistustega rõngassärki. Punane mantel lehvis ta hoogsa kõnnaku juures. Ta märkas õuenurgas khaan Kotjani ja suundus otse tema poole. Too kiirustas Mstislavile vastu, käed välja sirutatud. Nad embasid teineteist ja Kotjan surus pea vastu Galiitsia vürsti rinda. Kotjani valge müts langes tolmusele maapinnale, ja kõik märkasid, et polovetsi khaani õlad tõmblesid kramplikult.

"Nutab! Las töinab!" sosistati rahva seas. "Või need kurjategijad vähe meie inimesi oma vangideks on teinud, nüüd saavad ise

1 Kaasaegsed nimetasid Galiitsia vürsti Mstislav Mstislavovitši Udatnõiks (Õnnelik, Edukas), hilisemad kroonikud tegid selle hüüdnime ümber Udaloiks (Uljas).

tunda, mis on vaeslaste kibedad pisarad. Mstislavil on khaan Kotjani tütar naiseks, seepärast ta seisabki rikka äia eest!"

Malevlased teatasid Kiievi vürstile Mstislav Udatnõi kohalejõudmisest. Kuid Mstislav Romanovitš viivitas ikka veel ega tulnud välistrepile, et onupojaga kohtuda, - vanad tülid takistasid! Mstislav aga embas Kotjani, läks koos temaga eemale õuenurka ja nad seisid seal kaua ning vestlesid tasakesi.

Jälle läksid kõik liikvele ja kostis hüüdeid:

"Suzdallased saabusid! Tugev toetus tuleb! Kus me ilma suzdallasteta läheme! Ei, need pole suzdallased, vaid noor Rostovi vürst Vassilko Konstantinovitš."

Õue tuli noor sihvakas sõdalane. Heledad udemed katsid vaevalt ta lõuga. Samuti nagu Galiitsia Mstislav, oli ka tema võitlusvalmis: kandis rõngassärki ning teraskiivrit ja vööl pikka mõõka. Rõivastatud oli ta tagasihoidlikult, helepunane mantel oli luitu-nud. Kõik ta riided olid tolmused ja pori täis pritsitud, - oli näha, et tajust praegu hobuse seljast oli maha tulnud. Tema kõrval vantsis õlgadelelangevate pikkade hallikate kiharatega vanamees; üle õla visatud rihma küljes rippus kannel.

"See on pime laulik! Kuulus laulik Gremislav! Oli varem vo-jevoodiks, peksis mitu korda polovetse, kuid Rjazani vürst Gleb pani ta õelusest keldrisse istuma, torkas silmad peast ja hoidis kolm aastat kinni. Seal vangis olles hakkas Gremislav laule loo-ma, ja ta lasti keldrist välja. Sellest peale hulgub ta ühest linnast teise ja laulab tõestisündinud lugusid ennemuistsetest aegadest... Tähendab, täna kuuleme Gremislavi."

Sõbralikult naeratades ja avaldades austust vanematele vürstidele, käis noor vürst Vassilko kõik läbi. Vürstid ise tulid talle vastu ja pärisid:

"Aga mispärast suzdallased ei tule? Sa oled nende naaber, sina tead, miks neid ei ole? Suzdali suurvürst Georgi Vsevolodovitš on sinu lihane onu, kas sa mõjutasid teda?"

"Kaalub ikka veel! Aga kas tuleb - seda ei tea nõiadki..."

Vürsti eluhoone välistrepile tulid paarikaupa kümme malevlast, kõik nagu valitud, silmapaistvad; nad kandsid rõngassärke,

kiivreid ja lühikesi odasid. Nad tulid mööda trepiastmeid alla ja jäid kahelpool treppi seisma, oodates vürst Mstislav Romanovitši. Too väljus aeglaselt, toetudes

kullatud kotkaga sauale. Sirgete kulmudega karmid silmad vaatasid väsinult ning rõõmutult. Kergelt poolitatud üksikute hallide karvadega habe, rinnal ristja kuldne ikoon, brokaatkaftan - kogu vürsti ikooniline välimus kõnelesid rohkem tema kiriklikest õhtujumalateenistustest ning öistest palvetamistest kui muretsemisest sõjaliste asjade pärast. Kergelt longates tuli vürst mööda treppi alla ja jäi viimasele astmele seisma.

"Tere tulemast, kallid külalised!" ütles ta nukra, otsekui murest rõhutud häälega.

Üksteist katkestades pistsid kõik vürstid korraga karjuma: "Milleks sa meid kutsusid? Metsikuid polovetse päästma? Kägistaks keegi nad surnuks! Ilma nendeta läheb kergemaks! Las päästavad ennast ise, kuid meie vaatame pealt!"

Tüse khaan Kotjan eraldus rahva hulgast ja ruttas kõveratel jalgadel taarudes trepi juurde. Riivas käega maad, puudutas kullaga tikitud vürstlikku rõivastust ja ütles hingeldades:

"Kõrgeauline vürst! Sa olid varem lahke minu vastu, nagu minagi sinu vastu. Ole meile isa eest! Aita khaan Tšagonizi kurja rahvast minema kihutada! Nagu hundid luusivad mööda meie maad need kurjategijad, keda kutsutakse tatarlasteks. Täna võtsid nad meilt ära kogu meie maa, homme aga tulevad teie juurde ja võtavad teie Venemaa. Kaitske meid! Kui te meid ei aita, raiutakse meid kõiki tükkideks täna, kuid teid, venelased, raiutakse puruks homme! Meil kõigil tuleb ühineda ja ühe malevana ennast kaitsta."

"Ära kraaksu! Mis sa jahvatad!" kuuldusid rahulolematud hääled.

"Tasa, laske rääkida! Milleks ilmaaegu haukuda?" Teised vaidlesid vastu:

"Polovetsid on meie vaenlased! Nad on praegu meie maal ilma võimu ning väeta. Kõik maha lüüa ja nende varandus ära võtta!"

Üksteist katkestades tekitasid uued hääled metsikut lärmi. Kiievi vürst vaatas abitult ringi, tõstis käsi. Hüüded läksid tugevamaks.

292

Otsustav ning kiire vürst Mstislav Udatnõi astus trepile.

"Kuulsad vürstid, ausad vojevoodid ja kõik vaprad vene mehed!" kõneles Mstislav. "Kas pole me kõik ühe püha Venemaa pojad? Unustagem vanad tülid, nii riiud kui ka sõjad polovetsidega! Küll peksime ning võtsime meie neid vangi, küll põletasid ja materdasid nemad meid... Nüüd on rasked päevad kätte jõudnud nii polovetsidele kui ka meile. Kui uus tundmatu vaenlane peale tungib, siis parem on polovetsidega sõbrustada kui sõdida. Kui me ei aita neid praegu khaan Tšagonizi jumalakartmatute tatarlaste vastu sõdida, siis võivad polovetsid nende poole üle minna ja vaenulikud jõud kasvavad veelgi suuremaks."

"Kuid mis mehed need tatarlased on? Võib-olla õige nõrgad, nõrgemad kui polovetsid. Palju neid on?"

"Khaan Kotjan võitles koos alaanidega Tšagonizi tatarlaste vastu. Räägitakse, et nad tulevad korraga kallale, raiuvad vahvasti. Nad tulid kaugelt, läbi obeeside1 maa ning Raudsete väravate. Polovetsidele üksi käis tatarlaste kinnipidamine üle jõu. Tatarlased röövisid paljaks polovetside telgid, võtsid ära naised, ratsud, karjad ja kõik varandused Kotjanilt ning teistelt polovetsi voje-voodidelt... Nüüd on tatarlastel kogunenud nii suur saak, et nad ei tea, kuhu seda panna, nad on ennast täis õginud nagu penid raibetest ja püstitasid oma rikkad kaubalaod Lukomorjesse, Hasaari mere kallastele... Ning tatarlased ise alustasid koormateta ja voorideta röövretke Venemaale. Aga kui keegi ütleb, et ma ei pinguta oma jõudu püha Venemaa pärast, vaid oma äia, nüüd puruvaese khaan Kotjani pärast, siis see valetab minu peale!"

Rahvahulk kuulas kuulsat vürst Mstislavi hinge kinni pidades. Kõlasid üksikud hääled:

"Hasaari mereni on palju maad, päeva kakskümmend traavida."

"Pole meil esimene kord kutsumatutele külalistele vastu hakata! Kiievi vürstil tuleb nad vastu võtta, las tema kurvastab selle üle!"

Rahvahulk sumises; ta teadis, et pole vürstidel ei ühist venna-armastust ega ühist tahet, et nendes kõneleb ammune vaen, ja :ieid põletavad vanad tülid.

1 Obeesid - Põhja-Kaukaasias elav hõim.

293

Kostsid lauluhelid. Brokaatriietuses palverongkäik ilmus parajal ajal, et vaigistada lõkkelelöönud kirgi ja vürstide tülisid. Neli laiarinnalist diakonit viirukipanne õõtsutades, poisikesed, käsi-varrejämeduste läidetud vahaküünaldega, vanad ülempreestrid, metallist ristid käes, lõpuks metropoliit, tõmmu musta habemega kreeklane, kes kandis suurt kullast mitrat ja keda kaks poisikest käte alt kinni hoides toetasid - kõik lähenesid trepile aeglase laulu saatel ja jäid seisma, kusjuures õue tekkis kohe vaikus.

Kiievi vürst läks metropoliidi juurde, pani peopesad kokku ja kummardas, suudles õnnistavat raugakätt ja sosistas vaikselt:

"Ütle manitsusi, püha isa! Mõjuta vürste üksmeelsed, sõbralikud olema, vanu solvamisi unustama!"

Metropoliit läks üles trepile, õnnistas kõiki kolmel küljel ja hakkas kõnelema päheõpitud juttu, vene sõnu halvasti välja rääkides.

"Minu armsad vennad ning pojad! Õppige vagad mehed olema evangeeliumi sõnade järgi! Nõudke taga häid tegusid, issanda nimel! Keele talitsemist, tema vaigistamist, ihu orjastamist, viha taltsutamist!"

Kiievi vürst seisis, pea vagalt norus. Galiitsia Mstislav vaatas ärevalt ringi, märkas ammuli suid ja rahulolematust nägudel. Kuid metropoliit jätkas:

"Kui sind millestki ilma jäetakse - lepi sellega ja ära maksa kätte! Kui sind vihatakse ja taga kiusatakse - kannata ära! Kui teotatakse - palveta! Issand näitas meile vaenlase võitmiseks kätte kolm head asja: patukahetsuse, pisarad ja armuannid... "

Mstislav läks ettevaatlikult nelja diakoni juurde ja sosistas:

"Kreeklane on hulluks läinud! Kõik ajas segi! Kellele ta kõneleb pisaratest ja patukahetsusest? Ta räägib ju vürstidele, mitte aga sulastele ning talupoegadele! Alustage kiiresti mõnda psalmi või kiidulaulu - annan igaühele lamba!"

Metropoliit lalises midagi edasi, kuid kõik neli diakoni hakkasid ühekorraga laulma kiidulaulu, nende järel lõid kaasa kõik ülempreestrid ja poisikesed nii madalate kui ka peenikeste häältega. Vürsti tiunid piirasid hämmastunud metropoliidi ümber ja aitasid tal vürsti vastuvõturuumi minna.

294

Trepi ülemisele astmele tõusis noor Rostovi vürst Vassilko.

"Ma kappasin siia kaugelt põhjast, suurest Rostovist. Vene maa pärast ja ristirahva pärast kõnelen ma teile järgmist. Meie juurde ruttasid käskjalad Kiievi vürsti Mstislav Romanovitši juurest, kiirustasid vägesid sõjariistu seadma ja tõttama Vene maad kaitsma. Ma tõin siia oma väikese družiina, kuid kõige tugevam meist, Suzdali vürst Georgi Vsevolodovitš, arutab ikka veel: kas tulevad tatarlased tema juurde Suzdali või lähevad mööda? Ja siin kuulen ma samasuguseid jutte: igaüks muretsegu oma pea eest! Püha metropoliit aga räägib sõnu, mis ei sünni sõdalasele, vaid nõdrale raugale enne elulõppu, - patukahetsusest ja pisaratest... Vaga alandlikkusega ei peata me vaenlast, ei hoia Vene maad."

"Õigesti, õigesti ütlesid Vassilko!" hüüti rahva hulgast.

"Tundmatu ja kuri rahvas tuleb kiiresti röövretkele... Kutsumata külalisi tuleb auga vastu võtta. Neid tuleb tagasi lüüa ja jäädavalt taltsaks teha. Tatarlased pole tiibadega, üle Dnepri ei lenda, ja kui lendavadki üle, siis istuvad ometi maha, ja eks me siis näe, mida jumal annab... "

"Võtame nad mõõkade ja taprite otsa!"

"Las meie valitsevad vürstid," jätkas Vassilko, "lähevad Mstislav Romanovitši vastuvõturuumi ja istuvad muistse kombe kohaselt tihedas ringis ühele vaibale ja otsustavad: kas võtta paganlikke vaenlasi vastu pisarate ning patukahetsusega või esiisade äraproovitud taprite ning teritatud mõõkadega?"

"Õiget juttu räägib vürst Vassilko."

"Sündigu nõnda!" hüüti igalt poolt.

"Aga kes saab peameheks? Kes juhib väge? Mina Mstislav Romanovitši käe alla ei lähe!" kisendati ühelt poolt. Teisest kandist löödi sekka:

"Las juhib malevat Galiitsia Msitslav Mstislavitš. Ega teda asjata Udatnõiks hüüta, tema saavutab edu!"

Kakskümmend kolm vürsti läksid Kiievi vürsti vastuvõturuumi, et otsustada, mida teha. Kaaluti kaua, .kuid kokku leppida ei suudetud. Mstsilav Udatnõi püüdis veenda, et tuleb rünnata tatarlaste laagrit Lukomorjes. "Kui oleme kaubalaod ära võtnud - on

285

kõik rikkad; mitte üksnes vürst, vaid ka lihtne sõdalane saab siis tubli saagi."

See kavatsus - võtta ette sõjakäik Lukomorjesse - meeldis paljudele, kuid vürstid ei suutnud kuidagi kõikide vägede jaoks ühte vojevoodi valida.

Sel ajal ruttas sinna stepist keegi hulkuja. Ta kandis ette, et tundmatud tatarlased liiguvad tihedalt Dnepri poole. See kiirendas otsust: minna tatarlastele vastu, sõites Hortitsa saare juures üle Dnepri.

Vürstid leppisid kokku järgnevalt: iga vürst mingu oma malevaga omaette, ärgu keegi teise teekonda segagu. Kellel õnnestub esimesena Lukomorjesse jõuda ja tatarlaste laager vallutada, too peab ausalt teiste vürstidega jagama.

Kõik suudlesid risti: mitte vandest üle astuda, ja kui keegi vürstidest tõstab tüli teise vürsti vastu, siis kõigil ühiselt tüli alustaja vastu minna. Seepeale suudeldi vastamisi, - siin pöörasid Kiievi Mstislav ja Mstislav Udatnõi teineteisele selja.

Kui vürstid vaibalt üles tõusid, oli vürst Vassilko mõtetest ning murest sünge. Tusasena läks ta välistrepile. Teda ootas vana laulik Gremislav.

"Ega see meil heaga lõpe," ütles Vassilko. "Ei tule niimoodi sõdida. Ei tule tatarlaste varandusi otsida, vaid vaenlased nii laiali paisata, et nad endid enam ei liigutaks. Aga minna ükshaaval, kusjuures igaüks näo teise eest kõrvale keerab, - nii tõmbame oma tahtel enesele õnnetuse kaela."

Saabus soe õhtu. Vürstimaja kohal särasid heledad tähed. Õues seisid pikad tammelauad, millele oli lõunasöök valmis pandud. Kui kõik külalised olid tammepinkidel istet võtnud ja vürstlikke pirukaid ning küpsetatud luikesid proovides vaikseks jäid, kannupoisid aga leegitsevate tõrvikutega laudade ümber seisid, nägid kõik selgesti punase võbiseva tule kumas vana laulikut Gremislavi, kes istus vürstitrepi ülemisel astmel. Mahedalt lõid helisema kandle kõlavad keeled ja vana laulik, punased silmakoopad taeva poole tõstetud, hakkas laulma pisut kähiseva häälega oma lemmiklugu.

296

Gremislav laulis Igor Svjatoslavitši julgest sõjaretkest polovetside vastu, vürstide tülidest ning riidudest, vaprate vene sõdalaste kasutust hukkumisest selle tagajärjel, sellest, kuidas need tülid "avasid vaenlastele värava Vene maale".

Paljud kuulajad langetasid pead kätele ja jäid mõttesse: kas ei ähvarda praegu samasuguse õnnetusega vürstide leppimatus ning vastastikune vihkamine ja kas need riiud ning vaen ei aja nurja suurt ettevõtmist - oma kodumaa kaitsmist?

Kaheksas peatükk SUBUDAI-BAGATURI PLAAN

Subudai kutsus enda juurde oma kümme tuhatkonnaülemat. Džebee tuli samuti kümnega. Kõik istusid jurtas ringis, nii vanad kui noored. Kuulati, mida rääkis Džebee. Too vaatas üle peade, otsekui näeks ta midagi kauguses.

"Kiiev on rikas linn..." rääkis Džebee. "Jumalakodadel on kõrged, kumerad katused ja need on tukatikullaga kaetud. Meie koorime need kuldsed katused maha ja püstitame Tšingis-khaani telgi kõrvale puhtast kullast valatud ratsu, niisama suure kui tema valge ratsu Seter."

"Viime Tšingis-khaanile kuldse ratsu!" hüüatasid mongolid.

"Urussidel on palju khaane, neid kutsutakse nende keeles "vürstideks". Ja kõik need vürstid purelevad omavahel nagu koerad erinevatest rändlaagritest. Seepärast pole neid raske puruks lüüa. Keegi pole neid vürste ühte nooletuppe kogunud ja pole neil oma Tšingis-khaani."

"Teist niisugust juhti nagu meie vägev Tšingis-khaan ei leia sa kusagil kogu maailmas!"

"Ma ütlen teile: meie peame kiirelt Vene maa kallale tormama, selle igast otsast põlema pistma ja vallutama Kiievi, kuni..." ja Džebee peatus.

"Mis tähendab - kuni?" küsisid tuhatkonnaülemad.

"Kuni pole veel tulnud vastust meie ettekande peale ainsamale ning suurimale."

"Tšingis-khaan käsib ta kohalejõudmist oodata! Tšingis-khaan tahab ise Kiievisse minna!" kõnelesid mongolid. "Me võtsime juba ära niisugused suured linnad nagu Buhhaara, Samarkand, Gurgandž, ja Kiiev pole meil raske võtta. Meie peame Kiievi rutemini ära võtma!"

Kõik kõõritasid Subudai poole ja ootasid, mida lausub see kaval ning ettevaatlik "läbinäritud käpaga panter". Too istus küljele kooldunult ja vaatles torkiva silmaga igaüht järgemööda.

"Urusse pole nii kerge puruks lüüa nagu mõtleb Džebee-noion," ütles tuhatkonnaülem Gemjabek.

"Urusse ja kitšpakke on palju - sada tuhat, meid aga vähe - kakskümmend tuhat ja veel üks tumen igasuguseid hulguseid; nood lendavad laiali nagu varblaste parv, kui me taganema hakkame. Hädaohtlik on meil Vene maale minna, kus on palju, väga palju tugevaid vägesid. Me ei tohi Kiievi peale minna... Siit tuleb meil tagasi minna Tšingis-khaani vägeva käe kaitse alla."

"Aga kas sul meeles ei ole, vapper bagatur Gemjabek," ütles Džebee, "et tsintse' oli veel rohkem kui urusse, kui me koos sinu ning teiste bagaturidega tungisime nende ülesküntud tasandikele suure Hiina müüri taga?"

Subudai liigutas ennast ja hakkas käega vehkima. Kõik jäid vaikseks ja kallutasid end tema poole.

"Asja alustades tuleb meelde tuletada, kuidas toimis varem "ainsam". Ja seejärel tuleb mõtelda, mida oleks tema meie asemel teinud," rääkis Subudai aeglaselt. "Esiteks tuleb vaenlane kavalusega üle lüüa, silitada tema põske, selleks et ta silmad

kinni pigistaks, käpad laiali laotaks ja end selili heidaks... Siis aga tormake talle kallale ja närige ta kõri läbi!"

Kõik ajasid end sirguja vahetasid pilke. Nüüd oli selge, mida teha tuleb. Polnud vaja mõteldagi sellele, et minna tagasi suurkagaani vägeva käe kaitse alla. Subudai jätkas:

"Urusse on palju! Nad on nii tugevad, et võiksid meid laiaks litsuda, nii nagu litsub kaameli jalg teel magava rohutirtsu. Kuid

' Tsintsid - hiinlased.

neil pole korda! Nende vürstid purelevad vahetpidamata omavahel. Nende malev - see on kari tugevaid härgi, kes longivad mööda steppi mitmele poole... Kuid urussidel on ka oma Džebee! Teda hüütakse "bagatur Mastisljab"... Räägitakse, et see Mastisljab on palju sõdinud ja siiamaani üksnes võite näinud, kuid neil pole oma Subudai-bagaturi selleks, et kui Mastisljab tormab ette hädaohtlikku kohta, teda toetada ja välja aidata!"

"Me püüame ta kinni, selle Mastisljabi, ja viime Tšingis-khaa-ni juurde!" hüüdsid mongolid.

"Ma tõotan," lisas Subudai, "et see, kes Mastisljabi kinni püüab ja ta kuldkiivri ära võtab, see viib ta ise Tšingis-khaani juurde."

Nõupidamine kestis kaua. Kõik rääkisid sosinal, et nukeritest tunnimehed mongoli väepealike otsuseid ei kuuleks.

Teisel päeval sõitis Džebee koos oma ratsanike tumeniga lääne poole, kuid Subudai jäi teise tumeniga Kalka jõe kallastele, selleks et nuumata ratsusid ja valmistada neid otsustavaks tapluseks.

Üheksas peatükk MONGOLID DNEPRI KALLASTEL

Kevad oli ebatavaliselt külm. Palju päevi puhusid kuivad kõrvetavad tuuled. Lopsakalt tärganud rohi närbus ja tõmbus krussi. Päike põletas halastamatult ja näis taevas Subudai puuriva silmana, mis kõiki taga kihutas.

Džebee-noion jagas oma tumeni viide ossa. Kahest tuhandest ratsust koosneva osaga kihutas ta ette Dnepri äärde, neli ülejäänud ratsanike salka aga paigutas laiali steppi, piki sajandite kestel sissesõtkutud looklevat šljahhi.'

Mõned tatarlaste sadakonnad kappasid kõrvale stepiavarustes-se, ja kõikjal, kus nad leidsid kiptšaki rändlaagreid koos karjadega, ajasid need šljahhi juurde.

' Sljahh - suur tee.

Tolmunud nukerite sadakonna eesotsas sõitis Džebee laia, päikesekiirtes sätendava Dnepri äärde. Mustad tõrvatud vened liikusid mööda tasast sinist jõepinda.

"Näe, kus vene malevlased!" ütles tõlk.

Künkal kalda lähedal seisid vene sõdalased, peas raudkiivrid, käes lühikesed odad. Varjates käega silmi päikese eest, vaatasid nad stepiavarusse. Kui nad nägid, et ei

lähene kiptšakid, vaid teise hõimu ratsanikud, jooksid venelased alla jõe äärde ja sõitsid venedes kaldalt minema.

Sünge ning päikeselõõsast pronkspruun Džebee, peas teravatipuline teraskiiver, pidas ratsu kaldajärsaku serval kinni ja vaatles kitsaste pilkumatute silmadega kaua aega vastaskalda künklikku tasandikku. Seal mustendas rahvarikas leer, seisid ridamisi ülestõstetud aisadega vankrid. Karjamaal sõid mitut karva hobuste karjad. Mööda tasandikku liikusid sõdalased jalgsi ning ratsa ja päikesehelgid välgatasid eredalt relvastuse metallosadel.

Mõned vened keerlesid kalda lähedal. Mehed sõudsid innukalt, võitlesid veerikka jõe vooluga. Ühest venest hakati kisendama:

"Hei teie, kutsumata külalised! Mida te meie juurest otsite? Missugune roojane tuul teid siia tõi?"

Kaks hulkujat, kes Džebeed saatsid, tõlkisid talle venest kostnud sõnad.

"Me ei lähe teie, vaid kiptšakkide kallale!" vastas hulkuja valju häälega. "Kiptšakid on meie sulased ning hobusepoisid. Pekske neid, voorid ja kari võtke enesele. Kiptšakid on meile palju kurja teinud, ja ka teile sünnitavad nad ammust ajast kahju. Kuid teiega tahame rahus elada. Teiega pole meil sõda."

Venest kisendati:

"Läkitage oma saadikud ja me kõneleme nendega!"

"Kuid kellega kõnelda? Kas teil on seal peamees?"

"Siin on vürste palju. Küllap nad teie saadikutega kokku lepivad!"

Džebee valis välja neli nukerit ja ühe hulkuja tõlgiks ning käskis neil teisele kaldale minna. Nad pidid kõnelema Kiievi pea-vürstiga ja talle ütlema: kihutagu urussid enda juurest kiptšakid

300

minema, võtku ära nende karjad ning varandused, tatarlased aga teevad kiptšakkidele siin stepis otsa peale.

Väljavalitud nukerid tammusid jalalt jalale, sügasid nuutidega selga ja kõnelesid:

"Millest me urussidega räägime? Alustame nendega parem taplust."

Džebee ütles:

"Siis sõidan ma üksi koos tõlgiga." Nukerid pistsid kisendama:

"Ei! Ära sõida nende juurde! Mis saab meie malevast ilma sinuta? Mida hakkavad peale hundipojad ilma emahundita? Seal nad nülivad sul naha seljast. Jää siia! Me sõidame."

Neli nukerit ja hulkuja läksid alla jõe äärde ja hakkasid hõikama kalda lähedal ringisõitvaid venelasi. Üks vene randus ja võttis mongoli saadikud peale.

Džebee jäi kauaks kõrgele kaldale, vahtides teisele poole. Seal kaugel uduvines laiusid niidud, metsatukad ja taevassinised jõekäärud; kõikjal mööda teid kandis tuul tolmupilvi, mida tõstsid lähenevad sõjasalgad.

Öösel lamas Džebee lambanahkse kasuka all kurgaanil lõkke ääres. Ta ootas venelaste juurde läkitatud nukereid. Nood ei tulnud tagasi. Kiptšakid tapsid nad.

Ümberringi stepis vilkusid kauged lõkketuled. Tasandik elas kõikjal salapärast elu. Mingisugused rahutud ratsanikud hiilisid nõgude kaudu läbi stepi, ja öösel lõid leegitsema kaugete lõkete tulukesed.

Džebee ei saanud kogu öö sõba silmale. Tema vaimusilma eest ujusid mööda rasked mõtted, jutukatkendid, tuttavad näod, ja temas lõi lõkkele kord meeletu viha, kord hakkas uni peale tikkuma. .. Ja jällegi ilmusid tema ette kord kohutava vanamehe Tšingis-khaani raudkiiver mustade rebasesabadega ja kagaani rohekad, pilkumatud kassisilmad, kord Subudai avatud puuriv silm, kord vehklevate mõõkade välgatused...

Nüüd seisavad ees lahingud urussidega, tugevate sõdalastega, kes ei põgene, vaid otsivad ise taplust. Võit nende üle on väga

301

raske! Nüüd jõuavad kätte niisugused päevad, kus võib tuhmuda kogu Džebee kuulsus, mille ta saavutas oma võitudega Hiinas.

Kas jääb ta nendes steppides ilma oma peast või hakatakse jälle kordama kagaani kuldjurtas kõikide poolt Džebee kui urusside ning kiptšakkide suure võitja nime, kes võttis Mastisljabilt kuldkiivri.

Hommikul äratasid nukerid Džebee.

"Vaata, mis tol kaldal sünnib. Urussid ajasid ülevaltpoolt siia niipalju venesid, et seovad neid sillaks ülejõe. Nende vankrid lasti juba päris alla vee juurde. Seal on palju ratsaväge ning jalamehi koos'. Varsti hakkavad nad sellele kaldale üle tulema. Mis teha?"

"Ärge segage urusse!" käskis Džebee. "Vaadake eemalt ja taganege steppi!"

Kümnes peatükk URUSSID JA KIPTŠAKID LIIKUSID STEPPI

...Ja süttis urussides ning kiptšakkides tahtmine tatarlasi puruks lüüa: nad arvasid, et nood taganesid, kuna ei tahtnud hirmu ning nõrkuse tõttu nendega võidelda, ja seepärast jälitasid nad hoogsalt tatarlasi. Tatarlased üha taganesid, nemad aga ajasid jälgi mööda kaksteist päeva taga.

(Ibn al-Assir)

Džebee-noioni kõhn ruske ratsu sööstis kergelt üksiku kurgaani harjale ja jäi kõrge stepivägilase kivikuju kõrval seisma. Viimase laiad vimmas õlad, lame nägu, lühike mõõk puusal, terava tipuga müts ja isegi peeker käte vahel olid hallil ajal nomaadist meistri vasaraga ühest kivist hoolikalt välja raiutud... Möödusid sajan-

' Kiievi nõupidamisel otsustasid Lõuna-Vene vürstid tatarlasi võõral pinnal vastu võita ja asusid aprillis sõjakäigule. Dnepril ühinesid Kiievi, Tšernigovi, Smolenski, Kurski, Trubtšcvi, Putivli maakaitseväed, samuti ka volõõnlascd ja galiitslascd; viimased saabusid kohale venedel.

302

did, ja rahvarikas maa muutus tühjaks stepiks, kuid sügavalt maasse kaevatud kivivägilane seisis endiselt kindlalt kurgaaniharjal ja vaatas oma pimedate silmakühmudega süngelt sinnapoole, kuhu ta varem oli oma röövretki sooritanud.

Liikumatult nagu puuslik istus ratsu seljas Džebee, vahtides külmade pilutatud silmadega sinnapoole, kus mööda hommikuudust auravat rohelist steppi roomasid laiali kiiresti edasiliikuvale mustade punktikeste read. Vahuleaetud ratsu oli juba jahtunud ja kiskus vabalt ratsmeid, püüdes mustade mokkadega kahvatu koirohu kiduraid kõrsi kätte saada; ta hakkas juba kabjaga soolaku pinda taguma, kuid Džebee ei suutnud lähenevate vene sõdalaste tihedatelt ridadelt pilku lahti kiskuda.

Ees ratsanikud... Ühed venivad piki teed, teised on mööda steppi laiali paiskunud... Nende kohale tõuseb must tolmupilv... Neil on lühikesed odad... Näe, tolmu sees on selgesti näha vankreid. Urussid loodavad rikkalikku saaki, nad veavad vankritel relvi, katlaid ja kotte leivaga.

Džebee tõmbas ratsmed pingule. Paras aeg ära sõita. Urussid olid juba märganud üksikut ratsanikku kurgaanil. Näe, mõned urussid ja kiptšakid eraldusid salgast. Nad suunduvad kiiresti tema poole. Teine ratsanike rühm kihutas mööda rada edasi, et tal

teed ära lõigata. Kuid Džebee ei armasta asjatult oma rusket täkku, ühte parimat võidusõiduhobust kogu tumenis.

Mööda kurgaani tolmust soolakunõlvakut ratsutab Džebee alla. Kurgaani küljelt on maa segi tuhnitud ja on näha must kitsas käik - praegu tõenäoliselt stepihuntide urgas. Kuid varem sonkis keegi vägilase hauas, tahtis varastada tema kuldaaret.

Džebee sunnib ratsu kiiremini jooksma. Tuleb jõuda jääraku-ni. Seal on peidus varitsemispaigas Gemjabeki sadakond. Tatarlastest luurajad pikutavad rohus ja näevad kõike suurepäraselt -nii urusside lähenemist kui ka Džebee põgenemist nende eest.

Kuid urusside ratsanikud on üha lähemal. Neil on head ratsud, parimad ratsanikud on saadetud ette. Teisest ohtlikumad on need, kes kihutavad teed läbi lõikama. Kõrvale pöörata ei saa - vasakul on järskude pervedega nõod, paremal urussid.

303

Neid on üheksa... Kolm tagumist hakkasid maha jääma... Ka esimesed kuus on laiali nihkunud, nad tahavad teda ümber piirata.

Ratsu jalgade alt lendas üles hallide põldpüüde parv ja vuhises kõrvale, laskudes uuesti rohtu. Laiade takjalehtede alt kargas välja jänes ja kihutas otse edasi, kõrvad pea ligi. Ratsu aga kappas edasi niisama kergelt, pildudes ruskeid jalgu, hüpates üle umbrohupuhmaste, ja kandis kiiresti eemale vastu lakka liibunud Džebeed.

Vaenlased pole kaugel... Džebee seletab nende päevitunud nägusid raudkiivrite all... Kaks urussi varjavad end punaste kilpidega: üks on üsna noor, jumeka näo ning mustade silmadega, teisel on hallid ripnevad vurrud. Kõigist kolmest on kõige lähemal erepunast tšekmeni kandev kiptšak ronkmusta ratsu seljas... Ta mässib käe ümber arkaani...

Täpne silm on Džebeel ja tema nooled ei lenda märgist mööda. Džebee tõmbab vinna oma jäiga kohutava vibu, kiptšakk ropsab kätega ning langeb sadulast. Kohkunud ronkmust ratsu tormab edasi juba ilma ratsanikuta, pea seljas, ja tuul lehvitab tema pikka lakka.

Noor vene sõdalane on lähedal... Mõne silmapilgu pärast põrkavad ratsud vastamisi. Jõuliselt viskas noormees lühikese odaga, kuid see libises vaid üle tatarlase teraspantseri õla... Džebee teine pikk nool tungis noormehe mustade sätendavate silmade vahele. Hüvasti, kuulsus! Hüvasti, ere päike, isakodu!

Džebee ei vaata tagasi. Ta otsib silmadega: kus on siis Gemjabeki nukerid! Seal nad ongi! Neid on jäärakust välja tunginud juba terve jõuk ja kihutavad kähiseva metsiku ulgumisega vastu korratult ründavale vene sõjasalgale.

Vene ratsanikud rivistuvad kiiresti ümber ja koonduvad tihedatesse ridadesse. Nende punased kilbid - ülalt kumerad ja alt teravad - moodustavad sirge, katkematu ning hirmuäratava ahela. Sõdalased tõmbavad välja teritatud helkivad mõõgad ja tormavad hoogsalt tatarlaste kallale.

Kuid Gemjabek ning tema nukerid peavad kõvasti meeles Džebee käsku: lähenenud noolelennu kauguseni, pööravad nad

304

ratsud järsku ümber, kihutavad hämmastunud urusside eest läbi, lasevad nende pihta hukatusttoovaid noolija kappavad tuhatnelja tagasi steppi.

Urussid tormavad karjudes järele. Juba ongi nende sirged read segamini läinud. Kõik kihutavad segipaisatult, püüdes pagevatele tatarlastele järele jõuda. Mõned urussid suurepäraste ratsude seljas saavad kümmekond mahajäänut kätte. Nad raiuvad need surnuks, tirivad maha relvad ning saapad ja istuvad ümber tatarlaste ratsude selga.

Ihukaitseväelastest ümbritsetud Džebee vaatles natuke aega tatarlaste esimest kähmlust urussidega. Ta laskus alla jäärakusse, kus nirises allikas, jootis hobust ja käskis kogu tatarlaste salgal edasi minna.

Tagasijõudnud Gemjabeki ratsanikud ütlesid, et nende haavatud pealik kukkus koos hobusega maha, piirati urussi ratsanike poolt ümber, kuid ta tõrjus need endast eemale ja kihutas steppi. Palju kiptšakke hakkas teda taga ajama.

Öösel kuulas Džebee ise hulkujate abiga kinnivõetud vene vangi üle. Too jutustas, et see on eelsalk julge Galiitsia vürst Mstislav Udatnõi juhatuse all. Temaga on kaasas sõdalased Galitšist ja Volõõnia linnadest. Nad sõitsid venedel mööda Dnestrit alla mereni, pöörasid Dnepri suudmest sisse ja sõitsid sealt üles kuni Hortitsa saareni, kuhu oli määratud kokkutulek kõikidel salkadel, kes lähevad tatarlaste kallale.

"Vürstid ei saa omavahel läbi," rääkis vang, "kõik liiguvad edasi eraldi sõjasalkadena; igas salgas on oma pealik, kuid ühist voje-voodi kõikide üle ei ole. Kuigi sõjamehed isekeskis kõnelesid, et peavojevoodiks tuleks teha Mstislav Udatnõi - on taju lahingus taibukas ning äge! - vaidles tema vastu Kiievi vürst Mstislav Romanovitš. Ta ei taha kuidagi end teise käe alla heita, kuna peab ennast vanemaks, suurvürstiks. Kuid lihtsatele sõjameestele tuleb sellest vürstide vaenust üksnes häda ning hävingut; sest kui tatarlased võitu saavad, siis kihutavad kõik vürstid väledate ratsude seljas minema, lihtsad sõjamehed aga langevad lahingus. Sõjamehed tulid retkele oma künnihobuste seljas, nende seljas sa

305

kaugele ei kappa. Tatarlased aga libisevad nende eest ära nagu väledad nastikud."

Džebee küsis, kas kiptšakke on palju. Vang vastas, et kuulduste järgi olevat kiptšakke väga palju. Nende salgad tulevad mööda Dnepri vasakut kallast, kiirustavad ühinema vene vägedega Hortitsa juures. Ka praegu liigub ees koos Mstislav Udatnõiga kiptšaki sõjasalk, mida juhib selle vojevood Jarun.

"Kuid mida kõnelevad urussid tatari sõdalastest?" küsis Džebee.

"Varem kõnelesid, et tatari sõjamehed on nõrgad, veel viletsamad kui kiptšakid. Seepärast vürstid ruttavadki ilma kartuseta ära võtma tatarlaste laagrit ning tatarlaste poolt kokkuriisutud vara. Kuid nüüd ma märkasin, et tatarlased on head sõjamehed ja ka tabavad vibulaskjad."

Džebee käskis tatarlastel kaugemale steppi minna ja öösel mitte tuld teha, vene vangi aga ära tappa.

Öösel hiilisid hulkujad ning tatari luurajad vene eelsalga juurde ja kuulasid, mida seal kõneldakse. Vene sõdalased ööbisid vankritest moodustaud ringi keskel. Kiptšakid seisid eraldi laagrites, laulsid ja tantsisid lõkete juures. Nad rõõmustasid, et lähevad tagasi oma mahajäetud rändlaagritesse, kust nad tatarlased välja kihutavad.

Luurajad jutustasid, et urussid püüdsid kinni tatarlaste tuhat-konnaülema Gemjabeki. Põgenemisel peitis ta end kurgaani, hun-diurgu. Urussid tirisid ta väljaja andsid kiptšakkidele. Need sidusid ta käsi- ning jalgupidi nelja ratsu külge, ratsud pistsid erinevates suundades kihutama ja rebisid ta tükkideks... Gemjabeki pea, mille kõrvadest päitserihm läbi pistetud, viis sadula küljes kaasa polovetsi maleva vojevood Jarun.

Üheteistkümnes peatükk TATARLASTE LÕKS

Džebee koos tatarlastega taandus, pidades silmas kiirelt lähenevat venelaste eelsalka. Vahel tormasid tatarlased ettesööstnud kiptšaki ratsanikkudega võitlema, kuid suuri lahinguid ei olnud.

306

Pikki päevateekondi sooritades jäid venelased mõnikord päeval peatuma ja ratsanikud püüdsid kiptšaki härgi, kes hulkusid mööda kevadisi niitusid. Need karjad olid Džebee käsul kohale aetud. Tatarlastest karjused valvasid karju, kuni lähenesid vene ja kiptšaki sõdalased, siis karjused põgenesid ja liitusid tatarlastega.

Kõike seda tegi Džebee selleks, et vene vägesid laiali kiskuda, nende tähelepanu nõrgendada, et nad peatuste ajal endid härjali-hast täis sööksid ja hädaohtu ei ootaks. Vene sõjasalgad liikusid eraldi üksustena, eemaldusid üha rohkem üksteisest, venisid pikaks mööda laia tolmust šljahhi. Ööseks magama heites ei ümbritsenud nad end enam punutud varbaedadega ning vankritega.

Uued vene vangid jutustasid, et sõjamehed on rahul retke ajal kinnivõetud kariloomade küllusega: "Nüüd rõivastame end lambanahast kasukatesse, õmbleme härjanahast uued saapad." - "Kus on tatarlaste loendamatu vägi? Kiptšaki härgi on rohkem kui tatarlasi. Niimoodi neid taga ajades jõuame Lukomorjesse, kuid tatarlaste laagrit ei näegi."

Üks vene sõjasalk liikus edasi paremas korras kui teised; selles valitses sõjaline kord, sõjamehed käisid üheskoos, ei valgunud steppi mööda laiali. Ööseks seati seal alati vankrid ringi, saadeti luurajad välja külgedele. Need olid Kiievi suurvürst Mstislav Romanovitši väed. Kiievlased läksid teistest eraldi; pooled olid jalaväelased, pooled sõitsid raskete künnihobuste seljas. Ka nemad peatusid vahel ja saatsid ratsanikke kevadistel rohumaadel rammusakssöönud kiptšaki kariloomi kokku koguma, kes mööda steppi hulkusid. Siis keetsid nad vaskkateldes lihaleent, mille jä-rel sõdalased magasid siruli kuni hommikuni.

Tatarlased kõnelesid, et urusside ratsud pole nii osavad ning vastupidavad nagu tatarlaste omad, et urusside nooled ei lenda nii kaugele, kuid urussid on tugevamad käsikähmluses, kui nad löövad pikavarreliste kirvestega, ja urussid on sitked ning kangekaelsed.

Pärast igakordset lühikest kähmlust vene sõjasalkadega pagesid tatarlased kaugele steppi, peitsid end kinkude taha, hiilisid nõgude kaudu minema.

307

Lämmatavad päevad väsitasid. Mööda taevast ei sõudnud ühtegi pilve, et halastamatult põletavat päikest kinni katta. Salgad tõstsid üles musti tolmupilvi, millede sees läkastasid nii ratsud kui ka inimesed. Mõned salgad läksid teelt ära steppi ja kõndisid mööda puutumatut pinda, kuid ka seal pudenes tuliseksläinud maa jalgade all ja tolm rippus musta pilvena maleva kohal.

Nende palavate päevade tõttu hakkasid ojakesed kuivama ja sõdalased torisesid: "Milleks meid aeti steppi tatarlasi otsima? Kas poleks õige aeg koju tagasi minna, kinnivõetud kiptšaki kariloomad endaga koos ära ajada?"

Kaheteistkümnes peatükk SUBUDAI-BAGATUR VALMISTUB LAHINGUKS

Vana väepealik saatis kaks päeva luuresõitudel mööda, vaatles ümbrust, valis mongolitele kasulikku lahinguvälja.

Kolmel korral saabusid käskjalad vahustel hobustel.

"Džebee-noion taganeb... Ees tuleb pikkhabemete salk... Neid juhib bagatur Mastisljab... Temaga üheskoos sõidavad khaan Jaruni kiptšakid... Jarun veab sadula küljes rihma otsas meie tuhatkonnaülema Gemjabeki pead."

Viimasel õhtul enne lahingut pöördus Subudai tagasi oma jurtasse künka otsas, kus sarvilise viiesabase buntšuki kõrvale olid maasse torgatud kogu sõjasalga tuhatkonnaülemate kümme pikka oda buntšukkidega. Nüüd oli kogu tumen koos ja kõmises tasandikul kärarikka leerina.

Subudai lamas vildil. Ta kondid valutasid. Ta vähkres ühelt küljelt teisele. Suitsedes põles jurtas lõke. Tahmunud viltvõlvi all laotus suits, tungides aeglaselt katuse tipu avausest välja. Jurta külgmiste viltide servad olid katusele heidetud, kuid läbi puuvõ-restiku ei tulnud jahedamat hõngu. Liikumatu tuline õhk lasus Kalka kuivanud tasandiku kohal.

Vana mongoli väejuht ei saanud sõba silmale ja kuulatas vaik-seksjääva laagri rahutut kära. Läbi jurtavõrestiku nägi ta lõkketulesid,

308

mis valgustasid ringides istuvaid sõdalasi purpurse kumaga. Kõrvu ulatus vestluste katkendeid, rauast terade üksluist kriginat vastu ihumiskive. Keegi alustas laulu:

Ei näe sa enam Keruleni haljendavaid aasasid,
viib valgete kontide orgu sind su tee...

Pahane hääl käratas:

"Jää vait! Tõmbad endale musta õnnetuslinnu kaela!"

Laul katkes. Kusagil kuuldusid hüüded: "Seis! Kes sõidab?" Vaevaga ajas Subudai end istukile. Lähenes jõugu kõmin ja ratsude rütmiline trampimine... Tuli sisse turgaud.

"Jõudis kohale Tohhutšar-noion. Temale järgneb kogu ta salk - kümme tuhat ratsanikku."

"Mis mul nendega tegemist?"

"Noion tõuseb künkale, tahab sind näha."

Ähkides ning köhides tõusis Subudai püsti ja läks jurtast välja. Poolpimedas seisis ta ees pikk sõdalane, peas raudkiiver.

"Igavene taevaheldus olgu sinuga! Ma sõitsin siia otse kuldse jurta juurest, et püstitada oma buntšukk sinu buntšuki kõrvale."

"Siiamaani tulin ma ilma sinuta toime kõikidega, kes mu tee peal seisid... "

"Seda teavad kõik mongolid. Ma pean sinuga otsekohe kõnelema."

Mõlemad väejuhid läksid jurtasse. Tohhutšan-noion laskus Subudai kõrvale vildile ja teatas bagaturile sosinal kõrva sisse Tšingis-khaani käsust suunduda läände etteläinud mongolite malevat otsima ja suurkagaani kirjast, mida toob eriline kuller.

Subudai köhis kaua ja noogutas vaikides pead. Ta kummardus Tohhutšarile lähemale ja ütles samuti sosinal kõrva sisse:

"Ma ei tea, mis suurima kirjas on kirjutatud. Käsust üle astuda ei tohi. Võib-olla soovib ainsam meile õnne, kuid võib-olla käsib ta tagasi pöörata? Siis ütlevad mu sõdalased võitlusest ära... Kuid homme kappavad siia urussid. Kui ma siit just enne lahingut ära lähen, mida nad mõtlevad? Nad ütlevad, et suure Tšingis-khaani malev näitab ratsude sabasid paljalt urussi habet nähes... "

309

Subudai vaikis ja köhis jälle kaua aega.

"Ma pole kirja näinud! Ma pole sellest midagi kuulnud! Praegu heidan ma magama ja hommikul, kui kireb kikas, liigun ma vastu urussidele... Kui sõjajumal Suldee, tulejumal Galai ja teised meie jumalad hoiavad mind noolte ning mõõkade

eest, siis me kohtume sinuga pärast lahingut ja sa annad mulle kogu maleva ees vägevama kirja üle. Hüvasti!"

Kaks korda puhus Subudai öösel söed tuleasemel lõkkele ja viskas kuivi oksi juurde. Ta silmitses kullakarva kikast, kes oli hõbeketikesega jalgupidi jurtavõrestiku külge soetud. Too istus suled kohevil, peremehele tähelepanu pööramata. Kukk avas vahel ümmarguse sätendava silma ja kattis seejärel selle uuesti valge lauga.

Hommiku eel jäi Subudai tukkuma. Ootamatult kires kukk valjusti ja hakkas tiibu plaksutama. Otsekohe tuli jurtasse vana ori Saklab ja hakkas lõket õhutama. Kuke laulu jäljendades kisendasid naaberjurtas kaks samaani:

"Hori-hori! Hori-soo!"

Subudai kõõritas Saklabi poole - mis temaga lahti on? Vanal vene orjal, kes laotas vildile siidist dostarhani, oli eriti pidulik väljanägemine: hallid juuksed kahele küljele lahku soetud ja rih-makesega kokku köidetud, päevitunud kortsulise kaela ümber paistis karuhammastest kee. Saklab läks ja tõi tagasi tulles vaag-natäie keedetud riisi ning peenekshakitud lambaliha. Ta asetas vaagna siidrätikule Subudai ette ja paigutas selle kõrvale mõned neljakordselt kokkupandud õhukesed kakukesed.

"Siin on sulle pilaff Gurgandži moodi, punase pipraga."

"Miks sa karukee kaela panid? Rõõmustad, et näed oma urussidest vendi?" Subudai kummardus riisi kohale ja nuusutas seda umbusklikult.

"Mürk! Toida sellega oma kadunud isa!" sisistas Subudai ja tõukas vaagna eemale.

"Ma olen ori, ma olen koerast tühisem," ütles Saklab alandlikult, "kuid oma pika elu jooksul pole iialgi kellelegi kurja teinud."

Subudai kortsutas kulmu.

310

"Võta vaagen, kanna minu järel! Subudai-bagatur tahab palvetada."

Longates ning puhkides läks vana väejuht välja ja jäi jurta kõrvale seisma. Ta oli juba õhtul malevale käsu andnud: "Hommikul, pärast esimest kukelaulu, rivistuda tasandikule küngaste taga."

Ratsanikud sõitsid igas suunas, puhusid sarvi, põristasid trumme; kostsid ratsusid ergutavate sõdalaste hüüded.

Jurta ees lõkke kõrval istusid kaks vana samaani, kes kandsid kõrgeid mütse, kurinaid täisriputatud hatuseid kasukaid, karvaga väljaspoole. Kui samaanid märkasid väejuhti, hakkasid nad ulguma, käsitrumme taguma ja tantsiskledes tule ümber sammuma.

Subudai tegi viimse korralduse:

"Jurtad, vaibad ja vildid siia maha jätta! Sina, Tšubugan', sõidad koos veohobustega! Võta endaga kaasa mu kolm pantrit, kukk ja vana Saklab ning jälgi teda. Kas ei kavatse ta täna oma vendade urusside juurde pageda... Ratsud siia!"

Turgaudid tõid ratsud kohale; kaks neist olid vahetusteldrid ja kuus veohobused. Nad vedasid raskeid nahkpaunu. Räägiti, et Subudai vedas nendes paunades tema poolt kokkuriisutud kulda.

Subudai läks mustjaspruuni hatuse noore veohobuse juurde ja andis turgaudile märku. Kaks meest haarasid hobuse ratsmetest kinni, hakkasid looma silitama ja viisid lõkke juurde. Sealsamas seisis Saklab riisivaagnaga. Subudai võttis vasaku terve käega peotäie-kaupa riisi, viskas tulle ja palus pikkamisi:

Kuula, mu isand, punane tuli Galai-khaan!

Isaks sul ränikivi,

emaks karastatud teras.

Sinule ohvri ma toon:

kulbiga kollakat õli,
peekriga musta veini,
käega valget rasva.
Anna meile õnne,
ratsudele -jõudu,
tee meie löögid tabavaks!

' Tšubugan - kärmas.
311
Mõlemad samaanid kordasid Subudai lausumisi ja lõid aeglaselt käsitrumme. Kui väejuht lõpetas, haarasid samaanid Saklabi kätest riisivaagna, istusid maha ja hakkasid valjult matsutades ahnelt riisi õgima.

Subudai tõmbas välja kitsa noakese ja tegi täkke mustjaspruuni hobuse õlga. Too hakkas visklema, mööda siidjat karva voolas tume veri. Subudai, kes klammerdus käega tugevasti hobuse tukka, surus huuled vastu haavatud kohtaja imes sellest verd.

Turgaudid seisid liikumatult, vaatasid aupaklikult, kuidas väepealik enne tähtsat lahingut soojast verest isu täis jõi.

Künkale tõusis sõdalane, kes kandis raudkiivrit ja terasrüüd. Ta oli kuni kulmudeni tiheda tolmuga kaetud. Teda oli raske ära tunda. Subudai kiskus end mustjaspruuni ratsu küljest lahti. Tema verega määrdunud näos sätendas ümmargune uuriv silm.

"Kes sa oled, bagatur?"

Sõdalane pani peopesa ratsu lahtisele haavale ja tõmbas verest märja käega mööda Subudai rõivaid'.

"Asi pole vastupidav, peremees on pika eaga! Tolm väljapoole, õli sissepoole! Mina olen Džebee-noion!"

"Kus urussid on?"

"Lähedal, päris lähedal! Varsti on siin. Minu sadakonnad taplevad nendega ja põgenevad, meelitades neid siia. Mina koos kolme sadakonnaga luuran Mastisljabi. Tema sõidab oma družiina-ga ees. Ma tahan ta elusalt kinni võtta!"

"Ära ise tema käppade vahele satu!"

Subudai isus põdravõigu teldri selga. Tema ees liikusid kõrvuti kolm mongolit. Keskmine hoidis sarvilist buntšukki viie hobusesabaga. Subudai ratsutas aeglaselt kingult alla tasandikule, kus ootas turgaudide sadakond. Kaugemal sõitsid mööda põlenud steppi ratsanikud tiheda massina.

Mongoli komme soovida tervist ning pikka iga.

Kolmeteistkümnes peatükk LAHING ALGAS

... Ei jõudnud urussid end lahingusse kokku koguda, kui tatarlased suure hulgaga nende kallale tormasid, ja mõlemad pooled taplesid ennekuulmatu mehisusega.

{Ibn al-Assir)

Esimesena ilmus Kalka järakulistele kallastele Mstislav Mstislavitš Udatnõi Galiitsia ratsasalk. Tema järel kappasid siia vojevood Jaruni ratsanikud. Mstislav nägi tatarlaste poolt mahajäetud suitsunud jurtade laia ringi. Paljudes jurtades lebasid vai-bad ning vildid, kotid viljaga, tuleasemetel aga polnud söed jahtunud.

"Tatarlased pagesid siit nagu jänesed," rääkisid malevalascd. "Kus me neile järele jõuame? Kas tuleb veel kaua selle kuumusega surma järel vantsida?"

Vürst Mstislav Udatnõil olid suured sõjalised kogemused -kogu elu oli ta sõdides mööda saatnud, võidelnud ükskõik kelle eest, kui vaid kasu saaks. Teda ei rõõmustanud tatarlaste poolt maha jäetud laager, - mitte laager, vaid tatarlased ise pidid ta pihku sattuma. Kuigi Mstislav laskis salgal peatuda, käskis ta oma sõdalasi kiiremini võitluseks valmistuda ja rõngassärgid selga tõmmata. Vürst saatis luurele oma noore väimehe Danila Romanovitši koos völõõnlastega. Samuti asus koos oma polovet-sidega teele kannatamatu vojevood Jarun, et kiiremini kinni võtta väsinuid - nagu nad kõik arvasid -, nõrkevaid tatarlasi.

Varsti kappas vürst Danila juurest käskjalg:

"Tatarlased on päris lähedal! Tatarlased on siin! Küngastel on näha nende luurajaid. Nad peidavad ennast, kui meid näevad...

Mida teha?"

Vürst käskis tuua talle värske hobuse. Malevlased tõid kohale kolm saduldatud ratsut. Kaks neist olid ugri omad, mustade lakkadega

kõrvid, tugevad, laiarinnalised. Praegu olid nad tolmused, seisid noruspäi. Kolmas, äia, polovetsi khaan Kotjani, kingitus, oli kõrge hiirhall, ruskete täppidega turkmeeni täkk. Loomuselt kuri, oli tal hüüdnimeks "Atkaz'". Ratsu tõid suure vaevaga kohale kaks polovetsi hobusepoissi, kes rippusid ratsmete küljes.

Mstislav hüppas Atkazi selga ja sõitis ratsu kogunud jõudu talitsedes alla jõe äärde. Ta käskis ratsanikkudel hobustele veidi juua anda ja üles rivistuda. Vürst ei oodanud tatarlaste poolt mingit püünist: ta arvas, et need hoiduvad lahingust oma nõrkuse tõttu, ja seepärast otsustas ta jalamaid, ilma puhkamata, tatarlastele järele kihutada, nad laiali paisata ja hävitada.

Tiheda kuldse mustriga, helkiv teraskiiver ja kõrge turkmeeni argamak kenus luigekaelaga, kõhna, sitke vürst Mstislavi uljas rüht - kas ei rääkinud see kõik malevalastele, et ta on tõeline vägilane, et ta armastab lahingutuld ning hädaohtu, otsib vaenlast ja tormab sellele kallale, ja et teda, kes on niipaljudes sõjalistes taplustes ning retkedes karastunud, ei kutsuta asjata Mstislav Udatnõiks.

Kui Mstislav oli jõe teisele kaldale tõusnud, ootas ta, kuni jõudsid järele ratsanikud, kes olid hobuseid jootnud.

"Jumal abistab meid!" hüüdis Mstislav. "Raiume jumalakartmatud tatarlased tükkideks! Ärge halastage sellele kihvtisele hõimule! Edasi!"

Kogu salk hakkas traavima. Sõdalased kohendasid relvi, lootes, et kohe läheb ägedaks tapluseks.

Mstislav nägi ees tasandikku, kus mustade tolmupilvede sees kihutasid tatari ja vene ratsanikud. See oli volõõnlaste salk vürsti kaheksateistkümne-aastase väimehe Danila Romanovitši juhatuse all. Seal välgatas ta kullaga väljaõmmeldud taevassinine lipp. Malevlased tunglesid hulgana kahel pool vürst Danilat, kaitsesid teda, tatarlased aga sagisid igas suunas, tormasid kallale, põrkasid kokku, kukkusid maha ja jätkasid võitlust pikkade kõverate mõõkadega.

' Atkas - kiptšaki keeles "ratsu-hani".

Polovetsid olid kaugemal. Mstislav nägi, et polovetsi salk, kus õõtsus vojevood Janini hobusesabaga sõjalipp, eemaldus kinkude poole, ajades enese ees tolmupilve.

Mstislav otsustas vasemale võtta, üle kinkude minna ja kui kinkude taga käib taplus, anda tatarlastele löök külje pealt, et aidata vojevood Jaruni polovetse. Ta viis

oma salga tiivalt kinkudele ja kui oli kõige kõrgema kingu otsa jõudnud - jäi seisma, vapusta-tuna sellest, mida nägi.

Tasandikul laiusid oodates värske tatarlaste maleva tihedad read. Ratsanikud seisid liikumatult, ähvardavas vaikuses. Selgesti olid näha raudkiivrid, helkivad raudrüüd, kõverad mõõgaterad pihkudes. Salk salga kõrval seisid tatarlased pika roduna mööda steppi... Palju neid oli? Kakskümmend polku? Või rohkem, kolmkümmend? Viiskümmend?

Tähendab, siin peitus tatarlaste malev, mis varjas ennast viimase kohutava päevani! Need väikesed salgad, mis tungisid kallale ja pagesid Dnepri äärest siia - see oli vaid sööt, tatarlaste kaval riugas!

Niimoodi sisse kukkuda, niimoodi oma ustavad malevalased lõksu viia võitusvalmite tatarlaste kõverate mõõkade alla! Kus on väljapääs, kuidas pääseda? Kuidas võita aega, teada anda ja kokku kogude kõik vene salgad, kes on muretult laiali mööda pikka teed? "Meie vene vägesid on palju, mitte vähem kui tatarlaste omi! Kuid mispärast pole nad kogutud ühtekokku niisamasuguseks ähvardavaks võitmatuks jõuks?! Mispärast iga vürst liigub omaette, koos oma družiinaga? Oleks vaid üks päev aega, et kõik killustatud vene salgad ühendada! Siis võiks tatarlastega jõudu katsuda!"

Aeg on käest lastud! Otsekohe tormavad tatarlased edasi ja murravad kolmekümne tuhande värske ratsu survega kõik maha oma teel. "Surnud ei tunne häbi!" sosistas Mstislav ja lõi esimesena ratsut nuudiga. Stepihobune tõusis tagumistele jalgadele püsti ja tegi pöörase hüppe. Ta kihutas künkalt alla tasandikule ja kinkude tagant tormasid talle vastu tiheda jõuguna polovetsi ratsanikud. Nad nuutisid hobuseid õudse ning meeleheitliku röökimise

315

saatel, ajasid laiali ja lõid segamini Mstislavi galiitsia malevlaste read, kihutasid vastutulijad, neid maha paisates, korrapäratu massina kaugemale. Koos nendega kandis ratsu eemale noore Danila Romanovitši, kes oli rinnust raskesti haavatud. Ta püsis vaevalt sadulas, klammerdus ratsu laka külge.

Eespool sõitsid lagendikule tatarlased koondatud ridades, kummaliselt vaikivad, paremad käised õlani üles kääritud, kõverad mõõgad üles tõstetud. Selles tiheda ratsanikekolonni vaikivas liikumises oli midagi kurjakuulutavat, kui nad ainsagi hüüdeta lähenesid traavides Kalka kallastele.

Üksnes ratsude pruuskamine, kõmisev müdin ja juhuslik relvakõlksatus häirisid ühtseks ahelaks ning ühtseks tahteks kokku-taotud hirmuäratava mongoli maleva vaikust.

Tatarlased läksid ülejõe, tõusid teisele kaldale, ja alles siis tulid kuuldavale kriiskavad pasunasignaalid. Metsiku ulgumisega kihutasid tatarlased venelaste laagri poole. Seal oli juba märgatud arukaotanud polovetside salga marulist põgenemist ja nihutati rasked vankrid ringina kokku.

Peatumata esimese vene salga juures, kappasid tatarlased edasi, tormasid vastutulevate pikaksveninud vooride kallale.

Kõik venelaste salgad, kes tulid piki Založnõi šljahhi, nägid ratsusid nüpeldavaid polovetsi ratsanikke ja nende keskel vürst Mstislav Udatnõid. Punane mantel tuules lehvimas, kappas ta süngelt kõhetu hiirhalli täku seljas.

Paljud venelased jätsid vankrid maha, istusid ratsude selga ja tõttasid tagasi Dnepri poole. Teised moodustasid vankritest ringi ja astusid kirvestega võitlema pealetormavate tatarlaste salkade vastu.

Tatari maleva üks osa piiras Kiievi vürst Mstislav Romanovitši laagri sisse. Vürst liikus kümnetuhandelise sõjameeste salgaga, ratsa ning jalgsi. Ta ei pidanud sidet

teiste salkadega, ei teadnud, mida Mstislav Udatnõi ette võtab, ja hooples, et ta üksinda, ilma võõra abita hävitab "kurja muie poolt siia kantud khaan Tšagonizi tatarlased".

316

Selle õnnetu päeva lõuna ajal jäid kiievlased laagrisse Kalka kõrgele kaldale. Nagu tavaliselt, püstitasid nad vankritest ringi, kui neist kihutas mööda hullunud polovetsi ratsanike laviin.

Üksteist vürsti, kes olid Kiievi malevas, ütlesid:

"Siin on meie surm! Olgem siis tugevad!"

Nad suudlesid üksteist ja otsustasid võidelda viimase hingetõmbeni.

Kiievlased nihutasid vankrid tihedamalt kokku, varjasid end kilpidega ja asusid rataste taha. Nad lasksid peale tormavate tatarlaste pihta nooltega, lõid neid tagasi mõõkade ning tapritega.

Neljateistkümnes peatükk SEE OLI ÄGE NING HALASTAMATU TAPLUS...

Tolmupilved hõljusid laia kuivanud tasandiku kohal, ja kus tolm eriti tihedasti keerles, seal võitlesid mehed, kihutasid ilma ratsanikkudeta hobused, kõlasid haavatute oiged ja raevuhüüded, seal põrisesid trummid, tuututasid läbilõikavalt pasunad.

Subudai-bagatur asus künkal, ümbritsetuna sajast väljavalitud turgaudist. Ta läkitas ratsanikke välja uurima: "Kuidas peavad vastu bagaturid? Kas pole näha värskeid vene vägesid? Kas ei ähvarda kusagilt mingi häda?" Käskjalad pöördusid tagasi ja rääkisid, et mongolid võtavad kõikjal võimust, et urussid taganevad Dnepri poole, võitlevad, langevad, haavatud jätkavad mongolite tagasitõrjumist, kuid mitte ükski ei palu armu, mitte ükski ei anna end vangi.

"Hundisugu!" ütles Subudai. "Hundisurm neile!"

Kui Subudai sai teada, et Kiievi malev on ümbritsenud end vankritega, kaitseb end nooltega ning lööb kallaletungid tagasi, saatis ta salga salga järel selle laagri kallale, käskides: "Paisake vankrid kummuli! Murdke rõngas läbi! Pistke stepp ümberringi põlema!"

Vene külgkaitsele peale rõhudes heitsid mongolid odasid, tõmbasid vinna suured vibud, lasksid tabavalt karastatud otsaga nooli,

317

veeretasid ligi põlemapistetud kuivi pillirookubusid, - kuid venelased panid endistviisi sitkelt vastu, lõid ligitormavad ratsanikud noolte ning kividega maha, ja tatarlased ei suutnud vene jõudu murda.

Subudai käsul liikusid vene laagri peale jalameesteks muutunud mongolite juhuslikud kaaslased erinevatest hõimudest; nad ronisid vankrite otsa, vehkisid nuiade ning kõverate mõõkadega, tegid metsikut kisa ja julgustasid üksteist. Venelased võtsid nad vastu pikavarreliste kirveste, mõõkade ning vemmalde hoopidega ja lõid alla kallaletungijad, kes langesid purustatud pealuudega.

Kolmandal päeval kutsus Subudai hulkujate vanema Ploskinja. Too tuli, näljast kõhn, näost must. Pikk, jõuline Ploskinja suutis nüüd veel vaevalt kõndida. Tema taga seisid kaks mongolit ja torkasid nugadega, et Ploskinja edasi liiguks. Subudai ütles:

"Mine oma vendade urusside juurde ja manitse neid, et nad mõõgad ning kirved minema viskaksid. Las lähevad ära koju... Meie neid ei puutu. Selle eest lasen su vabaks."

Hoides käes jalaraudade ketti, siirdus Ploskinja vene laagri poole. Tema kannul läksid kaks mongolit, hoides rihma otsa, mis oli Ploskinjale kaela visatud. Ta jäi seisma mõne sammu kaugusel vene vankritest. Venelased tõusid vankritele ja vaatasid imestunult kummalist kurnatud meest raske pakuga kaelas. Mõned tundsid ta ära: "See on hobuseparisnik Ploskinja, ta ajas Kiievisse polovetside rat-sudekarju ja oli polovetsi khaanide juures tõlgiks!"

Ploskinja karjus venelastele:

"Mind käskis tatari khaan Subudai-bagatur teile ütelda, et te enam asjatult ei võitleks. Kui te annate end nende armu alla, siis lasevad nad teil minna nelja tuule poole... Ainult visake ära kõik oma vara - tulupid, vankrid ja kirved. Seda kõike on tatarlastel vaja oma vaeva eest, sest nad on oma sõjakäikudel väga palju ära kulutanud."

"Sa valetad aina, lobamokk Ploskinja, nagu valetasid laadaplatsidel, kui müüsid meile äraaetud hobuseid!"

"Ärge kuulake teda!" karjusid vanad sõdalased. "Parem mõõkadega välja minna ja Dnepri äärde läbi murda. Kas või pooled

318

jõuavad kodutaredeni, kuid niimoodi ilma kirveste või mõõkadeta langeme me stepis kõik!"

Kuid Ploskinja vandus, et kõneleb tõtt, võttis ihu peal kantava risti, suudles seda, nuttis ja kinnitas:

"Võin ma siis teisiti rääkida, kui tatarlased mind tagant nugadega torgivad!"

Tatarlased noogutasid päid ja kinnitasid pöialt üles tõstes, et nende tõlk kõneleb õigust.

Hoolimata vanade sõdalaste vasturääkimisest käskis Kiievi suurvürst Mstislav Romanovitš siiski relvad tatarlastele ära anda. Siis hakkasid Kiievi sõdalased maani kummardudes üksteisega hüvasti jätma ja läksid ükshaaval välja, pildudes relvad ühte hunnikusse. Sõdalased jooksid kõigepealt jõe äärde - nad polnud kolm päeva vett joonud. Kui viimased sõdalased olid laagrist välja tulnud ja alustasid pihtasid sirutades ning rõõmu tundes, et näevad kodumaad, teekonda mööda tolmust šljahhi, hakkasid tatarlased neid taga ajama ning halastamatult tapma.

Viibides nüüd ilma relvadeta tühjas ääretus stepis, näis hukkumine kõigile möödapääsmatuna. Venemaa on kaugel, ja abi pole kusagilt loota!

Mongolid eraldasid üksteist vürsti, kes olid olnud Kiievi vürstiga. Nad kutsusid vürstid khaan Subudai-bagaturi juurde peole. Ratsanikud ümbritsesid neid tiheda rõngana ja viisid tatarlaste laagrisse.

Subudai-bagatur koos oma ihukaitseväelaste-turgaudide sadakonnaga sõitis Kiievi laagri lähedalt mööda ja vaatles veresauna. Relvadeta urussid võitlesid nagu jaksasid, pildusid kive ja kuivi mullakamakaid. Haavatud haarasid tatarlastest kinni, kiskusid need sadulast maha, rebisid peost nende kõverad mõõgad ja võitlesid edasi. Üks pikk uruss oli toonud laagrist vankriaisa, peksis sellega nagu malakaga, tahtis ligisõitnud ratsanikku lüüa, kuid hoop tabas ratsu pead. Hobune tõusis tagajalgadele püsti ja kuk-kus koos mongoliga maha. Uruss tormas lamaja kallale, kiskus temalt mõõga, raius mongoli surnuks, seejärel hüppas ratsu selga ning jätkas võitlemist mõõgaga. Tolmupilved katsid kõik kinni.

319

Kuid jõud oli ebavõrdsed ja mongolid võtsid võimust.

Subudai-bagatur sõitis kingu otsa, jälgides sealt mööda šljahhi edasiliikuvaid ratsanikke, ta märkas esimesena, et põhjast lähenevad kolm tolmupilve.

"Mis see on?" küsis Subudai ja näitas sõrmega põhja poole.

"Need on Tohhutšari tagasitulevad mongolid!" ütlesid turgaudid. "Need on kiptšakid, kes ajavad härgi!"

"Ei, sealt tuleb värske malev!" ütles Subudai. "Andke kogune-missignaal! Kutsuge kähku kõik sõdalased kokku! Küllalt juba surnud urussidelt saapaid maha tiritud! Tuleb uus lahing!"

Läbilõikavalt hakkasid tuututama pasunad. Mitmes kohas, kus käis heitlus, vastasid teised mongoli pasunapuhujad signaalidega. Mõned mongoli ratsanikud jätsid maha tee, kus venelased end kaitsesid, ning kihutasid tuhatnelja künka poole, kus paistsid Subudai viiesabaline buntšukk ja kivikujuna liikumatu väejuht ratsu seljas.

Kuid põhja poolt, stepist, liikusid üha lähemale kolm tolmupilve. Varsti eraldusid tolmupilved maapinnast, hakkasid õhus hõljuma ja hajusid pikkamisi. Vaikides vaatas Subudai sinna kanti. Tema turgaudid hakkasid kõnelema summutatud häälel:

"Tulevad kolm salka. Kes need on? Kui mitte kiptšakid, siis on need urussi ratsanikud. Seal ees on pilliroog. Praegu lähevad nad üle soo, seetõttu sai tolm otsa... Vaadake, seal nad ongi!"

Väljadel, mille taga laius roostik, keset pajupuhmastikke tulid nähtavale esimesed ratsanikud valgete ning ruskete ratsude seljas. Ilmudes igast küljest, otsekui maa seest välja kasvades, muutusid ratsanike rühmad üha tihedamaks ja täitsid peagi tasandiku üleni.

Mõneks ajaks jäid ratsanikud rahulikult paigale, otsekui oma ridu korda seades. Ratsanikud asusid poolringina laiali, nähtavale ilmusid kolm kolmnurkset lippu - must kullaga keskel ja kaks punast külgedel.

Tihedast tolmust ümbritsetud tatarlased, kes šljahhil relvituid kiievlasi tapsid, ei märganud tükil ajal uue maleva kohalejõudmist, ja kähmlus jätkus, nihkudes järk-järgult läände Dnepri poole.

320

Äkki sööstis saabunud väe keskpaik edasi ja hakkas kõrvulukustava karjumisega kihutama, suundudes kõige tihedamasse võitluskeerisesse.

Parem tiib rebis end lahti ja kihutas kaugele lääne poole, et võitlejaid ümber haarata, vasak tiib aga võttis algul aeglaselt, seejärel üha kiiremini kapates suuna tollele künkale, kus asus Subudai-bagatur.

Vana väejuht kõhkles vaid mõne silmapilgu. Ta röögatas: "Minu järele!" Nähvas teldrile nuudiga, sõitis kiiresti kingult alla ja kihutas sinnapoole, kus seisid Tohhutšari väed. Seal polnud kedagi -Tohhutšar võttis lahingust osa - ja Subudai kihutas üha kaugemale.

Kuigi venelased ei jälitanud teda. Nad sooritasid poolringi ja kihutasid tolmupilvi tõstes abistama Dnepri poole minevaid kiievlasi.

Subudai jäi seisma, saatis käskjalad-nukerid mööda šljahhi pikaksveninud mongoli malevat kokku kutsuma, käskis viivitamatult Kalka jõe kallastele tagasi pöörduda.

"Senini on võit meie poolel," ütles vana väejuht. "Urussid on sigiv, visa hõim! Stepist võib veel uus urusside malev ilmuda ja meie tagasipääsu kodumaale läbi lõigata... On paras aeg ratsud ümber pöörata!"

Ratsusid vahetades kappas Džebee-noion kolmesaja ratsaniku eesotsas ilma hinge tagasi tõmbamata Dneprini. Teda tõlgina saatev hulkuja Ploskinja küsitles haavatuid venelasi: "Kus on Mstislav Udatnõi?"

Mõned vastasid, et olid näinud teda tormihoona kihutamas kuratliku tuhkru ratsu seljas.

Dnepri kaldal märkas Džebee eemalduvat musta venet. Selles punetas Mstislavi mantel. Vürst istus päras ja hoidis ratsmeist kinni vene taga ujuvat hobust. Õhtupäikese kiirtes sätendas eredalt Mstislavi kuldkiiver, kuid ta ei vaadanud tagasi enda poolt mahajäetud "kurjale kaldale".

Džebee pani peale parima noole ja tõmbas jäiga vibu pingule. Veneni jõudmata laksatas nool vette. Džebee hüppas ratsu seljast,

321

langes rinnuli maha, haaras kätega peast kinni ja pures raevus kuiva koltunud rohtu.

Ta tõusis püsti, silmitses veelkord helepunase mantliga eemalduvat venet, ja teadmata, kelle peale oma meeletut viha välja valada, kahmas kõvera mõõga ja raius nüüd talle tarbetu, aheldatud hulkuja Ploskinja mitmeks tükiks.

Džebee hüppas ruske ratsu selga, pööras steppi ja kappas tagasi, eemaldudes šljahhist, kus mustades tolmupilvedes jätkusid viimased taplused ja liikusid tuhanded inimesed.

Lahingus Kalka jõel ja pikal Zaloznõi šljahhil hukkus palju kuulsaid vene vägilasi ja muid uljaid sõjamehi. Nad langesid relvitute Kiievi sõdalaste päästmisel, keda tapsid needsamad tatarlased, kes tõotasid, et nad ei tee alistunud urussidele paha. Vene legendides elavad edasi selles lahingus langenud Rostovi vägilane Aljoša Popovitš ja tema ustav kannupoiss Torop, Rjazani vägilane Dobrõnja Kuldvöö, Aljoša noor abiline - kuulus Jekim Ivanovitš - ja teised vaprad põhjapoolsed vägimehed Suzdalist, Muromist, Rjazanist, Pronist ja mujalt.'

Venelaste salgad, kes relvi käest viskamata julgelt läbi murdsid, jõudsid Dneprini, kus ootavad vened viisid nad teisele kaldale. Need

' 1223. aasta talvel toimus Suzdalimaal, "kuulsas Rostovis, kaunis linnas", erinevate vürstide juures teenivate družinnikute kokkutulek ning nõupidamine. Kõik rääkisid, et Venemaal on "suur korralagedus", et vürstid ei saa üksteisega läbi ja ajavad nendes sis-siriidudes družinnikuid ning oma talupoegi üksteist maha lööma polovetside, ljahhide ja teiste võõramaalaste rõõmuks.

Sellel nõupidamisel družinnikud "võtsid vastu kokkuleppe" (sõlmisid lepingu) - nad kõik sõidavad vene linnade iidse ema Kiievi rüppe ja teenivad seal üksnes ühtainust Kiievi suurvürsti. Pärast nõupidamist liikusid družinnikud Suzdalimaast lõunasse Kiievi poole.

Kui nad teel kuulda said, et kõik lõunapoolsed vürstid koos Kiievi vürstiga läksid sõjaretkele "khaan Tšagonizi tatarlaste" vastu Sinise mere (Aasovi) äärde, pööras kogu družinnikute salk peateelt lõunasteppidesse ja suundus vähekäidavaid teid kaudu ühinema ettcläinud vene malevaga.

Mööda Kalmiuse teed jõudsid põhjapoolsed vägilased Zaloznõi šljahhi juurde tol verisel päeval, mil tatarlased, kes olid ausõna peale Kiievi sõdalastelt relvad ära võtnud, hakkasid relvituid maha tapma.

Põhjapoolsed vägilased hukkusid tapluses tatarlastega, kuid võimaldasid mööda šljahhi pikaksveninud vene sõdalaste rivil korra taastada ja pealesuruvaid tatarlasi edukalt tagasi lüües Dneprini jõuda.

322

aga, kes uskusid tatarlase kinnitusi ja mõõgad ning kirved maha panid, hävitati peaaegu viimseni, nagu kõneleb vana laul:

Huntidele lõhkikiskumiseks,
varestele äranokkimiseks...

Lühinägelike, kadedate ning omavahel vaenujalal seisvate vürstide süü läbi, kes ei tahtnud oma jõudusid ühtseks, tugevalt kok-kuneeditud malevaks liita, said Zaloznõi šljahhist suure võidutee asemel "pisarate šljahh" - vahvad vene sõdalased külvasid selle üle oma valgete luudega, kastsid seda oma helepunase verega.

Viieteistkümnes peatükk TATARLASTE PIDU KONTIDEL

... Aga vürste võtsid nad kinni, lõid jalust maha ning toppisid laudade alla; ise istusid peale lõunat sööma. Ja nõndaviisi vürstid oma elu lõpetasid.

(Troitski kroonika)

Kalka kaldale, kõrge kurgaani otsa, kutsus Subudai kokku kõik oma tuhat- ning sadakonnaülemad pidulikule palvusele sõjaju-mala Suldee auks. Seda nõudis sünge ja salkus šamaan Beki. Teravatipuline müts peas, õlgadel karusnahk, mille küljes rippusid noakesed, nukud ning kuljused, tagus vana loitsija kurikaga suurt tamburiini ja käis tantsiskledes ümber ringi, mille keskel lamasid kinniseotult Kiievi suurvürst Mstislav Romanovitš ja teised üksteist kergeusklikku vene vürsti.

Pead vangutades ning keelt laksutades vahtisid neid tatarlased ja kahetsesid, et vangide seas puudus vürst Mastisljab - nii väga oleksid nad tahtnud silmitseda kuulsat "vene Džebeed"...

Šamaan Beki lausus karjudes palveid, surus käsitrummi vastu karvast nägu ning vilistas kord musträästana, huikas nagu öökull,

323

möirgas nagu karu või ulus hundina - niimoodi "vestles" ta vägeva sõjajumala Suldeega, kes oli mongolitele uue võidu kinkinud.

"Kas kuulete, kui vihane on jumal Suldee?" röökis šamaan. "Suldee on jällegi näljane, ta nõuab inimohvreid!"

Tasandikule ümber kurgaani olid aset võtnud tuhanded tatari sõdalased. Nad läitsid lõkked ja veristasid noori märasid.

Tatarlased tõid kohale vene vankrite küljest ärakistud aisad ning lauad ja ladusid need kinniseotud vürstide peale. Nendel laudadel võtsid istet kolmsada tatari sõjapealikku. Kumõssipeekreid tõstes ülistasid nad julma sõjajumalat Suldeed, mongolite kaitsjat, ja kiitsid võitmatut "maailma vapustajat", punase habemega Tšingis-khaani. Tatarlased loobusid lunarahast kõige suursugusemate vene vürstide eest, nad ohverdasid jumal Suldeele need vangid, kes olid julgenud võitlusse astuda "taeva poolt saadetud" Tšingis-khaani malevaga. Bagaturid lagistasid naerda, kui laudade alt kostsid purukspitsitavate vürstide oiged ning needmised. Oiged ning karjed jäid järk-järgult vaiksemaks, ja neid lämmatas mongoli sõdalaste juubeldav laul:

Meeles, meeles on mongoli stepid –

sinine Kerulen, kuldne Onon!
Palju,
palju vaenlaste hõime
mongoli väed põrmu sõtkunud on!
Maailma paiskame
äikest ja leeki,
surma külvavad
Tšingis-khaani pojad.
Ning neljakümmet
kõrbe me taga
katavad argpükside
vereojad...

324

Pidusöögi ajal tõusis püsti väejuht Tohhutšar-noion ja vilistas signaali, millega ajujahil vibukütid kokku kutsutakse. Tuttavat kutset kuuldes jäid kõik vait. Tohhutšar tõusis püsti ja hakkas sõdalastele karjuma:

"Suurkagaan Tšingis-khaan on kõige targem inimene! Ta näeb kõik ette nii saja päeva kui tuhande aasta peale... Ta saatis mu teile järele koos vaprate meeste tumeniga, et ma otsiksin üles võitmatud tiigrid - Džebee-noioni ja Subudai-bagaturi. Kagaan ütles mulle, et parim kingitus teile tema käest on saada sõjalist toetust lahingupäevadeks..."

"Õigus, õigus!" hüüdsid mongolid.

"Kusagil peatumata käisime läbi mitmesugused maad. Kõikjal nägime mongoli murdumatu mõõgatera jälgi. Me küsisime: "Kus on kuulsad bagaturid Džebee ja Subudai?" Põlvili langedes osutasid ehmunud elanikud kätega lääne poole. Me kihutasime siia enne lahingu algust ja minu kümme tuhat sõdalast tormasid taplusse. Pärast ühinemist teiega purustasime kiiresti pikkade habemetega urussid."

"Au sulle, Tohhutšar! Sa jõudsid õigeks ajaks kohale!"

Tohhutšar jätkas:

"Maailma vägev valitseja Tšingis-khaan mõtles teie peale ja läkitas minu kaudu oma tahte. Tema püha kirja tõi siia kiirkäsk-jalg. Minu kümme tuhat ratsanikku hoidsid käskjalga nagu kallihinnalist teemanti ja toimetasid ta tervena siia. Vaadake, siin ta on!

Subudai-bagaturi juurde astus vana kõverjalgne mongol, kes oli kuljuseid täis riputatud ja kandis jahikullisulgedest mütsi. Ta võttis põuest nahktoru. Selle sees peitus kinnipitseeritud kirja-rull. Konksus sõrmedega kiskus Subudai vahapitseri küljest ära. Halli habemega kirjutaja, peas muhamedlase turban, keeras rulli lahti, luges kirjutatu endamisi läbi, sosistas Subudaile kõrva. Too tõusis püsti ja hüüdis:

"Suurkagaan käsib! Võtke austusega kuulda!"

Kõik sõjapealikud tõusid korraga püsti. Seda nähes kargasid jalule ka ülejäänud tatarlased. Ülemad heitsid maapinnale, ja nende

325

järel langesid põrmu kogu laagri sõdalased. Pead tõstes hüüdsid nad vastu:

"Suurkagaan käsutab! Meie kuulame sõna!" Subudai-bagatur jätkas:

"Ainsam ja võitmatu kirjutas niisugused sõnad:

"Kui saate kirja, pöörake tagasi ratsude pead. Sõitke kurul-taile arutlema maailma allaheitmist.

Jumal taevas, kagaan on jumala võim maa peal. Planeetide ristlemise käskija, kõikide inimeste valitseja pitser. "

Subudai libistas pilgu üle maani kummardunud mongolite selgade ja tõstis käe.
"Nüüd kõnelen mina!... Kuulake mind!"
Kõik ajasid end sirguja vaatasid põlvili olles, hinge kinni pidades "läbinäritud käpaga pantrit":
"Täna me veel lõbutseme, kuid homme pärast päikesetõusu asume kõik tagasiteele meie valitseja kuldjurta poole. Kes viivitab - see kägistatakse surnuks!"
Kõik sõjamehed pistsid rõõmust ulguma, ja kui nad olid jällegi istet võtnud, jätkasid kisa ning lauludega pidusöömingut.

Järgmisel hommikul, pärast seda kui oli palvetatud päikese poole ja toodud talle joogiohver kumõssi näol, istusid mongolid ratsude selga. Nad ajasid loomakarju ning räbalates, kurnatud vange. Kokkuröövitud vara ning raskelthaavatud mongolitega koormatud vankrid, millede ette olid rakendatud härjad, hakkasid kogu stepis väljakannatamatult kriuksuma ja kadusid tolmupilvedesse. Mongoli maleva ees sõitis Subudai-bagatur. Ta vedas torbas Kiievi vürst Mstislav Romanovitši pead, tema kullatud teraskiivrit ja rinnal kantavat kuldristi ketikesega. Subudai armidega kaetud, mustusest parkunud näole ilmus midagi naeratusetaolist mõtte juures, et ta asetab oma kallihinnalise torba maailma vapustaja, võitmatu Tšingis-khaani kuldtrooni ette.
326
Maleva taga sõitis koos oma luurajatesadakonnaga sünge Džebee-noion. Tema ei viinud kaasa mingit saaki ja venitas tuule ulgumise taolist kaebliku laulu taevassinisest Kerulenist, kuldsest Ononist ja avaratest mongoli steppidest...
Mongolid siirdusid kirdesse, Itili jõe äärde, ja edasi läbi Uurali lõunapoolse mägestiku Horezmi tasandikele. Kiptšaki stepp sai vabaks mongolite ning tatarlaste hirmuäratavast malevast. Nad kadusid sama äkitselt ning arusaamatult, nagu olid tulnudki. Pärast nende äraminekut pöördusid mõned kiptšaki hõimud oma laastatud rändlaagritesse tagasi, teised kolisid ümber Ugri steppi ja Doonau alamjooksule. Siis arvasid nii kiptšaki kui ka vene vürstid, et tatarlased ei pöördu enam kunagi tagasi, ja veetsid nagu ennegi päev päeva järel "kraaklemistes ning nääklemistes", valmistumata uue sõja vastu, ega aimanudki, et tatarlased kavatsesid uut, veelgi kohutavamat röövretke läände.

NELJAS OSA TŠINGIS-KHAANI SURM

Esimene peatükk TŠINGIS-KHAAN KÄSKIS RATSUD ÜMBER PÖÖRATA

Pärast sultan Dželal ed-Dini julget põgenemist saatis Tšingis-khaan kogenud väejuhid Bala-noioni ja Durbai-bagaturi India maale sultanit taga ajama. Need kihutasid mööda mitmesuguseid teid, kuid ei leidnud tema jälgi. Teekonnal rüüstamist korda saates põletasid mongolid maha linnad, mida valitsesid Dželal edDini liitlased, khaanid Agrak ja Azam-Melik.
Kui mongolid olid hulga parvi valmistanud ja katapulte ning heitmiseks kõlblikke ümmargusi kive neile peale laadinud, sõitsid nad parvedel mööda Sindi jõge alla ja jõudsid Multana linna juurde. Seal hakkasid nad seda rikast linna kiviheitemasinatega pommitama. Ligipääsmatud müürid, alalõpmata kohalesaabuvad india väed ja talumatu kuumus sundisid lambanahkadesse rõivastatud mongoleid piiramist lõpetama ja minema tagasi mägedesse Tšingis-khaani juurde.

Suurkagaan päästis end kuumuse käest pilvedesse mähkunud asulas keset kõrgeid mäeharju, nagu oleks ta kõik sõjalised ettevõtted unustanud. Õhtustel pidudel kuulas Tšingis-khaan muinasjutuvestjaid ja lauljannasid, kes laulsid pärsia ning hiina laule. Kullakarva siidrõivastesse riietunud uued tantsijannad, kes olid pärast kaheaastast teereisi Hiina pealinnast hiljuti kohale jõudnud,

328

jooksid mööda tumelillasid afgaani vaipu. Nad näitasid tantsukunsti, vehkisid laiatiivuliste lindude lendu jäljendades pikkade käistega või tõmbusid kerasse nagu maod, rullisid end lahti ja keerlesid ringmängudes.

Siin jäid haigeks Tšingis-khaani väike poeg Külkan ja tema noor ema Kulan-Hatun; kasukatega kaetuina lebasid mõlemad siidpatjadel ja kurtsid kord külmavärinate, kord palavuse üle. Tšingis-khaan käis iga päev haigete juures, toppis neile suhu suhkrutükke, istus nende kõrval ja päris, kus täna valutab.

Kulan-Hatun nuttis ja kaebas valu üle kogu keha.

"Siinsete mägede vaimud piinavad neid, kes jäävad sellesse pahasse paika," rääkis ta. "Sa nägid, missugused udud kerkivad lõhangute sügavustest? Need on sinu maleva poolt tapetud rinnalaste hinged. Mina ja väike Külkan sureme siin. Ainult taevassinise Keruleni vesi teeb meid terveks. Luba meil kodustesse mongoli steppidesse tagasi minna."

Tšingis-khaan vihastus:

"Üksi, ilma minuta, ei sõida sa kuhugi. Kuid mina pean enne vallutama teise poole maailmast."

Kulan-Hatun nuttis veel kõvemini. Tšingis-khaan saatis suur-nõuniku, hiinlase Elü-Tšu-Tsai järele. Too tuli viivitamatult, suur raamat käes. Kui Kulan-Hatun teda nägi, hüppas ta püsti, kiskus raamatu vanamehe käest ära, viskas selle vaibale ja heitis ise peale.

"Otsekohe saame teada, mida ütleb taevas!" sõnas Tšingis-khaan.

"Ma ei taha teada, mis minuga juhtub," vastas Kulan. "Juhtub see, mida mina tahan. Mina aga tahan Keruleni kaldale tagasi minna, ja kõik meie malevas tahavad...
"

Tšingis-khaan kergitas ja langetas kulme, nohises ja ütles viimaks:

"Seniajani pole olnud niisuguseid vastaseid, keda ma poleks võitnud. Nüüd tahan ma alistada surma. Kui sina, muretu ning sõnakuulmatu Kulan-Hatun, oled minu kõrval, surm sind ei puuduta. Kui sa aga minu juurest ära lähed, siis viib salamürk võõ-rusroas või pimedusest lastud nool sind pilvede taha... " Seepeale

329

pöördus Tšingis-khaan Elü-Tšu-Tsai, oma targeima nõuniku poole: "Sa lubasid mulle muretseda samaane, nõidu, arste ning tarku, kes mõistavad valmistada jooki, mis teeb surematuks. Mispärast ma neid seniajani ei näe?"

"Nende järele on ustavad inimesed saadetud ja nad kõik peavad varsti siia ilmuma. Kuid sina lähed malevaga nii kiiresti ja nii kaugele, et kõik need suurte teadmistega mehed ei suuda sulle järele jõuda."

Tšingis-khaan nägi, et Kulan-Hatun jääb üha rohkem haigeks ning tema õitsev ilu kaob kiiresti. Samuti lamas ta väike poeg Külkan endiselt kõhetuna ning kahvatuna ema kõrval. Siis hakkas kagaan rahutust avaldama ega leidnud mitte milleski lohutust. Ta kõneles sageli surmast ja küsis arstidelt vahendit elu pikendamiseks. Imettegevaid jooke pakkusid paljud. Tšingis-khaan käskis neil arstidel endil oma arstirohud sisse võtta, seepeale aga raius neil pead maha ja vaatles, kas nad jäävad ellu.

Erilist masendust hakkas kagaan ilmutama pärast mongolite võitlust Baltani kindluse juures, kui vaenlase katapult tabas oda-suuruse noolega Mutugani, ta lemmiklapselast, Džagatai poega. Mutuganist pidi saama muhamedlike maade peakhaan, kuid ta suri juhusliku noole läbi.

Siis veendus Tšingis-khaan, et surm annab hoope otsekui pime emakaamel, kes peksab jalgadega: ühe tabab - ja see heidab hinge, teisest möödub - ja see elab rauga-eani.

Pojapoja surma tõttu sattus Tšingis-khaan niisugusesse raevuhoogu, et käskis Baltani viivitamata ära võtta. Pärast müüri läbimurdmist tungis malev linna ja laastas mõõgaga kõik. Tšingis-khaan käskis, et sõdalased kedagi vangi ei võtaks; kogu paikkond muudeti kõrbeks, et seal ühelgi olevusel elu ei oleks. Sellele kohale anti nimeks "Mau-kurgaan", mis tähendab "Kurbuse küngas". Sellest ajast peale seal enam kedagi ei elanud ja maa jäi sööti.

Terved päevad istus Tšingis-khaan oma kollase telgi kõrval, mis oli püstitatud mäetipule järsaku kohale. Jalgade ees musten-dasid kuristikud, milledel ei paistnud põhja olevat. Ta nägi süngeid mäeahelikke ja lumiseid tippe, mis kadusid udusesse kaugusesse,

330

nõudis vahel enese juurde vilunud teejuhte ja päris nendelt teateid kõige lühemate teede kohta, mis viivad läbi India ja Tiibeti mongoli steppidesse.

Rikkaliku saagiga koormatud sõdalased rääkisid leeris ainult tagasipöördumisest kodulaagritesse. Kuid keegi ei julgenud sellest julmale kagaanile teatada. Keegi ei teadnud tema tõelisi mõtteid, keegi ei võinud ette näha, missugune käsk temalt homme tuleb - kas pöörab ta maleva tagasiteele või alustab jällegi sõjaretke, ja kas ei tule veel palju aastaid rännata tulekahjude suitsus mööda mitmesuguseid maid, hävitades ettetulevaid rahvaid.

Vägedes oli kuulda juba nurinat pika peatumise pärast Afgaani mäekurudes, kus oli hobustele vähe toitu. Siis Kulan-Hatun, kes soovis kagaani veenda, et on aeg kodumaale tagasi pöörduda, kõneles sosinal suurnõuniku, hiinlase Elü-Tšu-Tsaiga ja mõtles välja muinasloo. Elü-Tšu-Tsai õpetas välja kaks julget nukerit seda Tšingis-khaanile jutustama. Need kaks mongolit ilmusid kagaani telgi juurde ja nõudsid kokkusaamist Tšingis-khaaniga, üteldes, et neil on talle midagi õige tähtsat ning imetaolist teatada.

Elü-Tšu-Tsai viis nad Tšingis-khaani juurde ja nad jutustasid:

"Meie eksisime mägedes ära ja nägime ühte looma, kes oli hirve taoline, rohelist värvi, hobuse sabaga ja ühe sarvega. See loom kisendas meile mongoli keeles: "Teie khaanil tuleb parajal ajal kodumaale tagasi pöörata."

Tšingis-khaan kuulas muinasloo rahulikult ära, kuid kergitas ühte kulmu ja hakkas üksisilmi enese ees põlviliolevaid bagature vahtima.

"Kas te jõite palju kumõssi tol päeval, kui imeloom end teile ilmutas?"

Bagaturid vandusid, et nad oleksid rõõmuga joonud, kuid nendel paljastel kaljudel on raske mitte üksnes mära- vaid isegi kitsepiima hankida, ja tõstsid oma sõnade õigsuse kinnitamiseks pöidlad üles.

Tšingis-khaan pöördus Elü-Tšu-Tsai poole:

"Sina tunned kõige targemaid raamatuid, milledes on avatud kõik maa-, mere- ning taevasaladused. Kas oled sa lugenud juttu niisugustest loomadest?"

331

Elü-Tšu-Tsai tõi suure raamatu maailma mitmesuguste loomade, kalade ning lindude joonistega ning kujudega, lehitses seda ja ütles:

"Niisugust haruldast looma nimetatakse "targaks Go-Duaniks", ja ta mõistab kõikide rahvaste keeli. Tema kõne meie kahele bagaturile tähendab, et maailmas toimub ülemäärane verevalamine. Nüüd saab juba neli aastat, kui sinu suur malev alistab Õhtumaid. Seepärast tunneb igavene suurtaevas jälkust lakkamatute tapmiste pärast ja saatis loom Go-Duani sulle, valitseja, oma tahet kuulutama. Näita sõnakuulmist taeva vastu ja halasta nende maade elanikele. See on sulle ilmaotsatuks õnneks. Muidu vihastab taevas sinu peale ja tabab sind välguga. Niimoodi seletab see hiina tarkade iidne raamat."

Elü-Tšu-Tsai kõneles pidulikult ja tähtsalt, otsekui palvet lugev preester, Tšingis-khaan aga, üks silm vidukil, vaatles oma nõunikku. Siis viis ta oma pilgu üle bagaturidele, kes tema ees alandlikult põlvili olid, ja kutsus algul ühe, seejärel teise enese juurde. Ta kallutas end allapoole, sosistas neile midagi korvaja kumbki vastas talle samuti sosinal.

Siis lubas väga rahulolev kagaan bagaturidel lahkuda ja käskis neile kumõssi anda, niipalju kui kumbki neist juua jaksab.

"Need bagaturid on taibukad ning leidlikud," ütles kagaan oma nõunikule, "neid tuleb autasustada. Ma küsisin neilt järjekorras, missuguse sammuga loom Go-Duan läks. Üks ütles, et ta jooksis traavi, teine aga - et läks küliskäiguga. Mitte ükski, isegi puru-joobnud mongol, kes on silmitsenud jooksvat looma, ei eksi niimoodi. Kuid täna sain ma aru, et malev on sõdimisest väsinud, et temas kasvab igatsus kodusteppide järele, ja seepärast ma teatan, et vastavalt taeva tahtele, kes saatis mulle, oma väljavalitule imelooma Go-Duani, pööran ma maleva tagasiteele ja suundun ko-dusesse põlis-ulussi'."

Kui mongoli sõdalased järgmisel päeval Tšingis-khaani otsusest teada said, rõõmustasid kõik, hakkasid laulma ja valmistusid teekonnaks.

' Põlis-uluss - peamine udellidest, millisteks jagunes Tšingis-khaani impeerium. Sellesse udelli kuulusid puhtmongoli rändlaagrid.

Esialgu mõtles Tšingis-khaan minna läbi India ja Tiibeti ja saatis seepärast saatkonna Delhi linna India kuninga Iltutmõši juurde. Kuid mägiteed olid veel lund täis tuisanud, kuningas aga viivitas vastusega ja koondas vägesid, millede etteotsa pani Dželal edDini.

Vahepeal saabusid Mongooliast teated alati mässuliste tanguutide uuest ülestõusust ning ta nõuniku Elü-Tšu-Tsai poolt tähtede järgi läbi viidud arvutuste tulemused ja samaanide ennustused ei soovitanud kagaanil läbi India minna.

Siis otsustas Tšingis-khaan minna tagasi mööda sedasama pikka teed, kustkaudu ta tuli. Tema käsul hakkasid kohalikud elanikud mäekurusid lumest puhtaks rookima, ja kevade algul asus mongoli malev teele.

Teine peatükk TŠINGIS-KHAANI KIRJAVAHETUS KERJUSTARGAGA

Juba sel ajal, kui Tšingis-khaan peatus Musta Irtõši ülemjooksul, tundis ta muret oma tervise ja elu pikendamise pärast, otsis vilunud arste. Talle jutustati silmapaistvast targast Tšang-Tšunist, kes olevat avastanud kõik maa- ning taevasaladused ja teab ka vahendit, kuidas saada surematuks. Tema kohta ütles suurnõunik ning tähetark Elü-Tšu-Tsai:

"Tšang-Tšun-Tsõ on kõrge täiuslikkuse saavutanud inimene. Juba ammu valdab see erak kunsti pilvede seltsis olla, lennata kurgede seljas nende juurde ja ta oskab end teisteks olevusteks muuta. Loobudes kõikidest maistest hüvedest elab ta mägedes koos teiste tarkadega, otsib filosoofilist kivi "dan", mis annab inimesele pika ea ning surematuse. Mõtetesse vajununa istub ta kord nagu laip, kord seisab terve päeva liikumatult nagu puu, kord kõneleb nagu kõu, kord kõnnib kergelt nagu tuul. Ta on palju näinud, palju kuulnud, ja pole raamatut, mida ta ei oleks läbi lugenud."

Selle ebatavalise rauga ülesotsimiseks käskis Tšingis-khaan oma vilunud hiina aukandjal Lü-Tšung-Lül viivitamatult teele

asuda. Ta andis talle kuldse paitsaa, millel oli tulivihase tiigri kujutis ning kiri: "Antakse täielik võim käsutamiseks, nagu rei-siksime meie ise."

Lü-Tšung-Lü kätesse anti üle kui ülim väärisese nimeline kiri Tšingis-khaanilt tark Tšang-Tšunile, mille oli kirjutanud kirjaoskamatu suurkagaani sõnade järgi ta nõunik Elü-Tšu-Tsai.

Kirja sisu oli järgmine:

Taevas põlgas Hiina tema ülemäärase luksuse ning ülbuse pärast ära. Kuid minul, põhjapoolsete steppide elanikul, pole kõlvatuid kalduvusi. Ma armastan kommete lihtsust ning puhtust, põlgan luksust ja pean silmas mõõdukust. Mul on alati üksainus lõuendist riietus ja ühesugune söök. Mul on seljas samasugused räbalad nagu hobusepoisil ja ma söön sama lihtsalt kui lehm.

Seitsme aasta jooksul saatsin ma suuri asju korda ja maailma kõikides maades kinnitasin ma oma võimu. Niisugust riiki pole olnud kõige iidsematest aegadest saadik, millal vallutasid maailma meie esivanemad, hunnu' rändhõimud.

Minu auaste on kõrge ja kohustused tähtsad. Kuid ma kardan, et minu valitsemises jääb midagi puudu. Kui ehitatakse laeva, siis valmistatakse ka aerud sellejaoks, et nende abil võiks üle jõgede sõita. Niisamuti kutsutakse ka tarku ja valitakse abilisi maailma alistamiseks ning valitsemiseks.

Ma sain teada, et sina, õpetaja, oled tõde tundma õppinud ja tegutsed alati üllate reeglite järgi. Väga õpetatud ning kogenud inimesena oled sa põhjalikult tutvunud seadustega. Ammust ajast viibid sa kaljustes mäelõhedes ja peidad ennast maailma eest.

Kuid mida pean mina tegema? Meid lahutavate laialdaste mägede ning orgude tõttu ei saa ma sinuga kohtuda. Seepärast valisin ma välja oma lähedase aukandja Lü-Tšung-Lü, seadsin valmis kärmed ratsanikud ning posti vankri ja palun sind, õpetaja, paljusid tuhandeid liisid kartmata minu poole teele asuda.

Ara mõtle kauguse/e ning liivasteppide ulatusele, vaidhalet-se minu rahvast. Või siis, armust minu vastu, teata mulle abinõu elu pikendamiseks.

' Hunnu - hunnid, kes elasid Kesk-Aasias; sõjakas rahvas, kes läks hiljem läände ja tungis V sajandil Attila juhtimisel Euroopasse.

2 Lii - hiina pikkusmõõt, umbes ½ km.

Loodan, et sina, kes oled tundma õppinud suure dao' olemust, tunned kaasa kõigele heale, ei hakka minu soovile vastu seisma. Seepärast peaks sulle meie käesolev käsk täiesti selge olema.

Niisuguse kirjaga käes asus Lü-Tšung-Lü pikale teele üle steppide ning mägede. Kiirustades kagaani tahte täitmisega, kihutas ta ja vahetas küüdijaamades[2] nobedasti hobuseid. Kui ta lõpuks Hiinasse saabus, jõudis ta kõrgete mägedeni, kus otsis üles mahajäetud mäelõhangus igivana, kurnatud ning lagunenud hamega hädavaevalt kaetud targa. See oli kuulus Tšang-Tšun. Lugenud läbi Tšingis-khaani kirja, keeldus ta algul järsult tema juurde sõitmast.

Siis kirjutas ta vastuse, mille Lü-Tšung-Lü kiirkulleriga suurkagaanile läkitas. Ta ise aga jäi, kagaani viha kartes ning Tšang-Tšuni veenda lootes, eraku juurde. Hiina tark kirjutas järgmist:

Dao poole püüdlev alandlik mägede elanik Tšang-Tšun sai hiljuti kõige kõrgema käsu, mis oli kaugelt kohale jõudnud. Jah, kogu andetu mereäärne hiinlaste rah vas on oma ülbuse tõttu juhm. Kujutledes enesele, et ma elu asjades olen tölp, dao uurimise suhtes aga pole mingit edu saavutanud, töötasin kõikvõimalikkude abinõude kallal, eisumud, vaid vananesin, ja kuigi minu kuulsus levis mööda mitmeid riike, pole ma pühaduselt tavalistest inimestest põrmugi parem, - selle kõige tõttu piinlen ma vaid häbist. Sest kes teab salajasi mõtteid?

Esialgu, kui sain ebatavalise kirja, tahtsin ma end mägedesse peita või merele minna, kuid hiljem otsustasin sinu käsule mitte vastu seista ja pidasin hädavajalikuks teele asuda ja lumega võidelda, et esitleda ennast valitsejale, keda taevas on õnnistanud mehisuse ning tarkusega ja kes ületab kõiki hallist ajast peale, kuna talle alistuvad kõik õpetatud hiinlasedja metsikud barbarid.

Teekonnal on tuul ning tolm lakkamatud, taevas pilvedest tumestatud, mina aga olen vana ning nõrk, ei jaksa suuri raskusi

1 Dao - kõrgeim tõde.

2 Tšingis-khaani impeeriumi kõikidele peateedele seati sisse postijaamad, kus hoiti hobuseid. Neid postijaamu nimetati mongoli keeles "jam", millest tekkisid vene sõnad "ямской" ("postijaama-"), "ямщик" ("postipoiss").

välja kannatada ja kardan, et ma mööda niisugust pikka teed sinuni ei jõua.

Kui ma aga jõuangi sinu, rahvaste valitsejajuurde, suskas on sõjaliste ning riiklike asjade otsustamine mulle jõukohane? Seepärast palun armulikult ära näidata: kas ma pean sõitma või mitte? Olen kuivetunud väljanägemisega, kehaliselt kurnatud. Ootan otsust.

Draakoni aastal, kolmandal kuul.

Kui Tšingis-khaan sai selle kirja, muutus ta õige rõõmsaks, autasustas heldelt kullerit ja vastas uue kirjaga:

Kes tuleb minu käe alla, see on minu poolt. Kes minu juurest ära läheb, too on minu vastu. Mina kasutan sõjalist jõudu, selleks et ajajooksul pärast suuri töid kestvat rahu saavutada. Ma peatun alles siis, kui kõik maailma südamed mulle alistuvad. Sel eesmärgil näitan ma üles ähvardavat ülevust, olen alati sõjakäigul võitmatute sõdalaste keskel. Ma tean, et sa võid kergesti teele asuda ja kure seljas minujuurde lennata. Kuigi tasandiku teed on piiritud, ei tule mul enam kaua oodata, et näha sinu saua. Seepärast vastan ma sinu läkitusele, et sa teaksid mu mõtteid. Muust ma pikalt ei räägi.

Kolmas peatükk TEE MIND SUREMATUKS!

Kui Hiina tark oli saanud suurkagaani käest teise kirja, nõustus ta pikale teekonnale asuma. Ta keeldus järsult sõitmast karavanis koos ülikaunite paleelauljannade ning - tantsijataridega, keda Hiinast samaaegselt Tšingis-khaanile läkitati. Seepärast anti talle tuhandest jalaväelasest ning kolmesajast ratsanikust eriline valve. Tšang-Tšun võttis enesega kaasa kakskümmend oma õpilast; üks nendest pidas üksikasjalikku päevikut, kandis sellesse õpetaja mõtteteri ja luuletusi'.

' See Tšang-Tšuni reisipäevik - "Teekond läände" - on säilinud käesoleva ajani.

336

Tšang-Tšun sõitis kiirustamata ja peatus kõikjal linnades. Mongoli linnaülemad (darugid) korraldasid talle pidulikke vastuvõtte ja pakkusid ohtralt võõrusroogasid, milledest tark keeldus, toites ennast üksnes riisipudru ja puuviljadega.

Teel kirjutas Tšang-Tšun ühtelugu värsse. Kui ta sõitis läbi mongoli steppide, esitas ta oma mõtted niisuguste värsside näol:

/

Kuhu vaatan - igalpool
mäeahelikud kõrguvad...
Seal igast kandist puhub tuul
ja mägiojad alla tormavad!

Ja mõtted pähe tulevad:
"Miks iidset ajast alates
siitkandist läbi lähevad
rändhõimud oma karju ajades?

Nemad pühi loomi nüüd
söövad nagu muistsel a 'al,
meile võõrad nende rüüd,
võõras nende elulaad!

Ei nad tunne kirja veel,
muretult aega viidavad...
Lapselik on nende meel,
oma saatusega rahul nad!"

II

Üle tühja tasandiku viis me tee,
retk oli raske, samm kaotas hoo.
Klaasina sinasid järveveed
ja sätendas soolakusoo.

' Hiinlased, kes peavad lehma pühaks loomaks, ei söönud lehmaliha ega joonud piima. Seepärast näis neile mongolite toitumine kummalisena.

337

Ei kohta siin terve päev rändurit,
vaid tummad kingud kõrguvad ees...
Korra aastas kihutab läbi siit

võõralt maalt tulnud ratsamees.

Ei mägesid ega puid siin märka silm,
rohi küngastel katab maad...
Olgu väljas suve- või talveilm,
nahkrõivaid kannab nomaad.

Ei kasva siin riis, kogu rahvas peab
end piimaga ülal vaid,
ja rõõmsalt igaüks endaga
veab vildist maju viletsaid...

Kahe aasta pärast, väljasõidu päevast arvates, jõudis Tšang-Tšun Džeihuni jõe äärde ja läks Termese lähedal üle teisele kaldale. Seal võttis teda vastu Tšingis-khaani ihuarst. Tark kinkis talle värsid, mis olid kirjutatud pika tee lõpetamise puhul, ja ütles:

"Ma olen metslane mägedest, saabusin suurkagaani sõjalaag-risse üksnes selleks, et talle tähtsaid sõnu ütelda. Nende täitmisest muutub maailm õnnelikuks."

Tšang-Tšuni värsid olid järgmised:

Hallist ajast on valgusest kuulus
kaheksas kuu!'
Hajusid kõik pilved,
öö selge ja vaikis tuul.
On hõbesillaga
üleni kaetud tae va telk, ja lõunas
Draakoneil
sädeleb tähtede helk!

' Kaheksas kuu - hiina kalendri järgi septembrikuu, millal hiinlased põllutööde lõpetamise puhul korraldavad lõbusaid pidustusi.

338

Kõrgetest tornidest
kostab rõõmustav hõik:
nagu käskis seadus,
peavad pidupäeva kõik!
Ja voolab siis vein,
oma laule laulab laulik...
Kuid vaiksel kaldal
väsinult käib tark aulik...
Kartmatult teele läks
tark vägeva khaani manu,
et deemon
nüüd vaigistaks khaani verejanu!

Tšang-Tšun sõitis läbi laastatud Balhi linna, kus oli kuulda üksnes näljaste koerte haukumist, kuna elanikud olid laiali pagenud, ja nelja päevateekonna järel mööda mägesid jõudis ta Tšingis-khaani laagrisse, tema kollase telgi juurde, mis asus äkilise järsaku ääres.

Samarkandi asehalduri Ahaija-Taiši saatel, kes oskas hiina ja mongoli keelt, ilmus Tšang-Tšuni hirmuäratava valitseja juurde. Nii nagu ükski daos Hiina valitseja juurde

ilmudes kunagi tema ette põlvili ei langenud ega maani kummardusi ei teinud, nii tegi ka Tšang-Tšun kagaani jurtasse minnes vaid kerge kummarduse ja pani austuse märgiks peopesad kokku.

Suurkagaani ees seisis kuivetanud, päikeselõõsast ning tuultest pronksivärviliseks põlenud vanamees kumera lauba ja valge udemetutiga kuklal. Ta näis kerjusena paljaste jalgade otsa tõmmatud nöörsandaalides ja igivanas mantlis, kuid ta silmitses "maailma valitsejat" rahulikult ning hirmuta, seejärel laskus vaibale.

Tõmmu näoga, ruske halliksläinud habemega Tšingis-khaan, kes kandis ümmargust mütsi suure smaragdi ning õlgadele langeva kolme rebasesabaga, istus kuldtroonil, jalad enese alla tõmmatud. Pilkumatute rohekate kassisilmadega vaatles ta nõtra ning puruvaest vana tarka, kellelt ta praegu oma pääsemist ootas. Tšingis-khaan nagu ta külalinegi kandis lihtsast lõuendist musta riietust ja tema häbemekarvad olid samuti vanaduse härmatisega

339

kaetud, kuid eluteed olid kummalgi erinevad. Hiina tark eraldus inimestest üksildastesse paikadesse, pühendas kogu oma elu teaduste uurimisele, otsis inimeste haigustest, kannatustest ning surmast päästmise saladust, ja tuli appi kõigile, kes palvega tema pole pöördusid. Kagaan aga oli alati tohutute armeede juhiks, läkitas sõdalasi teisi rahvaid hävitama ning hukkama, kõik oma võidud saavutas ta kümnete tuhandete inimeste surma hinnaga. Nüüd, kui olid kättejõudnud viimased eluaastad, nüüd sõltus sellest kurnatud erakust, et Tšingis-khaan saaks jällegi nooreks ning tugevaks ja vabaneks alatiseks kagaani jälgi mööda käiva surma kõvadest kätest, mis olid valmis muutma põrmuks ja olematuks teda, kes on kõige tugevam maa peal.

Mõlemad raugad vaikisid kaua. Siis küsis Tšingis-khaan:

"Kas su teekond oli õnnelik? Kas sul oli kõike küllaldaselt nendes linnades, kus sa peatusid?"

"Algul varustati mind ülikülluses igasuguse toiduga," vastas Tšang-Tšun. "Kuid viimasel ajal, kui ma sõitsin läbi maade, kus sinu malev oli viibinud, oli kõikjal näha lahingute ning tulekahjude jälgi. Seal oli raske toitu hankida."

"Nüüd hakkad sa saama kõike, mida tahad. Tule iga päev minu juurde lõunasöögile."

"Ei, niisugust heategu pole mulle vaja! Mägede metslane elab usuvägilasena ja armastab üksindust."

Teenrid tõid kumõssi, tark ütles sellest ära. Kagaan lausus:

"Ela minu juures oma tahtmise järgi, nagu soovid. Me kutsume su eriliseks vestluseks välja. Lubame minna."

Tšang-Tšun tõusis üles, pani peopesad kokku, vehkis nendega austuse märgiks ja läks välja.

Varsti liikus mongoli malev läbi Maverannagri maa tagasi põhja poole. Teekonna ajal saatis Tšingis-khaan targale mitu korda viinamarjaveini, meloneid ja mitmesugust toitu.

Malev läks kiiresti osavalt lotjadele ehitatud ujuvat silda mööda üle Džeihuni jõe ja võttis suuna Samarkandi poole.

Kord peatuse ajal saatis Tšingis-khaan Tšang-Tšunile teate, et ta ootab tarka hilisööl tähtsale vestlusele.

340

Kui laagrikära hakkas vaibuma ja konnade krooksumine kostis üha kõvemini, juhtis Ahaija-Taiši targa Tšang-Tšuni liikumatult seisvatest tunnimeestest mööda suurkagaani kollasesse telki.

Kuldtrooni kummalgi küljel põlesid jämedad vahaküünlad kõrgetes hõbelühtrites. Tšingis-khaan istus, jalad enese alla tõmmatud, valgel vildist sadulavaibal, ja mustade rebasesabadega ümmarguse lakitud mütsi tõttu oli ta nägu varjus, üksnes silmad põlesid nagu tiigril. Tema kõrval vaibal istusid kaks sekretäri, kes oskasid mongoli ja hiina keelt.

Tšang-Tšun laskus trooni ette vaibale ja ütles:

"Ma olen mägede metslane ja harjutan end juba palju aastaid daos - õpetuses kõige kaunima ning ülevama kohta. Ma armastan ainult väga üksildastes ning vaiksetes paikades viibida, armastan mööda kõrbe hulkuda või seal mõtiskledes seista. Siin aga, kuningliku telgi lähedal, on pidev kära paljude sõdalaste, nende ratsude ning vankrite tõttu. Minu hing on sellest rahutu. Kas sa ei lubaks mul seepärast sõita oma tahtmise järgi vahel sinu saatjaterongi ees, vahel taga? Mägede metslasele oleks see suureks heateoks."

"Olgu nii, nagu sa soovid," vastas kagaan. Siis küsis ta: "Seleta mulle, mis asi on müristamine? Kas kõnelevad mulle õigust nõiad ja peašamaan Beki, nagu oleks müristamine taevas, pilvede taga elavate jumalate möirgamine, kui nad inimeste peale vihastuvad? Aga vihastuvad nad siis, kui inimesed ei too neile ohvriks musti loomi, nagu ette nähtud, vaid teist karva loomi. Kas see on õige?"

"Taevas ei vihastu inimeste peale rikkalike või viletsate andide toomise pärast," vastas Tšang-Tšau. "Taevas ei vihastu ka sellepärast, et talle tuuakse ohvriks mitte musti lambaid või hobuseid, vaid ruskeid, kirjusid või valgeid. Mina kuulsin samuti sinu samaanide ekslikke sõnu, nagu ei võiks inimesed suvel ennast jõgedes pesta või vees rõivaid loputada, viite vanutada või seeni korjata - selle kõige tõttu saavat taevas väga vihaseks ja lakitavat maa peale äikest koos välkude ning müristamisega. Mitte selles ei seisa inimeste lugupidamatus taeva vastu, vaid selles, et inimesed

341

teevad palju kuritegusid... Mina, mägede metslane, lugesin iidsetest raamatutest, et kolmest tuhandest mitmesugusest inimlikust kuriteost on kõige jälgim lugupidamatus oma vanemate vastu. Teekonnal märkasin ma palju kordi, et sinu alamad ei austa küllaldaselt oma vanemaid: ise teevad nad pidudel endile söömisega liiga, vanu isasid, emasid ning rauku aga nahutavad. Ja just tolle tõttu, et südametud pojad ning tütred oma vanemaid solvavad, langeb õiglane taevas inimeste peale, karistab neid välkude ning müristamisega. Püüa oma rahvast mõistusele tuua ja parandada, valitseja."

"Tark kõneleb asjalikult!" tähendas Tšingis-khaan ja käskis kirjutajatel Tšang-Tšuni sõnad nii mongoli, hiina kui ka türgi keeles üles märkida, et välja anda erilist seadust vanemate austamise kohta.'

Kui kuldvaagnatel pandi nende ette mitmesugused road ning Tšang-Tšun võttis üksnes peotäie keedetud riisi ja natuke närbunud viinamarju, küsis kagaan:

"Püha tark! Juba ammu tahan ma teada, kas ei ole sul arstirohtu, et vana nooreks teha, et nõrgale uut jõudu sisse valada? Kas ei suuda sa niimoodi teha, et minu päevad voolaksid lakkamatult, alati, ega tunneks peatumist, nagu voolavad lakkamatult suure jõe vood? Kas ei ole sul abinõu, et inimest surematuks teha?"

Tšang-Tšun langetas silmad ja pani vaikides sõrmeotsad kokku.

"Kui sul praegu niisugust arstirohtu ei ole," jätkas Tšingis-khaan, "siis võib-olla tead sa, kuidas niisugust arstirohtu valmistada? Või juhatad mõne teise targa ning loitsija, kellele on avatud saladus, kuidas surematuks saadakse? Kui sa valmistad mulle niisuguse arstirohu, et ma võiksin igavesti elada, siis annan ma sulle ebatavalise, ennekuulmatu autasu: ma teen su noioniks ja suure piirkonna valitsejaks...

Ma annan sulle hobuse torbatäie kuldmünte... Ma kingin sulle sada kõige ilusamat tütarlast mitmesugustelt maadelt!"

' Niisugune seadus kirjutati "Jassasse".

342

Tšang-Tšung ei vastanud ega tõstnud silmi, hakkas värisema nagu tugevast külmast. Kagaan aga jätkas ahvatlemist:

"Ma ehitan sinu mäele enneolematult kauni lossi, missugust ainult Hiina keisri juures võib näha, ja selles imepärases lossis hakkad sa mõtisklema ülevast... Mulle pole isegi noorust vaja. Las ma jään niisuguseks vanaks ning halliks nagu praegu, kuid ma tahan hoida palju aastaid, lõputult, oma õlgadel suurt mongoli riiki, mille ma ise, oma kätega olen ehitanud."

Kagaan vaikis ja puuris targa kurnatud nägu terava, põleva pilguga. Too vajus kössi, kõõritas hirmuäratavat kagaani ja hakkas vaikselt kõnelema:

"Mida teen ma kullaga, kui ma armastan mägesid, vaikust ja mõtisklusi? Kas suudan ma valitseda tervet piirkonda, kui ma ei tea, kuidas valitseda iseennast? Kõik ülikaunid vangivõetud tütarlapsed pane mehele vooruslikele noormeestele. Mulle pole lossi tarvis, - mõtiskleda võin ma kivil seistes... Ma olen uurinud kõiki ülitarku raamatuid, mis on kirjutatud kõige kuulsamate hiina õpetlaste poolt, ja minu jaoks pole enam saladusi. Ma võin ütelda sulle täpse tõe: on palju abinõusid, et suurendada inimese jõudu, ravida ta terveks haigustest ja kaitsta tema elu, kuid ei ole ega pole olnud rohtu, mis teeks teda surematuks."

Tšingis-khaan jäi mõttesse, langetas pea ja vaikis kaua. Lakkasid kriuksumast kirjutajate pilliroosuled, millega nood vestluse sõnu raamatutesse kandsid. Oli kuulda üksnes põlevate vahaküünalde pragisemist. Lõpuks ütles kagaan:

"Meie mongoli raukadel on kõnekäänd: "Tõerääkija ei sure haiguse kätte", õelusest teeb keegi õiglasele enneaegu otsa peale. Seepärast püüavad kõik inimesed valede mägesid kokku kuhjata... Kuid sina, tark rauk, kes sõitsid ära kümme tuhat liid, selleks et mind näha, sina üksi ei kartnud ütelda tõtt, et surematuks saamise abinõu ei ole! Sa oled avameelne ja otsekohene! Kui sul on palve - kõnele! Ma tõotan, et täidan selle."

Tšang-Tšun pani peopesad kokku ja kummardus kagaani ees.

"Mul on ainult üks palve, ja ma sõitsin läbi lume, mägede ning kõrbete siia, et sulle seda ütelda - lõpeta oma julmad sõjad ja pane kõikjal rahvaste seas maksma heatahtlik rahu!"

343

Tšingis-khaani kulmud murdusid pooleks, siis nihkusid kokku. Nägu tõmbus virilaks. Hingeldades pistis ta nõnda kisendama, et kirjutajatel hakkasid pilliroosuled mööda paberit hüppama:

"Selleks et kõikjal rahu maksma panna, on tarvis sõda! Meie raugad stepis ei õpeta ilmaaegu: "Alles siis, kui sa tapad oma leppimatu vaenlase, muutub kaugel ning lähedal rahulikuks" Kuid mina pole veel purustanud oma vana vaenlast, Tanguudi kuningat Burhaani! Ja teine pool maailma ei ole veel minu kanna all. Kas ma võin seda kannatada? Kuigi sa oled tark, ei ole su palve asjalik! Niisuguste palvetega ära meid enam koorma!"

Tšingis-khaan haaras trooni käetugedest kinni, tõusis püsti ja sisistas raevust värisedes:

"Lubame lahkuda!"

Selle aasta talve veetis Tšingis-khaan Samarkandi lähedal. Ta ei armastanud linnade kitsikust ja elas mongoli laagris.

Algul sadas palju vihma, nii et kogu maa ära vettis ja läbisõit raskeks muutus. Pärast tuli sageli lund ja saabus niisugune külm, et palju hobuseid ning härgi ära külmus ja teedele vedelema jäi.

Tark Tšang-Tšun elas horezm-šahhi endises linnataguses lossis Kek-serais, mida ümbritsesid aiad. Seal kirjutas erak värsse. Murruna käis tema juures näljaseid külaelanikke, kelledelt mongoli sõdalased olid kõik vara, karja, naised ning lapsed ära võtnud. Tšang-Tšun jagas laiali Tšingis-khaani poolt antava toidu ja keetis palujatele ise putru.

Neljas peatükk MONGOLITE TAGASIMINEK PÕLISHORDI

Kui Tšingis-khaan, kes soovis laagri peatuspaika vahetada, käskis maleval Samarkandist Seihuni jõe äärde minna, siis seisid tema käsul piki mongolite liikumisteed Horezmi vana kuninganna

' Põlishordiks nimetasid mongolid Mongoolia kirdeosa Ononi ja Keruleni jõgede ümbruses, kus elasid Tšingis-khaani lähimad sugulased.

Turkan-Hatun, šahh Muhammedi ema, kogu šahhi endine haarem ja teised suursugused vangivõetud naised. Nad laulsid valjude häältega, nuttes taga Horezmi riigi hukkumist, senikaua kui kõik sõdalased mööda sõitsid.

Lamba aasta (1223) algul asus Tšingis-khaani laager Seihuni jõe paremal kaldal. Tšingis-khaani kutsel saabusid siia kurultaile tema pojad Džagatai, Ugudei ja Tuli, kõik peale vanima, uhke ning alistumatu poja Džutši. Koos poegade, khaanide ning peamiste väejuhtidega arutas Tšingis-khaan plaani, kuidas vallutada lähima kolmekümne aasta jooksul kõik läänepoolsed maad kuni Viimase mereni.

Tšingis-khaani laager paiknes keset aedu, mida laialipagenud elanikkond oli maha jätnud. Lähimatest mägedest laskus siia arvukalt alla metssigu. Tšingis-khaan armastas neid küttida, tabades neid ratsu seljast oda või nooltega.

Kui ta kord metssigu taga ajas, komistas tema hobune. Khaan kukkus maha, hobune aga kappas minema. Tohutu metskult jäi seisma, vaatles enese ees liikumatult lebavat Tšingis-khaani. Seepeale läks ta aeglaselt kõrkjatesse. Siis jõudsid kohale teised kütid, püüdsid ratsu kinni ja tõid sinna. Kagaan katkestas jahi ja käskis laagris-se tagasi saabudes hiina targa Tšang-Tšungi kohale tuua, et too seletaks, kas see Tšingis-khaani langemine metssea ette ei kujutanud endast igavese taeva vaheleastumist. Tšang-Tšung ütles:

"Meie kõik peame oma elu hoidma. Suurkagaan on juba kõrges vanaduses ja temal on vaja vähem jahti pidada. See, et roojane metskult ei julgenud soos lamavale "maailma vapustajale" kallale tungida, on taeva soosingu märk."

"Mina peaksin jätma küttimise? Ei, seda nõuannet ma ei täida!" vastas Tšingis-khaan. "Meie, mongolid, oleme harjunud maast-madalast küttima ning hobuse seljast nooli laskma, ja isegi vanamehed ei suuda seda ametit maha jätta. Muide, sinu sõnad hoian ma alles oma südames."

Soovides Tšang-Tšungi autasustada, käskis Tšingis-khaan kohale ajada piimalehmade ning valitud hobuste karja, kuid tark ei võtnud seda kingitust vastu, ja ütles, et ta võib ka tavalises

postivankris Hiina mägedesse tagasi sõita. Siis, pärast lahkumisesitlust kagaanile, asus tark oma kahekümne õpilase ja sõdalaste salga saatel tagasiteele. Paljud Tšingis-khaani lähikondlased saatsid vana daost veinikannude ning haruldasi puuvilju sisaldavate korvidega. Lahkumisel pühkisid paljud pisaraid.

Ahvi aastal (1224) viis Tšingis-khaan oma maleva tagasi mongoli steppidesse.

Nagu vana tiiger, kes on lehma nahka pannud, läheb allarippuvat kõhtu lohistades aeglaselt tagasi pilliroogu, oma urgu, niisama aeglaselt liikus tohutu saagiga koormatud Tšingis-khaani malev. Igal sõdalasel oh mitu veohobust, kaamelit ja härga. Koos sõdalastega liikusid lambakarjad ja kriuksuvad kaherattalised vankrid, mis olid koormatud rõivaste, vaipade, relvade, vasknõu-de ja teiste muhamedlastelt röövitud asjadega. Sealsamas ratsudel, kaamelitel kui ka vankritel sõitsid mongoli ja mitmesuguste teiste hõimude naised ja lapsed, ja pikkade, lõpmatute salkadena sammusid vangid - kurnatud, räbalates ja paljajalu.

Kogu see rongkäik liikus kiirustamata, peatudes soodsate karjamaadega paikades, nii et malev veetis teel nii suve kui talve, jättes järele pika jälje lõpnud nülitud hobustest ning härgadest ja vangide laipadest, kes ei talunud teekonna raskusi läbi Kesk-Aasia veetute ja kiviste tasandikkude.

Kevadel jõudis Tšingis-khaan oma rändlaagrite lähedusse Keruleni jõel ja käskis püstitada kagaani kollase telgi Buki-Sutšegi laagripaigale. Siin kutsus ta kokku kõikide suursugusemate khaanide ning väljapaistnud väejuhtide nõupidamise ja korraldas rikkaliku peo, missugust stepis veel iialgi polnud nähtud. Kolm päeva peale seda pidu suri Tšingis-khaani noor naine Kulan-Hatun. Levisid kuuldused, et selles surmas olid süüdi kagaani vennad... Aga kes suudab tõe jälile jõuda?

Järgmisel, Kuke aastal (1225) jäi Tšingis-khaan oma kodustesse rändlaagritesse ja kuulutas välja "Jassaki", millega juhtis mongoli rahva "Mõistuse ja rahulolu teele", nagu nimetati tema õpetuste kogumikku1.

1 Sellest kogumikust on säilinud vaid tähtsusetud katkendid.

Viies peatükk TŠINGIS-KHAAN OTSUSTAS SURRA SÕJAKÄIGUL

Tšingis-khaan ei suutnud rahulikuks jääda, kui ta kuulis, et alistumatute tanguutide kuningriik on jälle mässama hakanud. Suur khaan ei unustanud oma tõotust - karistada nende kuningat Burhani. Ta hakkas valmistuma sõjakäiguks ja saatis poegade järele, teatades neile, et ta ise juhib malevat.

Jällegi saabusid kolm poega peale vanima, kangekaelse Džutši.

Kagaani teine poeg Džagatai, Maverannagri valitseja, kes oli vanema venna Džutšiga alati vaenujalal, ütles perekondliku nõupidamise ajal:

"Džutši hakkas armastama kiptšakkide maad rohkem kui oma põlis-ulussi. Horezmis ei luba ta mongolitel ühtegi kiptšakki isegi puudutada. Džutši räägib avalikult niisuguseid häbematuid sõnu: "Vana Tšingis on mõistuse kaotanud, kuna ta laastab niipalju maid ja hävitab halastamatult niipalju rahvaid." Džutši tahab jahi ajal tappa meie isa ja sõlmida sõprusliidu muhamedlastega, lüües lahku mongoli põlishordist."

Siis läks Tšingis-khaan raevust põlema ja läkitas Horezmi oma venna Uttšigini ning ustavaid mehi käsuga, et Džutši viibimatult isa juurde tuleks. "Kui ta aga keeldub siia sõitmast ja Horezmi jääb," ütles Tšingis-khaan Uttšiginile kõrva sisse, "siis löö vaikides ja tapa ilma etteheiteta!"

Džutši saatis isale vastuse, et ta ei saa haiguse tõttu välja sõita ja jäi steppi kiptšakkide juurde. Kuid ustavad mehed kirjutasid Tšingis-khaanile, et Džutši on terve, käib sageli ajujahil ja et seepärast jäid nad Džutši juurde, et täita suurkagaani salajast käsku.

Džagatai sõitis oma ulussi valitsemiseks tagasi Samarkandi, Tšingis-khaan aga koos kahe lemmikpoja Ugedei ja Tüliga viis oma maleva Koera aasta (1226) algul tanguutide vastu ja jõudis Ongon-Talan-Huduni. Siin nägi ta kohutavat und ja hakkas surma liginemisest kõnelema. Ta saatis poegadele järele, kes asusid teises salgas.

347

Ugedei ja Tuli saabusid teise päeva koidikul. Kui nad ettekantud võõrusroast olid isu täis söönud, ütles Tšingis-khaan teistele isikutele, kes jurtas olid:

"Mul seisab ees salajane nõupidamine poegadega. Meie muredest soovin ma nendega täielikus üksinduses kõnelda. Teie kõik lahkuge."

Kui kõik khaanid ja muud inimesed olid lahkunud, pani Tšingis-khaan mõlemad pojad enese kõrvale istuma. Algul andis ta neile nõu riigielu ning -valitsemise küsimuses, siis aga ütles:

"Minu lapsed, pidage kõik tähelepanelikult meeles! Teadke, et vastu minu otsust jõudis käte mu viimase sõjakäigu aeg. Mongolite kaitsja, sõjajumal Suldee abiga alistasin ma teie jaoks, mu pojad, niisuguse ebatavalise ulatusega riigi, et reisides selle nabast ükskõik missuguses suunas, kulub selleks terve aasta. Nüüd ütlen ma oma viimase õpetuse: "Hävitage alati oma vaenlasi ja ülistage oma sõpru." Selleks aga peate te kõik alati ühel meelel olema ja tegutsema nagu üks. Siis elate kergelt ning meeldivalt ja tunnete oma valitsemisest lõbu. Oma troonipärijaks jätan ma, nagu varem käskisin, Ugedei. Pärast mind tuleb ta suurkagaaniks kuulutada ja valgele auvildile tõsta. Seiske kindlalt ning karmilt kogu riigi ning mongoli rahva eesotsas ja ärge julgege pärast minu surma mu "Jassakki" moonutada või täitmata jätta. Kahju, et siin pole praegu mu poegi Džutšit ja Džagataid! Kahju! Ärgu juhtugu nii, et kui mind ei ole, moonutavad nad minu tahet, asuvad omavahel vaenujalale ja alustavad riigis hukatuslikku mässu! Kuigi igaüks soovib kodus surra, asun mina viimsele sõjakäigule oma sõjalise nime väärika lõpu pärast. Lubame teil minna."

Pärast seda liikus Tšingis-khaan koos malevaga edasi. Teel tulid üksteise järel ta juurde ettesattunud hõimude ning linnade valitsejad ja teatasid oma alistamisest. Üks khaan ilmus suurte pärlite kandikuga ja ütles: "Me alistume!" Kuid vägev kagaan, kes tundis surma lähenemist, ei hoolinud pärlitest ja käskis need maleva ette steppi puistata. Kõik sõjamehed korjasid neid, kuid palju pärleid läks tolmu sees kaotsi, nii et inimesed neid hiljem otsisid ja leidsid.

348

"Iga päev on mulle nüüd pärlitega kandikutest kallim," kõneles Tšingis-khaan, keda vaevasid paljud mured ning kes oli ärevuses.

Siis läkitas Tanguudi kuningas sõnumitoojad Tšingis-khaani juurde. Ta ei võtnud neid vasta, ja tanguudi saadikud andsid kagaani suurnõunikule Elü-Tšu-Tsaile edasi niisugused sõnad:

"Meie kuningas tõusis mitu korda suurkagaani vasta üles, ja alati pärast seda tungisid meie maale mongolid, tapsid rahvast ja röövisid linnu. Vastupanul pole mõtet. Me tulime Tšingis-khaani teenistusse, palume rahu, kokkulepet ja vastastikust vandetõotast."

Elü-Tšu-Tsai vastas saadikutele:

"Suurkagaan on haige. Las tanguutide kuningas ootab, kuni Tšingis-khaan tervemaks saab."

Tšingis-khaani tervis muutus päev-päevalt viletsamaks; ta tundis selgesti surma lähenemist ja käskis:

"Kui ma suren, siis ärge ilmutage millegagi minu lahkumist, ärge hakake nutma ega halisema, et vaenlased sellest teada ei saaks, rõõmu ei tunneks ega innustaks. Kui aga Tanguudi kuningas ning elanikud kingitustega kindluse väravatest välja tulevad, tormake neile kallale ja hävitage nad!"

Suurkagaan lebas üheksal kokkupandud valgel vildil. Pea all oli seemisnahkne sadulapadi, jalgadel tumedast sooblinahast tekk.

Pikk ning kõhetu keha näis uskumatult raskena, ja tema, kes oli vapustanud maailma, ei suutnud ennast liigutada ega raskeks-muutanud pead üles tõsta.

Ta lamas külili ja kuulis, kuidas iga hingetõmbe juures kõlas peenike heli, otsekui piiksuks hiir. Ta ei saanud kaua aru, kus istub see hiir. Lõpuks veendus, et hiir piiksub ta rinnas, et kui ta ei hinga, vaikib ka hiir, ja et see hiir on tema tõbi.

Kui ta end selili keeras, nägi ta enese kohal jurta rattakujulist tipuava. Seal rändasid aeglaselt pilved, ja korra märkas ta, kuidas kõrgel taevas lendas vaevunähtav kureparv. Kostis kõrvu nende kauge kurluutamine, mis kutsus kaugusse, uutele seninähtamatutele maadele.

Kagaanile tuli meelde, kuidas ta tahtis Viimse mereni sõita, kuid juba India piiril palavust välja ei kannatanud ja kogu ta keha

kattus punaste sügelevate laikudega; siis pöörast ta maleva tagasi jahedatesse mongoli steppidesse.

Nüüd hukkub ta nõrgana ning jõuetuna külmas tanguudi orus lillade mägede vahel, kus vesi peekrites hommikuks jääks muutub. Iga silmapilguga väheneb ta jõud, arstid aga petavad või ei oska leida seda rohtu, mis aitab jälle ratsu selga istuda ja kihutada mööda steppi pikasarveliste hirvede või kollaste sõnakuulmatute kulaanide' kannul... Kulaanide?.. Aga kus on kaunitar, sõnakuulmatu Kulan-Hatun? Ka teda pole enam! Niisiis, õigus on hiina targal, et surematuks saamise abinõu ei ole!

Kagaan sosistas, liigutades vaevaga kuivi huuli: "Ma ei näinud taolisi kannatusi, kui kogusin oma kämbla alla helesiniste mongoli steppide rohkearvulise rahva... Tollal oli väga raske, nii raske, et tõmbusid pingule sadularihmad, läksid katki raudsed jalused... Kuid praegu on mu kannatused määratud... Õigesti kõnelevad meie raugad: "Kivil pole nahka, inimesel -igavikku!""2

Tšingis-khaan suikus ärevasse unne, kuid hiir piiksus üha tugevamini, külje sees pistis ja hingamine muutus katkendlikuks.

Kui kagaan ärkas, põlvitas hiinlane Elü-Tšu-Tsai ta jalutsis. Niisama pikk ning kõhetu kui Tšingis-khaan, vahtis see tark nõunik üksisilmi terava pilguga haiget. Kagaan ütles:

"Mis... head... ja mis... halba... "

"Buhhaaramaalt jõudis kohale sinu tõlk Mahmud-Jalvatš. Ta räägib, et seal... "

Kagaan liigutas ärritatult kämmalt ja hiinlane jäi vait.

"Ma küsin," sosistas Tšingis-khaan, "mis head... ja mis halba. .. ma elus tegin?"

Elü-Tšu-Tsai jäi mõttesse. Mida võiks vastata elust lahkujale? Roduna kihutasid ta vaimusilma eest äkitselt mööda sajad pildid... Ta nägi Aasia helesiniseid tasandikke ning mägesid, mida lõikasid läbi veest ning pisaratest sogaseks muutunud jõed. Tulid

1 Kulaan - mctsccscl. (Tõlk)

2 Mongoli kroonika "Altan Tobtši".

meelde linnade varemed, kus tahmunud müüridel kuhjusid raukade, laste ja õitsvate noorukite lõhkiraiutud ning pundunud kehad, eemalt aga kostis kõrvu linna rüüstavate mongolite kume kära ja nende unustamatu ulgumine nutvate elanike mahanotti-misel: "Nii käsib "Jassa"! Nii käsib Tšingis-khaan.""

Lagunevate laipade õudne lehk kihutas viimased terveksjäänud elanikud varemetest minema ja nad leidsid varjupaiga soodes, hagudest onnides, oodates iga silmapilk mongolite tagasipöördumist ning arkaanisilmust, mis veab nad piinavasse orjapõlve. Üks pilt lõi silmipimestava eredusega leegitsema. Purustatud Samarkandi müüride lähedal lebas selili suur lahja kaamel, pikad kõhetud jalad harkis; elu hingitses veel nõrgalt ta õudust täis silmades. Mõned näljast mustaks muutunud inimesed, käed küünarnukkideni verised, rebisid üksteist tõugates kaameli auravast kõhust sisikonnatükikesi ja kugistasid neid sealsamas rutakalt alla... Pikkade kõndiste jalgade ning otsalõppenud kätega hääletult lebav "maailma vapustaja" sarnanes tollele kaamelile ja tema poollahtistes silmades lõõmas samasugune surmahirm. Ja samuti tunglesid juba tema keha kõrval üksteist tõugates pärijad, kes katsusid suure verise päranduse küljest tükke lahti rebida...

"Kas sa tõesti... ei suuda... meelde tuletada?... Ütle!"

Elü-Tšu-Tsai sosistas:

"Sa sooritasid elus palju suuri, vapustavaid, kohutavaid tegusid. Õiglaselt võib neid üles lugeda ainult too, kes kirjutab raamatu sinu sõjakäikudest, tegudest ja sõnadest."

"Käsime... kutsuda... teadjaid inimesi, et... nad... kirjutaksid... loo... minu sõjakäikudest... tegudest... ja sõnadest... "

"Seda tehakse."'

Jurtas oli vaikne. Vahel praksus lõke või läbi katuse sisselen-nanud tuuleiil keerutas kuivast koirohust ning kanarbikust lõkke kohal üles helesinise suitsujoa. Jälle kostsid sisisedes sõnad:

1 Pealtnägijate sõnade järgi kirjutati pärast Tšingis-khaani surma ametlikud kroonikad tema elu ning sõjakäikude kohta mongoli, hiina ja pärsia keeles. Nad kõik kannavad Tšingis-khaani ja mongolite rüüsteretkede ülistamise iseloomu, moonutavad sündmuste tõelist pilti. Tõepäraselt kirjutasid üksnes kaasaegne Iraani õukonna kroonikakirjutaja Rasid ad-Din, araabia kroonikakirjutaja Ibn-al-Assir ja veel mõned vähesed.

"Mis on... kõige parem... sellest... mida ma... tegin?"

Soovides surijat lohutada ütles Elü-Tšu-Tsai:

"Kõige parem sinu tegudest on sinu seadused "Jassa". Austusega neid seadusi jälgides, valitsevad sinu järeltulijad maailma kümme tuhat aastat."'

"Õige! Siis... jõuab kätte... surnuaia... vaikus... tühjadesse steppidesse... kasvab... rammus rohi... ja hauakurgaanide... vahel... hakkavad sööma... üksnes... mongoli ratsud..."

Mõninga vaikuse järel lisas kagaan:

"Ja isemeelsed... kulaanid... "

Tšingis-khaan lamas liikumatult, sulgenud silmad, teravaks-muutunud nina ning aukuvajunud oimukohtadega.

Käratult tulid sisse Mahmud-Jalvatš, hiina arst ja peašamaan. Kui nad olid kagaani jalutsis põlvili langenud, jäid nad tardunult ootama, millal ta toibub ja rääkima hakkab. Kagaan avas silmad ja ta pilk peatus Mahmud-Jalvatšil.

"Kuidas valitseb... lääne-udelli... mu poeg... Džagatai?"

Väärika välimusega ning nägusalt rõivastatud Mahmud-Jalvatš, kes kandis lumivalge turbaniga punast halatti, pani käed lihaval kõhul risti ja kummardus maani.

"Sinu vahva poeg Džagatai-khaan, kõik mongoli-bagaturid ja kõik tema udelli alistatud rahvad Seihuni ning Zeravšani kallastel paluvad Allahit sinu tervise eest ja soovivad, et sa valitseksid palju aastaid."

"Ja kuidas valitseb... põhjarahvaste valitseja... minu... vanim poeg... Džutši-khaan?"

Mahmud-Jalvatš kattis näo kätega. Vastavalt mongoli kommetele, rääkides lähedase inimese surmast peeti ebaviisakaks nimetada juba "pühaks varjuks" muutunud kadunu tavalist nime; tingimata tuli rääkida mõistukõneliselt, kasutada tema nime asemel teisi austavaid sõnu. Seepärast alustas Mahmud-Jalvatš kaugelt:

' Mongolid kihutati nende poolt vallutatud Hiinast välja 141 aastat hiljem (1368. aastal) ja purustati Kulikovo väljal 153 aastat (1380. aastal) pärast Tšingis-khaani surma (1227. aastal).

352

"Kui ta oli saanud sinu käsu: hakata valitsema põhjarahvaid, teatas ta hekkidele, et valmistab ette suurt sõjakäiku..."

"Minu vastu?"

"Ei, mu vägev valitseja! Oda teravik oli suunatud läände, bulgarite, kiptšakkide, saksiinide, urusside poole. Kuid sõjakäik ei saanud teoks, ja kõik sõdalased sõitsid laiali oma rändlaagri-tesse. Nagu pikselöök selgel päeval langes meie kõikide peale suur õnnetus!"

"Seleta!"

"Khaani perekonnale korraldati stepis suur jaht. Viis tuhat nukerit läksid ajujahiks laiali tasandikule ja kihutasid kõrkjatest välja metssigu, hunte ja mõne tiigri. Teised viis tuhat ratsanikku ajasid kaugelt stepist kohale saigakke, džeiraane ja metshobuseid. Kui õhtul pärast jahti hakkasid leegitsema lõkked ja pidi algama pidusöök, ei suutnud nukerid leida toda, kes on välja tulnud kõige kohutavamatest lahingutest, ilma et teda nooled oleksid riivanud. Teda otsiti kaua ja nähti viimaks - ent missugusena! Ta lebas üksinda stepis, oli veel elus, ta kehal polnud näha tilkagi verd, kuid ta ei suutnud ühtegi sõna kuuldavale tuua, vaid ainult vaatas arusaavate silmadega täis viha... "

"Kas tõesti hukkus... tema... "

"Hukkus kallis ja sulle kõige lähedasem bagatur, keda ümbritses võitude aupaiste - tundmatud kurjategijad murdsid ta selgroo.

Tšingis-khaani nägu moondus. Käed kägardasid sooblinahast tekki. Ta sosistas:

"Uttšigin kiirustas... Suurt bagaturi ja vilunud väejuhti pole enam... ja teda ei saa kellegagi asendada! Kes on nüüd... Horezmi valitseja?"

"Sinu noor pojapoeg, khaan Batu, oma targa ema juhatuse all. Viimane kutsus nukerid kokku ja läks koos poisikesega üles kur-gaanile. Batu-khaan istus oma isa kõrvi lahingratsu selga. Äge poisike kisendas nukeritele: "Kuulake, bagaturid, nelja maailmakaare võitjad! Teie mõõgad on juba roostetama hakanud! Teritage neid mustal kivil! Ma juhin teid sinna, läände, üle suure Itili

353

jõe. Me kihutame äikesena läbi maade, kus elavad arad rahvad, ja ma laiendan oma vanaisa Tšingis-khaani riiki kuni maailma viimaste piirideni... Ja ma vannun samuti, et ma otsin üles ja keedan elusalt kateldes ära need kurjategijad, kes hävitasid mu isa!""

Ekslevate silmadega, sünge ning kohutav Tšingis-khaan ajas end küünarnukile üles ja pigistas hingeldades sõnu välja:

"Hea on olla noor... isegi pakuga kaelas'... kui ees säravad võidud... Kuid Batu on veel poisike... Ta teeb vigu... ta hävitatakse samuti! Käsime... et Batu kõrval oleks alati nõunikuna... minu kõige ustavam... läbinäritud käpaga panter... ettevaatlik Subudai-bagatur... Ta kaitseb Batut ja õpetab sõdima... Batu jätkab mu võite... ja üle maailma... sirutub mongoli käsi... "

Tšingis-khaan kukkus külili. Vasak silm tõmbus pilukile, parem silm, sätendav ning sünge, vaatles istujaid.

Kõik langetasid pilgud, vaikisid kaua. Ja tulid meelde poeedi[2] sõnad:

Võitudega harjunud väejuhi aseme serval
istusid neli meest, keda jõuetus süngeteks muutnud.
Seal olid need: arst, dervišš, tähetark ja šamaan.
Nii muistsed nõiasõnad kui ka rohud olid nende kõrval,
nii horoskoop kui ka talisman,
kuid tervist mitte raasugi ükski anda ei suutnud.

Vaikuses hirnatas hobune, kes seisis telgi kõrval. Kõik võpatasid, heitsid pilgud kagaanile, ta parem silm ei säranud enam, hakkas tuhmuma.

Juba ammu vedas Tšingis-khaan enesega kaasas kirstu, mis oli tervest tammepakust välja õõnestatud ja seestpoolt kullaga ilustatud. Öösel asetasid pojad kirstu salaja keset kollast telki. Lahingusoomusrüüsse rõivastatud Tšingis-khaan paigutati kirstu. Rinnale kokkupandud käed pigistasid teritatud mõõga käepidet. Läi-

' Noorpõlves oli Tšingis-khaan elanud kolm aastat vangistatud orjana vaenulikus ränd-laagris, raske pakk kaelas.

2 Hosrevani (X saj.)

kivmustast terasest kiiver toonitas kahvatut karmi nägu kinniva-jutatud silmalaugudega. Kirstu asetati kahele poole vibu koos nooltega, nuga, tuleraud ja kuldpeeker joomise jaoks.

Vastavalt kagaani käsule jätsid väejuhid ta surma saladusse, jätkates tanguutide pealinna piiramist. Kui tanguudid austavate kingitustega ning rahupakkumisega linnaväravast välja tulid, tormasid mongolid neile kallale, lõid kõik maha, tungisid seejärel linna ja muutsid selle varemeteks.

Mongolid mähkisid Tšingis-khaani kirstu vildi sisse ja asetasid kahe rattaga vankrile, mille ette rakendati kaksteist härga, seejärel asusid nad tagasiteele. Selleks, et keegi enneaegselt rahvaste käskija surmast ei teataks, tapsid bagaturid teel - kuni poldud veel põlishordi jõutud - kõik vastujuhtuvad olevused: nii inimesed kui ka loomad, üteldes surijatele:

"Minge pilvedetagusesse riiki! Teenige seal innukalt meie püha valitsejat!"

Üldrahvaliku leina ajal teatas Tšingis-khaani kuulus bagatur, merkiitide, hiinlaste, kiptšakkide, iraanlaste, grusiinlaste, alaanide ning urusside võitja, väejuht Džebee-noion:

"Kunagi "too, kes ehitas meie riigi" küttis Burhan-Halduni mäel. Üksildasel kohal mäenõlval puhkas ta vana puu all. "Tollele, keda enam ei ole" meeldis see metsik paik ja kõige kõrgem sihvakas seeder, mis pilvedeni ulatus. Ja ma kuulsin niisuguseid tema

sõnu: "See paik on sobiv metsiku hirve karjamaaks ja kohane minu viimaseks puhkamiseks. Pidage see puu meeles"."

Seda käsku täites otsisid kagaani väejuhid mäel üles osutatud koha, kus kasvas ebatavaliselt kõrge seeder. Selle all lasti mäe sisse kirst Tšingis-khaani kehaga.

Järk-järgult kasvas haua ümber niisugune tihe ning metsik padrik, et sellest oli võimatu läbi tungida ja matusepaika leida, nii et isegi vana keelatud koha valvajad ei suuda enam selle juurde teed juhatada.

EPILOOG

Esimene peatükk SIIT LÄKSID LÄBI MONGOLID

Teie, lumega kattunud mäed! Te nägite, kuidas ma sain uskmatute orjaks?

Kuidas ma läksin köidetud kätega, kattes oma pead nuudi löökide eest! Minu pisarad ei liigutanud kedagi, ainuüksi mäed, need võpatasid nendest.

(Hüva orja laulust)

Suurest Džeihuni jõest itta viival laial teel, kus paljude sajandite jooksul rikkad karavanid läbi läksid, lõppes otsekohe pärast mongolite rüüstamist liiklemine. Jäid tühjaks teeäärsed poekesed ning sissesõiduhoovid, mis seisid nukralt ilma väravate ning usteta; need olid sõjameeste poolt lõkete jaoks välja murtud. Närtsisid suured niisutamata aiad, sest polnud kedagi arõkke puhastamas ning vett kohale juhtimas.

Kummalisena ning ebatavalisena näis noor sünge ratsanik, kes kandis võõramaist mantlit ja sõitis üksi mööda tolmust teed, kus kõikjal vedelesid šaakalite poolt laialitassitud inimluud. Ronk-must kõhn araabia tõugu täkk kõpsis rütmiliselt kapjadega, ratsanik aga ergutas teda vahetevahel vilega.

359

"Missugune surnud kõrb! Ei inimest, ei kaamelit ega koera!" õhkas ratsanik. "Terve päeva jooksul ainult kaks hunti läksid kiirustamata üle tee, otsekui oleksid nad peremehed sel vaikival tasandikul, mis sarnaneb lõputu surnuaiaga... Kui ka edaspidi nii läheb, siis kukub mu väsimatu ratsu koos isandaga varsti igaveseks pikali nende valgete pealuude kõrvale, mis kannavad mongoli kohutavate mõõkade jälgi."

Tume liikuv mass eespool paistis ebatavalisena. Ratsu pruusatas, ajas kõrvad kikki. Ratsanik sõitis lähemale. Mõned suured süngeid kotkad tunglesid saagi kohal, mis lebas keset pimestavat päikesest valgustatud tolmust teed.

Ratsanik vilistas. Raskelt tohutuid tiibu lehvitades lendasid kotkad üles ja laskusid lähimatele küngastele. Värskete teeröö-baste vahel lebas kummalises asendis, otsekui krambihoos, pu-rukskistud turkmeeni rõivastuses tütarlaps. Kotkad olid jõudnud juba rikkuda ta nägu, millel oli säilinud veel õrnu jooni.

"Jälle mongoli töö! Nad nabivad kinni lapsi, peavad neid hoolimatult ja kui on küllalt lõbutsenud, viskavad minema..."

Ta äigas nuudiga ja ratsu pistis kihutama. Teekäänaku taga jõudis ratsanik mongolite rühmale järele. Kaks kõrgete kriuksuvate ratastega vankrit, mis olid kokkuröövitud kraamiga koormatud, sõitsid aeglaselt eespool. Kummalgi vankril istus asjade otsas mongollanna, peas rebasenahast läkiläki, seljas lambanahast kasukas, ja nõõtas monotoonselt tolmupilves ükskõikselt sammuvaid etterakendatud härgi.

Vankrite järel komberdasid selja taha seotud kätega kolm pool-paljast kurnatud vangi ja nõrkusest tuikuv naine. Nende taga vantsis suur salkus koer, keel suust väljas. Umbes seitsme-aastane mongoli poisike, kaks patsikest kõrvade kohal, ajas vange tagant otsekui karjane, kes kiirustab aeglaselt minevaid lehmi.

"Uragš, uragš, muu! (Edasi, edasi, lollpea) kisendas poisike ja sähvas igaühele kordamööda vitsaga. Rõivastatud oli ta täiskasvanu seljast võetud vateeritud halatti, mille hõlmad oli vöö vahele topitud, jalas olid tal avarad saapad, ja selleks et nad ära ei tuleks, oli noor mongol need põlvest allpool rihmadega kõvasti

360

kinni sidunud. Tajudes usaldatud töö tähtsust, ajas poisike eriti taga naist, kes komberdas ainult tänu nöörile, mis oli vankri külge seotud. Läbi kollase kleidi aukude paistis ta kondine selg sini-verkjate vorpidega. Naine halises:

"Laske mul minna! Ma tulen tagasi! Sinna jäi maha mu tütar Habitše... Ma ise hakkan teda kandma!"

"Mis tütart sulle veel vaja on?" katkestas teda vana mongol, kes hiirhalli ratsu seljas tolmupilvest nähtavale ilmus. "Ise vaevalt vantsib nööri otsas, aga kiitleb, et hakkab teist kronu kandma!"

Vanamees nähvas naist nuudiga. Too sööstis edasi ja kukkus. Nöör, mille külge ta oli seotud, tõmbus pingule ja lohistas naist järele. Vankrilt pistis mongoli naine karjuma:

"Mis sa, vana peni, ahnitsed? Oleks see lombakas lammas, ma võtaksin ta enda juurde sülle, lambast saad kas või liha ja nahka. Kuid mis kasu on meil sellest tõprast? Tema tütar kärvas juba, nüüd kukkus temagi maha. Kuid meil tuleb veel oi kui kaugele koju, armsa Keruleni kallastele vantsida!.. Viska ta minema!"

"Ei kärva! Visa hingega!" kähistas vanamees vihaselt. "See raibe ja need kolm tublit poissi tulevad kõik meie jurtani. Teised meie naabrid kihutavad oma kakskümmend orja koju, meie aga ei suuda neljagi kohale ajada? Hei teie, tõprad, edasi! Uragš, uragš!"

Mongol nähvas nuudiga lohisevat naist, nöör katkes ja orjatar jäi teele. Vankrid liikusid edasi. Vanamees pidas hiirhalli ratsu kinni, laksutas keelt ja küsis lähedale jõudnud noorelt ratsanikult:

"Kas jääb ellu või ei jää? Osta ta minu käest ära! Müün odavalt, kõigest kahe kuldteenari eest."

"Ta ei ela ööni! Tahad kahte vaskdirhemit?"

"Anna! Ehk ei ela tõepoolest ööni! Siis ma ei saa sedagi." Mongol pistis ratsanikult saadud kaks vaskmünti saapasäärde ja laskis traavi, et oma voorile järele jõuda.

Ratsanik keeras kõrvale ja kihutas tagasi vaatamata üle kuivanud põllu.

Eespool kerkisid esile valged varemed, kummalised rusude lasud, läbimurtud aukudega vanad müürid ja mõned suursugused

361

võlvkaared. Nendel olid veel säilinud mitmevärvilised araabia raidkirjad. Palju kunsti ning mõtteid on pannud nendesse meistrid, kes olid ehitanud need vormitäiuslikud hooned, ja veelgi rohkem tööd tuli teha tundmatutel töölistel, kes olid suurtest nelinurksetest telliskividest üles ladunud ilusaid losse, aukartust äratavaid medrcsseesid ning sihvakaid minarette. Mongolid muutsid selle kõik tahmaga kaetud varemeteks.

"Oleks meil üks vihk kuiva ristikheina ja mõned kakukesed," sosistas ratsanik, "siis jõuaksime päevateekonna järel haljendavate mägedeni, kus leiaksime inimesi ja ka sõbralikku vestlust lõkke juures."

Kivivaremed olid juba lähedal. Massiivse võlvkaare all olid rasked väravad ristseliti lahti. Väravad olid üle löödud raudplaa-tidega, kaetud taldrikusuuruste kumerate naelapeadega.

"Tuttavad väravad! Millalgi läksid siit läbi dervišš Hadži Rahim, talupoeg Kurban-Kõzõk ja poisike Tugan. Nüüd on Tugan suureks kasvanud, vilunud sõdalaseks saanud, kuid nagu kodutu teekäija ei leia ta enesele ei leiba ega varjualust Buhhaaras, mis oli varem nii õitsev ja rahvarikas."

Kõmisevalt kajasid ratsu kabjalöögid pimedate väravate all. Eespool vilksatas ruske rebane, sööstis kergelt prahilasu otsa ja kadus.

Ratsu astus ettevaatlikult, tungis surnud, hääletu linna varemete vahelt läbi. Siin ongi peaväljak... Varem olid ümbritsenud seda kärarikast rahvakogunemiskohta majesteetlikud ehitused. Nüüd oli väljak prahiga üle külvatud ja keskel valendas hobuse luukere. Türkiissinises taevalaotuses lauglesid aeglaselt mustjaspruunid harksaba-kullid, liikumatud tiivad välja sirutatud.

Ratsu peatus mošee kiviastmete juures, seejärel taganes pruu-sates ja kõrvu liigutades. Ees, kivist alusel, lebas tohutusuur lahtilöödud Koraan vihmadest krussi tõmbunud lehtedega, mis liikusid tuule käes.

"Mööda neid kiviastmeid sõitis põdravõigu täku seljas mošeesse mongolite sünge valitseja, ruske habemega Tšingis-khaan. Siin

362

käskis ta Buhhaara raukadel oma lamedanäolised sõdalased kõrini täis sööta. Siis põlesid väljakul lõkked, küpsetati lambakere-sid... Seniajani on näha veel lõkete jälgi kiviplaatidel..."

Tugan tuli ratsu seljast maha, laotas mantli laiali ja murendas kuiva leiba. Ta vabastas ratsu valjastest ja istus trepiastmetele, hoides peos ratsmeid.

Kivilasu taga liigatas midagi. Telliskivirusude tagant tõusis püsti kurnatud naine. Riideräbalatesse mähkununa lähenes ta, käsi välja sirutatud, ega suutnud ahneid põlevaid silmi leivakoorukese küljest lahti rebida.

Tugan andis talle kamalutäie suhkareid. Naine võttis need vastu suursuguse aeglase liigutusega nagu aarde, läks pisut eemale ja laskus põlvili. Ta tõstis suhkari põletikuliste huulte juurde, kuid laskis käe järsult alla ja hakkas suhkareid võrdsete peotäite kaupa kiviplaadile jaotama. Ettevaatlikult lakkus ta raasukesed käed küljest ja hüüdis:

"Hei, rebasepojad, hei teie, vatsakestega, minu juurde! Ärge kartke! Ta on meie inimene, ta on hea."

Mustast avausest kiviplaatide vahel tuli nähtavale algul üks, seejärel kolm sassis lapsepeakest. Varemete vahelt läbi pugedes, üksteise külge klammerdudes, lähenesid lapsed aeglaselt naisele. Alasti, päikesest pruunistunud, olid nad kõhnad kui luukered, üksnes kõhud olid neil punnis nagu kerad. Mustast august ronisid välja veel kaks last. Nad ei katsunudki püsti tõusta, vaid roomasid neljakäpukil kohale ja istusid maha, hoides kätega oma paistetanud kõhtude ümbert kinni.

Naine lõi nendele käte pihta, kes end suhkarite poole sirutasid, ja hakkas lastele järjekorras raasukesi suhu panema. Ta jutustas:

"Nad tungisid sisse... need kohutavad lambanahkadesse mähkunud mehed. Kihutasid kõikjal väikeste hobuste seljas ja võtsid endale kõik, mida vaid märkasid. Nad tapsid mu mehe - ta tahtis perekonda kaitsta... Nad võtsid kinni kõik mu lapsed ja vedasid minema - ei tea, kas nad elus on?... Ratsanikud lohistasid mind arkaani otsas, pidasid orjana kõikidele meelelahutuseks. Ükskord öösel õnnestus mul ennast ära peita ja ma hiilisin siia, nendesse

varemetesse... Siin ma oma maja ei leidnud. Üksnes prahihunni-kuid. Päeval jooksevad ringi sisalikud, öösel uluvad ning hiilivad ligi šaakalid. Linna lähedal kohtasin ma neid mongolite poolt hüljatud lapsi. Me otsisime üheskoos toitu ja kaevasime välja metssibula mugulaid... Nüüd on need lapsed minu lasteks saanud, ja me sureme üheskoos, aga võib-olla jääme ka ellu."

Tugan andis naisele oma viimased suhkarid ja läks hobust ratsmeidpidi vedades linnast välja.

Tugan liikus üha kaugemale Samarkandi poole. Ta ei kohanud karavane. Siin-seal võis põldudel näha üksikuid talupoegi. Korda kaks sõitsid mongoli ratsanikud traavi. Siis kukkusid töötavad külaelanikud nagu niidetult maha ja roomasid kraavidesse. Kui mongoleid saatev tolmupilveke ujus küngaste taha, ajasid ehmunud külaelanikud end põldudel uuesti püsti ning asusid maad ko-bestama.

Teine peatükk KUS ON KÄRARIKAS SAMARKANDI LINN?

Mõne päeva pärast peatus Tugan lagedal kõrgendikul, mis oli haua-küngastega kaetud. Tema ees haljendas jõeorg, kus kuhjusid hiljuti veel nii kuulsa Samarkandi varemed. Lamedate katustega majakesed liibusid üksteise külge, kuid endises Maverannagri pealinnas, kus varem olid töötanud kümned tuhanded osavad töölised, polnud mingit liikumist märgata.

Läbimurtud ja vihmasadude läbi ärauhutud kindlusemüürid piirasid linna keskosa. Seal olid säilinud kaks ümmargust torni ja viimase horezm-šahhi Muhammedi poolt ehitatud kõrge mošee suitsunud jäänus.

Tuganile lähenes lonkav kerjus ja pistis oma kaltsude vahelt välja kõhetu käe.

"Anneta armetule, kuulus bek-džigitt! Hoidku sind lahingutes Allah! Juhtigu ta vaenuliku noole sinu vaprast südamest mööda!"

364

"Kus on siis linn? Kus on sultanite ning šahhide hiilgav pealinn? Kus on tähtsad kaupmehed, kirevad turud, kus on vasara-keste lõbus kopsimine töökodades?" küsis Tugan, arutledes rohkem iseenesega kui kerjusega.

"Kõike seda pole enam!" ütles kerjus. "Siit läksid ju läbi mongolid! Kas nemad siis midagi järele jätavad? Sa pärid, kuhu on kadunud linn? Ühe osa inimesi nottisid halastamatud ratsanikud maha, teise osa ajasid nad oma kaugetesse steppidesse, ülejäänud elanikud pagesid kaljumägedesse, kus paljud on juba hukkunud... "

"Kas põgenikud kavatsevad veel kaua ringi rännata?"

"Sinna linna taha, jõgepidi vastuvoolu kogunevad inimesed juba vähehaaval ja ehitavad endile hagudest ning savist onne. Kuid nad elavad alalises hirmus: mongolid võivad iga päev tagasi tulla, võtta kinni, keda tahavad, ja arkaanide otsas endiga minema tassida... Hoidku sind Allah sinu helduse pärast!"

"Kuid mis torn see linna keskel on?"

"Pööra ratsu nendest tornidest kaugemale! Seal on vangla. Mongoli khaanid seadsid surnud linnas juba sisse vangla. Selle juures elavad mongoli timukad, nad purustavad raudkeppidega hukkamõistetute päid. Ma jutustan sulle, kuidas nad seda teevad... "

Tugan ei kuulanud, vaid laskus mööda mäenõlvakut alla. Kui Tugan oli surnud linna varemate vahelt läbi sõitnud, lähenes ta kindlusele, kus kõrgus kaks vana torni,

sünged ning hääletud. Maapinnal müüri ääres istusid vangistatute nukrad sugulased. Odadega tunnimehed valvasid väravate juures. Postide külge seotud saduldatud ratsud tukkusid.

"Kuhu sa tükid? Sõida minema!" hüüdis tunnimees.

"Mul on vanglaülema juurde asja," ütles Tugan.

"Sa tunned igatsust vangla järele?"

"Võib-olla, kui tornis istub mu vend."

"Röövleid on meil vanglas rohkesti. Kuid kauaks nad istuma ei jää: nad viiakse väljakule kraavi ette ja neile koputatakse raudnuiaga lagipähe. Otsi seal kraavis, võib-olla leiad venna keha. Kuidas teda hüüti?"

355

"Ta on dervišš ja kirjutab raamatuid, Hadži Rahim Bagdadi..."

"Pikkade juustega meeletu dervišš? Niisugune on veel elus! Me kutsume teda "divonaaks" (hullumeelseks). Kauaks ajaks istuma pandud."

""Igavesti, kuni surmani"?"

"Ma lobisen sinuga liiga palju... Seo ratsu kinni ja astu õue. Küsid vanglaülemat. Tema maja on sealsamas. Ukse kõrvale konksu otsa on riputatud savikann. Ära unusta panna sellesse kannu vähemalt kuus dirhemi. Siis hakkab ülem sind kuulama."

Tugan sidus ratsu kinni ja läks väravast sisse. Vanglaülem seisis majaterrassil, punane vateeritud halatt seljas ja rohelised tuhvlid paljaste jalgade otsas. Poolpaljas kõhetu kokk, kelle jalgade küljes kõlises raudahel, hakkis kebabi jaoks puukausis noaga lambaliha. Ülema halli habeme ots, tema küüned ning peopesad olid värvitud punase hennaga. Pillirookepiga lõi ta kokale õla pihtaja lausus:

"Lisa pipart! Ära laiskle! Nii! Kalla granaadimahla!"

Tugan märkas ukse juurde ülesriputatud savikannu ja laskis sellesse kümme vaskdirhemit. Ülem jäi sünge pilguga üksisilmi Tuganit vahtima.

"Ma olen muhamedlik sõdalane Subudai-bagaturi salgast. Tema loal sõidan omakseid otsima. Siin on minu paitsaa!" Tugan ulatas oma nööri otsas rippuva tahvlikese sisselõigatud pealdise ning linnu joonisega.

Ülem keerutas paitsaad ja andis selle Tuganile tagasi.

"Mis tõi sind sellesse hüljatute majja?"

"Ma otsin sugulast, dervišš Hadži Rahim ai Bagdadid. Kas pole siin seesugust?"

"Needku teda Allah ja hoidku meid, mind ja sind, kahtlemise ja tutvuse eest temaga!"

"Mille eest ta istuma pandi? Ma tundsin teda vaga inimesena."

"Või vaga! Ta pandi istuma pühima šeik-ul-islami ning kõige auväärsemate imaamide nõudmisel ükskõiksuse pärast pühade raamatute vastu, jultunud vabamõtlemise pärast ja selle eest, et ta jutuajamises ei nimetanud iialgi kõige kõrgema Allahi nime. Hukatus on tema ots! Tuli saab tema eluasemeks! See on talle paras!"

366

Tugan mõtles natuke ja ütles:

"Talle esitatud süüdistused on rasked, kuid võib-olla lubad sa mul siiski tema saalust mingit moodi kergendada?"

"Ära asjata püüagi! Talle jäeti elu üksnes Mahmud-Jalvatši, meie maa vägeva valitseja khaan Džagatai suurvesiiri nõudmisel. Dervišši ei lasta välja, enne kui ta kirjutab raamatu maailma va-pustaja Tšingis-khaani elust ning sõjakäikudest."

"Aga kui Hadži Rahim oma ülestähendused lõpetab, siis lastakse ta välja?"

"Mida sa veel ei taha! Isegi kui ta kahetseb oma patustamisi, viiakse ta vanglast välja üksnes selleks, et tal väljakul rahva ees keel ning käed maha lõigata. Seepärast

kirjutabki "divonaa" raamatut juba kaks aastat ja teeb seda veel aastat kolmkümmend, et oma hukkumispäeva edasi lükata."

Tugan ütles:

"Kuna Hadži Rahim oli minu heategija, õpetas mind araabia keeles lugema ning kirjutama ja toitis mind, kui ma olin näljast suremas, olen ma valmis ohverdama oma ainukest kuldteenarit jumalale meelepäraste tegude heaks." Tugan näitas kuldmünti. "Sina aga, suur ülemus, ilmuta armu hukkamõistetu vastu ja luba mul Hadži Rahimi näha."

"Anna mulle kuldteenar ja astu järgmisesse õue. Seal võid sa imetleda oma hullumeelset "divonaad", niipalju kui tahad."

Tugan pani kuldmündi vanglaülemale punase hennaga värvitud peopessa ja läks läbi kivist väravate.

Kolmas peatükk RAUDPUURIS

Müüri sees, kitsa õue sügavuses, mustendas nelinurkne raudvõrega avaus. Seal kaltsuhunnikus kohmitses mingi tume kogu.

Puuri juures surus end vastu müüri sale kuju, kes oli mähkunud pikka maaniulatuvasse musta salli, mida kandsid tavaliselt ljuli rändhõimu naised.

Tugan läks ettevaatlikult lähemale. Naine pööras pead. Tuttavad näojooned hämmastasid Tugani: samasugune tõmmu kulla-karva nägu, samasugused kastanpruunid uurivad silmad, kuid endine muretus oli kadunud. Naine heitis Tuganile terase pilgu ja pöördus kõrvale... Polnud kahtlust - see oli Bent-Zankidža!

Tugan läks lähemale, vaatas puuri sisemusse. Vangistatu võis suure vaevaga seal küürus istuda. Pimedusest paistsid mustade käharjuuste sassis lakk ja tulised, puurivad silmad. Hoolimata kõhnunud näo kohutavast muutumisest, tundis Tugan Hadži Rahimi ära. Dervišš roomas puurivarbade juurde ja surus oma karvase näo nende vastu.

"Sa jõudsid kohale parajal ajal, mu noorem vend!" kähistas ta. "Tule lähemale, Tugan, ja kuula ära mu viimased soovid. Õelad imaamid tahavad mind puuris surra lasta või rahvahulga hirmutamiseks mul kõrvad maha lõigata ja mind tükkideks raiuda... Kuid kas tõesti suudavad nad tappa vaba mõtte, lämmatada mu leegitsevat vihkamist? Nüüd kirjutasin ma üles kõik, mida nad tahtsid, ent kui nad mu ülestähendused läbi loevad, põletavad nad tuleriidal mu märkmed ja ka minu. Sest ma ei ülistanud punase habemega Tšingis-khaani nagu nemad ega loonud mesimagusaid kiidulaule Horezmi tatarlastest orjastajatele, naiste ning laste pak-sunahalistele tapjatele... Ma kirjutasin julgelt tõtt sellest, mida nägid mu silmad. Ma tegin kõik, mida suutsin, ja nüüd jõudis kätte mu lahkumise viimane päev. Matke mind Salari kaldale vana plataani alla. Minu õpetaja Abu-Ali Ibn-Sina oli kõige suurem tark, kuid nürimeelsete, õelate imaamide poolt tagakiusatuna suri ta vanglas läppunud õlgedel... Ta tundis kõiki maailma saladusi, kuid ei teadnud ühte - kuidas päästa end surmast!"

Tugan hakkas vaikselt kõnelema:

"Kas mäletad, mida sa mulle õpetasid kõrbes, kui me olime sinuga köide pandud ja meie kohale oli tõstetud hirmuäratava "musta ratsaniku" Kara-Kontšari mõõk? Kas sina ei rääkinud siis: "Jäta norutamine, öö on pikk ja pole veel lõppenud!" Nüüd räägin ma sulle sedasama: "Jäta norutamine, öö pole isegi veel alanud!""

Hadži Rahim ajas end kiiresti istukile, otsekui oleks talle jõud tagasi tulnud. Tugan jätkas vaikselt, poolihääli, vanameest veenda katsudes:

"Kuula, mu vanem vend, ja tee seda, mida ma ütlen. Ma annan sulle kolm musta kuulikest ja sa neela need alla. Siis muutud sa liikumatuks nagu koolnu, lakkad valu tundmast ja näed und, otsekui lendaksid sa üle mägede, kargete jõgede ning healõhnaliste lillede oru... Seal söövad lumivalged ratsud ja laulavad ülikauni-te häältega kuldsed linnud... Ja seal unes kohtad sa jällegi tütarlast, keda sa armastasid kuueteistkümneaastasena."

"Ent pärast, kui üles ärkan, hakkan ma jälle raudvarbu närima? Pole vaja mulle niisugust unenägu!"

"Oota natuke ja kuula edasi! Kuni sulle viirastub mägine org, kus sa tumestamatust unustusest mõnu tunned, seletan ma sinu vangivahtidele, et sa oled surnud ja sinu keha tuleb mulda sängi -tada. Siis teevad vangivahid puuri lahti, kahmavad su keha konksu otsaja lohistavad hukatute auku. Kannata see välja, ükskõik kui valus ka ei oleks, ära pista karjuma ega hakka nutma! Muidu purustatakse sul raudkepiga pea. Kui sa siis lamad augus laipade hulgas ja südaööl šaakalid ligi roomavad, et su jalgu närida, ootan ma seal koos kolme sõdalasega. Me mässime su mantlisse ja kanname kiiresti linna taha inimtühja paika. Seal tuleb mõistus su ihusse tagasi, ma panen su istuma ratsu selga ja sa sõidad ära läände või itta, kus alustad uut elu."

"Jah, sa ütlesid õieti: öö pole veel lõppenud! Ma olen valmis siirduma valgete ratsude orgu! Anna kiiremini tervekstegevad kuulikesed!" - ja Hadži Rahim sirutas välja käe, musta ning kareda kui kaljukotka jalg.

Tugan võttis värvilisest kotikesest kolm musta kuulikest ja andis Hadži Rahimile. Too neelas need kõhklemata alla. Ta hakkas midagi sosistama, üha ebaselgemalt ning tasemini, lõi taaruma ja kukkus külili.

Puuri juurde tuli odaga valvur.

"Minu ülemus käsib: mitte kauemaks põlatud kurjategija juurde jääda!"

369

"Vang ei vaja sinu karmi ülemuse armu: ta on surnud!"

Uskumatult pistis valvur oda puuri ja torkas lamavat dervišši.

"Ei kisenda? Ei väänle? Nähtavasti on tõesti surnud! Nüüd visatakse hullumeelse "divonaa" keha auku. Kui te tahate teda maha matta, siis rutake ja tehke seda veel täna öösel. Hommikuks purevad koerad ja šaakalid koolnu nii ära, et te ei korja tema kontegi kokku. Aitäh helduse eest! Meil kõigil tuleb millalgi surra!"

Neljas peatükk RAAMATU VIIMANE LEHEKÜLG

Visa ja kannatlik näeb alustatud asja edukat lõppu.

{HadžiRahim)

Tugan ja Bent-Zankidža läksid kõrvuti mööda purustatud linna vaikseid tühje tänavaid. Tugan talutas enda järel ratsmeidpidi hobust. Kapjade klõbin kajas mahajäetud ehituste müüridelt kõmisevalt vastu. Mõlemad tuletasid meelde kaugeid nooruspäevi, mis nad olid veetnud kärarikkas Gurgandžis, jõe üleujutuse ajal hukkunud vana Mirza-Jussufi majas.

"Kõikidel neil pikkadel rännuaastatel mõtlesin ma sinule, Bent-Zankidža!"

"Ja ongi su lapsepõlvesõber jälle sinu ees... Minulgi tuli näha välkude sähvatusi ning kuulata kõuekärgatusi, mis vapustasid kogu meie maad. Kuid seal, kus

raevutsevas tormis langevad võimsad tammed ning plataanid, seal jääb mõnikord vigastamata väike hiireke - ja mina pääsesin!"

"Jutusta, mis sinuga juhtus neil kohutavatel aastatel?"

"Kuula, mis minuga juhtus. Kui mongolid mu Buhhaaras kinni võtsid ja panid laulma oma metsikule valitsejale kurbi laule Horezmi hukkumisest, kiitis ta mind ja käskis oma hiina lauljannade välikooris ülal pidada. Koos nendega viibisin ma kõikjal, kust see inimeste hävitaja läbi läks. Ükskord hakkas Tšingis-khaan

kaebama valu üle silmades, seda, et ühe kuu asemel ujuvat tema eest mööda kaks kuud, et ühe džeiraani asemel viirastuvad talle stepis korraga kolm. Ta arvas, et pahad vaimud temaga nalja teevad. Mongoli samaanid palvetasid ja tantsisid Tšingis-khaani ees, kuid ei suutnud pahu vaime ära peletada. Arstid kartsid teda puudutada ja tema õudsetesse silmadesse vaadata. Kuid Tšingis-khaani laagrisse sõitnud vana araabia "kadahh"', nimega Zin-Zabon, hakkas vapralt "maailma vapustajat" ravima. Tõepoolest aitas ta Tšingis-khaani kiiresti. Julm valitseja jäi rahule ja küsis, missugust autasu ta tahab. Vana arst ei palunud aardeid, vaid näitas üksnes sõrmega naiskoori lauljanna peale, ja selleks lauljannaks osutusin mina! Tšingis-khaan käskis mind arstile anda. Vanamees lukustas mu enderuni2, kus ma laulsin noormehe mustadest käharjuustest ja sünnimärgist põsel. Arst kuulis ja peksis mind mustrilise vööga. Ma hakkasin laulma sõjamehest, kes oli unustanud naeratamise. Vanamees hakkas mind jälle rihmaga õpetama. Siis pagesin ma tema juurest, ja mulle andsid ulualust oma välitelkides meie pool põlatud tulekummardajatest ljulide rändhõimu naised. Ma käisin musta sõbasse mähkununa nagu nemad ja keegi ei andnud mind välja... Kuid oma õnnetuseks läks vana kadahh Zin-Zabon hirmuäratavale Tšingis-khaanile minu peale kaebama ja palus, et tema sõjamehed mu üles otsiksid. Mongoli valitseja läks nii tulivihaseks, et kõik ümberringi langesid põrmu, peitsid näod peopesadesse. "Kuidas sa julgesid minu kingitust oma käest ära lasta?" kisendas Tšingis-khaan. "Kuidas sa ei mõistnud oma naist enesele allutada? Mees, kelle sõna naine ei kuula, ei tohi minu valdustes elada! Võtke ta kinni!" Timukad võtsid õnnetu vana arsti kinni ja raiusid ta aruka halli pea sealsamas maha. Missugune kohutav lõpp!3 Tollest ajast peale elan ma ljulide hõimu juures. Kui ma teada sain, et Hadži Rahim puuris istub, hakkasin ma talle tooma leiba, pähkleid, viinamarju. Ma aitasin tal kirjutada."

1 Kadahh - araabia sõna - silmaarst, okulist.
2 Enderun - naiste pool elamus.
3 Koraanist võetud tavaline väljend araabia muinasjuttudes.

"Sina, tagakiusatu, aitasid teda?"

"Iga kolme päeva tagant tulin ma vanglasse ja andsin Hadži Rahimile üle mõned puhtad paberilehed, tema aga ulatas mulle salaja tema poolt kolme päeva jooksul täiskirjutatud lehed oma mälestustega. Kui ma need lehed oma telgis olin ümber kirjutanud, andsin ma need Hadži Rahimile tagasi ja sain kolme päeva pärast jälle uued leheküljed jutustusest mongolite sissetungist Horezmi... Sel viisil, üheaegselt tolle raamatuga, mida kirjutas puuris Hadži Rahim, kogunesid minul teise niisamasuguse raamatu lehed, mis on minu käega ümber kirjutatud. Olgu õnnistaud mälestus Mirza-Jussufist, kes õpetas mind kirjutama!"

"Sa tegid ära tähtsa töö," ütles Tugan. "Kui õelad imaamid põletavad Hadži Rahimi ülestähendused, jäävad nende teised lehed meile alles! Ja meie lapselapsed ning lapselapselapsed loevad Hadži Rahimi jutustust Tšingis-khaani kuritegudest."

Nad jõudsid kiire sogase jõe kaldale. Siin seisid ljuli hõimu tahmunud villased telgid.

Vana plataani jalamil pani Bent-Zankidža virna paberilehti vaibaräbalale. Ere kuu, mis tõusis Samarkandi varemete kohale, valgustas kollaseid lehti, milledel oli ühtlaste ridadega esitatud tagakiusatud rändaja jutustus.

Bent-Zankidža laskus vaibale ja kõneles lehti sorides:

"Suletuna külma puuri, mida iialgi ei soojendatud, jäi Hadži Rahim äärmiselt nõrgaks, kuid ta ei norutanud sugugi, otsekui põletaksid teda ta enese leegitsevad mõtted. Ta kirjutas juba suure vaevaga. Näed, kuidas tal tähed nendes ridades värisevad ning hüppavad! Kuula, mida kirjutas Hadži Rahim viimasele leheküljele."

Bent-Zankidža võttis araabia sidekirjas täiskirjutatud paberilehe ja hakkas lugema:

... Minu läbikulunud kalamus kirjutas lõpuni jutustuse viimased read halastamatute mongolite röövretkest meie kodumaa õitsvatesse orgudesse... Usinuse saepurust tolmusena tahaks selle raamatu koostaja ütelda veel palju nende argade Horezmi

372

inimeste kohta, kes ei julgenud ennastohverdavalt võitlusesse asuda rahulikkude hõimude julma hävitaja, metsiku Tšingis-khaani vastu.

.. .Kui kõik horezmlased oleksid kindlalt ning üksmeelselt viha mõõga üles tõstnud ja enesest hoolimata tulivihaselt kodumaa vaenlaste kallale tormanud, siis poleks kõrgid mongolid ning nende punase habemega valitseja poolt aastatki Horezmis vastu pidanud, vaid oleksid alatiseks oma kaugetesse steppidesse varjule pugenud.

... Mongolidsaidjagu rohkem vastaste kokkuleppimatuse, järeleandlikkuse ning arguse tõttu, kui oma kõverate mõõkade võimu läbi... Julge Dželal ed-Din näitas, et ta mõistis väikese hulljulgete džigittide salgaga mongoli jõuke puruks lüüa.

...Kuid kalamus kukub mu külmaksminevate sõrmede vahelt... Rändaja-derviši jõud raugeb, päevad aga tõttavad, toovad lähemale kättemaksupäeva. Ja ma võin üles kirjutada vaid poeedi' luuletusest mõned read:

Nii nagu kevadine vihmahoog,
nii nagu sügisene tuuleiil
on kadunud mu noorusaeg!
Ma liiga kaua peatunud,
kuid juba kaamelitele
on koormad selga laotud
ja karavan laeb liikvele...

... Ütlen hüvastijätuks oma tundmatule lugejale: "Ülbed imaamid ning kõrkusest täispuhutud uleemid heidavad mulle ette uskmatust! Õel ning tönts on nende lühinägelikkus!Niisugune uskmatus, nagu minu oma, pole kerge ega tühine asi.J Pole kindlamat ning leegitsevamat minu usust aheldatud mõtleja võidusse nürimeelse timuka üle, rõhutud tööinimese võidusse julma vägi-vallavalitseja üle, teadmise võidusse vale üle! Ma tean, jõuab kätte parem aeg, millal tõde, hoolitsus inimese eest ning vabadus viivadmeie kodumaa vastu üldisele õnnele ning valgusele! See saabub, see tuleb!

Hosrevani (X saj.).

Abu-Ali Ibn-Sina (XI saj.).

Bent-Zankidža surus peenikese tõmmu kolme hõbesõrmusega näpu huultele, mõtles natuke, kulmukaare<rt:oomale nihutatud; seejärel pani täiskirjutatud lehed hoolikalt kokku ja mähkis need kireva riidetüki sisse. Ta vaatas Tugani mustade säravate silmadega ja ütles sosinal:

"Ma kutsun nüüd ljulide hõimust kolm julget noormeest. Teie lähete hukatute augu juurde Hadži Rahimi välja aitama. Öö on ju pikk ja pole veel lõppenud! Me päästame ta!"

JÄRELSÕNA*

V. Jani romaan "Tšingis-khaan" viib lugejad kaugesse, omapärasesse ja saladuslikku maailma - XIII sajandi Kesk-Aasiasse.

Kesk-Aasia on olnud aastatuhandete kestel hävitavate sõdade tallermaaks. Tule ja mõõgaga on sealt läbi läinud Makedoonia Aleksandri, araablaste, Tšingis-khaani, Tamerlani, Baburi ja teiste vallutajate armeed, kes muutsid maa kõrbeks selle sõna tähttähelises mõttes.

Oma ettevalmistuselt oli Vassili Jantševetski (1875-1954) (kirjanikunimega V. Jan) kõigiti kohane mees kirjutama Aasia ajaloolisest minevikust. Sündinud Kiievis kooliõpetaja ning kreeka klassikute tõlkija perekonnas, veetnud kooliaastad Riias ja Tallinnas, astus Jan Peterburi ülikooli ajaloo-keeleteaduskon-da, mille lõpetas 1898. aastal. Seepeale käis ta - seljakott seljas - kahe aasta jooksul läbi Põhja- ja Kesk-Venemaa, tutvus taluinimeste, kalurite ja küttide elu-oluga, õppis põhjalikult tundma elavat rahvakeelt. 1900. aastal viibis ta Inglismaal, järgmisel aastal aga suundus Kesk-Aasiasse. Tema tööks oli seal kaevude kontrollimine karavaniteede ääres. Vene-Jaapani sõja puhkemise järel siirdus Jan Peterburi telegraafiagentuuri erikorres-pondendina Mandžuuriasse. Pärast sõja lõppu aga pöördus ta tagasi Kesk-Aasiasse. 1912. aastal sõidab Jan jällegi telegraafiagentuuri

erikorrespondendina Konstantinoopolisse ja Balkanimaadesse, kus elab mitu aastat. Sellal ilmuvad tema esimesed jutustused Idamaa elust.

1918. aastal naaseb Jan kodumaale, kus ta pühendub kogu hingega uue elu ülesehitamisele. Ta ei keeldu ühestki tööst: peab loenguid, õpetab koolis, toimetab ajalehti ning ajakirju, on uue, revolutsioonilise teatri dramaturgiks ning lavastajaks. 1923. aastal kolib ta Moskvasse, ja siin algab tema elus uus järk - pingelise loomingulise töö periood. Üksteise järel ilmuvad tema sulest ajaloolised jutustused: "Foiniika laev", "Spartacus", "Robert Fulton" jt. 1939. aastal ilmub Jani esimene raamat triloogiast "Mongolite sissetung" - romaan "Tšingis-khaan", millele järgnevad "Batu-khaan" ('942) ja ""Viimase mere" poole" ('955).

***

Nagu uurimustest nähtub, ilmusid esimesed elanikud - neoliitilised kütid ning kalurid - juba III aastatuhande algul e.m.a. Horezmi territooriumile. Tollal oli see ala veerikas, täis jõgesid ja järvi, metsadega kaetud. Inimesed elatusid peamiselt kalapüügist, valmistasid tööriistu eranditult kivist ning luust. II aastatuhande teisest poolest alates tuleb tarvitusele metallesemele valmistamine. Horezm hakkab juba etendama vahendaja osa Kesk-

376

Ida tsiviliseeritud maailma ja kauge Põhja vahel, mis nii eredalt tema hilisemas ajaloos silma paistab. Tekib karjakasvatus ja põlluharimine. Samal ajal algab ka maapinna üldine kuivenemine, mis I aastatuhande algul tekitab juba vajaduse põldude kunstliku niisutamise järele. Horezmi ühiskond on teinud läbi ürgko-gukondliku arenguetapi ja seisab tsivilisatsiooni lävel. VIII-VII sajandil e.m.a. astub Horezm oma ajaloo uude järku.

Sellel perioodil, mis kestab IV sajandini m.a.j. (seega üle tuhande aasta), tekib Horezmis tugev orjanduslik riik. Peaelatusalaks kujuneb põllundus, maa kattub väga laiaulatusliku niisu-tuskanalite võrguga. Kujunenud massageetide hõimuliidus kuulub juhtiv osa horasmi hõimule (kreeka ajaloolaste Herodotose ja Straboni teateil). See hõimuliit suutis kaitsta maad Pärsia kuningate röövretkede vastu VI-V sajandil e.m.a., samuti ka Makedoonia Aleksandri armeede vastu. Sellel perioodil tekivad Horezmis linnad, milledes lööb õitsele käsitöö ja kaubandus. Horezm vermib oma münte, loob oma horezmi tähestiku. Koos niisutuskanalite võrgu laiendamisega arenevad ka aritmeetika, geodeesia, geomeetria, meteoroloogia. Kõrgele tasemele tõuseb ehituskunst. Eriti suure kuulsuse omandab horezmlaste raskeratsavägi, mis kannab juba tollal kohapeal valmistatud soomusrüüsid. III sajandil m.a.j. on Horezm võimas suurriik.

IV sajandiga m.a.j. lõpeb antiikse Horezmi ajajärk, algab feodalismile üleminek. Maa kattub üksteisega vaenujalal seisvate aristokraatide lossidega, millede mõõtmed on aukartust äratavad (6 meetri paksused müürid kerkivad '0-" m kõrguseni). Lakkamatute kodusõdade käigus jäävad hooletusse kanalid, linnad tühjenevad inimestest, kaubandus ja käsitöö jäävad soiku. Pidevas sisesõjas ei suuda veel ükski horezmi ülik ainuvalitsejaks tõusta, kui VII sajandi lõpul tungivad maale uued vaenlased - araablased. Horezm elab sellal üle tormilisi aegu. Kogu maad vapustab Hurzada ülestõus, mis on suunatud horezmi feodaalide vastu. Viimased liituvad araablastega võitluseks oma rahva vastu. VIII sajandi algul surub araabia väejuht Kuteiba ülestõusu veriselt maha, laastab maa tule ja mõõgaga, hävitab teadlikult horezmlaste teaduslikku kirjandust

377

ja nende õpetlasi. Nüüdsest peale kuulub Horezm Araabia kalifaadi süsteemi. Kuid Horezmi ajalugu ei lõpe maa vallutamisega araablaste poolt. Rahvas jätkab vastupanu võõrastele vallutajatele. Selles lakkamatus ning julmas võitluses tekib uus, feodaalne Horezmi riik.

Kasutades Araabia kalifaadi nõrgenemist, ühendab Gurgandži emiir Mamun 995. aastal kogu Horezmi Gurgandži võimu alla. Mamun võtab endale horezm-šahhi tiitli, loob Õukonna juurde nn Mamuni akadeemia. Horezmi teadlased tõusevad siin silmapaistvale kohale, tänu horezmi teaduse vanadele traditsioonidele.

XII sajandil algab Horezmi kiire tõus, mis muudab selle maa peagi kõige tugevamaks muhameedlike maade seas. Horezm-šahh Atsõz (1127-1156) laiendab Horezmi piire Kaspiast Alam- ja Kesk-Sõr-Darjani, loob alused Suur-Horezmi

tekkimisele. Keskaegse Horezmi impeeriumi tõeliseks loojaks on aga Atsõzi pojapoeg Tekeš (1172-1200), kes alistab oma võimule Iraani ja purustab Bagdadi kaliif Nassiri väed 1195. aastal. Tekeši poeg ja järglane Muhammed (1200-1220), kellest loeme ka juba Jani romaani lehekülgedelt, laiendab Horezmi võimu Samarkandi, Gazna ja Azerbaidžani üle.

Nende välispoliitiliste sündmustega käivad kaasas sügavad muudatused sisemises elus. Selles võimsas feodaalimpeeriumis teostatakse tohutuid niisutussüsteemide ehitamise töid, muudetakse viljakandvaks tuhandeid hektareid maid, rajatakse pii-rikindlustusi strateegilistele ning kaubanduslikult tähtsatele teedele. Uuesti löövad õitsele linnad, käsitöö, kaubandus, kunst. Liita aga kogu see kiiresti loodud impeerium tugeva poliitilise keskvõimuga riigiks - see ülesanne oli juba võrratult raskem kui maa majanduselu tõstmine. Feodaalide ja riigi ääremaade lõplikuks allaheitmiseks kasutasid horezm-šahhid kiptšakkidest rändhõimude palgasõdureid. XII sajandist alates abielluvad horezm-šahhid süstemaatiliselt kitpšaki aristokraatiast pärinevate neidudega. Huvitav on seejuures märkida, et kui Horezmi valitseja kannab vana-horezmlikku tiitlit "horezm-šahh" ja araabia tiitlit "sultan", siis tema esinaise tiitliks on vanatürgi "hatun". Sellisel moel esines Horezmis nagu omamoodi kaksikvõim, mille

378

puhul kuninganna oli otsekui rändhõimude iseseisvaks valitsejannaks. Missuguste tagajärgedeni selline süsteem vahel viia võis, seda näitab romaani Turkan-hatuni tegevus. Mongolite sissetung tabaski Horezmi just sellel ajal, kui impeeriumi kind-lustamise ning konsolideerimise protsess oli täies hoos, kui Muhammedi ühtcliitva tegevuse tulemused olid veel väga kaugel soovitud tagajärgedest.

Mongolitest, Tšingis-khaanist, tema armeest on romaanis palju juttu ja seepärast pole neid mõtet siinkohal pikemalt käsitleda. Ära tuleks märkida paar tähtsamat momenti, mis etendasid suurt osa Tšingis-khaani võidukas sõjaretkes läände.

Võrreldes oma eelkäijatega, kes maad ainult rüüstasid ja siis lahkusid, võttis Tšingis-khaan tarvitusele uue sõjataktika - vaenlase kindluste ja linnade vallutamise. Horezm-šahh Muhammed ei arvestanud seda strateegilist uuendust, ja see põhiviga otsustaski sõja saatuse. Väga arukalt oli valitud ka Tšingis-khaani poolt pealöögi suunamine Buhaara ja Samarkandi vastu. Need linnad olid alles hiljuti liidetud Horezmiga, neid sidusid traditsioonilised kaubanduslikud sidemed Hiina ja Kaug-Idaga, ning nende linnade rikkad kaupmehed olid huvitatud mongolite võidust. Kõik need teravad vastuolud, mida horezm-šahh rahu ajal suutis maha suruda, lõid mongolite võiduka retke ajal uuesti välja ja aitasid kaasa Horezmi kokkuvarisemisele. Dželal edDini kangelaslik, kuigi viljatu aastatepikkune võitlus riigi päästmise eest on selle tormilise ajajärgu üheks kõige traagilisemaks ning ülevamaks leheküljeks. Veel palju aastaid pärast tema surma 1231. aastal ei uskunud muhameedliku Ida rahvad oma kangelase hukkumist. Tekkis legend, et ta on elus ja kogub salaja vägesid mongolite purustamiseks. Kuid lootused olid asjatud. Horezm oli laastatud, linnad maatasa tehtud, elanikud kas tapetud või Mongooliasse vangi veetud. Kanalid varisesid kokku, põllud muutusid kõrbeks. Sünge mongoli orjaaeg laotas oma tiivad üle Kesk- ja Lähis-Ida maade.

- Lühendatud 1959. aastal eesti keeles ilmunud ,,Tsingis-khaani" järelsõnast